TÓTH ANTAL

A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének néhány kérdése

Kossuth Könyvkiadó

A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének néhány kérdése

TÓTH ANTAL

A TERMELŐSZÖVETKEZETI TULAJDON FEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

1047
MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
XV. kerületi Bizottsága
Budapest, XV. Eötvös u. 8.

TÓTH ANTAL

A TERMELŐSZÖVETKEZETI TULAJDON FEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

680

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1964

BEVEZETÉS

A termelőszövetkezetek oszthatatlan szövetkezeti alapját elsősorban a szocialista szövetkezeti tulajdon formájaként, tehát elméleti-közgazdasági, nem üzemgazdasági-számviteli vagy éppen jogi kategóriaként vizsgálom. Egyes kapcsolódó üzemgazdasági, számviteli és jogi problémákra azonban elkerülhetetlenül utalnom kellett munkámban.

A termelőszövetkezetek oszthatatlan szövetkezeti alapja (továbbiakban szövetkezeti alap) csak néhány éve került a közgazdasági kutatómunka előterébe. A gépállomások átszervezése a Szovjetunióban, az ezzel kapcsolatos elméleti problémák, a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet fokozatos megvalósításának feladata stb. a szövetkezeti alappal kapcsolatos elméleti és gyakorlati problémák feltárását, megoldásuk segítését a politikai gazdaságtan és az agrárgazdaságtan egyik központi feladatává tették.

A Szovjetunióban – lényegében 1958-tól – napjainkig gazdag irodalma keletkezett a szövetkezeti alap kérdéseinek, egyelőre azonban főleg cikkek, cikkgyűjtemények és egyes kisebb tanulmányok formájában. Az európai népi demokratikus országok közül elsősorban Bulgáriában irányult a figyelem erre a fontos, de jó ideig elhanyagolt területre.

Hazánk közgazdasági irodalmában ez ideig mindössze néhány cikk és munka érintette ezt a témát, de egyáltalán nem elméleti elemzési céllal. Közgazdasági irodalmunk e témának külföldi irodalmát sem ismertette még, és nem is elemezte, pedig a szövetkezeti alappal kapcsolatos elméleti és gyakorlati problémák

tanulmányozása a termelőszövetkezeti tulajdon és általában termelőszövetkezeteink fejlődése számára egyaránt nagy jelentőségű. Ezek feltárásával a szövetkezeti mozgalom fejlesztése során elénk bukkanó sok kérdésre könnyebben találhatunk célszerű feleletet, hiszen a szövetkezeti alap problematikája — lényegét tekintve — a termelőszövetkezeti tulajdon megszilárdításának, továbbfejlesztésének, az össznépi tulajdonhoz való közeledésének elméleti és gyakorlati kérdéseit öleli fel.

Mezőgazdaságunk szocialista átalakítását lényegében befejeztük, de termelőszövetkezeteink jó részének megszilárdítása s valamennyi termelőszövetkezetünk szocialista fejlesztése égetően fontos napi feladatunk. A termelőszövetkezeti tulajdon megszilárdítása és szocialista fejlesztése egyben a szövetkezeti alap fejlesztését is jelenti.

Mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének befejezése és termelőszövetkezeteink megszilárdítása azt a követelményt támasztja, hogy ne csak a szocialista termelőszövetkezeti nagyüzemű gazdálkodásra való átmenetet vizsgáljuk fejlődésében, hanem a kész szocialista termelőszövetkezeti rendszert se tekintsük statikusan olyanként mint amelynek egyes formáit már csak tökéletesíteni kell, de ami lényegében nem fejlődik tovább. A szocialista társadalom és azon belül a termelőszövetkezeti rendszer megteremtése nem végcél, bár tartósan fennáll, történelmileg mégiscsak átmenetet jelent a kommunista társadalom teljes felépítéséhez. Nem lezárt, tovább már nem fejlődő rendszer, hanem meghatározott fejlődési fokozatok sora és formája. Nagy jelentőségét nemcsak a szocialista mezőgazdaság megteremtése, hanem a kommunizmus felépítése szempontjából is el kell ismernünk.

A szocialista társadalom fejlettebb szakaszában, a kommunizmusba való átmenethez, többek között szükséges a szocialista társadalmi tulajdon szövetkezeti csoporttulajdon formáját az össznépi tulajdon színvonalára emelni. Ez a feladat azonban — a dogmatikusok véleményével ellentétben — nem a kolhoztulajdon elsorvasztásával, hanem nagyarányú fejlesztésével oldható meg. A mezőgazdaság kollektivizálása és a kommunizmus felépítésének közvetlen feladattá válása között a Szovjetunióban

mintegy negyedszázad telt el. Az e korszakban elért elméleti eredmények és gyakorlati tapasztalatok felhasználása hazánkban is nagy jelentőségű. Egyik fontos feltétele a termelőszövetkezetek — a termelőszövetkezeti tulajdon és gazdálkodás — sikeres megszilárdításának, fejlesztésük elméleti-gazdasági kérdései helyes feltárásának, valamint annak, hogy a gyakorlati tennivalókat, fejlesztésük módjait és formáit megfelelően határozzuk meg.

A szocialista szövetkezeti tulajdon tervszerű fejlesztéséhez nem nélkülözhetjük a különböző szocialista országok e téren szerzett tapasztalatainak általánosításából levonható általános érvényű elméleti ismereteket. Ezek az általános érvényű törvényszerűségek azonban az egyes országokban, azok sajátos, történelmi, gazdasági adottságainak megfelelő konkrét formában érvényesülnek. Alapvető fontosságú tehát, hogy a szövetkezeti fejlődés gyakorlatában keletkezett konkrét módszereket és formákat minden egyes szocialista országban tanulmányozzák, az előremutató jelenségeket elemezzék, lényegüket feltárják, hogy így a szövetkezeti mozgalom további fejlődéséhez felhasználhassák.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának határozata a társadalomtudományok feladatairól a következőképpen szól: „Az emberek tudatának, gondolkodásának átalakításában, a szocialista társadalom, a gazdasági és az állami élet kérdéseinek tudományos, elméleti kidolgozásában mind nagyobb feladatok hárulnak a társadalomtudományokra. A társadalomtudományok művelői segítsék a szocialista építés tapasztalatainak elméleti általánosítását, a fejlődés távlatainak tudományos megvilágítását, az antimarxista ideológiák elleni harcot, a pártosság lenini eszméinek védelmét és érvényesítését."[1]

Könyvemben a termelőszövetkezeti tulajdon kialakulásának és fejlődésének egyes törvényszerűségeivel foglalkozom, vizsgálom a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetkezeti alapjának fejlődését . . . . a VIII. pártkongresszus megállapításának megfelelően, amely szerint: „A szövetkezetek megszilárdításában

[1] A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1963. 456. old.

legfontosabb a közös nagyüzem kiépítése, a közös alapok gyors ütemű fejlesztése."[2]

Felhasználtam munkámban e témának hazánkban hozzáférhető szovjet irodalmát, továbbá egyes népi demokratikus országokból származó tanulmányokat és munkákat is. A Magyar Nemzeti Bank, a Központi Statisztikai Hivatal és részben a Földművelésügyi Minisztérium országos, egyes esetekben megyei szintű adatai adták munkámhoz a legfontosabb hazai adatokat. Ezenkívül felhasználtam a Magyar Tudományos Akadémia Üzemtani Intézete és a Mezőgazdasági Szervezési Intézet egyes reprezentatív vizsgálatainak adatait is. A hazai adatok, irodalom sok esetben hiányos volta miatt néhány kérdés vizsgálatában főleg a külföldi irodalom adataira és anyagaira támaszkodtam.

Témám központi problémájának sokrétű összefüggéseit nem vizsgálhattam a teljességre való törekvés igényével, de nem is hagyhattam azokat figyelmen kívül. Lehetőségeimhez mérten olyan mértékben és olyan mélységben igyekeztem azokra kitérni, amilyenben az – nézetem szerint – szükséges volt a termelőszövetkezeti tulajdon és a szövetkezeti alap vizsgálatához. A munkámban feltárt és érintett kérdések nagyobb része további kutatást igényel. Így nézve munkám tulajdonképpen problémafeltárás, olyan problémák feltárása, amelyek helyes megoldásától igen nagymértékben függ termelőszövetkezeteink megszilárdulása és fejlődése. Az ilyen jellegű kérdések egy része a gyakorlatban már megoldódott, mégsem hanyagolhatom el azokat a tapasztalatleszűrés érdekében, valamint a termelőszövetkezeti tulajdon keletkezésével és továbbfejlődésével való összefüggésük miatt.

[2] Ugyanott, 445. old.

A SZOCIALISTA SZÖVETKEZETI TULAJDON FEJLŐDÉSÉNEK EGYES ÖSSZEFÜGGÉSEI

A szövetkezeti alap vizsgálatát megelőzően célszerű röviden megvilágítani általában a szocialista tulajdon és a szocialista szövetkezeti tulajdon fejlődésének néhány olyan összefüggését, amelyek figyelmen kívül hagyása egyoldalú és téves megállapításokra vezethetne.

A TERMELŐERŐK FEJLETTSÉGI FOKA ÉS A TERMELÉSI VISZONYOK JELLEGE KÖZÖTTI KÖTELEZŐ ÖSSZHANG TÖRVÉNYE S A SZOCIALISTA TERMELŐSZÖVETKEZETI TULAJDON VIZSGÁLATA

A társadalom fejlődésének ezen törvénye minden társadalmi formában érvényesül. Ennek alapján keletkezik és fejlődik a szocialista tulajdon is, állami és szövetkezeti formájában egyaránt.

A termelőerők fejlettségi foka és a termelési viszonyok jellege közötti kötelező összhang törvényének érvényesülésével sajátos módon függ össze a szövetkezeti szocialista tulajdon keletkezése és fejlődése.

A termelőerők nem egyenletesen fejlődnek a tőkés gazdaságokban és általában a szocializmust megelőző társadalmi formákban a társadalmi gazdaság minden ágában. A mezőgazdaság termelőerőinek fejlődése a kapitalizmusban — általános tendenciaként — elmarad az iparé mögött. A szocialista forradalom előfeltételei elsősorban a tőkés ipar fejlődése alapján jönnek létre, a tőkés mezőgazdaság e feltételeket általában alacsonyabb fokon teremti

meg. A társadalmi újratermelési folyamat azonban összekapcsolja a gazdasági élet valamennyi területét, azon belül a termelőerők és a termelési viszonyok tekintetében fejlettebb ipart s a kevésbé fejlett mezőgazdaságot is. Ilyen körülmények között a termelőerők és a termelési viszonyok összhangjának problémáit általában két módszerrel szokták vizsgálni.

Az egyikkel e törvény érvényesülését az egész társadalom méretében vizsgálják. Ebben az esetben arra kell ügyelni, hogy a vizsgálódás során ne tévesszék szem elől a mezőgazdaság termelőerőinek és termelési viszonyainak az iparéinál alacsonyabb fejlettségi színvonalát. A másik szerint e problémát a mezőgazdaságnak többé-kevésbé izoláltan felfogott területén kutatják.

A mezőgazdaság termelőerőinek és termelési viszonyainak a társadalmi gazdaság egészétől elvonatkoztatott és elszakított vizsgálata metafizikus, és így általában nem tekinthető kielégítőnek. A mezőgazdaság fejlődésének ilyen módon történő tanulmányozása a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idején elméletileg hibás, és gyakorlatilag kisebb-nagyobb mértékben káros következtetésekre vezethet.

Az átmeneti korszak mezőgazdaságában rendszerint túlsúlyban van a kisárutermelő parasztgazdaság a tőkés gazdaságokhoz képest. A kisárutermelő parasztgazdaság termelőerői fejletlenebbek. A termelőerők fejletlenségére való hivatkozás ilyen körülmények között a szocialista átalakítás elodázását célzó politikai következtetésekre vezethet, vagyis a parasztgazdaságok szocialista termelőszövetkezetekbe tömörítésére irányuló politikát gazdaságilag és tudományosan megalapozatlannak tüntetheti fel. Eltúlozhatják a kisüzemi gazdaságok fejlődési lehetőségeit. Olyan gyakorlatot is szülhet, hogy előbb meg kell teremteni a korszerű nagyüzemi mezőgazdaság termelőerőit (épületek, berendezések, géppark stb.), és majd csak később lehet hozzáfogni a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez, addig pedig a kisárutermelést kell fejleszteni. *Ez a felfogás végső soron elvezethet a kisparaszti gazdaságok stabilitásának, bővített újratermelésének, a termelőszövetkezetesítés automatikus megvalósulásának hirdetéséhez, a párt és a szocialista állam tervszerű vezető tevékenységének tagadásához is.*

A termelőerők fejlettségi foka és a termelési viszonyok jellege közötti kötelező összhangot az egész társadalom alapjának és felépítményének, gazdasági szerkezete egyes részeinek kölcsönhatásaként helyes értelmezni. Az ilyen felfogás odaérti a mezőgazdaság területét is, mint a társadalom és a népgazdaság szerves részét. A népgazdaság a valóságban is összefüggő egész, és egyes ágai, különösen két alapvető ága, az ipar és a mezőgazdaság kölcsönösen összefüggnek, és hatnak egymásra. A fejlettebb ipar vezetőszerepét és elsődleges hatását el kell ismerni, de a mezőgazdaság sajátos helyzetének hatása sem hanyagolható el. Ezért a mezőgazdaság fejlődését külön is szükséges tanulmányozni, azonban a megállapítások helyességét végső soron ilyen esetben is a népgazdasági összefüggéseket figyelembe véve ítélhetjük csak meg.

Így alapozható meg elméletileg helyesen a mezőgazdaság szocialista átszervezésének gyakorlati szükségessége a szocializmusba való átmenet idején, éspedig úgy, hogy a társadalom termelőerői és termelési viszonyai közötti ellentmondások konkrét megjelenési formáit, főként a szocialista ipar és a kisárutermelő mezőgazdaság közötti ellentmondásokat s megoldási módjukat feltárják. Így tárul fel helyesen annak objektív szükségessége, hogy a mezőgazdaság termelőerőit és termelési viszonyait általában együttesen fejlesztve kell az ipar és a mezőgazdaság technikai és társadalmi fejlődésének összhangját biztosítani. Előfordulhat, hogy a mezőgazdaságban időlegesen kevesebb új gép, felszerelés található, mint amelynek hatékony alkalmazására a termelési viszonyok már lehetőséget adnak, de találkozhatunk ideiglenesen ennek fordítottjával is, az ilyen jelenségek azonban nem változtatják meg az általános tendenciát.

E felfogásban vizsgálva a helyzetet, együttesen és kölcsönös összefüggésben jelentkezik a mezőgazdasági termelés gyors növelésének és szocialista átalakításának feladata. Ily módon a termelésnövelés és a szocialista átalakítás együttes megvalósításának lehetőségén vagy lehetetlenségén való elvont meditálás helyébe a lehetőség és szükségesség elismerése kerül. A további feladatok a gyakorlati megvalósítás feltételeinek, módozatainak kimunkálása és megteremtése. A szocialista átalakítás ilyen mó-

don a parasztság ügyéből eleve a társadalom közös ügyévé válik, tehát az egész társadalmat mozgósítani kell e feladat megoldására.

A szocializmus korszakában — a termelőerők fejlettségi foka és a termelési viszonyok jellege közötti kötelező összhang törvényének érvényesülése alapján — eleve szükségszerű a szövetkezeti tulajdon fejlődését az egész társadalom szempontjából megítélni.

A szocializmus teljes felépülésével, a kommunizmus építése során, a termelőerők rohamos fejlesztése s ennek megfelelően többek között a szövetkezeti szocialista tulajdonnak az össznépi tulajdon színvonalára való emelése válik központi feladattá. Ez az állami és a szövetkezeti tulajdon fokozatos közeledésével, majd egységes kommunista köztulajdonná történő összeolvadásával következik be. Világos, hogy a szövetkezeti tulajdonnal kapcsolatos minden vizsgálatnak ki kell terjednie a kutatott probléma népgazdasági összefüggéseire is.

Az állami tulajdon alapján fejlődő szocialista mezőgazdaság harmonikus fejlesztése a szocializmusban szükségszerű. Az ipari és mezőgazdasági termelésben működő termelőerők gyors ütemű fejlesztése szükségessé teszi, hogy e termelőerők fejlődésének kereteit adó termelési viszonyok, mindenekelőtt tulajdonviszonyok, rendszeresen hozzáidomuljanak a termelőerők fejlődésének követelményeihez. Ebben a folyamatban is a termelőerők és a termelés fejlesztése az elsődleges. „A kolhozrendszer gazdasági virágzása megteremti a feltételeket ahhoz, hogy a kolhoztulajdon fokozatosan közeledjék és a jövőben egységes kommunista tulajdonná olvadjon össze a köztulajdonnal"[1] — olvashatjuk a SZKP programjában. Ez a feladat is csak a népgazdasági összefüggések sokoldalú feltárásával és figyelembevételével oldható meg.

A szövetkezeti tulajdonnak a népgazdasági összefüggésektől többé-kevésbé elszigetelt tanulmányozása csak egyoldalú, vagy részeredményt hozhat, amikor népgazdasági összefüggésekben vizsgáljuk mindenképpen megbízhatóbb, általánosabban helyt-

[1] Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1962. 776. old.

álló, tudományosabban megalapozott eredményekhez jutunk. Elegendő itt annak a kérdésnek eldöntésére utalni, hogy a szövetkezeti termelés gépesítését állami, vagy szövetkezeti tulajdonban levő gépekkel helyesebb-e megvalósítani. Ez is olyan probléma, amelyet helyesen, az egész társadalom haladásának megfelelően megoldani csak a szövetkezeti érdekeket is magába foglaló össztársadalmi érdekeket szem előtt tartva lehet.

A termelőerők fejlődését a szocializmusban az állami és a szövetkezeti tulajdonforma keretei egyaránt elősegítik. Szükséges azonban mindkettő továbbfejlesztése. Ennek során eleinte – lényeges különbségeik fenntartásával – kevésbé lényeges különbségeik szűnnek meg, majd később – a lényeges különbségek elmosódása útján – fokozatosan formálódik ki az egységes kommunista tulajdon. A kommunista tulajdon elemei a szocializmus korszakában az állami tulajdonban nagyobb, a szövetkezetiben kisebb mértékben vannak meg. Ez utóbbi tulajdonforma azonban nem gátja a termelőerők fejlődésének, hanem tág teret nyit előtte. Így elesik a szövetkezeti tulajdon „államosításának" perspektívája, s ennek helyébe a két tulajdonforma összenövésének perspektívája lép.

A RÉSZVÉNYTÁRSASÁG ÉS A SZÖVETKEZET MINT TŐKÉS JELLEGŰ TULAJDONFORMÁK

A magántulajdonon alapuló tőkés gazdasági rendszer a termelőerők nagyarányú fejlődését tette lehetővé. A magántulajdon a kapitalizmus fejlődésének meghatározott szakaszában azonban egyre inkább gátjává kezdett válni a termelőerők fejlődésének.

Ez az ellentmondás eleinte a kisárutermelés és a saját munkán alapuló magántulajdon kiszorulása, valamint a tőkés árutermelés és tulajdon további erősödése, fejlődése révén részlegesen és átmenetileg megoldódott, de lényegében nem szűnt meg, hanem tovább fejlődött és mélyült. Szükségszerűen létrejöttek a tőkének olyan konkrét formái, amelyek tovább tágították a magántulajdonnak a termelőerők fejlődése elé állított korlátait.

Közülük kiemelkedő jelentőségűek a kölcsöntőke és annak mozgásformája, a tőkés hitel útján létrejött tőkés társulások: a részvénytársaságok, a monopolszervezetek. A tőkének ezen formái azonban nem változtatták meg a tőkés társadalomnak magántulajdonon alapuló jellegét, ezekben a szervezetekben a tőkés magántulajdon nem szűnik meg, csupán új formát ölt.

A részvénytársaságban a tőkés magántulajdon kollektív tőkés vállalat formájában jelenik meg. Ez a forma kétségtelenül kitágítja a termelőerők fejlődésének korlátait. „A tőke, amely önmagában véve a termelés társadalmi módján alapul és feltételezi a termelési eszközök és munkaerők társadalmi koncentrációját, itt közvetlenül a társadalmi tőke (közvetlenül társult egyének tőkéje) alakját ölti, ellentétben a magántőkével, s vállalatai mint társadalmi vállalatok lépnek fel, ellentétben a magánvállalatokkal. Ez a tőkének mint magántulajdonnak a megszüntetése a tőkés termelési mód határain belül" – írta Marx.[2]

A részvénytársaságban egyesült tőke tehát közvetlenül társult egyének tőkéje, más szóval társult magántulajdon, társadalmi módon funkcionáló magántulajdon. Ez a tőketársulás nem szünteti meg a tőkés termelési módot, a tőkés magántulajdont, de létrehozza a tőkés magántulajdon önálló, egyéni formája mellett és annak helyébe a tőke kollektív formáját.

A részvénytársaságot Marx – a tőkés termelési mód további sorsából kiindulva – a következőképpen jellemzi: „A tőkés termelés legmagasabb fejlettségének ez az eredménye szükségszerű átmenet ahhoz, hogy a tőkét visszaváltoztassák a termelők tulajdonává, de már nem elszigetelt termelők magántulajdona, hanem a társult termelők tulajdona, közvetlen társadalmi tulajdon formájában."[3] A részvénytársasági forma tehát azt a perspektívát nyújtja a tőke számára, hogy társadalmi tulajdonná változtassák.

Szükséges azonban azt is hangsúlyoznunk, hogy a részvénytársaság csupán megmutatja a tőkés magántulajdon megszüntetésének szükségességét, és csak feltár bizonyos formákat,

[2] *Marx:* A tőke III. köt. Budapest 1961. 432. old.
[3] Ugyanott, 432–433. old.

amelyek felhasználhatók a szocialista társadalmi tulajdon megszervezéséhez, de nem jelent „szocialista elemeket" a kapitalizmusban. A részvénytársaságok létrejötte is bizonyítja azt, hogy megértek a társadalom szocialista átalakításának gazdasági feltételei. Egyes revizionisták nézetei szerint: a részvénytársaság lényegében maga a szocializmus, a tőke így „demokratizálódik", a munka és a tőke ellentmondása ily módon oldódik fel. Ezzel szemben a valóság az, hogy a tőkés részvénytársaságban a tőkés tartalom a maga antagonisztikus ellentmondásaival nemcsak, hogy megmarad, hanem magasabb fokon jelentkezik, és új formákat is ölt. „A részvénytársasági rendszerben már ellentét van a régi formával szemben, amelyben a társadalmi termelési eszköz egyéni tulajdonként jelenik meg; de a részvényformává való átalakulás még a tőkés korlátokon belül marad; tehát nem szünteti meg a társadalmi jellegű gazdagság és a magángazdagság közti ellentétet, hanem azt csak újabb alakban fejleszti ki"[4] — hangsúlyozza Marx. A tőkés részvénytársasági tulajdonforma világosan mutatja, hogy a tőkés magántulajdon kisajátítása a társadalom számára reálisan és gazdaságilag, szervezésileg viszonylag könnyen megvalósítható.

A tőkés rendszer ellentmondásai, fejlődésük formái még magasabb fokon és ismételten, újabb módokon jeletkeznek a monopoltársulásokban. A részvénytársaság, a monopólium, különösen az állammonopolista kapitalizmus mint gazdasági szervezeti formák, eltekintve attól, hogy a kapitalizmus egyre élesedő, sőt végsőkig kiélezett ellentmondásainak termékei, a legteljesebben előkészítik a szocialista forradalmi átalakulást. Erre már Engels is utalt a részvénytársaságokkal kapcsolatban tett alábbi megállapításával: „... örvendetes módon előkészítette az egész társadalom által, a nemzet által a jövőben végrehajtandó kisajátítást".[5]

A tőkés társulások kérdésében nem az választja el a marxista—leninista álláspontot a revizionizmustól, hogy elismerjük-e a tőkés társulást a kapitalizmus fejlődésének termékeként, de

[4] Ugyanott, 435. old.
[5] Ugyanott, 434. old.

annak elismerése sem, hogy produkál-e a kapitalizmus egyes gazdasági, szervezeti formákat, amelyek előkészítik, megkönnyítik a szocialista gazdaság megszervezését. A marxizmus–leninizmus és a revizionizmus között az húz éles határvonalat e kérdések vizsgálatában, hogy a revizionisták e formában a kapitalizmus természetének olyan megváltozását látják, amely lehetővé teszi a szocializmus evolúciós kifejlődését e tőkés társulások útján, annak minden elméleti és gyakorlati következményével. A marxizmus—leninizmus követői ezzel szemben a tőkés társulásban elsősorban annak ellentmondásos, tőkés jellegét látják, tagadják a kapitalizmus felszámolására való alkalmasságát, de elismerik, hogy a szocialista átalakulás gyakorlati megvalósításakor, a szocialista népgazdaság megszervezése során a tőkés társulások gazdálkodásának egyes tapasztalatai is felhasználhatók.

A tőkés termelési módban végbemenő termelés-társadalmasulás és annak ellentmondásos jellege a kapitalizmus keretein belül egy másik kollektív vállalatot is megszült: a szövetkezetet. „Mind a tőkés részvénytársaságokat, mind a szövetkezeti gyárakat átmeneti formáknak kell tekinteni a tőkés termelési módból a társult termelési módba, csakhogy az ellentét az egyikben negatív, a másikban pozitív módon szűnik meg."[6] A munkások szövetkezeti gyárai ugyanis mint a közvetlen termelők társulásai „... első áttörését jelentik a régi formának a régi formán belül, bár – valóságos szervezetükben – természetesen mindenütt újratermelik és újra kell hogy termeljék a fennálló rendszer valamennyi fogyatékosságát".[7] – olvashatjuk Marx megállapításaiban. A részvénytársaság üzemeivel szemben a szövetkezeti üzemeken belül megszűnik a munka és a tőke ellentéte. Bár a tőkés rendszer keretei között a szövetkezeti üzemek dolgozói csak mint „saját maguk tőkései" működhetnek, mégis megszűnik a termelésszervezési munka antagonisztikus jellege, minthogy a termelés szervezője nem a tőke képviselője, hanem a munkások választott képviselője.

[6] Ugyanott, 436. old.
[7] Ugyanott, 435. old.

Lenin, Marx és Engels munkásságának folytatója — igen sokoldalúan mutatta meg a szövetkezetek szerepét a kapitalizmusban és a szocializmusba való átmenet, valamint a szocializmus korszakában. Elvi jelentőségű megállapításai az utópista szocialisták szövetkezeti ábrándjairól, a szövetkezeteknek a kapitalizmusban betöltött igazi szerepéről, a munkásmozgalomhoz való viszonyáról, a parasztság szövetkezeti tömörüléséről a proletárdiktatúra rendszerének idején stb., sokszorosan kiállták a történelmi gyakorlat próbáját, s helyességüket — a tőkés rendszer talaján keletkezett és működő szövetkezeteken kívül — a szocializmusban működő szövetkezetek is bizonyítják.

A szövetkezetek a kapitalizmusban — a szövetkezeti utópisták nézeteivel ellentétben — nem válhatnak a szocialista társadalom fokozatos meghonosítóivá, mert vagy alkalmazkodnak a kapitalizmushoz, vagy pedig megfojtja őket a tőkés konkurrencia.

A szövetkezetek — gazdasági szerepüket tekintve — eleve csak függelékei, járulékai a tőkés gazdasági rendszer egészének. Gazdasági gyengeségük miatt szükségszerűen függő helyzetbe kerülnek a tőkés bankoktól és monopóliumoktól. Még a munkásszövetkezetek is elkerülhetetlenül beilleszkednek a tőkés rendszerbe, a kisárutermelők szövetkezetei pedig, amelyek a saját munkán alapuló magántulajdont egyesítik, és azt kollektív tőkeként működtetik, e magántulajdon tőkés fejlődését szolgálják. Tehát egyértelműen „kollektív kapitalista vállalatokként" illeszkednek bele a tőkés gazdasági rendszerbe.

A szövetkezeti tulajdon a kapitalizmus rendszerében rendkívül ellentmondásos tulajdonforma. Egyrészt elősegíti és gyorsítja a kapitalizmus fejlődését, szélesíti, erősíti a kapitalizmus uralmát, másrészt ellentmond a magántulajdonnak, a tőke uralmának. A munkások és a kisárutermelők kollektív tulajdonaként erősítheti tulajdonosainak ellenállóképességét a tőkés magántulajdon nyomásával szemben. A tulajdon kollektív formáiként gyakorlatilag cáfolják a magántulajdon örök és sérthetetlen voltáról szóló nézeteket.

A szövetkezet fokozza a tőke koncentrációját és centralizációját. A tőkés gazdasági rendszer egészébe való bekapcsolódása

révén sajátos, üzemek feletti koncentrációt és centralizációt segít elő, amelynek révén a monopolszervezetek vagy éppen a tőkésállam, szervezetileg még könnyebben alárendelheti magának a szövetkezőket. „Egyenesen azt lehet mondani, hogy a monopolkapitalizmusban a koncentráció előrehaladásának egyik megnyilvánulási módja és formája a szövetkezés, valamint a szövetkezeti koncentráció"[8] — állapítja meg Erdei Ferenc akadémikus. A szövetkezet a kapitalizmusban bár alapvetően tőkés tartalma van, mégis olyan gazdasági, szervezeti formát, intézményt képvisel, amely csökkentheti a szövetkezők kizsákmányoltságának fokát és mértékét, bevezeti a szövetkezők gazdasági tevékenységébe a kollektivizmus elemeit, és így előkészíti őket a szocialista gazdasági rendbe való bekapcsolódásra, felkészíti a szövetkezőket a szocialista gazdaság megszervezésében való aktív részvételre.

A TŐKÉS MAGÁNTULAJDON ÉS A PARASZTI MAGÁNTULAJDON TÁRSADALMASÍTÁSÁNAK SZÜKSÉGSZERŰEN ELTÉRŐ KÉT MÓDJA

A szocialista tulajdon a termelőerők fejlettségi foka és a termelési viszonyok jellege közötti kötelező összhang törvényének megfelelően keletkezik a szocialista forradalom során, és fejlődik az egységes kommunista köztulajdon kialakulása irányában. A szocialista tulajdon tehát — történelmi-gazdasági lényegét tekintve — átmenetet jelent a magántulajdon különböző formái és a kommunista tulajdon között. A szocialista tulajdont közvetlenül megelőző tulajdonformák szükségszerűen hatnak a szocialista tulajdon keletkezésének módjára és fejlődésére is.

A szocialista tulajdon történelmileg is, logikailag is elsődlegesen a tőkés termelési mód ellentmondásainak megoldásaként keletkezett.[9] A tőkés társadalmak tulajdonviszonyainak rend-

[8] *Erdei Ferenc:* Mezőgazdaság és szövetkezet. Akadémia Kiadó 1959. 136. old.

[9] A gazdaságilag elmaradt országokban, a gyarmati sorból felszabadult népek társadalmában, amelyek a társadalmi fejlődés „nem kapitalista

szerében a tőkés magántulajdonnak van uralkodó, alapvető és meghatározó jelentősége, amely tulajdon a magántulajdonnak a formailag, jogilag szabad bérmunkásosztály kizsákmányolásán alapuló típusát képviseli. Ez a tulajdon kifejezi azokat az antagonisztikus viszonyokat, amelyek egyfelől a tőkésosztály, valamint összes rétegei, másfelől a munkásosztály s vele együtt az összes dolgozók között fennállnak. A tőkés felhalmozás általános törvénye, a kisárutermelők tömegeinek proletarizálódása a tőkés termelési mód ellentmondásainak végsőkig történő kiéleződéséhez, majd végül is a kisajátítók kisajátításához vezet. Mint a Szovjetunió Kommunista Pártjának programja is megállapítja: „A kisajátított tömegek számára nincs más út a tulajdon megszerzésére, mint a termelési eszközök társadalmi tulajdonának megteremtése forradalmi úton, vagyis az egész nép tulajdonává változtatása."[10]

A szocialista forradalom, amelyben a tőkés társadalom termelőerői és termelési viszonyai közötti konfliktus és annak megoldása fejeződik ki, mindenekelőtt az államhatalom kézbevételét és a tőkés magántulajdonnak a társadalom számára történő kisajátítását jelenti. Ezt a kisajátítást a társadalom túlnyomó többségét képviselő dolgozók támogatásával a munkásosztály hajtja végre. A szocialista tulajdon tehát elsődlegesen a tőkés magántulajdon kisajátításával jön létre, tartalmát nézve az egész társadalom tulajdonaként, formáját tekintve a társadalmat képviselő állam tulajdonaként.

Az állami tulajdonbavétel a tőkés magántulajdon kisajátításának alapvető és a különféle anarcho-szindikalista elképzelésekkel ellentétben mind elméletileg, mind gyakorlatilag egyedül helyes módja.

A tőkés társadalmak tulajdonviszonyainak rendszerében a tőkés magántulajdonon kívül a tulajdon más típusai és formái is

útját" választják, amint a történelmi gyakorlat mutatja, korunkban a szocialista világgazdasági rendszer léte, erősödő gazdasági és nemzetközi hatása eredményeként már nem szükségszerű, hogy a tőkés tulajdon előzze meg minden társadalom fejlődésében a szocialista tulajdon kialakítását.

[10] Az SZKP XXII. kongresszusa. 735. old.

fellelhetők. Ezek aránya és köre a kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan csökken, alárendeltségük a tőkés magántulajdonnak pedig fokozódik — a tőkés felhalmozás általános tendenciájának megfelelően. A feudalizmus, a kisárutermelés, a patriarchalizmus, a faluközösség stb. maradványai sok tőkésországban megtalálhatók, a kisárutermelés pedig általában velejárója minden tőkés társadalomnak.

Munkámban a szocializmusba való átmenet egyes elméleti és gyakorlati kérdései közül a szocialista tulajdonviszonyok létrehozása szempontjából csupán a kisárutermeléssel összefüggő, saját munkán alapuló paraszti magántulajdon társadalmasításával foglalkozom.

Mint látjuk a kapitalizmus gyakorlatilag nem „tiszta" kapitalizmus. A tiszta kapitalizmus feltételezése az általam vizsgált kérdés tekintetében csak, mint kontraszt jöhet számításba, hiszen könyvem a kapitalizmusban létező nem tőkés magántulajdon szocialista átalakításával foglalkozik. A szocialista forradalom a társadalmi fejlődésnek szükségszerűen olyan feltételei között zajlik le, amikor a tőkés magántulajdon uralma mellett és alatt megtalálható a saját munkán alapuló kisárutermelés és az annak megfelelő magántulajdon is. Elsősorban a mezőgazdaságban van ez így, amelynek területén a termelés és a tőke koncentrációja és centralizációja elmarad az ipar, a közlekedés, a kereskedelem és hitelélet területén működő tőke koncentráltságától. Így, a mezőgazdaságban bár rá szintén jellemző a tőke uralma, mégis viszonylag nagyszámú kisárutermelőt és tulajdonost találunk még a fejlettebb tőkésországokban is.

A kisárutermelést és a tőkés árutermelést nem választja el egymástól kínai fal. A marxizmus—leninizmus a tőkés magántulajdont és a paraszti magántulajdont a szocializmusba való átmenet időszakában lényegében véve egytípusúnak tekinti. Árutermelő tőkés tendenciák érvényesülnek a dolgozó paraszti magántulajdon alapján, az történelmileg is, logikailag is a kapitalizmus fejlődésének alapját képezi, s így mindkettő ellentmondásban van a szocialista tulajdonnal mint társadalmi tulajdonnal. Hiba lenne azonban, ha kizárólag e közös jellemzőjüket emelnénk ki, és megfeledkeznénk a szocialista átalakítás, az

egész társadalom fejlődése, a szocialista forradalom sikere szempontjából igen lényeges különbségeikről. E különbségek akkor tárulnak fel, ha a tőkés és a paraszti magántulajdont egyaránt alapvető termelési viszonyként fogjuk fel, és figyelembe vesszük a szűkebb értelemben vett tulajdonviszonyoknak a termelési viszonyok többi elemével (csere, elosztás stb.) való meghatározó jellegű összefüggését is.

A tőkés magántulajdon és a dolgozó paraszti magántulajdon közötti lényeges elvi különbséget az adja, hogy a tőkés magántulajdon idegen munka kizsákmányolásán, a dolgozó paraszti tulajdon pedig saját munkán alapul.

A tőkés magántulajdon és a kisárutermelők magántulajdona az alapjukat képező munka jellegét tekintve a szocializmusra való átmenet számára más fontos különbséget is mutatnak. A tőkés magántulajdon alapjául szolgáló munka a bérmunkások kollektív munkája, a dolgozó paraszt munkája viszont nem kollektív, hanem egyéni munka. A tőkés üzemben végzett munka kollektív jellegű. Bár ez a kollektív jelleg a tőkés munkakooperáció formájában a tőkés magántulajdontól megszabott korlátok között alakul ki, mégis nagyjából kész formáját képviseli a nagyüzemi munkaszervezetnek, s mint ilyen megkönnyíti a szocialista munkaszervezet kialakítását. A kisárutermelők magántulajdona alapján végzett egyéni munka átalakítása kollektív munkává és a kollektív munka megszervezése külön feladatként jelentkezik. A szocializmusba való átmenet szempontjából tehát nem elegendő a dolgozó paraszti magántulajdont képező termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele, hanem azzal egyidejűleg szükségszerűen meg kell történnie a kollektív munka kialakításának és megszervezésének is. A parasztságot át kell nevelni a kollektivizmus szellemében. E tulajdon társadalmasításához tehát olyan társadalmasítási forma szükséges, amely ennek az átnevelésnek a megkönnyítésére különösen alkalmas.

Ami a termékek elsődleges elosztásának és újraelosztásának, elsajátításának formáit illeti, a tőkés magántulajdon és a kisárutermelők magántulajdona esetében egyaránt a magántulajdon elveinek megfelelő elosztás valósul meg az áru- és a pénz-

forgalom közvetítésével. Azonban, míg az elsajátítás a tőkés magántulajdon esetén az idegen munka termékének elsajátítása, a kisárutermelő tulajdona általában a saját munka termékének elsajátítása, de e folyamat mechanizmusa ezenkívül még más különbségeket is mutat. Az értékkategóriák, a munkabérforma és részben a tőkés társadalomban kialakult bérrendszerek is, a tőkés kereskedelem és a tőkés hitelrendszer stb. olyan gazdasági kategóriák és intézmények, amelyek a szocialista gazdaságban is alkalmazandók — új tartalommal, többek között a munka szerinti elosztás szocialista elvének gyakorlati érvényesítésére is. A parasztgazdaságok, különösen a kis- és középparaszti gazdaságok, árutermelésük mellett a kapitalizmusban is nagymértékben megőrzik önellátó jellegüket. A tőkés árugazdaságba való bekapcsolódásuk mértéke (árutermelésük foka) ennek következtében viszonylag jelentősen elmarad az egyéb kisárutermelőkéhöz, pl. a kisiparosokéhoz képest. Így az értékkategóriákra épülő tőkés elosztási mechanizmus a parasztgazdaságokat általában nem fogja át olyan mértékben, hogy többé-kevésbé kész formákat teremtene számukra is a munka szerinti elosztás szocialista elvének gyakorlati megvalósításához.

Utópia lenne azt gondolni, hogy a szocializmus útjára lépve a paraszti naturális gazdálkodás többé-kevésbé erős maradványai egy csapásra megszüntethetők. Az ilyen lépés feltétlenül kiváltaná a parasztság ellenállását. A dolgozó parasztság magántulajdona esetében tehát ebben a vonatkozásban sincsenek kész formák a szocialista termelési viszonyok kialakításához, társadalmasítása alkalmával így a szocialista tulajdonnak olyan formáját kell alkalmazni, amelynek alapján ez a probléma is megoldható úgy, hogy a megoldás és annak módja a parasztság egyetértésével találkozzék.

A tőkés magántulajdon és a paraszti magántulajdon alapján felépülő termelési viszonyok vázolt különbségeiből is kitűnik már az, hogy a paraszti magántulajdon társadalmi tulajdonná való átalakításának objektíve szükségszerűen más módon kell megtörténnie a szocialista forradalomban, mint a tőkés magántulajdon kisajátításának. A tőkés magántulajdon kisajátítása államosítás révén történik meg, eltekintve attól, hogy az álla-

mosítás egy csapásra vagy fokozatosan, illetve elkobzás, vagy különböző fokú és módszerű megváltás útján megy-e végbe.

A mezőgazdaságban általában nagy számban található parasztgazdaságok alapját képező magántulajdon a szocialista forradalom idején nem sajátítható ki a tőkés magántulajdonhoz hasonlóan, minthogy nem idegen munka kizsákmányolására épül, tehát a tőkés magántulajdonnal ellentétben közgazdaságilag nem képvisel felhalmozott értéktöbbletet. A szocialista állam, a munkásosztály és az egész dolgozó nép állama a tőkés magántulajdon kisajátításával azt veszi a dolgozók társadalmi tulajdonába, amit a burzsoázia — a kisajátítást megelőző korszakban — minden ellenszolgáltatás nélkül sajátított el és halmozott fel. A kisárutermelő nem kizsákmányolásból származó magántulajdonát a szocialista állam nem sajátíthatja ki akként, mint a tőkés magántulajdont, ellenkezőleg az kizárólag a tulajdonos önkéntes hozzájárulása alapján és aktív közreműködésével alakítható át társadalmi tulajdonná.

Ettől függetlenül, ha a paraszti magántulajdont a szocialista forradalom államosítaná, az állam ezzel leküzdhetetlen gazdasági nehézségeket teremtene a maga számára. E tulajdonváltozás még nem oldaná meg a szocialista nagyüzemesítést, a mezőgazdaság szocialista munkaszervezetének a parasztság egyetértésével találkozó kialakítását, a parasztságnak a szocialista elosztási rendszerbe való bekapcsolódását stb. Az ilyen intézkedés azzal a következménnyel járna, hogy a szocialista államnak kellene gondoskodnia a kistulajdonosok óriási tömegéről, munkábaállításáról, életszínvonalának emeléséről stb., anélkül, hogy ennek objektív és szubjektív feltételeivel rendelkeznék.

A paraszti magántulajdon államosítása szembeállítaná a parasztság tömegeit a szocialista forradalommal, ugyanakkor a szocialista állam szilárdságának létfeltétele a munkásosztálytól vezetett s a szocializmus, a kommunizmus felépítésére irányuló munkás-paraszt szövetség. Ez nemcsak a dolgozó parasztság tömegeivel szembeni erőszak alkalmazását zárja ki, hanem megköveteli a parasztságnak az új társadalom építésében és a régi társadalom maradványainak felszámolásában való tevékeny közreműködését is. Még a módos paraszti, kifejezetten

tőkés jellegű tulajdon társadalmasításának módját is meghatározza a munkás-paraszt szövetség erősítésének elsődlegessége. Ilyképpen — a hazai és nemzetközi osztály-erőviszonyok alakulásától függően — a tőkés jellegű módos paraszti magántulajdonnal szemben is megkülönböztetett társadalmasítási módszer válik szükségessé. A munkásosztálynak az új társadalom felépítésében össze kell fognia az összes dolgozókkal és a szocialista építés olyan útját és módját kell megtalálnia, amely számukra is elfogadható.

A kisárutermelő parasztság számára az egyetlen elfogadható és járható út a szocializmus építésében a lenini szövetkezeti tervben foglalt megoldás.

A TULAJDON TÁRSADALMASÍTÁSÁNAK KÉT SZINTJE A SZOCIALIZMUSBAN. A SZÖVETKEZETI TULAJDON SZOCIALISTA JELLEGÉNEK FELTÉTELEI

A tőkés részvénytársasági és szövetkezeti tulajdonnal ellentétben a szocialista társadalmi tulajdon teljesen megoldja a tőkés magántulajdon alapján keletkezett ellentmondásokat. Teljesen megszünteti a magántulajdont és a kizsákmányolást, és felszámolja újraképződésük forrásait is. A tőkés részvénytársasági és szövetkezeti tulajdonformával szemben közgazdasági, társadalmi lényegét tekintve is közvetlenül társadalmasított tulajdon, s a dolgozók elvtársi, baráti együttműködését és kölcsönös segítségnyújtását tartalmazó, kizsákmányolástól mentes szocialista termelési viszonyok alapja.

Az elméleti-közgazdasági irodalom az állami és a szövetkezeti tulajdont rendszerint a szocialista tulajdon két formájaként tárgyalja. Feltárja közös és eltérő vonásaikat. Az állami és szövetkezeti szocialista tulajdon közös és eltérő vonásainak mélyebb vizsgálata azt mutatja, hogy formabeli eltéréseik mögött tartalmi különbségek húzódnak meg. E tartalmi különbségek indokolják magának a szocialista tulajdonnak e két formában való jelentkezését is. Az állami és a szövetkezeti tulajdon különbségeinek egyoldalú hangsúlyozása vagy éppen figyelmen

kívül hagyása egyaránt hibás, és káros következményekkel járhat.

A szocialista állami és szövetkezeti tulajdon viszonyát helyesen tárgyalva, nem elegendő azokat csupán felszínesen, a szocialista tulajdon két formájaként felfogni. Az is szükséges, hogy szélesebb értelemben, az egységes szocialista tulajdon részeiként, a szocialista tulajdonnak a társadalmasítás különböző fokain, szintjén való megvalósulásaként és fejlődési formájaként fogjuk fel őket. Fejlődésük fő tendenciája: közös vonásaik erősödése és különbségeik fokozatos elmosódása.

A társadalmi tulajdon kialakítása a kommunizmus első szakaszában a társadalmasítás két szintjén valósul meg.

Az elsődleges és alapvető társadalmasítási szint az egész társadalom méretében történő közvetlen társadalmasítás. E társadalmasítási szinten a szocialista tulajdon az állami tulajdon formájában jelenik meg a szocializmusban. Egyik jellemzője az, hogy *a termelőüzemek munkáskollektívái nem a más üzemek munkáskollektíváit mint tulajdonosokat kizáró tulajdonosai az általuk működtetett termelési eszközöknek és előállított termékeknek.* Azok az elképzelések, melyek ezt az elvet tagadják, lényegében azt vetik el, hogy a társadalmasítás az egész társadalom méretében megvalósulhat a szocializmusban (Dühring „kommunái", anarcho-szindikalizmus stb.). Ennek az elvnek a tagadása alapjában véve a magántulajdonosi beállítottságnak tett olyan engedmény, amely a társadalmi tulajdon osztatlanságának elvét indokolatlanul csorbítja. Az ilyen gyakorlat anarchisztikus elemekkel szőné át a szocialista népgazdaságot, gátolná a szocialista gazdaság és az egész társadalom fejlődését, tehát elvetendő. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a szocializmus szakaszában nem mellőzhető az egyes termelő kollektívák anyagi érdekeltsége. Ebben a korszakban az egységes állami tulajdon alapján működő és egymással tervszerűen összekapcsolt, de mégis különkülön létező üzemek dolgozóinak közvetlen anyagi érdekei között bizonyos, nem antagonisztikus jellegű ellentmondások is keletkezhetnek. A népgazdasági és az üzemi érdek gyakorlati összehangolása, megvalósításának tökéletesítése a tervszerű vezetésnek állandó jellegű és nélkülözhetetlen feladata.

A tulajdon társadalmasításának másik szintje, fokozata a szocialista társadalomban a csoporttulajdon segítségével történő társadalmasítás, ez a szövetkezeti szocialista tulajdon formájában valósul meg. A szövetkezeti tulajdonnak e tekintetben az a fő jellemzője, hogy elsődlegesen a volt kisárutermelők magántulajdonának önkéntes társadalmi tulajdonba adásával keletkezett, majd egyre növekvő mértékben és arányban a szocialista felhalmozás eredménye. A szövetkezeti tulajdon társadalmasításának szintje a termelőerők fejlődésével törvényszerűen fokozatosan közeledik az egész társadalom méretében történő társadalmasítás szintjéhez.

A szövetkezeti szocialista tulajdont az is jellemzi, hogy társadalmasításának foka általában a termelőüzem szintjén valósul meg. Az anyagi érdekeltségre építő gazdaságvezetésben ezért a népgazdasági érdek és a szövetkezeti (csoport) érdek közötti ellentmondások keletkezésének lehetősége kézenfekvőbb, mint az állami tulajdonban levő egyes üzemek érdeke és a népgazdaság egészének érdeke között. Ezért szükségszerű, hogy a szövetkezeti tulajdonnak az állami tulajdonhoz való viszonya — mindenkori fejlettségéhez igazodóan —, sajátos módon alakuljon. „Hogy a kommunista gazdaságba való átmenet során széles méretekben kell alkalmaznunk átmeneti láncszemként a szövetkezeti termelést, ebben Marx és én sohasem kételkedtünk. Úgy kell rendezni a dolgot, hogy a társadalom, következésképpen eleinte az állam — megtartsa a termelési eszközök tulajdonát, és így a szövetkezeti társulás magánérdekei ne kerülhessenek túlsúlyba az egész társadalom érdekeivel szemben."[11] — írta Engels. Ebből az idézetből is világosan kitűnik, hogy a marxizmus klaszszikusai a szövetkezeti tulajdont a szocializmusban az egységes kommunista tulajdonba való átmenet láncszemeként fogták fel, s figyelembe vették annak az állami tulajdonnal való összefüggését.

A szocialista szövetkezeti tulajdont helyesen csakis a kismagántulajdon és a szocialista társadalmi tulajdon, valamint a szocialista tulajdon és a kommunista tulajdon közti átmeneti

[11] Marx—Engels Archívum. 1. köt. (VI.) 329. old. (oroszul)

fokozatok sorozataként foghatjuk fel, mégpedig úgy, hogy állandóan figyelembe vesszük a szocialista állami tulajdonhoz való viszonyukat. A szövetkezeti szocialista tulajdonnak ezektől az összefüggésektől általában elvonatkoztatott felfogása nem helyes, és gyakorlatilag hibás, sőt káros következményei lehetnek.

Tőkés viszonyok között *a szövetkezeti tulajdonról a kapitalizmus gazdasági rendjébe való bekapcsolódásának módját vizsgálva derült ki teljesen, hogy lényegét tekintve szükségszerűen kollektív tőkés tulajdon.* A szövetkezeti tulajdon szocialista lényegének kibontakozását és szocialista jellegét is annak népgazdasági összefüggései világítják meg a maga teljességében. „A magánkapitalizmusban a szövetkezeti vállalatok úgy különböznek a kapitalista vállalatoktól, mint kollektív vállalatok a magánvállalatoktól. Az államkapitalizmusban a szövetkezeti vállalatok abban különböznek az államkapitalista vállalatoktól, hogy először magánvállalatok, másodszor kollektív vállalatok. A mi fennálló rendszerünkben a szövetkezeti vállalatok mint kollektív vállalatok különböznek a magánkapitalista vállalatoktól, de nem különböznek a szocialista vállalatoktól, ha olyan földön alakultak, olyan termelési eszközökkel dolgoznak, amelyek az állam, vagyis a munkásosztály tulajdonában vannak."[12] – írta Lenin „A szövetkezetekről" írt második cikkében.

A földnek és a nagyüzemi termelési eszközöknek, a tőkés és a földesúri magántulajdon nacionalizálása révén keletkezett állami tulajdona a Szovjetunióban a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti korszak kezdetén, az állami szektornak a kereskedelmi és hiteléletében játszott döntő szerepe, továbbá a proletárdiktatúra körülményei, a párt és a munkásosztály vezető szerepének érvényesítése a társadalmi és a gazdasági életben minden feltételét megadták annak, hogy a szövetkezetek szocialista irányú fejlődése biztosítható legyen.

A szövetkezeti tulajdon szocialista jellegének az egyes szövetkezeti vállalatokon belül is megvannak a feltételei. Lényegük abban foglalható össze, hogy érvényesül-e a kollektív tulajdonon alapuló, kizsákmányolást nem ismerő kollektív munkában való

[12] *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 473. old.

személyes részvétel és a munka szerinti elosztás szocialista elve, vagy, ami ennek a másik oldala, megszűnt-e a magántulajdon, az egyéni munka és az ezeknek megfelelő elosztási rendszer érvényesülése.

A szövetkezeti tulajdon szocialista jellegének feltételeit ilyképpen két csoportra bonthatjuk, a szövetkezeten kívüli „külső" és szövetkezeten belüli „belső" feltételekre. E feltételek együttesen döntik el, hogy a szövetkezeti tulajdon adott fejlettségi foka és formája megfelel-e a magántulajdonból a kommunista tulajdonba való fokozatos átmenet követelményeinek olyképpen, hogy meglegyen az összhang a volt kistulajdonos szövetkezők egyéni és csoportérdekei, valamint az egész társadalom érdeke között, éspedig úgy, hogy az egész társadalom érdeke az elsődleges.

A külső feltételeket a tekintetből kell megítélnünk, hogy a szocializmus és a szövetkezeti tulajdon adott feltételei között és meghatározott fejlődési szakaszában milyen feltételek szükségesek állandóan, és melyek azok, amelyek csupán átmenetileg szükségszerűek. Egyes feltételek a társadalmi fejlődés feltételeitől és elért fokától függően szükségszerűek, majd pedig éppen meglétük válik gátjává a továbbfejlődésnek. Jól látható ez pl. a szocialista termelőszövetkezetek gépesítésének, vagy a föld nacionalizálásának gyakorlatából is. A dolog lényege az, hogy a mindenkori konkrét viszonyoknak megfelelően kell megtalálni a volt kistulajdonos szövetkezeti tag egyéni érdekeinek és a szövetkezet közös, csoportérdekének egybekapcsolását az egész társadalomnak érdekével. Ezt úgy kell megoldani, hogy az állami felügyelet és ellenőrzés elsősorban gazdasági, politikai-nevelési s csak másodsorban adminisztratív módszereket alkalmazzon ahhoz, hogy biztosítsa ezen érdekeknek összhangját, miközben az össznépi érdekeknek elsőbbséget nyújt.

A szocialista világgazdasági rendszerben — a proletárdiktatúra idején — a szövetkezetek szocialista jellegéhez „külső" feltételként általában elegendő a szocialista állam gazdasági kulcspozícióinak megléte, vagyis az állami tulajdon uralkodó helyzete a népgazdaságban, az iparban, különösen annak legfontosabb ágaiban, a pénzügy és a hitelügy centralizálása az állam

kezében, az egységes állami bankrendszer, a nagykereskedelmi és külkereskedelmi hálózat teljes, a kiskereskedelmi hálózat döntő részének állami tulajdona, a föld földesúri, vagy tőkés magántulajdonának megszüntetése s a paraszti föld-magántulajdon bizonyos korlátozása.

A Szovjetunióban miután a földet nacionalizálták, és az összes nagyüzemi termelési eszközök állami tulajdonban voltak, ennél több feltétel is megvolt. Ez a mezőgazdaság szocialista átalakításához kétségtelenül előnyös helyzetet teremtett, ugyanakkor mint úttörő és egyedülálló szocialista országban hiányoztak a mezőgazdaság szocialista átalakításának gyakorlati tapasztalatai és a kedvező nemzetközi körülmények.

Az európai és ázsiai népi demokratikus országokban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megszervezésének és fejlesztésének „külső" feltételei a Szovjetunióétól többé-kevésbé eltérően alakultak, főként a föld nacionalizálása kérdésében. A sokkal kedvezőbb nemzetközi erőviszonyokon kívül rendelkezésre álltak a Szovjetunió és egymás gyakorlati tapasztalatai is.

A „külső" feltételek szükségessége bizonyos mértékig eltérően jelentkezik a paraszti magántulajdonról a szocialista tulajdonra való átmenet idején, mint a szocialista szövetkezeti tulajdon megszilárdítása, továbbfejlesztése korszakában, a kommunista tulajdonra való átmenet során ugyancsak másként alakulnak. Hatnak rájuk a már említett „belső" feltételek is. Minél fejlettebbek és szilárdabbak a szövetkezetekben a szocialista viszonyok, annál jobban biztosítható — erősebb állami beavatkozás nélkül is — a szövetkezetek helyes irányú fejlődése.

A szovjet gépállomások átszervezésének ellenzői éppen Engelsnek az előzőekben idézett megállapítására hivatkoztak, és az átszervezést a kolhozok továbbfejlődésével és a gépállomásokkal kapcsolatos korábbi koncepció alapján visszafelé tett lépésnek tekintették. Velük vitatkozva N. Sz. Hruscsov a Szovjetunióban a szövetkezeti tulajdon helyes irányban való fejlődésének feltételeit a jelenlegi szakaszban a következőképpen foglalta össze: „A szovjet állam kezében, a nép kezében hatalmas szocialista ipar van, amely az egész népgazdaság alapját képezi. Nálunk a föld állami tulajdon. Az állam rendelkezésében maradnak

a gazdaság irányításának összes mozgatóerői. Végül, s ennek döntő jelentősége van, az egész szocialista építést a Kommunista Párt irányítja."[13]

A szövetkezeti szocialista tulajdon fejlődését tehát az e tulajdonon épülő szövetkezeteken belül meglevő és fejlődő feltételek, a mindenkori népgazdasági feltételek s bizonyos vonatkozásban nemzetközi feltételek határozzák meg. Így nyeri el a szövetkezeti szocialista tulajdon konkrét tartalmát és formáját történelmi fejlődésének egyes szakaszaiban. Ez azt is jelenti, hogy a szövetkezeti szocialista tulajdon fejlődésének törvényszerűségei az egyes országok történelmi-gazdasági feltételeitől meghatározott konkrét formákban érvényesülnek, mely formák magukon viselik az egyes országok sajátos adottságainak egyes bélyegeit is.

A szocialista tulajdon fejlődésének törvényszerűségei azonban, *mint szükségszerű, lényeges folyamatok minden országban közösek.* A lenini szövetkezeti terv és a szocialista szövetkezeti elvek nemzetközi érvényűek. *Az önkéntesség, a fokozatosság, az állami támogatás elve* stb. *minden szocialista szövetkezet fejlődésére érvényesek*, de a különböző országok szövetkezeti mozgalmában, annak egyes fejlődési szakaszaiban más és más konkrét tartalmat és formát ölthetnek a szóban forgó ország sajátos helyzetének megfelelően.

A TULAJDON ÉS A TULAJDONJOG ÖSSZEFÜGGÉSÉNEK LÉNYEGE

A szövetkezeti szocialista tulajdon fejlődésében a szocialista társadalom fejlődésének objektív törvényei, törvényszerűségei jutnak kifejeződésre. Ezekkel a törvényekkel, törvényszerűségekkel a szocialista államnak és a társadalom vezető erejét képviselő kommunista pártnak tevékenységükben mindig számolniuk kell. A tulajdon helyes felfogásának e tekintetben nagy szerepe

[13] A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának 1958. március 27-i ülésén elmondott beszéd.

lehet. Nem érdektelen tehát annak az álláspontnak a rögzítése, hogy a tulajdont miképpen fogjuk fel.

„Minden termelés a természet tulajdonbavétele az egyén által egy meghatározott társadalmi formán belül és annak segítségével"[14] — írta Marx. Munkámban Marxnak ezt a megállapítását igyekeztem érvényesíteni.

A tulajdon ilyen értelmezésével összhangban tulajdonon — közgazdasági értelemben — az anyagi javak, mindenekelőtt a termelési eszközök történelmileg képződött elsajátítási módját és formáját értem a társadalom tagjai által. A természet az anyagi javaknak, köztük a termelési eszközöknek elsődleges forrása, de azok csak a társadalom termelőtevékenysége révén válhatnak tulajdonná. A munka emberi szükségletek kielégítésére alkalmas javakká alakítja át a természetben meglevő tárgyakat. A termelési feltételek, a termékek elsajátítása, tulajdona, annak módjai és formái a termelési mód fejlődésével összefüggésben váltakoznak. Lényegét tekintve tehát *a tulajdon: a társadalom tagjai*, csoportjai (osztálytársadalomban osztályai) *közt keletkező, fejlődő és alakuló gazdasági, termelési viszony.* A tulajdon fogalmában az emberek egymáshoz való viszonya az anyagi javakhoz, elsősorban a termelési eszközökhöz való viszonyuk formájában fejeződik ki.

Ha tulajdonviszonyokról beszélünk, és nem egyszerűen csak tulajdonról, ezzel már utaltunk a tulajdon társadalmi oldalára is. A tulajdonformák alaptípusai is a társadalmi formáknak felelnek meg. (Ősközösségi, rabszolgatartó, feudális, tőkés, szocialista-kommunista társadalmi formák és a nekik megfelelő tulajdonformák.) A társadalmi fejlődés során a tulajdon konkrét formái változnak, és — az ősközösségi, valamint a kommunista társadalom „tiszta" formájától eltekintve — az egyes társadalmi formákban az uralkodó tulajdonformán kívül nem uralkodó tulajdonformákat is találunk.

A tulajdonviszonyok a társadalom gazdasági alapjának körébe tartoznak, és annak — a termelési viszonyok összességén belül

[14] *Marx*: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra 1951. 12. old.

– meghatározó elemét képviselik. A társadalom termelési módjában dialektikus egységet alkotó termelőerők és termelési viszonyok fejlődése különösen nagy jelentőségű. E fejlődésben a termelőerők fejlődésének elsődleges és meghatározó, a termelési viszonyoknak és ezeken belül a tulajdonviszonyoknak a termelőerőktől meghatározott és a termelőerők fejlődésére visszaható, azt elősegítő vagy akadályozó szerepük van.

A társadalom alapja létrehozza a maga felépítményét. Mint Marx írja: „... a termelés minden formája létrehozza saját jogviszonyait, kormányzási formáját stb. ...”[15] A tulajdonjog mint a tulajdonviszonyok jogi kifejezése, a társadalom felépítményének egyik legfontosabb eleme. Az osztálytársadalmakban az uralkodó osztály hozta létre a tulajdonjogot, az objektíve létező, számára megfelelő tulajdonviszonyok (gazdasági viszonyok) szabályozása és védelme céljából. Érvényesülését hatalmi eszközeivel (állam) biztosítja. A tulajdonjog mint a gazdasági viszonyok szabályozása, a társadalom felépítményének elemeként elősegítheti vagy gátolhatja a tulajdonviszonyok objektív fejlődését, alakulását, s így a társadalmi fejlődést is. Ha a tulajdonjog egésze vagy annak egyes szabályai a tulajdonviszonyok objektív fejlődésének nem felelnek meg, akkor az objektív közgazdasági folyamat előbb-utóbb utat tör magának, és szükségessé teszi az új jogi szabályozást. Szemléltetően mutatja ezt a tőkés tulajdonjog egyes szabályainak módosítása az imperializmus korszakában, továbbá a tőkés tulajdonjog hatályon kívül helyezése a szocialista forradalomban, és felváltása a szocialista társadalom tulajdonjogi felépítményével.

A szocialista tulajdonviszonyok keletkezése és fejlődése objektív jellegű, de nem spontánul lezajló folyamat, hanem feltételezi a társadalom tagjai tudatos tevékenységét. A szocialista társadalom egész fejlődésével gyökeresen ellentétes az ösztönösség. Ezért, a tulajdonviszonyok jogi szabályozásának különösen nagy a jelentősége a szocialista tulajdonviszonyok kialakításában és fejlesztésében. Ez a jogi szabályozás egyrészt rögzíti a tulajdonviszonyok átalakításában és fejlesztésében elért ered-

[15] Ugyanott.

ményeket, másrészt előremutat, „kereteket" ad a gazdasági folyamatok fejlődéséhez, gátat emel a nem kívánatos folyamatok elé.

A szocialista tulajdonjog a párt és az állam gazdaságpolitikájának, szervező munkájának egyáltalán nem elhanyagolható eszköze, nélkülözhetetlen eleme a szocialista társadalom tervszerű fejlesztésének, a kapitalizmus maradványai felszámolásának.

A *tulajdon és tulajdonjog* tehát *mint objektív közgazdasági tartalom és annak jogi kifejezése, szabályozása különülnek el egymástól mindazokban a társadalmakban, amelyekben jogi felépítmény létezik.*

*

Az e fejezetben foglalt néhány elméleti és módszerbeli megállapítás előrebocsátása után a továbbiakban nem általában a szövetkezeti tulajdonnal, hanem a szocialista mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdonnal, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetkezeti alapjával kívánok foglalkozni. A kisipari termelőszövetkezetek, a földművesszövetkezetek és az egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezési formák, társulások, szakszövetkezetek, termelőszövetkezeti csoportok tulajdonviszonyai kívül esnek vizsgálatom körén.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetkezeti alapja lényegének, fejlődése egyes kérdéseinek megvilágítása szükségessé teszi, hogy – a lehetőségekhez mérten – figyelembe vegyük a Szovjetunió kolhozainak és a népi demokratikus országok termelőszövetkezeteinek fejlődését is. A termelőszövetkezetek szövetkezeti alapjának elméleti-közgazdasági kategóriaként felfogott tanulmányozása ugyanis szükségessé teszi, hogy annak főbb jellemző vonásait ne csak a mi termelőszövetkezeteink gyakorlatában keletkezett formák elemzése útján mutassuk meg, hanem hasznosítsuk a Szovjetunióban és az egyes népi demokratikus országokban felhalmozódott tapasztalatokat is.

A SZÖVETKEZETI ALAP LÉNYEGE ÉS HELYE A SZOCIALISTA TULAJDONVISZONYOK RENDSZERÉBEN. A SZÖVETKEZETI ALAP MEGHATÁROZÁSA

A szocialista mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdon közgazdasági tartalmát vizsgálva csak abban az esetben juthatunk helyes eredményre, ha történelmi fejlődésében vizsgáljuk. E kategória lényegének feltárásához a legmegfelelőbb tényanyagot a Szovjetunió kolhoztulajdonának kialakulása és fejlődése szolgáltatja, minthogy e kolhoztulajdon már több évtizedes. A Szovjetunió e téren tapasztalatokban gazdag múltra tekinthet vissza, s a szövetkezeti tulajdon továbbfejlesztésének tendenciája is legjobban itt bontakozott ki.

A KOLHOZTULAJDON KÉT FORMÁJÁNAK KELETKEZÉSE ÉS FEJLŐDÉSÜK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A kolhoztulajdon keletkezésének társadalmi-gazdasági körülményeit fő vonásokban a proletárdiktatúra kivívása és megszilárdítása egy országban, a föld, a nagyipar, a közlekedés, a nagykereskedelem, a bankok szocialista államosítása jellemzi.

A kizsákmányoláson alapuló tőkés és földbirtokos magántulajdon nacionalizálásán kívül azért érintette az államosítás a dolgozó paraszti föld-magántulajdont, mert az adott helyzetben a dolgozó parasztság híve volt a föld nacionalizálásának. Ilyen körülmények között hiba lett volna lemondani a föld nacionalizálásáról. A dolgozó parasztság azonban ellenezte volna gazdaságának kisajátítását. Az ilyen lépés egyenlő lett volna a prole-

tárdiktatúra alapjának, a munkás-paraszt szövetségnek a felbomlásával.

Meg kellett találni a dolgozó paraszti magántulajdont képező termelési eszközök, gazdasági felszerelés társadalmasításának olyan módját, amely a parasztgazdaságok kettős (magántulajdonosi árutermelő és saját munkán alapuló) jellegének megfelelt. Olyan módot kellett keresni, amellyel a dolgozó parasztok egyéni érdekét a társadalmi érdekkel összhangban tartva, a paraszti kisüzemekből – a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján – lehetővé vált a nagyüzemű szocialista gazdaságok létrehozása, s egyben a kizsákmányolás lehetőségének megszüntetése és a szocialista gazdálkodás, a munka szerinti elosztás elveinek megvalósítása. Ezt a módszert a lenini szövetkezeti terv tartalmazta, és ennek alapján épült fel a Szovjetunió kolhozrendszere.

A NEP-korszak előtt létezett mezőgazdasági kommunák és artyelek már tulajdonképpen a lenini szövetkezeti terv gyakorlati megvalósításának előfutárai voltak. Ezek, bár szövetkezeti és nem állami jellegű szocialista gazdasági formák voltak, lényegében véve azonban mégsem alkalmazkodtak következetesen a parasztgazdaságok kettős természetéhez.

A kommunák és artyelek termelési eszközeinek forrása főleg a nacionalizált nagybirtokok egyéni paraszti tulajdonba nem adott, fel nem osztott termelési eszközeinek egy része volt, s ezt a kulákságtól elkobzott termelési eszközökből egészítették ki. Ezekben a szövetkezetekben a belépett tagok termelési eszközeit is társadalmasították, azonban e társadalmasításnak lényegében véve csak elvi jelentősége volt, minthogy a tagok szinte kizárólag agrárproletárokból és leszerelt katonákból verbuválódtak.

E társadalmasított termelési eszközök alkották az úgynevezett „leltári alapot", amely kategóriának társadalmi-gazdasági természetét az jellemezte, hogy az főként a földesúri és kuláktulajdonban volt elkobzott termelési eszközökből létesült. A kommunák és artyelek ellenszolgáltatás nélkül közvetlenül az államtól kapták a termelési eszközöket, s kollektív munkában használták – a kizsákmányolás lehetőségét kizárva. *A termelési eszközök magántulajdona minden tag számára egyenlően megszűnt.*

A leltári alapot kilépés, kizárás, vagy feloszlás esetében sem oszthatták fel.

E gazdaságok szövetkezeti és nem állami jellegét különösen a termékek tulajdona mutatta, mivel azok nem kerültek állami tulajdonba, hanem a szövetkezetében voltak. E társadalmi-gazdasági tartalmukat azonban jelentős mértékben csorbította a hadikommunizmus gazdaságpolitikája, amely szerint a terményfeleslegeket teljes egészükben kötelező volt beszolgáltatni.

Az Össz-szövetségi Központi Végrehajtó Bizottság (V. C. I. K.) 1919. február 19-én kelt rendeletében úgy szabályozta a kommunák és artyelek leltári alapjában társadalmasított tulajdont, hogy azt a kollektív gazdaság feloszlása esetén nem szabad szétosztani a volt tagok között, a leltári alap termelési eszközei ilyen esetben a kölcsönző állomások rendelkezésébe kerültek.

A leltári alap tehát a hadikommunizmus idején a társadalmasított tulajdonnak olyan formáját képviselte, amely egyrészt teljes, másrészt végleges társadalmasítás volt. E tekintetből a leltári alap mint sajátos tulajdonforma, azért érdemel különös figyelmet, mert sok közös vonást mutat a kolhozok fejlődésében jóval később keletkezett fel nem osztható szövetkezeti alappal, és annak előfutáraként fogható fel.

Az új gazdasági politikára való áttéréssel a termelőszövetkezeti tulajdon is új tartalmat nyert, illetve az új gazdasági politika szerint úgy hozták létre, hogy ennek során előtérbe került a dolgozó parasztok magántulajdonosi árutermelő érdekeinek számbavétele, és a társadalmi érdekeket úgy kapcsolták össze ezekkel az érdekekkel, hogy messzemenően számoltak a parasztgazdaságok kettős természetével. Az így keletkezett szövetkezeti tulajdon a hadikommunizmus szövetkezeti tulajdonától eltérő gazdasági tartalmat és formát nyert. Ez az új tartalom lényegében a kisárutermelő parasztnak mint tulajdonosnak tett nagyobb engedményt tükrözte. Ez a nagyobb engedmény azt célozta, hogy megkönnyítsék a kisárutermelő parasztok szocialista útra térését, ennek megfelelően a termelési eszközök szövetkezeti szocialista tulajdonának új formája jött létre, nevezetesen a szövetkezeti „részjegy", a részjegyalap.

A termelőszövetkezetekben társadalmasított paraszti magán-

tulajdont részjegyként kezelték. A szövetkezetből való kiválás alkalmával azt a tag visszakapta, az alacsonyabb típusú szövetkezési formákban pedig annak lehetőségét sem zárták ki, hogy a tag osztalékot, tehát munka nélküli jövedelmet is kapjon részjegyére. A leltári alap fel nem oszthatóságát is megszüntették. Feloszlás esetén lehetővé vált, hogy a volt tagok között azt is szétosszák. A szövetkezeti tulajdon részjegyalap-formája tehát igen nagy engedményeket jelentett a paraszti magántulajdonosi beállítottságának, azért, hogy megkönnyítsék a szövetkezeti útra térését.

A részjegyforma alapján működő termelőszövetkezetek azonban, amint ezt néhány év gyakorlati tapasztalata megmutatta, nem bizonyultak eléggé szilárdnak, tartósnak. Világosan kiderült ez abból a tényből, hogy ezek a szövetkezetek általában nem valósítottak meg szövetkezeti felhalmozást. A kizárólagos részjegyforma egyre inkább gátjává vált a kolhoztulajdon fejlődésének. Ez a helyzet különösen világosan tárult fel a tömeges kollektivizálás előkészítésének idején. A Mezőgazdasági Kollektívák IV. Össz-szövetségi Ülésén, 1926 júniusában ennek felismerése alapján a következő határozat született: „A szocialista felhalmozás növelésének és annak érdekében, hogy nagyobb tartósságot nyerjenek a kolhozokban képzett alapok,[1] szükségesnek kell elismerni fel nem osztható alapok létesítését a kolhozokban, és a kolhozok bevonását a kollektív földművelés célját szolgáló speciális alapok képzésébe. A közeljövőben be kell vezetni az oszthatatlan alapok létrehozására – a kolhozok belső erejéből – a kolhozok minden formájában (kommuna, artyel, toz) a gazdaság jövedelmei egy részének e célra való fordítását."[2]

E határozat az első dokumentum, amely a kolhozok fel nem osztható szövetkezeti alapjáról szól. Egyértelműleg kiderül belőle, hogy azt a szocialista felhalmozás erősítésének, a szocialista tulajdon megszilárdításának, s általában annak érdekében létesítették, hogy a kolhozokat bevonják „a kollektív földművelés

[1] Eredetiben: tőkék.

[2] *Sz. I. Szdobnov:* A kolhoztulajdon keletkezése és fejlődése a Szovjetunióban. Moszkva 1956. 122—123. old. (oroszul).

célját szolgáló speciális alapok képzésébe". E határozat a szövetkezeti alap forrásaként a gazdaság jövedelmeit, tehát a szövetkezeti tagok közös munkáján alapuló felhalmozást jelöli meg.

A szövetkezeti alap másik forrásáról a Központi Végrehajtó Bizottság és a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa 1927. március 16-i „A kollektív gazdaságról" című határozatában olyan intézkedést rögzített, hogy az államtól kapott javakat a kolhozok kezeljék fel nem osztható alapként.

A Mezőgazdasági Kollektívák Első Össz-szövetségi Kongresszusa 1928-ban már véglegesen megerősítette a szövetkezeti alapot mint a szövetkezeti tulajdon formáját. Szabályozta annak sorsát a kolhoz feloszlása esetére is. „Az oszthatatlan szövetkezeti alap — szól a határozat — a kolhoz teljes rendelkezésében marad létezésének idejére. A kolhoz feloszlása esetén a Kolhozok Szövetsége rendelkezésében levő össz-kolhozalapnak adják át."[3] Egy később tárgyalandó szempontból is figyelemre méltó e határozatnak azon megállapítása, mely szerint *az oszthatatlan szövetkezeti alap a kolhoz teljes rendelkezésében marad — létezésének idejére —, feloszlása esetén pedig a Kolhozok Szövetségének a rendelkezésébe kerül.* Mind az egyes kolhozzal, mind a Kolhozok Szövetségével kapcsolatban rendelkezésről, és nem kifejezetten tulajdonról van szó.

Ami a szövetkezeti alap forrásait illeti, a szövetkezeti alap tehát abban az időben a szövetkezet belső felhalmozásából és az államtól kapott javakból képződött. Hogy a szövetkezeti alapnak a szövetkezeti tulajdonban viszonylag kicsi aránya volt, azt az jelzi, hogy az Orosz Föderatív Szovjet Szocialista Köztársaság 2724 kolhozában 1928-ban a közös termelési eszközök értékének az állami földalap nélkül számítva a kommunákban 10,8%-át, az artyelekben 4,7%-át, a tozokban 3,3%-át érte csak el a szövetkezeti alap értéke.[4]

A tömeges kollektivizálás idején szükségessé vált a szövetkezeti alap újabb forrásainak feltárása és a belső felhalmozás részletesebb szabályozása is. A szovjet kormány 1930-ban meg-

[3] Ugyanott, 124. old.

[4] Az adatok forrása Szdobnov idézett munkája.

erősítette a mezőgazdasági artyel minta-alapszabályt. Ez a minta-alapszabály a szövetkezeti alap forrásait kibővítette a belépési díjjal és a tagok társadalmasított vagyonának egy részével, a belső felhalmozást pedig úgy szabályozta, hogy kimondta: az artyel évi pénzjövedelmének 10—30%-ával köteles évente növelni a szövetkezeti alapot. Ettől kezdve tehát a társadalmasított paraszti termelési eszközök értékének egy része is a szövetkezeti alap forrásává vált, a szövetkezeti felhalmozást pedig – mértékét tekintve is – szabályozták, bár eléggé tág határok között.

Ami a belső szövetkezeti felhalmozást illeti, annak az évi pénzjövedelem 10—30%-ában való meghatározása, továbbá felhasználásának olyan szabályozása, hogy ez az összeg kizárólag a szövetkezeti állóalapok fenntartására és bővítésére használható fel, célszerűségi okból történt. Ugyanis a közös gazdaságok megszilárdításához és fejlesztéséhez a szövetkezeti állóalapok megteremtése, növelése és erősítése volt a leginkább sürgős feladat, ezért minden erőforrást a szövetkezetek nagyüzemi jellegű állóalapjainak megteremtésére kellett mozgósítani. Ugyanezt a célt szolgálta a közös állatállomány súlygyarapodásából és szaporulatából eredő állóeszköz-értéknövekedésnek, valamint a kolhoz saját anyagaiból és a tagok munkájával megoldott beruházásainak a szövetkezeti alap forrásaként való kezelése is.

Ilyképpen a kolhozgazdaságok bővített újratermelésében a szövetkezeti alap funkciójává az állóalapok újratermelésének és bővítésének biztosítása vált. A számviteli és pénzügyi gyakorlat általában mind a mai napig ebben a funkciójában ragadta meg és rögzítette a szövetkezeti alapot. Így *a szövetkezeti alap a közgazdasági irodalomban is, de a gyakorlati gazdálkodásban is általánosan elfogadott módon az állóalapok saját forrásaként ismeretes.*

A szövetkezeti alap ezen értelmezése, és gyakorlatban való ilyen funkcionálása megnehezíti lényegének feltárását. Történelmi kialakulásának e rövid áttekintése azonban megmutatja hogy egyáltalán nem lenne helyes abból kiindulva feltárni a szövetkezeti alap társadalmi-gazdasági lényegét, hogy ma általában mit értünk szövetkezeti alapon. Amíg a szövetkezeti alap ilyen felfogása elősegíti a termelőszövetkezetek fejlődését, ez a

felfogás – bár elméletileg kifogásolható –, gyakorlatilag nem káros. Ám, ha ez az értelmezés azzal a következménnyel jár, hogy megfeledkezünk a szövetkezeti alapról mint olyan szövetkezeti szocialista tulajdonformáról, amelynek sajátos szerepe van a szövetkezeti közös vagyonon belül, annak az össznépi tulajdonhoz való közeledését szolgálja és segíti elő, akkor – a fejlődés bizonyos szakaszában – gyakorlatilag is károssá válhat. Alapul szolgálhat ugyanis ahhoz, hogy helytelen gyakorlati álláspont alakuljon ki a szövetkezeti szocialista tulajdon fejlesztéséről, különösen az egységes kommunista tulajdonba való átmenet gyakorlatát illetően.

E rövid történelmi áttekintésből s a témára vonatkozó irodalom alapján megállapíthatjuk, hogy a Szovjetunióban a kolhoztulajdonnak két formája jött létre: a szövetkezeti alap és a részjegyalap.

A *részjegyalap* a *szövetkezeti tulajdon kevésbé fejlett formája*, a paraszti magántulajdonnak, a magántulajdonosi beállítottságnak tett nagyobb engedményt jelent. *Egyetlen forrása a paraszti magántulajdon.* A kolhoztulajdon fejlődésének bizonyos szakaszában szükségszerűen létre kellett hozni a szövetkezeti alapot, a kolhoztulajdon e fejlettebb formáját, amelynek forrása elsősorban a szövetkezeti belső felhalmozás, az állami támogatás és csak másodsorban a paraszti magántulajdon. A részjegyalap viszonya a paraszti magántulajdonhoz olyan elemeket is tartalmaz, amelyek következtében az csak feltételesen tekinthető szocialista szövetkezeti tulajdonnak. A kollektivizálás befejezésével a szövetkezeti felhalmozásból és az állami támogatásból képzett szövetkezeti alap vált a szövetkezeti tulajdon növekedésének egyetlen formájává.

Ez a fejlődési tendencia tükröződik az alábbi adatokban is. A Szovjetunióban – a kollektivizálás idején – részjegyalap és a szövetkezeti alap értékének aránya kereken 1:1 volt, 1959-ben viszont a kolhozok termelési eszközei értékéből a szövetkezeti alap 97—98%-os arányával szemben a részjegyalap értékének aránya már csak 2—3%-ra rúgott.[5] Ezek az adatok

[5] Forrás: Ekonomika szelszkovo hozjajsztva, 1960. 8. sz. (oro-

világosan mutatják, hogy a kolhoztulajdon fejlődésének az a tendenciája, hogy a szövetkezeti alap fokozatosan a kolhozok termelési eszközei tulajdonának egyedüli formájává válik.

A SZÖVETKEZETI ALAP HELYE A SZOCIALIZMUS TULAJDONVISZONYAINAK RENDSZERÉBEN

Az előző pontban adott rövid történelmi áttekintés, valamint a marxizmus—leninizmus klasszikusainak már idézett felfogása alapján, amely szerint a szövetkezeti szocialista tulajdon az egységes kommunista tulajdon kialakulásának átmeneti láncszeme, a *szövetkezeti alap lényegét* abban jelölhetjük meg, hogy az *a szocialista szövetkezeti tulajdon formája*. Ez a megállapítás azonban közelebbi meghatározást igényel. Fel kell tárni a szövetkezeti alapnak a paraszti magántulajdonhoz, a szövetkezeti részjegyalaphoz, és az össznépi tulajdonhoz való viszonyát is.

Mind a Szovjetunió, mind pedig a népi demokratikus országok termelőszövetkezeti tulajdonának fejlődése általában azt mutatja, hogy a szövetkezeti alap nem egyetlen forrása azok közös vagyonának, hanem az egyes országok termelőszövetkezeteiben annak kialakulása és fejlődése során eleinte kisebb-nagyobb mértékben és arányban, a részjegyalap is megtalálható. A szövetkezeti alap ebben az összefüggésben úgy jellemezhető mint a szövetkezeti szocialista tulajdonnak a részjegyalapnál fejlettebb forrása, amelyet a részjegyalap rendszerint megelőz, előkészít, szükségszerűvé tesz.

A paraszti termelési eszközök társadalmasításának folyamatában a részjegyalap mint azok társadalmasításának fokozati eleme, formája, módja, igen pozitív szerepet játszhat. Mihelyt megtörtént azonban, hogy a paraszti magántulajdon szövetkezeti használatba került, a részjegyalap elégtelenné válik a szövetkezeti tulajdon megszilárdulásához és továbbfejlődéséhez, s feltárulnak hiányosságai. *Ezek lényege abban rejlik, hogy a rész-*

szul). *Szdobnov:* A mezőgazdaság termelési viszonyai a mai szakaszban.

jegyalap közös használatával még nem történt meg teljesen és visszavonhatatlanul a magántulajdon átalakítása szocialista tulajdonná. A szövetkezeti tulajdon e hiányosságok ellensúlyozása nélkül nem szilárdulhatna meg, nem fejlődhetne tovább szocialista úton, s ezért szükségszerű a szövetkezeti tulajdon e hiányosságok nélküli formájának kialakulása. Ez a forma a szövetkezeti alap. A szövetkezeti alap – a részjegyalaptól eltérően – nem gátolja a szövetkezeti szocialista tulajdon megszilárdulását és továbbfejlődését, ellenkezőleg, messzemenően szolgálja azt, ha a paraszti magántulajdonból már létrejött a szövetkezeti tulajdon.

szerepének betöltése során a szövetkezeti alap szükségszerűen a szövetkezeti szocialista tulajdon fő formájává, tendenciájában egyedüli formájává válik.

Részjegyalap és szövetkezeti alap együttes megléte esetén a szövetkezeti tulajdon két formájáról beszélnek a jogi és általában a közgazdasági irodalomban is.

A termelőszövetkezeti részjegyalap társadalmi-gazdasági lényegét és tartalmát a következőképpen foglalhatjuk röviden össze:

1. A részjegy a dolgozó paraszti magántulajdont képezett termelési eszközök szövetkezeti közös vagyonná változtatásának és kollektív használatának formája. A termelési eszközök magántulajdonának e részjegyformájában – a magántulajdon közgazdasági tartalmát illetően — szünetel, amennyiben segítségével munka nélküli jövedelemhez a tagok nem juthatnak, tehát valóban közös vagyonként és tulajdonként funkcionál, bár formálisan a tagok között megosztott tulajdon. Amennyiben a szövetkezeti részjegy nem munka szerinti elosztáson alapuló jövedelemszerzést is lehetővé tesz a tagok számára a szövetkezeten belül, annyiban nem tekinthető teljesen közös vagyonnak és tulajdonnak. Ez az eset – a földtulajdontól eltekintve – csak az alacsonyabb típusú szövetkezési formákban fordul elő, s ezért vizsgálatával nem foglalkozom.

2. A részjegyalap társadalmasításának szintje a szövetkezeti csoporttulajdon szintje, s mint ilyen magántulajdonként funkcionálni csak a szövetkezeti tagok számára és a szövetkezeten belül szűnt meg teljesén, kilépéssel, kizárással stb. a részjegy ismét a tag magántulajdonaként működhet.

3. A részjegyalap nem jelenti a magántulajdonnak teljesen, véglegesen visszavonhatatlanul társadalmi használatba és rendelkezésbe kerülését, mert a szövetkezeti tagság megszűnésével a belépéskor közös vagyonba került, részjegyformát öltött és megosztottan nyilvántartott paraszti magántulajdon visszaalakul magántulajdonná, ha a szövetkezetből kiváló tag a termelési eszközt kapja vissza, akkor naturális formában, ha pedig annak értékét kapja meg, akkor értéknagyságát tekintve.

Tehát a szocialista termelőszövetkezeti részjegyalap nagymértékben megkönnyíti a parasztságnak mint magántulajdonosnak termelési eszközei önkéntes közös használatba adását, a szövetkezeti tulajdon létrehozását azzal, hogy nagy engedményt tesz a magántulajdonosi beállítottságnak. Ez az engedmény olyan mértékű, hogy lehetővé teszi az egyéni használatnak s a magántulajdonnak teljes visszaállítását. Olyan körülmények között, amikor a szövetkezeti tulajdon nem öleli fel az összes paraszti termelési eszközöket, hanem azok egy része magántulajdonban vagy a szövetkezeti tag háztáji gazdaságában marad, megvan e visszaállítás realitása is.

A termelőszövetkezeti közös vagyon kizárólagos részjegyformája esetén megoldatlan maradna a kollektív tulajdon növelése állami támogatásból és szövetkezeti akkumulációból. E tulajdonforma tehát nem tenné tartóssá a termelőszövetkezeti tulajdont, s önmagában nem szolgálhatna a szocialista szövetkezeti gazdálkodás szilárd alapjául. Erre csak a szövetkezeti alap képes.

A részjegyalap és a szövetkezeti alap főbb különbségeit a következőképpen foglalhatjuk össze:

1. *A részjegyalap* a szövetkezeti tulajdon fejletlenebb típusú formája, és a magántulajdonból való létrehozásának fokozatosságát tükrözi. Ha a részjegy nem hoz járadékot, akkor a szövetkezeten belül — gazdaságilag vizsgálva — lényegében véve szocialista tulajdonként működik. *Eszmeileg* azonban *megosztott tulajdon*. Ez az eszmei megosztottság a paraszti magántulajdonhoz való viszonyát tükrözi. *A szövetkezeti alap* a termelőszövetkezeti tulajdon olyan fejlettebb típusa és formája, amely nemcsak tartalmilag, hanem formálisan is következetesebben

szocialista tulajdonforma, a *szövetkezeti tulajdonnak* – a szövetkezeteken belül – a tagok közötti *eszmei megosztottságát is kizárja.*

A részjegyalapnak a szövetkezeti alaptól való e formális különbsége a szövetkezeti tulajdonnak kialakulása előtti valóságos megosztottságát, magántulajdonosi eredetét és jövőbeli valóságos feloszthatóságának, magántulajdonná való visszaalakulásának lehetőségét is jelzi. Ezzel szemben a szövetkezeti alap, amely – a szövetkezeten belül – még eszmeileg sem osztható meg a tagok között, e tulajdon teljesen következetes és visszavonhatatlan társadalmasítását tükrözi.

2. *A részjegyalap képzésének egyetlen forrása a paraszti magántulajdon*, s ez a szövetkezetben is sajátosan elkülönült, tagonként eszmeileg megosztott kategóriát képez. *A szövetkezeti alap fő forrása a szövetkezeti felhalmozás és a társadalmi* (főleg állami) *támogatás*, az utóbbiba beleértve a tőkés és földbirtokos osztályok kisajátított magántulajdonából a szövetkezeteknek juttatott részt is.

A paraszti magántulajdon – a dolog természetéből eredően – csak a szövetkezetesítés idején lehet a szövetkezeti alap forrása. Nem szükségszerű azonban, hogy abból szövetkezeti alapot is létesítsenek. Előfordulhat, hogy a bevitt termelési eszközök értékének meghatározott részét a szövetkezeti alapba helyezik – minden ellenszolgáltatás nélkül, de az is, hogy a szövetkezet megtéríti értéküket. Utóbbi esetben az értéktérítés vagy a szövetkezetben előállított, vagy más módon a szövetkezet rendelkezésébe jutott értékből történik. A szövetkezeti tulajdon fejlődésének csak első, kezdeti szakaszában jöhet számításba forrásként a paraszti magántulajdon. A szövetkezeti tulajdon fejlődésének fő tendenciája az, hogy a szövetkezeti alap forrásává növekvő mértékben és arányban a szövetkezett kollektíva munkájával vagy – az állami támogatás révén – az egész társadalom munkájával előállított érték válik.

3. *A szövetkezeti alap végső soron és lényegében mindenképpen a szocialista felhalmozás eredménye.* E szocialista felhalmozásból eredő tulajdonnak a szövetkezeti tagok közötti csupán eszmei, formális megosztása is ellenkeznék a szocialista szövetkezés és

a társadalmi tulajdon elveivel. A szocialista felhalmozás és a részjegyforma közötti ellentmondás logikailag is bizonyítható. Ha a szocialista felhalmozás eredményeként keletkezett szövetkezeti közös tulajdont eszmeileg megosztanák a szövetkezeti tagok között, tehát részjegyalapot képeznének belőle, akkor mindenekelőtt azt kellene eldönteni, hogy mi legyen e megosztás alapja.

Az egyik ilyen alap lehetne pl. a tagok már létező részjegye. E részjegyállomány azonban a szövetkezett parasztság szövetkezés előtti magántulajdon szerinti rétegződését tükrözi. A felhalmozott érték megosztása – legalábbis eszmeileg – indokolatlanul kedvezőbb helyzetbe hozná a volt módosabb parasztokat, mint a volt szegényparasztokat, agrárproletárokat. A tagok viszonya a szocialista tulajdonhoz nem az egyenlősödés, hanem a differenciálódás irányába fejlődne. Tehát a „szocialista" termelőszövetkezetben lényegében véve tőkés felhalmozás következne be. Nem lehet kétséges, hogy ez a módszer nem segítené elő az osztálykülönbségek maradványainak valóságos, fokozatos és formailag is teljes megszűnését, hanem azok elemeinek konzerválását és erősítését jelentené, s nem előre vinne, hanem visszafelé, a magántulajdonosi múlt felé húzna. Ez a felhalmozás szükségszerűen ellentmondásba kerülne azzal az elvvel, hogy a részjegyre nem járhat osztalék, tehát a munka szerinti elosztás elvével. Végső soron a kollektív szocialista gazdaságot, nem szilárdítaná, hanem tőkés jellegűvé változtatná át.

A szocialista elosztási viszonyokat a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye szabályozza. A szóban forgó problémát felületesen szemlélve úgy tűnhet, mintha a szövetkezeti felhalmozásból keletkezett szövetkezeti tulajdonnak oly módon való munka szerinti, eszmei megosztása a tagság között, hogy e felhalmozás egy-egy tagra eső része növelné a tag részjegyét, szocialista rendszabály lenne. A tag munkája szerint kapná meg a szövetkezetben előállított új értékből a szükséges terméket személyi szükségleteinek kielégítésére, s ugyancsak munkája szerint nyerne jogot a szövetkezeti felhalmozásra kerülő értékrészre mint a szövetkezeti tulajdon meghatározott részére is.

Ebben az esetben az egyes szövetkezeti tagok nemcsak aszerint

differenciálódnának, hogy a termékből milyen arányban részesednek (az ilyen megoszlás a szocializmusban elkerülhetetlen), hanem aszerint is, hogy milyen a szövetkezeti felhalmozás útján keletkezett szövetkezeti tulajdonhoz való eszmei viszonyuk. Ez a rendszer bár először elvetné a szövetkezeti tagságnak a szövetkezés előtti, a volt magántulajdon alapján bekövetkezett differenciálódásának maradványait mint a felhalmozásnak a tagok közötti eszmei megosztása alapját, azután pedig újból megteremtené a szövetkezeti tagság eszmei differenciálódását a szövetkezeti tulajdonhoz való viszony tekintetében. Amíg a részjegyformát öltött paraszti magántulajdon rendszerint a személyes munkán alapszik, addig a felhalmozás ilyen megosztásával a részjegy a kollektív munka eredményeként növekedne, s ily módon a szövetkezeti felhalmozás nyerne bizonyos magántulajdonosi jelleget. E részjegy magántulajdona — ha osztalékot nem fizetnének — a szövetkezet feloszlásával vagy a tag kilépésével lenne realizálható. Kiderülne, hogy maga a szövetkezet teremtett így differenciált magántulajdonosi viszonyokat tagjai számára — végső soron — a kollektív munka és a kollektív tulajdon segítségével. A következmény tehát azonos lenne a részjegy alapján történő felhalmozás-megosztással, legalábbis végső eredményét illetően az, s a szövetkezeti felhalmozás növekedése nem az egységes paraszti osztály kialakulása és megszilárdulása irányában hatna, hanem éppen ellenkező irányban.

A szövetkezeti felhalmozásból eredő szövetkezeti tulajdon tehát mindkét esetben teljes egészében eszmeileg megosztott szövetkezeti tulajdon lenne. Ez a szövetkezeten belül önmagában még csak formailag létező differenciálódását okozná a tagságnak, minthogy a részjegy nem hozhatna osztalékot, éppen ennek következtében a szükséges termékéhez hasonlóan az egyébként felhalmozásra kerülő többletterméknek is közvetlenül tényleges személyi tulajdonba adását ösztönözné, s így gátolná a szövetkezeti közös vagyon fejlődését.

Kétségtelen, hogy bizonyos intézkedésekkel ebben az esetben is teremthetnének némi közvetlenebb érdekeltséget a közös felhalmozásban, pl., ha a többlettermék meghatározott részét azzal a feltétellel osztanák szét járadékként, hogy a fennmaradó

része felhalmozásra kerüljön. De ebben az esetben nyilvánvalóan visszafelé lépnének a szövetkezeti szocialista tulajdon fejlettebb típusáról annak járadékot hozó fejletlenebb típusához. Végső soron tehát az ilyen intézkedés sem szüntetné meg azt az alapvető tendenciát, mely szerint a szövetkezeti közös vagyon kizárólagos részjegyformája nem oldja meg a szocialista szövetkezeti felhalmozás kérdéseit, a terméktöbblet egészének felosztására ösztönöz, annak felhalmozása helyett, illetve végül is tőkés jellegűvé teszi a szövetkezetet.

A szövetkezeti közös vagyon részjegyformájában a magántulajdon és a szocialista tulajdon közötti ellentmondás haladó módon, tehát a szocialista tulajdon javára oldható meg. Az ilyen megoldás haladó jellege azonban – önmagában – teljesen ideiglenes és átmeneti. A szövetkezeti tulajdon részjegyformája alapján keletkező és a felhalmozással összefüggésben feltáruló ellentmondások vázolt megoldása már haladásellenes lenne, mert az ellentmondásokat a magántulajdon javára oldaná meg. A szövetkezeti tulajdon kizárólagos vagy abszolút túlsúlyban levő részjegyformája esetén a közvetlenül társadalmi jellegű és kollektív munkán alapuló felhalmozás végső soron szükségszerűen elveszítené szocialista jellegét, és magántulajdonosi – tőkés – jellegűvé lenne.

A Szovjetunió és más szocialista országok gyakorlati tapasztalata azt mutatja, hogy a szövetkezeti tulajdon kizárólagos részjegyformája esetén alig van felhalmozás. Felhalmozás nélkül pedig nem jön létre nagy közös vagyon, s így szilárd szövetkezet sem. A szövetkezeti felhalmozás jelentőségét igen szemléletesen mutatta meg a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának egyik titkára, amikor a következőket állapította meg: „Csak viszonylag nagy közös vagyon teszi lehetővé, hogy a szövetkezeteket olyan erőssé tegyük, mint a vasbeton, ellenkező esetben azok, mint a homok, könnyen szétszóródnak."[6]

A volt kisárutermelő termelőszövetkezeti tagság a kizárólagos részjegyforma esetén, sőt még akkor is, amikor van szövetkezeti

[6] Idézi *A. E. Kaminszkij*: Kína mezőgazdaságának szocialista átszervezése című munkájában. Moszkva 1959. 74. old (oroszul).

alap, erőteljesen törekszik arra – különösen a szövetkezeti gazdálkodás kezdeti időszakában –, hogy a szövetkezeti többletterméket is felosszák, és vagy személyes fogyasztásra használják fel, vagy pedig a személyi tulajdonukban levő háztáji gazdaságukban halmozhassák fel. Ugyanez a folyamat következhet be a társadalmi támogatás eredményeként keletkezett terméktöbblettel is, ami a szövetkezet jövedelmét növeli. Sőt, a termelési eszközök juttatásának formájában adott társadalmi támogatással is, ha a szövetkezeti tulajdon e részét nem különítik el a részjegyalaptól, nem gondoskodnak elhasznált részének pótlásáról, és a felosztás elleni védelmét elhanyagolva nem terelik a valóságos szocialista felhalmozás útjára. Ezen problémák megoldásához azonban meg kellett találni a szocialista szövetkezeti tulajdonnak azt a formáját, amely elméletileg és gyakorlatilag helyes, haladó módja és formája a *szövetkezeti felhalmozásnak, a szövetkezeti tulajdon fejlődésének.*

A részjegyalap, mint láttuk, erre nem alkalmas, mert nem teszi lehetővé viszonylag nagy közös vagyon kialakulását, s ezáltal gátolja a szocialista termelőszövetkezetek megszilárdulását. Szükségszerű tehát, hogy a szövetkezeti tulajdon olyan fejlettebb típusa és formája jöjjön létre, amely alkalmas a már létező szövetkezeti tulajdon megőrzésére és továbbfejlesztésére, s a kollektivizmus fejlődését, erősödését, a magántulajdonosi tendenciák gyengülését, fokozatos elhalását elősegíti. A szövetkezeti szocialista tulajdonnak ez a formája a szövetkezeti alap.

A részjegyalap és a szövetkezeti alap főbb különbségeinek mélyebb feltárásához röviden meg kell vizsgálnunk az össznépi tulajdonhoz való viszonyukat is. A részjegyalap ebben a relációban egyértelműen és tipikusan csoporttulajdon, a szövetkezeti alap csoporttulajdoni jellege viszont nem ilyen egyértelmű. Az össznépi tulajdon a szocializmusban közismerten az állami tulajdon formájában van jelen, és így fejlődik. Az állami tulajdon azonban nem az egyetlen lehetséges és kizárólagos formája az össznépi tulajdonnak. Léte a szocializmusban és a kommunizmus építésének idején az állam létével és funkcióival függ össze. A szövetkezeti alap viszonya az össznépi tulajdonhoz és annak állami formájához igen fontos olyan sajátosságokat mutat,

melyek e téma tárgyalásakor egyáltalában nem hagyhatók figyelmen kívül.

Ha eltekintünk attól, hogy a szövetkezeti alap forrása a paraszti magántulajdon is lehet, amit már csak azért is megtehetünk, mert néhány népi demokratikus ország gyakorlatában ez lényegében nem is szolgált forrásul. Ehhez hozzá tehetjük, hogy a volt paraszti magántulajdon súlya a szövetkezeti felhalmozás miatt egyébként is elenyészővé válik, mennyisége relatíve is, abszolúte is csökken, elhasználódása, fizikai és erkölcsi kopása miatt. Ebben az esetben a szövetkezeti alap kizárólag a szocialista felhalmozás terméke, s e szempontból — forrásait tekintve — nem különbözik az állami tulajdontól, amennyiben az ugyancsak a szocialista felhalmozás eredménye, illetve azzá alakul át.

Az állami tulajdon és a szövetkezeti alap formai különbsége így olyképpen jelentkezik, hogy az állami tulajdon egységesen osztatlan, az egyes állami vállalatok, üzemek formailag sem tulajdonosai az állami tulajdon rendelkezésükben levő részének, míg a szövetkezeti alap az egyes szövetkezetek között megosztott csoporttulajdon.

A szövetkezeti alapnak a szövetkezeten belüli osztatlanságát és a szövetkezeti kollektíván kívüli mogosztottságát érdekesen mutatják a Szovjetunió gyakorlatában keletkezett kolhozközi vállalatok. Az egyes kolhozok szövetkezeti alapjukból járulnak hozzá az ilyen vállalatok létesítéséhez, de e hozzájárulásuk a szövetkezeti alap kolhozok közötti megosztottságnak megfelelően részjegyformát ölt. E részjegy azonban alapvetően különbözik a paraszti magántulajdon társadalmasítása során keletkezett részjegytől, mert nem a magántulajdonból, hanem a szövetkezeti csoporttulajdonból ered, és a részjegyforma ezt a csoporttulajdoni jelleget tükrözi. A szövetkezet szempontjából ehhez hasonló az a részjegy is, amellyel egy vagy több szövetkezet az állammal közösen létesített vállalatok alapjainak létrehozását segíti.

A szövetkezeti alap jogi helyzetének igen sok a közös vonása az állami vállalatok „saját eszközeinek" helyzetével. A Mezőgazdasági Kollektívák Első Össz-szövetségi Kongresszusának

már idézett határozata is erre a közös tartalomra enged következtetni, mikor a szövetkezeti alapról mint „a kolhoz teljes rendelkezésében maradó" alapról, illetve pl. a szövetkezet feloszláskor az „összkolhozalap rendelkezésébe kerülő" alapról beszél.

Helytelen lenne azonban szem elől téveszteni az állami tulajdon és a szövetkezeti alap mint szocialista tulajdon közötti lényeges közgazdasági különbségeket. A szövetkezeti alap általában, közvetlenül az adott szövetkezeti kollektíva munkáján alapuló felhalmozás eredménye, míg az állami tulajdon fejlesztése általában és elsősorban a centralizált össznépi felhalmozásé. Ez a különbség aláhúzza a szövetkezeti alap csoporttulajdoni jellegét. Ha a szövetkezeti alap fejlődésének adott esetben az állami és egyéb társadalmi támogatás a fő forrása, akkor annak össznépi jellege domborodik ki, bár ez az össznépi jelleg ebben az esetben sem jelent állami tulajdonformát.

Az állam részvételének mértéke a szövetkezeti alap képzésében több gazdasági és politikai tényező mérlegelésétől függ.

A szocialista felhalmozás forrásául szolgáló többlettermék a a népgazdaság különböző területein keletkezik. Tulajdonviszonyok tekintetében e többlettermékek a felépült szocializmusban részben az össznépi, részben a csoporttulajdonhoz tartoznak. Az átmeneti korszak gazdaságában még a magánszektor is kisebb-nagyobb szerepet játszik. Hogy az állam gazdaságpolitikája főleg mely területekre irányítsa a szocialista gazdaság építésének időszakában a termelés bővítését célzó felhalmozást, s hogy eközben az állami és a szövetkezeti, valamint a magánszektor között milyen újraelosztást valósítson meg, azt az dönti el, hogy az adott időszakban mi segíti elő leginkább a szocialista gazdaság és a szocialista társadalom egészének fejlődését. A szocialista iparosítás gyors ütemének megvalósítása pl. szükségessé teheti, hogy a mezőgazdaság az iparosítás céljaira is akkumuláljon, illetve fordítva, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, valamint a mezőgazdasági termelés gyors fellendítése, a mezőgazdasági termelés technikai forradalma azt teheti szükségessé, hogy az ipar a mezőgazdaság fejlesztésének céljára is akkumuláljon. A népgazdaság fő ágainak, állami és

szövetkezeti szektorának ez a viszonya a szocialista népgazdaság szocialista tulajdon alapján keletkezett egységét fejezi ki.

A társadalmi felhalmozási alap a szocializmusban a tekintetben, hogy népgazdasági szinten centralizálják-e vagy sem, két fő részre osztható: 1. *centralizált felhalmozási alap*, ez az állam kezében összpontosul, és a népgazdaság tervszerű fejlesztésének megfelelően felhasználási területe nem függ a keletkezési helyétől; 2. *állami vállalat vagy szövetkezet felhalmozási alapja*, amelyet keletkezésének eredeti helyén fordítanak a termelés bővítésére oly módon, hogy azzal a népgazdasági terv ugyancsak számol.

A felhalmozási alap centralizálása egyben eszköze a vállalati tiszta jövedelem szabályozásának is. Módszere alapvetően az ár- és adópolitika, illetve az állami vállalatok esetében a forgalmi adó és a nyereségrészesedés kötelező befizetése. Az állami szektor belső problémáinak viszgálatától a továbbiakban eltekintek.

A társadalmi tiszta jövedelem centralizálásra kerülő része a szövetkezeti szektor esetében a szövetkezet rendelkezéséből az államéba kerül, míg a szövetkezet felhalmozási alapjába kerülő része továbbra is a szövetkezet rendelkezésében marad. Annak meghatározása, hogy a szövetkezet milyen mértékben köteles a centralizált felhalmozási alaphoz hozzájárulni, egyúttal a szövetkezet rendelkezésében maradó tiszta jövedelem mértékét is szabályozza.

A termelőszövetkezetekben előállított többlettermék mint a társadalmi felhalmozási alap forrása, így két részre oszlik: az egyik az állam kezébe kerül, a másikat maga a szövetkezet használja fel. E két rész aránya változó lehet. Az adott nagyságú többlettermékből minél nagyobb az állam kezébe kerülő hányad, annál kisebb a szövetkezetben maradó rész. Ha az állam nem járulna hozzá a termelőszövetkezet szövetkezeti alapjának fejlesztéséhez, akkor az állam részesedése a többlettermékből egyértelműen csökkentené a szövetkezeti alap növekedését, annak növelési forrását. Az állam azonban nemcsak elvon szövetkezeti többlettermékeket, hanem a centralizált felhalmozási alapból juttat is a szövetkezeteknek, sőt a kollektivizálás idején ez a juttatás rendszerint nagyobb mértékű az elvonásnál. Ha az

elvonás és a juttatás mértéke összegszerűen azonos, abban az esetben az elvonás és juttatás csak mint tervszerűsítési módszer, illetve az állam közvetítésével megvalósuló szövetkezeti szektoron belüli tervszerű újraelosztási módszer jelentkezik.

Elméletileg elképzelhető, hogy ezt az utóbbi tervszerű újraelosztást ne az állam, hanem valamilyen össztársadalmi szintű szövetkezeti szerv valósítsa meg, pl. szövetkezeti központ. Ebben az esetben az állam gazdasági szerepe a szövetkezetek életében csökkenne. Így a szövetkezeti tulajdonnak közeledése az össznépi tulajdonhoz, az állam közvetítése és nagyobb mértékű közvetlen befolyása nélkül történne meg.

Kérdéses azonban, hogy ebben az esetben milyen módon biztosíthatnánk, hogy a szövetkezeti csoportérdekek úgy hangolódjanak össze az össztársadalmi érdekkel, hogy az utóbbinak elsődleges érvényesülése ne szenvedjen csorbát, mert ellenkező esetben nem a két szocialista tulajdonforma közeledése és legfelsőbb szintű egybeolvadása következne be, hanem az állami tulajdon és a szövetkezeti tulajdon egyenlősítése — teljes elkülönítésük alapján valósulna meg.

A szocializmus építése és a kommunizmusba való átmenet jelenlegi perspektívája alapján a kommunizmus építése során sem tekinthető reálisnak, hogy a szocialista társadalom lemondhat arról az előnyről, amit a ténylegesen létező helyzet jelent azzal, hogy lehetővé teszi a népgazdaság akkumulációs forrásainak a mindenkori legfontosabb népgazdasági feladatokra való összpontosítását.

Ezenkívül, ha elismerjük, hogy a szövetkezeti rendszer szocialista jellegének szükségszerűen az egész társadalomban létező „külső" feltételei is vannak; s, hogy ezek aktív szerepet játszanak a szövetkezetek fejlődésében s köztük az állami tulajdonnak, az össznépi tulajdonnak, a társadalom vezető erőinek meghatározó jelentőségű funkciói vannak, s végül, hogy a termelőszövetkezetek gyors fejlődéséhez feltétlenül szükséges a minden irányú és hatékony társadalmi támogatás, hogy a fejlődés e szakaszában a legfejlettebb tulajdonviszonyok hordozója maga a szocialista állam, akkor el kell ismernünk azt is, hogy az állami és a szövetkezeti tulajdon elkülönülése csak

olyan formájú és mértékű lehet, amely nem csökkenti a szövetkezetekre irányuló állami hatás eredményességét. Így a felhalmozásnak a szövetkezeti szektoron belüli centralizálása, pl. összkolhozközi alap formájában, nem helyettesítheti annak — legalábbis részben — az állam kezében történő centralizálását. *Szükségszerűnek kell* tehát *elismernünk, hogy az állam többletterméket vonjon el a szövetkezetektől, s azt is, hogy hozzájáruljon a szövetkezeti felhalmozáshoz.*

Ha az állam a szövetkezetekben keletkezett tiszta jövedelmet teljesen centralizálná, és a szövetkezeti felhalmozás ilyen módon közvetlenül teljesen állami forrásokból valósulna meg, akkor a szövetkezeti alap — közvetlen forrásai tekintetében — nem különböznék az állami tulajdontól. A szövetkezet saját felhalmozási alapjának és a centralizált felhalmozási alapból való részesedésének aránya változhat úgy is, hogy az állami támogatás válik a szövetkezeti alap fő forrásává, de ez a szövetkezeti tulajdon mint csoporttulajdon esetében csak kivételes lehet.

A termelőszövetkezeti nagyüzemek létesítése és felszerelése a szövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszában a belépő tagok saját erőforrásaiból csak igen lassú ütemben lenne megvalósítható, és elsősorban azok a szövetkezetek kerülnének nehéz helyzetbe, melyekben túlnyomórészt szegényparaszti gazdaságok egyesültek. Ezek kívánják meg az állam legnagyobb mértékű gazdasági és pénzügyi támogatását, mert enélkül, saját felhalmozásból, csak igen nagy nehézségek árán, huzamos idő elteltével tudnák kialakítani és felszerelni nagyüzemüket. Minden új termelőszövetkezet nagyobb állami támogatást kíván, mint a felszereltebb régiek. Ezenkívül mennél kisebb egy termelőszövetkezet belső felhalmozási képessége, pl. a kedvezőtlen természeti és közgazdasági adottságok miatt, annál nagyobb állami támogatást kíván a továbbiakban is. Az állami támogatásnak azonban ilyen esetben sem szabad arra irányulnia, hogy a szövetkezet belső felhalmozását teljesen szükségtelenné tegye, ellenkezőleg, segítse azt elő. Mindenképpen *célszerű* tehát *az állami támogatást ahhoz a feltételhez kötni, hogy a szövetkezet belső felhalmozást hajtson rendszeresen végre.* A termelőszövetkezetek gazdasági és politikai megszilárdulásával párhuzamosan az álla-

mi támogatás mértéke a növekvő belső felhalmozáshoz képest általában csökkenhet, és az ingyenes juttatások helyébe a hitelellátás, a hitelek egy részének többé-kevésbé rendszeres, de minden esetben a célszerűségnek megfelelő elengedése stb. kerül.

Az állami támogatás és a szövetkezeti belső felhalmozás viszonyát az ár- és adópolitika alakulásával összefüggésben vizsgálva a következő két fő tendencia érvényesülését láthattuk ez ideig a Szovjetunió és a népi demokratikus országok gyakorlatában:

1. *Alacsony mezőgazdasági árak és nagyobb adóteher, kicsi termelőszövetkezeti tisztajövedelem-ráta,* s ennek megfelelően *kicsi belső akkumulációs ráta.* Ilyen esetben csak nagy állami támogatással érhető el a termelőszövetkezeti közös gazdaság gyorsabb ütemű fejlődése. A helyi kezdeményezés ilyen körülmények között nem kap elegendő teret és lehetőséget a nagyfokú centralizáció miatt.

Ám a centralizáció csökkentése miatt, ha azt nem támasztják alá más intézkedések, csökken az állami támogatás hatékonysága is, az államtól támogatásként kapott eszközök egy része anélkül szívódik fel a termelőszövetkezetekben, hogy jelentősebben fejlesztené a közös gazdaságot.

Fő vonásaiban ehhez hasonló helyzet állt elő a Szovjetunió kolhozaiban az emlékezetes 1953-as szeptemberi plénum előtt. Az akkori begyűjtési rendszer, az annak megfelelő ár- és adórendszer, az állami gépállomási rendszer stb. révén a kolhozok állami vezetésében is erőteljesen érvényesült a centralizmus, minden erő elsősorban az ipar gyors fejlesztésére irányult, s viszonylag kevés tér és eszköz maradt a kolhozok beruházási öntevékenysége számára. A mezőgazdaság fellendítésére 1953 óta hozott rendszabályok és eredményeik (nagyobb beruházások a mezőgazdaság fejlesztésére, a túlzott centralizmus fokozatos megszüntetése, az értéktörvény és az anyagi érdekeltség követelményeire jobban építő gazdaságpolitika, az árrendezés, adócsökkentés, az egyesített kolhozok megnövekedett gazdasági ereje, a mezőgazdaság tervezési rendszerének megváltoztatása, a gépállomások átszervezése, az állami felvásárlási rendszer bevezetése és továbbfejlesztése stb.) egyrészt több állami támo-

gatást tettek szükségessé, másrészt a kolhozok gyorsan növekvő belső felhalmozásának is megadták a lehetőségét, de egyben szükségessé is tették ezt.

2. *A második fő tendenciát reális mezőgazdasági árak, kisebb adóterhek, a belső akkumulációt is nagyobb mértékben lehetővé tevő termelőszövetkezeti tisztajövedelem-ráta jellemzi.* Ilyen esetben a közvetlen állami támogatás viszonylag kisebb mértékével is elérhető a termelőszövetkezeti közös gazdaság gyors fejlődése, a helyi kezdeményezések nagyobb arányú kibontakoztatása.

Attól függően, hogy az ár- és adóviszonyok, általában az állam és a szövetkezetek gazdasági kapcsolatai révén milyen mértékben és arányban centralizálja az állam a termelőszövetkezetekben előállított tiszta jövedelmet, a szövetkezeti gazdálkodás tervszerűsítési módszerei is szükségszerűen különböznek. Például ha az ár nem biztosít anyagi érdekeltséget és ösztönzést valamely mezőgazdasági termék előállításában és értékesítésében, szükségszerűen előtérbe kerülnek az adminisztratív tervszerűsítési módszerek (vetésterületi, terménybeadási kötelezettség stb. előírása), megfelelő jövedelmezőségi szint esetén viszont az adminisztratív módszerek háttérbe szorulnak, és előtérbe kerülnek az anyagi érdekeltségre építő, az értéktörvény követelményeit messzemenően figyelembe vevő tervszerűsítési és tervszerű befolyásolási módszerek (termelési és értékesítési szerződések, külön anyagi előnyök juttatása vagy megvonása meghatározott feltétel esetén stb.) Ha nem sikerül összegyeztetni az egyes szövetkezetek önálló kezdeményezéseit az egész népgazdaság tervszerű fejlesztésével, a helyi önállóság és kezdeményezés anarchisztikus formákat ölthet. Ezért rendkívül fontos az anyagi ösztönzés módszereinek helyes alkalmazása a helyi kezdeményezések kibontakoztatására is, a kezdeményezéseknek a népgazdasági tervvel történő összehangolására is. A gazdasági élet fokozódó demokratizmusa tehát nem sértheti a népgazdasági szintű tervszerűséget, hanem azt erősítenie, hatékonyságát fokoznia kell.

Ez a tendencia 1953–1954 óta egyre inkább érvényesül a Szovjetunióban, az utóbbi években hazánkban is és más népi demokratikus országokban is.

Hazánkban lényegében a szovjetunióbelihez hasonló folyamat volt tapasztalható — azzal a lényeges különbséggel —, hogy e tendencia érvényesülése időben egybeesett a mezőgazdaság szocialista átszervezésével. A felmerült problémákat az állami felvásárlási rendszer, az új termelői árrendszer, a termelőszövetkezetek új támogatási rendszere stb. bevezetésével oldottuk meg.

Meg kell azonban jegyezni, hogy hazánkban éppen a kollektivizálás nagy beruházási szükségletei és a „megváltási rendszer" később tárgyalandó alkalmazása miatt viszonylag nagyobb mértékű állami támogatást kellett nyújtanunk a termelőszövetkezeteknek, noha alapjában a második tendencia érvényesül nálunk.

A termelőszövetkezetekben létező belső akkumulációs források feltárása és realizálása azonban sürgető szükségszerűség, ezt ösztönöznünk, elősegítenünk kell, mivel az előállított társadalmi tiszta jövedelemnek nagyobb hányada marad centralizálatlanul így a termelőszövetkezetekben, mint amennyi az alacsonyabb mezőgazdasági termelői árszint és nagyobb adóterhek esetén maradna. Ha ezt a pótlólagos tiszta jövedelmet nem sikerül akkumulálni, ez ideiglenesen növelheti ugyan a tsz-tagok egyéni jövedelmét, de nem segíti elő a közös gazdaság fejlődését.

Az állami támogatás mértéke és módja tehát igen sok körülménytől függ. Az állami támogatás mértékének és módjának mérlegelése és meghatározása idején az állam rendelkezésére álló eszközök, az egyes népgazdasági ágak beruházási szükségletei, gazdaságpolitikai és általános politikai szempontok egyaránt számba veendők. Az állami támogatás az egyéb társadalmi támogatással együtt — közgazdaságilag — az össznépi tulajdon elemeit viszi be a szövetkezeti alapba, de önmagában nem szünteti meg annak csoporttulajdoni jellegét.

A szövetkezeti alap tehát *kettős jellegű, megvannak benne* — a szocializmus szakaszában szükségszerűen túlsúlyban — *a csoporttulajdon elemei is,* de *az össznépi tulajdon* egyes *elemei* is. *Az állami tulajdon* esetében nincs ilyen kettősség. Az *szükségszerűen és egyértelműen össznépi tulajdon,* a társadalom összes tagjainak együttes és oszthatatlan tulajdona. Az állami tulaj-

donon alapuló szocialista vállalatoknak e jellege a demokratikus centralizmus elvei alapjain épülő centralizált állami vezetésben is érvényesül. A szövetkezeti tulajdon alapján működő vállalatok irányításában a szövetkezeti tulajdonnak az állami tulajdonhoz való sajátos viszonya, valamint csoporttulajdoni jellege egyrészt a szövetkezeti demokráciában, másrészt a szövetkezetek tervszerű állami vezetésének sajátos, a gazdasági befolyásolást az adminisztratív intézkedések elé helyező módszerében jut kifejezésre.

Az egyes szövetkezetek szövetkezeti alapjához az adott szövetkezet minden egyes tagjának egyenlő a viszonya. Szó sem lehet köztük ilyen értelemben a részjegytulajdonhoz hasonló differenciálódásról. *Ez az egyenlőség azonban csak az egyes szövetkezeteken belül érvényesül. A szövetkezetek között,* minthogy azok szövetkezeti alappal való ellátottsága is különböző, *már nincs meg ez az egyenlőség.* Az egyes szövetkezeti kollektívák munkafeltételei és eredményei is különbözők. Így azonos mennyiségű és minőségű munka a különböző szövetkezetekben más-más eredményt hoz, és különböző díjazásban is részesül. Ez azt jelenti, hogy a munka szerinti elosztás elve lényegében véve csak az egyes szövetkezeteken belül érvényesül, viszont a szövetkezetek egymás közötti viszonylatában többé-kevésbé érvényesül a csoporttulajdonnak megfelelő tulajdon szerinti elosztás is, amelynek következménye, hogy azonos munkáért a különböző szövetkezetekben más és más munkadíj jár. Ez mutatja leginkább megfoghatóan a szövetkezeti alap csoporttulajdoni jellegét. Ez az ellentmondás a szövetkezeti alap össznépi jellegének erősítése, a munkadíjak nivellálódási tendenciája útján oldódik meg.

Figyelemre méltó e tekintetben Davidjuk kolhozelnöknek Hruscsovhoz írt nyílt levele. A „Szelszkaja Zsizny" 1960. december 13-i számában jelent meg. A levél írója hangsúlyozza a gyengébb kolhozok megsegítésének szükségességét, és kiemeli azoknak az erős kolhozokéhoz képest több vonatkozásban is hátrányos helyzetét. Lényegében arról van szó, hogy a szövetkezeti szocialista vállalatok — a csoporttulajdoni jellegnek megfelelően — még azonos természeti adottságok esetén is — sajátos módon differenciálódnak — szövetkezeti alappal való ellátott-

ságuk, felszereltségük és dolgozóik anyagi-kulturális ellátottsága, életszínvonala tekintetében. Az állami szektor vállalatai között az össznépi tulajdonnak megfelelően, ismeretlen az ilyen differenciálódás, illetve, ha van is különbség szociális és kulturális ellátottságuk tekintetében, a felosztható nyereségrészesedés mértékében, az közvetlenül a vállalat dolgozói jó, vagy rossz munkájából fakad, és nem a tulajdonviszonyokból ered.

Az állami vállalatokban – a termelési eszközök tulajdonának megfelelően – az előállított termék is össznépi tulajdonban van. A szövetkezeti alapban testet öltött termelési eszközök alkalmazásával és felhasználásával előállított szövetkezeti termék viszont a szövetkezeti kollektíva tulajdona, az e terméket terhelő állami kötelezettségektől eltekintve, azzal a szövetkezet rendelkezik.

A szövetkezeti alap csoporttulajdoni jellegének és a szövetkezeti tagság közvetlenül társadalmi jellegű munkájának logikus következménye a szocialista termelőszövetkezetekben a termékek csoporttulajdona. Ezek értékének a szövetkezetekben maradó új értékrészéből a szövetkezet maga képez fogyasztási és felhalmozási alapot. A szövetkezet fogyasztási alapja és felhalmozási alapja tehát közvetlenül az általa előállított termékek mennyiségétől és értékétől, pontosabban a szövetkezetben maradó új értékrésztől függ. Az egyes állami vállalatok esetében ilyen közvetlen összefüggés nincsen, sem a béralap, sem a felhalmozási alap és az előállított új érték között, noha az egyes állami vállalatok termelési eszközökkel való ellátottsága és az ott folyó munka termelékenysége ugyancsak különböző.

Az állami szocialista tulajdon és a szövetkezeti szocialista tulajdon egyaránt a szocializmus termelőerői működésének és fejlődésének formái. A szocializmus szakaszában mindkét tulajdonforma összhangban van e termelőerők jellegével. E probléma közelebbi vizsgálata azonban azt mutatja, hogy az állami tulajdon és a szövetkezeti tulajdon különböző mértékben és módon segíti elő a termelőerők fejlődését, és a termelőerőkkel való összhangjuk különböző szinten, módon és tartóssággal jön létre.

Az állami tulajdon mint össznépi tulajdon, a termelőerők fejlődését a szocializmus egész szakaszában elősegíti és – eddigi

elméleti és gyakorlati ismereteink szerint — a kommunizmusba való átmenet szakaszában is. Ha a kommunizmusban létrejön az állam nélküli társadalom, és a jelenlegi állami funkciókat is közvetlenül a társadalom gyakorolja majd, az össznépi tulajdon is megszűnik állami tulajdonformában létezni, de ezáltal össznépi jellege nem csökken, hanem még közvetlenebbé és kifejezettebbé válik. Azok a módosulások, változások, amelyekkel fejlődése során találkozunk és a jövőben találkozni fogunk, nem jelentik össznépi, más szóval köztulajdoni jellegének megváltozását. A szövetkezeti tulajdon viszont a termelőerők fejlődésével maga is szükségszerűen lényegesebben változik. E változások lényege azzal jellemezhető, hogy fejlődése során eleinte csoporttulajdoni jellege dominál, majd egyre erőteljesebben kidomborodik össznépi jellege.

A paraszti magántulajdon egyesítése szövetkezeti csoporttulajdonná tág teret nyit a termelőerők fejlődése előtt, azonban a termelőerők fejlődéséhez nem jelentheti a végleges megoldást. Amint a részjegyalappal kapcsolatban már láttuk, a termelőerők fejlődésével összefüggő szocialista felhalmozás szükségessé teszi a szövetkezeti alap létrejöttét s azt, hogy a szövetkezeti tulajdon — fejlődésének bizonyos szakaszában — már lényegében szövetkezeti alapként jelenik meg, ez pedig magába foglalja az össznépi tulajdon elemeit is.

A termelőerők további fejlődése eleinte azt követeli, hogy a kisebb termelőszövetkezetek nagyobbakká egyesüljenek, még alapjában a csoporttulajdon keretein belül. Később jelentkező követelmény a még személyi tulajdont képező jelentősebb termelési eszközök pl. háztáji állatállomány stb. önkéntes átadása a csoporttulajdonba, mivel a tagság meggyőződik a kollektív nagyüzem gyakorlati előnyeiről. Ez a társadalmasítás — az eddigi tapasztalatok szerint — megváltás útján történik.

A termelőerők további fejlődése azonban a csoporttulajdon kereteinek további tágítását is megkívánja, egyrészt több csoport közös tulajdonának, másrészt az állami szektor vállalatai és a szövetkezeti szektor vállalatai közös üzemeinek létrehozása útján. Mindkét út a társadalmasítás további kiterjedésének, az állami és a szövetkezeti tulajdon közeledésének az útja. A szövet-

kezeti alap e közeledés mindkét útját járhatóvá teszi, és a szövetkezeti kollektíva közvetlen személyi érdekeltségét is figyelembe véve képes ezt a közeledést szolgálni.[7]

A szövetkezeti alap tehát egyaránt képes csoporttulajdonként és össznépi tulajdonba belenövő tulajdonként működni, s ezáltal ténylegesen olyan szövetkezeti tulajdonformát jelent, amely rendkívül rugalmasan idomul a termelőerők fejlődéséhez, különösebb nehézség nélkül biztosítható továbbfejlesztése a termelőerők fejlettségi foka követelményeinek megfelelően. Ennek

[7] A kisebb területű termelőszövetkezetek egyesítése, a termelőszövetkezetek közös vállalkozásai, a háztáji gazdaság csökkentése stb. olyan rendszabályok, amelyeknek gazdasági jelentőségükön kívül igen nagy a politikai jelentőségük is. Minden egyes ilyen lépés előzőleg nagy körültekintést, alapos elemző munkát kíván, és csakis a szövetkezeti tagság kezdeményezése alapján, vele egyetértésben valósítható meg nagyobb hibák nélkül. A tanulmány e helyén *perspektíváról van szó, és nem napirenden levő feladatokról.*

Hazánkban jelenleg viszonylag még nagy a kisebb területű tsz-ek száma előfordul, hogy pár száz holdas község lakossága önálló termelőszövetkezetet alkot, de az is, hogy egy község parasztsága több kisebb tsz-ben egyesült. A korszerű üzemnagyság követelményeinek a tsz üzemek egy része nem felel meg. Csábító gondolat, hogy a több kisebb tsz természeti és közgazdasági adottságainak kiegyenlítését s nem utolsósorban vezetési problémáit egyesítésük útján oldják meg. Az egyesítéseket azonban alaposan elő kell készíteni, és szigorúan érvényesíteni kell az önkéntes egyesülés elvét. Az ez ideig végrehajtott egyesítések tapasztalatai igen nagy megfontoltságra intenek. Kitűnő eredmények mellett rossz tapasztalatok is vannak. Elsődleges feladatunk a termelőszövetkezetek megszilárdítása, és ennek alapvető módszere termelésük fellendítése s tagjaik jólétének emelése.

A kisebb területű termelőszövetkezetek egyesítéséről pártunk VIII. kongresszusán Kádár János elvtárs a következőket mondotta: „Lehet, hogy a 3000—4000 holdas termelőszövetkezet a gazdaságosabb és a jobb. De ennek a megvalósítását nem lehet olyan egy-kettőre napirendre tűzni. Két évvel ezelőtt léptek be a parasztok a termelőszövetkezetbe, megválasztották a vezetőket, s akkor egy-két esztendő múlva kezdjük megint az átszervezést, az egyesítést?" (Az MSZMP VIII. kongresszusa. 404. old.)

A termelőszövetkezetek egyesítése tehát a termelés fellendítésének, a tsz-ek megszilárdításának alárendelten kezelendő.

A termelőszövetkezetek közös vállalkozásait a VIII. kongresszus határozata „termelőszövetkezeti mozgalmak figyelemre méltó új hajtá-

oka az, hogy már keletkezésekor magába foglalja az össznépi tulajdon elemeit, s fokozatosan teljesen azzá alakul át, még akkor is, ha formailag, az egyes szövetkezetek között megosztott csoporttulajdont képez.

A volt kistulajdonos szövetkezeti tag szemléletéhez és egyéni érdekeihez való alkalmazkodás a szövetkezeti alap esetében úgy jelentkezik, hogy a társadalom a szövetkezeti demokratizmus alapján szervezett kollektíva használatában és rendelkezésében

sainak" tekinti. „Ezeknek nemcsak a termelőerők fejlesztésében, a termelés növelésében és a szövetkezeti tagok jövedelmének fokozásában van nagy jelentősége, hanem a szocialista termelési viszonyok fejlesztésében és a szövetkezeti tagok szocialista tudatának formálásában is." (Ugyanott, 446. old.) Az ez ideig létesült közös vállalkozások közül elsősorban az építőipari és a szőlő- és gyümölcsös telepítéseket lebonyolító önálló közös vállalkozásoknak, illetve a részt vevő termelőszövetkezetek saját takarmánybázisára épülő szakosított hizlaldáknak mutatható ki adatszerűen is előremutató jelentősége és létjogosultsága. Ezek új termelési kapacitásokat hoznak létre, lebonyolítanak olyan nagyüzemi jellegű vállalkozásokat, amelyekre a részt vevő szövetkezetek különkülön nem lennének képesek. Arra is található példa, hogy a közös vállalkozásként létesített szakosított hizlaldát később valamelyik szövetkezet önállóan kezdi üzemeltetni — saját szakosított telepeként. Ilyen esetben a közös vállalkozás átmeneti jellegű, de haladó szerepe alig vitatható. Hasonlóképpen helyeselhető az olyan közös vállalkozás is, amely mintegy előkészíti az érdekelt kisebb tsz-ek egyesülését. Nem tekinthető viszont helyesnek az olyan közös vállalkozás, amely a népgazdaságnak fölösleges termelőkapacitást létesít, eltereli a tsz-ek figyelmét (és bizonyos erőforrásait is) alapvető feladatukról, a mezőgazdasági termelés fellendítéséről és saját szövetkezetük megszilárdításáról.

A tsz-tagok háztáji gazdaságát a közös gazdaságok jelenleg még általában sem a népgazdaság, sem a tsz-tagok személyi szükségleteinek kielégítése tekintetében nem tudják helyettesíteni. A nemzetközi tapasztalatok is nagy óvatosságra intenek a háztáji gazdaságok termelési eszközeinek társadalmasítása tekintetében. A háztáji gazdaságról pl. tehén-, illetve kocatartásról való önkéntes lemondás sem tekinthető minden körülmények között helyesnek. Különösen a háztáji állattartásra várnak tsz-einkben nagy feladatok, mivel termékei révén jelentősen hozzájárulhat a népgazdaság készleteinek növeléséhez és a tsz-tagok életszínvonalának emeléséhez. Ehhez biztosítani kell a feltételeket, a meglevő adottságok (férőhely, bizonyos töredék-munkaerő, takarmányellátás, gazdaságpolitikai intézkedések) felhasználását. Ügyelni kell azonban arra, hogy a háztáji gazdálkodás ne menjen a közös gazdaságok fejlődésének rovására.

hagyja a szövetkezeti alapot. Csupán olyan megkötéseket alkalmaz e kollektívákkal szemben, hogy termelési eszközeiket az egész társadalom érdekeivel összhangban használják fel. Tehát a társadalom a szövetkezeti alapot mint olyan tulajdont, amely elméletileg és tartalmában több mint csoporttulajdon, a gyakorlatban a szövetkezeti kollektíva tulajdonában hagyja. Sőt a társadalom szövetkezeti tulajdonba adja, megadva a kollektívának azt a lehetőséget, hogy a szövetkezeti alapot – szövetkezetének gazdájaként – a kollektíva tulajdonát képező termékek előállítására használja fel. A termék tulajdonától eltekintve az állami vállalatok úgynevezett „saját eszközei" és a szövetkezeti vállalatok szövetkezeti alapja társadalmi-gazdasági természetük tekintetében sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint azt az állami és szövetkezeti szocialista vállalatok különbségeit túlzottan kiemelő köz- és agrárgazdaságtani irodalom mutatja.

A szövetkezeti részjegyalap és a szövetkezeti alap tehát a szövetkezeti szocialista tulajdon fejlődésében különböző szerepet játszanak. A részjegyalap megkönnyíti a szövetkezeti tulajdon létrehozását, a szövetkezeti alap pedig megszilárdítja és tovább fejleszti azt.

A paraszti termelési eszközök szövetkezeti tulajdonba vétele alkalmával a Szovjetunióban a részjegy helyettesítette azok értékének, vagy értékük egy részének megtérítését. A részjegyforma felhasználása tulajdonképpen az önkéntesség és a fokozatosság elve alkalmazásának egyik eleme volt. Erre a részjegyforma a népi demokratikus országokban is általában alkalmasnak bizonyult, azonban a népi demokratikus országok gyakorlatában alkalmazásának a konkrét körülményektől meghatározott sajátosságai is tapasztalhatók.

A szövetkezeti alap, a szövetkezeti szocialista tulajdonnak e formája, szükségszerűen létezik és fejlődik a népi demokratikus országok termelőszövetkezeteiben is. A népi demokratikus országok gyakorlatából az is látható, hogy ezen országok nagy részében a részjegyforma alkalmazásán túlmenően is megkönnyítették a paraszti magántulajdon szocialista szövetkezeti tulajdonba kerülését, társadalmasítását. E könnyítésnek s ezzel a szövetkezetesítés meggyorsításának fontos eszköze lett több népi demokra-

tikus országban a paraszti magántulajdon értéktérítéses megváltásának kisebb-nagyobb mérvű alkalmazása, részben állami hitelek segítségével. Az így megváltott paraszti magántulajdon aztán rendszerint a szövetkezeti alapba került. Ez a megváltás, tehát értéktérítéssel való társadalmasítás, társadalmi-gazdasági vonatkozásban feltétlenül helyes formája a paraszti termelési eszközök társadalmasításának.

A SZÖVETKEZETI ALAP MEGHATÁROZÁSA

A szövetkezeti alap kialakulásának és fejlődésének áttekintése a Szovjetunió kolhozainak példáján, valamint a paraszti magántulajdonhoz, a részjegyhez és az össznépi tulajdonhoz való viszonyának feltárása megmutatta a szövetkezeti alap lényegét, társadalmi-gazdasági funkcióját is. Kiderült, hogy annak közismert fogalma a kolhoztulajdon megszilárdulása időszakában alakult ki a kolhozok gazdálkodási és nyilvántartási rendszerében. Így vált ismertté a népi demokratikus országokban is. A termelőszövetkezeti gazdaságok állóeszközökkel való ellátásának, felszerelésének biztosítása tette szükségessé, hogy a szövetkezeti alapot kizárólag a termelőszövetkezeti állóeszközök forrásává tegyék.

Ez a gyakorlat többé-kevésbé elhomályosította a szövetkezeti alap eredeti tartalmát, lényegét. Amit ma általában szövetkezeti alapon, illetve az oszthatatlan alapon értünk, egyrészt mennyiségileg eltér a szövetkezeti tulajdonnak fel nem osztható részétől, másrészt nem felel meg pontosan a szövetkezeti alap eredeti tartalmának. Elsősorban ezek a mennyiségi és minőségi eltérések okozzák azt, hogy a szövetkezeti alapról az irodalomban található meghatározások meglehetősen tarka képet mutatnak. A meghatározások különbözőségének másik oka a szövetkezeti tulajdon fejlődésével és az össznépi tulajdonhoz való közelállási fokának megítélésével kapcsolatos.

A különböző meghatározások közül kiemelhetők azok, amelyek a szövetkezeti alapot a termelőszövetkezeti állóeszközök saját forrásaként fogják fel, illetve azt a termelőszövet-

kezetek saját állóeszközeivel azonosítják. A legutóbbi időkig az ilyen meghatározások domináltak az agrárközgazdasági irodalomban, és ezeket használja a termelőszövetkezeti számvitel, üzemgazdasági, agrárstatisztikai stb. gyakorlat is.

A meghatározások másik csoportja a szövetkezeti alapot a szocialista szövetkezeti tulajdon formájának tekinti. A szövetkezeti alap ilyen felfogásával a témát érintő régebbi, főleg az 1920-as évekből származó, valamint a legújabb forrásokban és munkákban találkozunk, ez utóbbiak különösen azután keletkeztek nagyobb számban, miután a Szovjetunióban a gépállomások átszervezésével új távlatok nyíltak meg a szövetkezeti tulajdon továbbfejlődése előtt.

Megemlíthető a meghatározásoknak az a csoportja is, melyben az előbbi két alapfelfogás keveredik egymással.

A szocializmus politikai gazdaságtana a gépállomások átszervezéséig alig foglalkozott a szövetkezeti alappal mint a szövetkezeti tulajdon sajátos közgazdasági kategóriájával. A politikai gazdaságtan tankönyvének első és második kiadása meg sem említi a szövetkezeti alapot, illetve csak annyiban foglalkozik azzal, amennyiben a termelőszövetkezeti minta-alapszabállyal foglalkozik. A tankönyv harmadik, átdolgozott kiadásában viszont már meglehetősen részletes ismertetést olvashatunk a szövetkezeti alapról: „Az *oszthatatlan alap* olyan közös alap, amelyet nem osztanak el a kolhozparasztok egyéni fogyasztásának céljaira, illetve amelynek egy részét nem adják ki a kolhozokból valamely oknál fogva távozó kolhozparasztnak. A kolhoz oszthatatlan alapja a következőket foglalja magában: a traktorokat, a mezőgazdasági gépeket, a motorokat, a gazdasági épületeket, a gépkocsikat és más szállító eszközöket, a kolhozvillanytelepeket, a melléküzemágakat, az igás- és haszonállatokat, az évelő ültetvényeket, az öntözőberendezéseket, a közös gazdaság fejlesztésére szolgáló anyagokat és pénzeszközöket. Az oszthatatlan alapokhoz tartoznak továbbá a kulturális és szociális rendeltetésű épületek (kolhozklubok, olvasószobák, napközi otthonok stb.).

Eszerint az oszthatatlan alapokhoz a termelési és a nem termelési rendeltetésű állóalapok, valamint a közös gazdaság

szükségleteit szolgáló forgóeszközök tartoznak. Azokhoz a közös termelési alapokhoz, amelyeknek megfelelő hányadát pénzben ki lehet adni a kolhozból távozó kolhozparasztnak csak a belépéskor a kolhozba bevitt *eszközök* tartoznak. Ezek azonban a Szovjetunió együttes termelési alapjainak csak 2%-át képviselik, s így nincs számottevő szerepük a kolhozok közös gazdaságában."[8]

A politikai gazdaságtan tankönyv ezzel az ismertetéssel nagy lépést tett előre. Bizonyos mértékig szakít azzal a felfogással, amely szerint a szövetkezeti alap az állóeszközök saját forrásával azonosul, s annak fogalmába bekapcsolja a közös gazdaság szükségleteit szolgáló saját forgóeszközöket is, valamint a szociális és kulturális rendeltetésű állóalapokat is. Végül a szövetkezeti alapnak a részjegyalaphoz való viszonyát állítja előtérbe a forgóalaphoz való viszony helyett, s ezzel a szövetkezeti tulajdon fejlődésének igen lényeges folyamatára utal, bár annak elméleti kérdéseit és összefüggéseit részleteiben nem tárja fel.

A termelőszövetkezet közös vagyonában foglalt és a szövetkezet a tulajdonát képező termelési eszközök körforgásuk és megtérülésük módja alapján álló- és forgóalapokra oszlanak. Az az álló- és forgóalapok arányát végső soron a termelőerők fejlettségi foka határozza meg. Árutermelést tételezve fel, az állóalapok értéke is, a forgóalapoké is átmegy a termék értékébe, és *társadalmilag szükséges termelési eszköz felhasználást tételezve* fel – az állóalapoké egy termelési periódus alatt – elhasználódásuk mértékében, a forgóalapoké pedig egészében. Az áru értékének „régi érték" — része így álló- és forgóalaprészből tevődik össze. Az érték realizálásával az egyszerű újratermeléshez az elhasznált álló- és forgóalapok azonos mennyiségben való pótlása, a termelés bővítéséhez pedig felhalmozással tetézett pótlásuk szükséges.

Az állóalapok bővítésének szükségszerűen együtt kell járnia a forgóalapok bővítésével. Ha a szövetkezeti alapból csak álló-

[8] Politikai gazdaságtan tankönyv. Negyedik kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1959. 663—664. old.

alap létesíthető, a szövetkezeti alap sajátos jogi védelme és szabályozása is csak az állóalapokra terjed ki. Az állóalapokhoz szükségszerűen kapcsolódó forgóalapok képzése és bővítése így — a természetben létesítendő és különszabályozott vetőmag-, takarmány- stb. alapoktól eltekintve — automatikusan menne végbe. A közös gazdaság árutermelésének fokozásához, állóalapjaiknak hatékonyabb kihasználásához a termelőszövetkezeteknek egyre több forgóalapra van szükségük. E forgóalap-szükséglet nem fedezhető kizárólag a termelőszövetkezetekben képzett naturális alapok bővítésével. Annak növekvő része ugyanis ipari eredetű. Az üzemviteli kiadásokra tartalékolt összeg mennyiségének szabályozatlansága miatt a pénzbevételekből e célokra nem mindig jut elegendő eszköz.

Az évi termék értékéből a forgóalapok biztosítása — normák szerinti szabályozottság hiányában — nem mindig bizonyul elegendőnek, illetve a szövetkezeti tulajdon forgóalapokban megtestesülő, de szintén fel nem osztható része szabályozásának hiánya olyan arányeltolódást okozhat a saját álló- és forgóalapok között, amelynek ellensúlyozása csak hitellel lehetséges. A forgóalap biztosítása ezért is szükséges, mert hiánya egyébként gátolja a közös gazdaság fejlődését. A saját forgóalap növelésének szükségessége a közös gazdaság fejlődésével párhuzamosan arra int, hogy a forgóalap növelését nem célszerű az automatizmusra bízni. Ezért fontos, hogy a közös gazdaság fejlesztésére szolgáló legfontosabb termelőszövetkezeti forgóeszközök is a szövetkezeti alapba tartozzanak, és így szabályozódjanak. Erre később még visszatérek.

Az, hogy a termelőszövetkezet tulajdonát képező nem termelési, hanem szociális-kulturális rendeltetésű vagyontárgyak a szövetkezeti alaphoz tartoznak, az azt húzza alá, hogy a *szövetkezet* bár *elsősorban termelési közösség*, ugyanakkor *fogyasztási jellegű közösség is*. E szolgáltatásokat a szövetkezeti közösség tagjai nem az általuk végzett munka, hanem szükségleteik szerint vehetik igénybe. A szövetkezeti tulajdonnak ez olyan előre mutató eleme, amely jelzi az előrehaladást a kommunizmus felé.

Az 1960-ban kiadott Közgazdasági Kislexikon szerint: a „Kolhoz oszthatatlan alapja — a mezőgazdasági artyel egyik

legfontosabb közös alapja, amely nem osztható fel az artyel tagjai között, amelynek az a rendeltetése, hogy biztosítsa a közös gazdaság bővített újratermelését és a kolhozparasztok szociális és kulturális szükségleteinek jobb kielégítését. Az oszthatatlan alap gyarapodása a közös kolhozgazdaság fejlődésének legfontosabb mutatója."[9] A szövetkezeti alapnak ezen meghatározása eléggé általános jellegű, s ebben van előnye is. Szakít az állóalappal való azonosítással. Kidomborítja különleges jelentőségét, oszthatatlanságát, fő funkcióit. Azonban nem utal egyértelműen a szövetkezeti alapnak a szövetkezeti tulajdonnal és annak fejlődésével való összefüggésére.

A lipcsei Marx Károly egyetem agrárgazdaságtani jegyzete ettől a meghatározástól lényegében véve abban tér el, hogy nem szól a szövetkezeti alap szociális-kulturális feladatairól. „A szövetkezeti alap a szövetkezet legfontosabb alapja, mert a bővített újratermelés legfőbb alapját (die Grundlage) jelenti... a szövetkezeti alap eszközeit csak a mezőgazdasági termelés fenntartása és bővítése céljára szabad felhasználni..."[10]

A szövetkezeti tagok szociális-kulturális igényeinek kielégítése nem hárítható át teljes egészében a szövetkezetre. Ez igen fontos állami funkció is. Az azonban nem szükségszerű, hogy a szövetkezet ilyen állóalapokat létesítsen, s így az sem, hogy a szövetkezeti alap ilyen létesítményeket is magába foglaljon. Ez is mutatja, hogy a szövetkezeti tagság számára – néhány vonatkozásában – a szövetkezeti alap és az állami tulajdon a gyakorlatban helyettesíthetik egymást.

Ha az állam átveszi e funkciót a szövetkezettől, a szövetkezeti tagság szociális-kulturális ellátása függetlenné válik az egyes szövetkezetek gazdasági helyzetétől, tehát egyenlősül. Mivel az ilyen ellátás egyébként sem a munka szerinti elosztás alapján valósul meg, tehát nincs közvetlen hatása a tagságnak a jobb munkában való anyagi érdekeltsége növelésére, az ilyen módszer tehát nem csökkenti az anyagi érdekeltség ösztönző hatását.

[9] Közgazdasági Kislexikon. Kossuth Könyvkiadó 1960. 221. old.
[10] Allgemeine Agrarökonomik. 3. sz. Leipzig 1957. 39—40. old. Ökonomik der Landwirtschaft der DDR.

Ezek után nézzük meg néhány szovjet közgazdász olyan megállapítását, melyek szerint a szövetkezeti alap a szövetkezeti tulajdon formája és típusa.

M. V. Kolganov a szocialista tulajdonról szóló könyvében a szövetkezeti tulajdon meghatározott jellegű részeként fogja fel a szövetkezeti alapot.

„A szövetkezeti tulajdon kollektív tulajdon, csoporttulajdon. Egy része részjegy jellegű, másik része a szövetkezeti alap."[11] Kolganov további fejtegetése szerint a részjegy és a termék tulajdona mutatja a szövetkezeti tulajdon csoporttulajdoni jellegét.

A Szovjetunió közgazdászai között 1953-tól napjainkig sok vita folyt és folyik a szövetkezeti tulajdonról, s e vitákban sokféle álláspont alakult ki. Ezek közül emeljük ki Sz. Nyegyelin, G. Kotov és Sz. G. Sztrumilin néhány megállapítását.

Nyegyelin szerint „... a szövetkezeti alap a kolhoztulajdon megszemélyesítője".[12] Ha figyelembe vesszük, hogy a részjegyalap értéke a szövetkezeti alap értékéhez képest 1959-re a Szovjetunióban jelentéktelenné vált, ezzel a megállapítással egyet is érthetünk, noha ezt a szövetkezeti alap meghatározásaként – túlságosan általános jellege miatt – mégsem fogadhatjuk el.

Nagy figyelmet érdemelnek tartalmuk és konkrétságuk miatt Kotov alábbi megállapításai: „A szövetkezeti alap közel áll az össznépi tulajdonhoz... az állami tulajontól *csak abban különbözik, hogy az adott kollektíva tulajdona*, és nincs centralizálva."[13] A centralizáltság hiánya valóban lényeges vonása a szövetkezeti alapnak.

„Szövetkezeti alapon rendszerint azokat a saját oszthatatlan eszközöket értik, amelyek a termelési állóeszközökben, az épületekben és szociális-kulturális felszerelésben, a beruházásra zánt pénzben testesülnek meg. A saját forgóeszközök nem tar-

[11] *M. V. Kolganov:* A tulajdon a szocialista társadalomban. Moszkva 1953. 279–280. old. (oroszul).

[12] Finanszi SZSZSZR. 1959. 1. sz. 19. old. (oroszul). *Sz. Nyegyelin:* Pénzügy és önálló elszámolás a kolhozokban.

[13] Ekonomiki szelszkovo hozjajsztva, 1960. 1. sz. 21. old. (oroszul) *G. Kotov:* Az oszthatatlan alapok megszilárdítása a kolhozokban.

toznak a szövetkezeti alaphoz, bár jelentős részük szintén a kolhoz fel nem osztható alapja. Az anyagkészletek, a vetőmag és takarmányalapok, amelyek saját forgóeszközként működnek, nem oszthatók szét a tagság között. Minthogy meghatározott termékek előállításakor elhasználják őket, a termelésfejlesztés szükségleteinek mértékében rendszeresen pótolni és bővíteni kell azokat."[14]

Kotov a továbbiakban kifejti, hogy a szövetkezeti alap fogalmát ki kell terjeszteni a kolhoz összes álló- és forgóeszközeire. Ilyen következtetésre jutnak P. Golubkov és V. Ovcsinyikova is: szerintük a szövetkezeti alap az állami vállalatok „saját" alapjainak a megfelelője.[15] E meghatározások egyaránt érintik a szövetkezeti alap mennyiségi meghatározását és társadalmi-gazdasági lényegét. A szövetkezeti alap fogalmának meghatározásakor azokat tehát feltétlenül figyelembe kell vennünk.

A szövetkezeti alap – annak az össznépi tulajdonhoz való viszonyát illetően – Sztrumilin szerint – több mint csoporttulajdon. Továbbfejlesztésének célja a centralizált szövetkezeti tulajdon létrehozása, amelyhez a kolhozok fokozatos egyesülése vezet.[16] Kotov idézett megállapítása a szövetkezeti alap esetében a centralizáció hiányát tekinti a szövetkezeti alap és az állami tulajdon különbségének, Sztrumilin pedig a kolhozközi egyesülések útján látja elérhetőnek e különbség megszüntetését. Abban mindkét álláspont közös, hogy elismeri és kidomborítja a szövetkezeti alap össznépi tulajdoni jellegét. Sztrumilin egy másik cikkében ezt a gondolatot a következőképpen fejezi ki: „... A tagok részjegyeitől különbözően a kolhozok szövetkezeti alapjai ... lényegében nem a kolhozok csoporttulajdonában vannak."[17] Ezzel az utóbbi megfogalmazással már nem érthetünk

[14] Ugyanott.

[15] Voproszi Ekonomiki, 1958. 12. sz. *P. Golubkov—V. Ovcsinyikova:* A kolhozok szövetkezeti alapjairól és a kolhozközi termelési együttműködésről.

[16] Voproszi Ekonomiki 1958. 5. sz. *Sz. G. Sztrumilin:* A kolhozrendszer továbbfejlődésének néhány problémája.

[17] Voproszi Ekonomiki, 1960. 7. sz. *Sz. G. Sztrumilin:* A különbözeti földjáradékról, a szocializmus viszonyai között.

egyet, minthogy a csoport kollektívája rendelkezik a szövetkezeti alappal, s övé az azzal előállított termék is.

A szövetkezeti alap kérdéseiről a Szovjetunióban megjelent munkák közül terjedelme és tartalma alapján egyaránt kiemelkedik a P. M. Persin szerkesztette „A kolhozok oszthatatlan alapjai" című munka. E műben a kolhozok termelési eszközeit és a kolhoztermékek elosztását az újratermelési folyamattal összefüggésben vizsgálva az alábbi megállapításokat teszik a szövetkezeti alapról:

„Így az összes termelési eszközök és a termék kétharmada a kolhozok közös vagyonának körforgásában marad, tulajdonuk fel nem osztható részeként mint a szocialista termelési viszonyok újratermelésének alapja."[18]

Ebből a közös vagyonból a minta-alapszabály szerint elkülönül a szövetkezeti alap mint a kollektív tulajdon sajátos kategóriája. Ebbe tartoznak az összes termelési állóeszközök (igás- és haszonállatok, traktorok, motorok, mezőgazdasági gépek és eszközök, nagyobb leltári tárgyak, szállítóeszközök, üzemi épületek és felszerelések, ültetvények, valamint a szociális és kulturális rendeltetésű épületek berendezésükkel együtt), a kolhozok teljes pénzbevételének meghatározott százaléka, az állóalapokra fordítandó pénzeszközök, a felújításukra szánt speciális pénzeszközök, a törzsállomány minőségének javulása és növekedése, az elpusztult vagyon után kapott kártérítési összeg, s a kolhoz kitermelte fa eladásából eredő bevétel.

A szövetkezeti alap két részből áll: tárgyakból és pénzből. Naturális (tárgyi) részét a termelési eszközök, pénzbeli részét a termelési folyamatban elhasznált termelési állóeszközök pótlására és bővítésére szánt összegek képezik.

A kolhozok gyakorlatában és a mezőgazdasági artyel minta-alapszabálya szerint a szövetkezeti alap nem foglalja magába azokat az anyagokat, termékeket és pénzeszközöket, amelyek a kolhoz forgóeszközeit képezik, bár azokat fel nem osztható módon alkalmazzák a közös termelésben.

[18] A kolhozok oszthatatlan alapjai. Mezőgazdasági Kiadó, Moszkva 1960. 11—13. old. (oroszul).

A szövetkezeti alap sem természetben, sem érték szerint nem osztható fel a kolhoztagok között, minthogy a közös termelés céljait szolgálja. A kollektív termelés szocialista jellege kizárja annak lehetőségét, hogy a termelési állóeszközök egyéni tulajdonba kerüljenek. A kolhoz felszámolása esetén a szövetkezeti alap az állam, vagy más kolhozok rendelkezésébe kerül. Így pl. ha a kolhoztagok közgyűlése elhatározza, hogy a kolhoz átalakul szovhozzá, akkor a munkaegységekre szétosztandó termékek és pénzeszközök kivételével minden közös vagyont átadnak a szovhoznak. Ha a kolhoztagok egy része más kolhozba kíván átlépni, akkor e kolhoznak átadják a szövetkezeti alap és a részjegyalap megfelelő részét.

Az artyel alapszabálya és a törvény úgy szabályozza a gazdasági rendelkezést a szövetkezeti alappal, hogy ennek az alapnak nem szabad csökkennie. A kolhozok fejlődése a szocialista bővített újratermelés törvénye alapján folyik. Ennek fő követelménye szerint minden vállalat anyagi, termelési alapjának képesnek kell lennie arra, hogy növekvő mennyiségű termelést biztosítson minden új ciklusban."[19]

Ez a munka, melyre az előbb hivatkoztam, tehát a szövetkezeti alap közgazdasági lényegének feltárásához vezető első lépésként megállapítja a kolhoz összes termelési, tehát álló és forgóalapjainak az oszthatatlanságát, éspedig a termelési alapok körforgásának és az újratermelési folyamat szakadatlan jellegének a követelményéből kiindulva. Arra a következtetésre jut, hogy a szövetkezeti termelési álló- és forgóalapok egyaránt oszthatatlanok.

Azonban ebből az oszthatatlan szövetkezeti vagyonból további sajátos kollektív tulajdonkategória különül el, a szövetkezeti alap, amely a jogi szabályozás szerinti állóalapokat, illetve az azok pótlására, bővítésére szánt eszközöket tartalmazza. Így tehát tartalmilag két egyaránt fel nem osztható szövetkezeti alapunk van: 1. a szövetkezet fel nem osztható közös vagyona (állóalap + forgóalap + forgalmi eszköz), 2. a minta-alapszabály szerinti szövetkezeti alap, amely normális körülmények

[19] Ugyanott.

között az előbbinek egy részét alkotja. Ez utóbbi csak az állóeszközöket és a közvetlenül azok bővített újratermelésére szánt eszközöket foglalja magában.

Ilyenképpen beszélhetünk tágabb értelemben vett szövetkezeti alapról, ez egészében magában foglalja a fel nem osztható szövetkezeti vagyont, valamint szűkebb értelemben vett szövetkezeti alapról, ez az előbbinek csak egy részére terjed ki. Tulajdonképpen ez a szűkebben értelmezett szövetkezeti alap a közismert szövetkezeti alap.

Ez az elkülönítés, tehát a szövetkezeti alap szűkebb értelmezése, a jogi szabályozás gyakorlatára épül. Így mintegy a jog alkotta meg a szűkebb értelemben vett szövetkezeti alapot a kollektív tulajdon sajátos kategóriájaként.

Az idézet tartalma aztán ismét arra utal, hogy a kolhoz forgóalapjai közgazdaságilag szintén oszthatatlanok éppen úgy, mint a szövetkezeti alap. A kolhoz felszámolásának példája is ezt támasztja alá.

A szövetkezeti alapról szóló fenti idézetnek ez az ellentmondásossága, egyéb ellentmondásaitól eltekintve (pl. a szociális, kulturális rendeltetésű állóalapokat egyszer figyelembe veszi, másszor pedig nem; a kollektív termelés szocialista jellege nem zárja ki, hogy a háztáji gazdaságban is legyen állóeszköznek minősülő termelési eszköz, ami kifejezetten egyéni tulajdon stb.) — véleményem szerint — óvatosságra int a tekintetben, hogy elméletileg elfogadjuk-e a szövetkezeti alapnak e munkában adott meghatározását. Ezt az óvatosságot a munka néhány további megállapítása is indokolja.

Minthogy a jogi szabályozás nem ok, hanem következmény, fel kell tárni a következményt szülő okot. Az idézett munka szerzői — okfejtésük alapján — végső soron az állóeszközök természeti sajátosságaiban vélik felfedezni a szövetkezeti alap jogi szabályozásának sajátos közgazdasági meghatározóit. Anélkül, hogy nyomon követném és bírálnám az állóeszközök összes kategóriáinak itt található elemzését, az azok jellemzése során fel nem osztható jellegük megokolására felhozott érveket, csak azt mutatom meg, mit írnak a szövetkezeti alaphoz tartozó ingatlanok esetében.

A szövetkezeti alaphoz tartozó állóeszköz-csoportok jellemzésekor kiemelik az ültetvényeket, a vízgazdálkodási berendezéseket, az épületeket, utakat stb., mint olyanokat, amelyek elszakíthatatlanul összekapcsolódnak a földdel. E termelési eszközök ökonómiai sajátosságát a következő, Marxtól vett idézettel szemléltetik: ...„az a körülmény, hogy munkaeszközök helyileg rögzítve vannak, hogy gyökereiket szilárdan a földbe eresztik, az állótőke e részének *sajátos szerepet juttat a mezőgazdaságban*". Eddig szól az idézet a szerző kiemelésével. E kiemelés a következő megállapítás helyességét hivatott bizonyítani: „A szocialista társadalomban, amikor a föld össznépi, állami tulajdon, a kolhoz e termelési eszközeinek az állami földdel való elszakíthatatlan kapcsolatuk össznépi jelentőséget ad.

Így tehát *a szövetkezeti alap a tulajdon teljesen sajátos kategóriája, amely gyökeresen különbözik a kolhoztulajdon összes többi részétől.*"[20]

Nézetem szerint ez az okfejtés nem fogadható el. Ha elfogadnánk, azt kellene megállapítanunk, hogy azokban a népi demokratikus országokban, amelyekben a földet nem nacionalizálták, hanem korlátozott magántulajdonban és közös használatban van, a föld-magántulajdon megléte miatt a szövetkezeti alap „magántulajdoni jelentőséget" nyer. Az ilyen következtetés nyilvánvalóan helytelen. Ha a föld tőkés viszonyok között nincs magántulajdonban, hanem nacionalizált, a vele „összenőtt" állótőkék is „nacionalizált jelentőséget" nyernének stb. Az olyan következtetés nyilvánvalóan nem megalapozott tehát, amely szerint, a szövetkezeti alap mint a szövetkezeti tulajdon sajátos kategóriája, ilyen okok miatt a kolhoztulajdon többi részétől különbözik.

A szövetkezeti alap sajátos jellegét nem helyes sem a jogi szabályozásra, sem az állóeszközök egyes csoportjainak földhözkötöttségére vezetni vissza. Az állóeszközök földhözkötöttsége nem társadalmi-gazdasági, hanem termelési-technikai sajátosság, a termelési viszonyoktól *független* sajátosság, s nem zárja ki, hogy a tőkés társadalomban a földtulajdon és a mezőgazdasági tőkés vállal-

[20] Ugyanott, 16—17. old.

kozó tőkéjének tulajdona elváljon egymástól. Ezt a elkülönülést a tőkés mezőgazdaság fejlődéstörvényeinek feltárásakor Marx vizsgálatának kiinduló pontjává teszi.

A szóban forgó probléma teljesebb megvilágításához folytassuk a szerzőnek Marxtól vett idézetét ott, ahol a szerző azt abbahagyta úgy, hogy annak egy részét kiemelte. Marx szerint e munkaeszközök sajátos nemzetgazdasági szerepe a következő: „Ezeket a munkaeszközöket nem lehet külföldre küldeni, s nem forghatnak mint áruk a világpiacon. A tulajdoni jogcímek erre az állótőkére változhatnak, ez az állótőke megvásárolható és eladható, s ennyiben eszmeileg forghat. Sőt, ezek a tulajdoni jogcímek külföldi piacokon is forgalomban lehetnek, például részvények formájában. De azoknak a személyeknek a változása, akik tulajdonosai az ilyenfajta állótőkének, nem változtatja meg valamely országban a gazdagság álló, anyagában rögzített résznek arányát a mozgékony részhez."[21]

Az itt elmondottakból éppen az következik, hogy e termelési eszközöknek földhözkötöttsége nem zárja ki tulajdonosaik változását, a tulajdoni jogcím megosztását részvény formájában, sőt külföldi forgalomba hozását sem.

A tulajdonváltozás önmaga azonban nem változtatja meg a tárgyalt termelési eszközök mennyiségét az országon belül, így azok arányát sem a többi termelési eszközhöz viszonyítva. A szerző következtetését tehát Marxra hivatkozva nem lehet indokolni.

A szerző egy esetben mégis logikus következtetésre jut. Nevezetesen akkor, ha a szövetkezeti alapot nem társadalmi-gazdasági, hanem termelési-technikai kategóriaként fogjuk fel. S a könyv szerzői ezt teszik: „Miért nem lehet hát a szövetkezeti alapot csökkenteni, szétosztani a munkaegységekre, folyó kiadásokra felhasználni, miért nem szabad forgóeszközként felhasználni? Miért képvisel a szövetkezeti alap a kolhoztermelés folyamatában sajátos tulajdonkategóriát, amelynek különös, sajátos vonásai vannak, amelyek kétségtelenül tovább fognak fejlődni?

[21] *Marx*: A tőke. II. köt. Budapest 1961. 144. old.

Mert a szövetkezeti alap a kolhozok szocialista közös gazdaságának anyagi termelési alapja..."[22]

De ha ez így van, van-e különbség a kolhozok állóalapjai és a szovhozok állóalapjai között? Kétségtelenül van, de a köztük levő lényeges különbség nem termelés-technikai, hanem társadalmi-gazdasági természetű. Az egyik össznépi tulajdonban van, a másik szövetkezeti (csoport) tulajdonban. Ha a szövetkezeti alapot termelési-technikai kategóriaként fogjuk fel, ilyen különbséget nem tehetünk köztük.

A kolhozok szövetkezeti alapjának fontos szerepe, hogy biztosítsa a kolhoztagság vagy a kolhoztagok egy-egy csoportjának magánérdekeivel szemben a közös érdekek elsődlegességét. A kolhozok a népgazdasági terv keretében gazdálkodnak. A szövetkezeti alap ebben a vonatkozásban mintegy eszköz az állam kezében a kolhozgazdálkodás tervszerűsítésére, arra, hogy a kolhozok teljesítsék az állam iránti kötelezettségeiket. „E vonatkozásban a kolhozok szövetkezeti alapjai népgazdasági funkciókat teljesítenek, össznépi jelentőségük van, bár a kolhozok tulajdonában vannak."[23]

Ha ez adná meg a szövetkezeti alap össznépi jelentőségét, akkor annak oka a tervgazdálkodás rendszere lenne.

A szövetkezeti alapnak az össznépi tulajdon irányába történő továbbfejlődését „A kolhozok oszthatatlan alapjai" című könyv a következőképpen is indokolja: „... mint látjuk, a kolhoz rendelkezési joga a szövetkezeti alappal korlátozott. A szocialista állam, a mezőgazdasági artyel alapszabályára támaszkodva, melyet maguk a kolhoztagok fogadtak el, a kolhozok számára a szövetkezeti alappal való rendelkezést illetően olyan korlátokat állít fel, hogy lényegében sajátos tulajdonforma jön létre, amely mintegy átmenet a szokásos kolhoz-csoport- és az össznépi tulajdon között."[24]

Ez utóbbi idézet szerint a szövetkezeti alappal való rendelkezés korlátozása lenne az, ami az össznépi tulajdonba való át-

[22] A kolhozok oszthatatlan alapjai 17. old.
[23] Ugyanott, 18. old.
[24] Ugyanott, 17. old.

menetnek ezt a tulajdonformáját eredményezi. A valóságban a helyzet éppen fordított. *E tulajdonforma jogi szabályozásában objektív társadalmi-gazdasági tartalom fejeződik ki.* Ennek lényege az, hogy a szövetkezeti szocialista tulajdon e formája a szövetkezeti tulajdonnak az össznépi tulajdon társadalmasítási szintjéhez fokozatosan közeledő tartalmát foglalja magában. A jogi szabályozás egyrészt rögzíti és hatalmilag is biztosítja a társadalmasítás gazdaságilag indokolt szintjét, másrészt pedig lehetővé teszi a további társadalmasítási folyamatot.

A szövetkezeti tulajdon fejlődésének különböző szakaszaiban és feltételei között annak jogi szabályozása is szükségszerűen sajátosságokat mutat fel. Az egyes országokban — az alapvetően közös vonások mellett — a fejlődés egyes szakaszaiban e sajátosságoknak is vissza kell tükröződniük a szövetkezeti alap fejlődésének szabályozásában, de hiba lenne e sajátosságokat visszatükröző szabályozást olyannak fogni fel, mint amely a fejlődés egész menetére és minden országra egyaránt érvényes.

A szövetkezeti alapról először is azt kell leszögeznünk, hogy az olyan szövetkezeti vagyon, amely nem osztható fel a szövetkezet tagjai között, sem rejtetten, sem apránként oly módon, hogy az az újratermelési folyamatban elhasználódik, s a termékben megtestesülve a tagok munkadíjazására fordítódik, de úgy sem, hogy a tag kiválása esetében részt kapna belőle, vagy a szövetkezet felbomlásakor a tagok között felosztanák. A szövetkezeti alap — ilyen értelemben — elkülönül a szövetkezeti tulajdon részjegyformájától, de a szövetkezet tulajdonát képező, s a bővített újratermelés feltételeit biztosító forgóalapoktól és -eszközöktől, melyek szintén oszthatatlanok, nem különül el. Ha utóbbiakat a jogszabályok kizárják a fel nem osztható szövetkezeti alapból, noha odatartozásuk gazdaságilag indokolt lenne, akkor a jogi szabályozás elégtelen. A szövetkezeti alap célja: a bővített újratermelés biztosítása, a termelőszövetkezet gazdasági erejének növelése a tagság anyagi és kulturális színvonalának emelése érdekében.

A szövetkezeti alap lényegének feltárására irányuló vizsgálat a szövetkezeti alapot megtestesítő termelési eszközök vizsgálatá-

ból indul ki, szembetűnő, hogy e termelési eszközök döntő része – természetes alakja tekintetében – lényegesen különbözik a parasztgazdaságok termelési eszközeitől. E termelési eszközök nagyüzemi jellegűek. A tagság között eszmeileg ugyan felosztbatók, de természetes formájukban nem (épületek, aggregátok stb.). Mégis helytelen lenne a szövetkezeti alap fel nem oszthatóságának lényegét ebben a naturális oszthatatlanságban látni. Először is a szövetkezeti alap azon részére, amely a paraszti termelési eszközök társadalmasítása révén keletkezett, nem érvényes az, hogy természetes formájában fel nem osztható, másodszor nem érvényes ez a megállapítás a szövetkezeti nagyüzem több más termelési állóeszközére, pl. az állatállományra sem. A szövetkezeti alap tehát nem azonosítható a nagyüzemi jellegű termelési eszközökkel, noha kétségtelen, hogy a technika, a termelőerők fejlődése egyre több nagyüzemi jellegű termelési eszközt tesz szükségessé a szövetkezeti gazdaságokban is.

A termelési eszköz naturális formája szorosan összefüggő része a termelőerők fejlődése kategóriájának. Ugyanaz a termelési eszköz különböző termelési viszonyok között alkalmazható. A szocialista termelőszövetkezetek szövetkezeti alapja viszont először is a szocialista gazdaság kategóriája, másodszor pedig annak a szövetkezeti szektorhoz tartozó kategóriája, harmadszor – szövetkezeti részjegyalap létezése esetén – a szövetkezeti szektor termelési viszonyainak alapjául szolgáló tulajdonviszonyoknak sem egyetlen kategóriája. „Az oszthatatlan alap sajátos közgazdasági kategória, amely csak a kolhozok jellemzője. A szövetkezeti tulajdon alapját képezi, és meghatározza annak szocialista természetét, valamint továbbfejlődésének és az egységes össznépi tulajdonformával való összeolvadásának útját." – állapítja meg Sz. I. Szjomin.[25]

Minden társadalmi-gazdasági kategória meghatározott termelési viszonyt fejez ki. A termelési eszközök a termelés anyagi-

[25] *Sz. I. Szjomin:* Az oszthatatlan alapok és a kolhoz—szövetkezeti tulajdonnak az össznépi tulajdonhoz való közelítésének kérdései. Moszkva 1961. 18. old. (oroszul).

műszaki bázisa, önmagukban nem fejeznek ki termelési viszonyt: A kapitalizmus korában keletkezett gépek és géprendszerek nem természetüknél fogva válnak tőkévé, hanem a tőkés viszonyok közötti tőkés módon történő alkalmazásuk teszi őket azzá, hasonlóan a szocialista termelőszövetkezetek anyagi-termelési bázisa sem természetéből eredően szövetkezeti alap.

Először is — természetes formáját tekintve — nem feltétlenül különbözik a tőkés mezőgazdasági nagyüzemekben is alkalmazható vagy éppen alkalmazott anyagi-műszaki bázistól. A traktor, a kombájn stb. a tőkés üzemben tőkeként, a szocialista termelőszövetkezetben szövetkezeti alapként működhet.

Ilyen értelemben — nincs különbség a szocialista állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek termelési eszközei között sem, azonban ugyanaz az anyagi-műszaki bázis — azoktól a termelési viszonyoktól függően, melyek keretei között alkalmazzák —, különböző társadalmi-gazdasági tartalmat nyerhet, de önmagában termelési viszonyt soha sem fejez ki. Másodszor a szocialista termelőszövetkezetek anyagi-termelési bázisa a fejlődés kezdeti szakaszában — legalábbis döntő részében — rendszerint az állami gépállomásokon összpontosul, noha akkor is létezik szövetkezeti alap. Harmadszor a termelőszövetkezetek saját anyagi-műszaki bázisa is csak a fejlődés meghatározott szakaszában jelentkezik szükségszerűen szövetkezeti alap formájában.

Nem helyes tehát az az álláspont, amely a szövetkezeti alapot a szövetkezet anyagi-műszaki bázisával, vagy annak egy részével azonosítja, illetve sajátosságait abból vezeti le.

A szövetkezeti alap lényegét feltáró meghatározás problémáját egészen más úton kell megoldanunk. Ez az út nem lehet más, mint a szocialista szövetkezeti tulajdon keletkezésének és fejlődésének, a szocialista tulajdonviszonyok rendszerébe való mindenkori beilleszkedésének, más szóval a szövetkezeti alapnak társadalmi-gazdasági kategóriaként való vizsgálata. Nagy figyelmet érdemel e tekintetben V. A. Medvegyev tanulmánya, amelyben a szövetkezeti tulajdon fejlődésének történelmi áttekintése után a következő megállapításra jut: „Nézetünk szerint: a szövet-

kezeti alap a csoporttulajdonból az össznépi tulajdonba való átmenet formája."[26]

Az előző fejezetben, valamint az ebben elmondottak alapján a következőképpen kísérelhetem meg a szövetkezeti alap meghatározását és lényegének összefoglalását.

A szövetkezeti alap a szocialista szövetkezeti tulajdon kategóriája, annak alapvető formája. A szövetkezeti alap a szocialista termelőszövetkezetekben létező tulajdonviszonyok lényegét mint a szocialista csoporttulajdon közvetítésével a kommunista köztulajdon irányában fejlődő viszonyokat fejezi ki. Naturálisan a szocialista termelőszövetkezet saját álló- és forgóeszközeiben testesül meg. A szövetkezeti alap kifejezi a szövetkezeti parasztságnak és az egész társadalomnak viszonyát e termelési eszközökhöz.

A *szövetkezeti alap* forrásainak összetétele, az össznépi tulajdonhoz való viszonya eredményeként *keletkezésétől fogva magába foglalja az össznépi tulajdon egyes elemeit*, s ezek fejlődése egyrészt a szövetkezet saját felhalmozása, másrészt az egész társadalom támogatásának eredménye. *Felhasználásának célja: a közös gazdaság fellendítése a szövetkezeti tagság és az egész társadalom szükségleteinek minél jobb kielégítése érdekében.*

A szövetkezeti alap gyakorlatilag csoporttulajdonként működik, ezt a leginkább kézzelfoghatóan a segítségével előállított termék csoporttulajdona mutatja. Ám csoporttulajdoni jellege értelmét veszti, ha a munka díjazásának mértéke nem függ a nagyobb, fejlettebb és hatékonyabban alkalmazott szövetkezeti alappal elért termékmennyiségtől. Ebben az esetben a csoporttulajdon teljesen formálissá válik, mint ahogy csak formailag létezik minden gazdaságilag nem realizálható tulajdon. Amilyen mértékben a szocialista társadalom termelőerőinek és termelési viszonyainak továbbfejlődésével párhuzamosan előtérbe kerül az alapvető létfenntartási cikkeknek a szükségletek szerinti elosztása, fokozatosan, egyre inkább háttérbe szorul, értelmét veszti a szövetkezeti alap csoporttulajdoni jellege is.

[26] A Leningrádi Egyetem értesítője, Ökonomiai filozófiai és jogi sorozat. 1960. 5. sz. 29. old. *V. A. Medvegyev:* A szövetkezeti alap ökonómiai természetének kérdéséhez.

A szövetkezeti alap fejlődése – az egyes szövetkezeteken belül – a szövetkezeti tulajdon és a szövetkezeti gazdaságok megszilárdulását, gazdálkodásuk felvirágzását, a népgazdaság egészében pedig a szövetkezeti tulajdonnak a csoporttulajdon keretein való túlnövését és az össznépi tulajdonhoz való közeledését jelzi.

A *szövetkezeti alap* – a szocialista népgazdaság egységének kidomborításával – meghatározható úgy is, hogy az *a szocialista népgazdaság termelési és szociális-kulturális rendeltetésű alapjainak azon része, amely – létezésük teljes idejére – az egyes szövetkezeti kollektívák rendelkezésében van*. Azzal az egyes kollektívák a szocializmus gazdasági törvényeinek követelményeivel és a népgazdasági érdekekkel összhangban önállóan gazdálkodhatnak a szocialista tulajdon egységének, oszthatatlanságának, szükségszerű továbbfejlődésének megfelelően. A szövetkezeti alap képzésében és fejlesztésében az egész társadalom részt vesz, de az közvetlenül és elsősorban az egyes szövetkezett embercsoportok feladata. Minél jobban növelik az egyes kollektívák a szövetkezeti alapot, annál jobban élnek. Előnyösebb helyzetbe kerülnek azok, amelyek több eszközt fordítanak a szövetkezeti alap növelésére, és előnytelenebbe azok, amelyek erre kevesebbet fordítanak. Így fejeződik ki az egyes kollektívák anyagi érdekeltsége a szövetkezeti alap növelésében.

A munkásosztály és az egész társadalom is hozzájárul a szövetkezeti alap fejlesztéséhez. Különösen a kedvezőtlenebb adottságokkal rendelkező szövetkezeteket segíti. Minthogy a szövetkezeti alap az egész társadalom munkájának terméke is, a társadalom nem engedheti meg annak esetleges csorbítását az egyes közösségek, vagy azok egyes tagjai által.

A szocialista szövetkezeti alapban tehát nem csupán a szövetkezeti parasztságnak a szövetkezeti tulajdonban levő termelési eszközökhöz való viszonya fejeződik ki, hanem a munkásosztálynak e termelési és szociális-kulturális alapokhoz való viszonya is. Így *a szocialista termelőszövetkezetek szövetkezeti alapja végső soron a munkásosztálynak és a szövetkezeti parasztságnak, a szocialista társadalom e két alapvető osztályának viszonyát is tükrözi.*

A szövetkezeti alap lényegének ilyen felfogása – nézetem szerint – a maga helyére teszi a szövetkezeti alapot a szövetkezeten belül is, a szocialista népgazdaságban is, és megalapozza annak azt a különös jelentőségét, amellyel a kommunizmus építésében bír. Erre N. Sz. Hruscsov mutatott rá teljesen egyértelműen a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. kongresszusán, amikor a termelőszövetkezeti tulajdon és az össznépi tulajdon közeledéséről a következőket mondotta: „Állandóan nő a kolhozok oszthatatlan alapja, amely a kolhoztermelés további fejlesztésének, valamint a kolhoz-szövetkezeti tulajdon és a köztulajdon egymáshoz való fokozatos közeledésének gazdasági alapja."[27]

A szövetkezeti alapnak a szövetkezeti szocialista tulajdon általános kategóriájaként való meghatározása elméletileg megoldja a szövetkezeti alap és a szövetkezet gazdaságilag fel nem osztható saját forgóeszközeinek egymáshoz való viszonyát is. *A szövetkezeti alap nem a szövetkezeti termelési alapok körforgásának és megtérülésének kategóriája, hanem a szövetkezeti tulajdoné általában, függetlenül attól, hogy az milyen konkrét formában,* állóalapként, forgóalapként, forgalmi eszközként stb. *jelenik meg.* Csupán „felosztható alapként" nem szerepelhet, tehát olyan alapként nem, amely pl. szövetkezeti tulajdonból ismét személyi tulajdonba kerül, mert ezáltal a szövetkezeti tulajdon megcsorbulna. Így tehát a szövetkezeti alap nem állóalap-fedezetként áll szemben a termelési forgóalappal mint „felosztható alappal", hiszen az sem osztható fel a tagok között, hanem a szövetkezeti tulajdon fejlettebb fokaként és formájaként a szövetkezeti tulajdon fejletlenebb fokát és formáját képviselő részjeggyel.

A szövetkezeti felhalmozás eszközeit a szövetkezeti gazdaságok fejlődésének különböző szakaszaiban célszerű a fejlődést leginkább elősegítő feladatokra összpontosítani. A szűkebb értelemben vett fel nem osztható szövetkezeti alap (az állóalapok saját forrása) a tágabb értelemben vett szövetkezeti alapoknak ilyen funkcionális része. A szövetkezeti alap e részének jogilag

[27] Az SZKP XXI. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1959. 122. old.

is alátámasztott és szabályozott fő feladata a szövetkezet állóeszközei saját erőből való bővített újratermelésének megvalósítása. Egyes országokban e szövetkezeti alapnak szociális-kulturális feladata is van. Ez a tény is mutatja, hogy a szövetkezeti alapnak a gyakorlatban nem minden országban azonos — részleteiben is — a feladata.

Hazánk mezőgazdasági termelőszövetkezeteiben az 1955-ös minta-alapszabály szerint: „a szövetkezeti alap rendeltetése, hogy a termelőszövetkezet gazdasági megszilárdulását és fejlődését biztosítsa". A szövetkezeti alapban levő vagyon a tagok között szét nem osztható, azt a termelőszövetkezet gazdasági erejének és a tagok jólétének fokozása érdekében állandóan növelni kell. Ez a jogszabály az előzőekben kifejtettekkel összhangban van, azonban nem derül ki belőle egyértelműen, hogy a szövetkezeti alapot a termelőszövetkezet feloszlása és kilépések esetén sem szabad felosztani. Úgy tűnhet, hogy ez a szabályozás csak az évi termék felosztására vonatkozik. Ezt a hiányt a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1959. évi 7. számú törvényerejű rendelete pótolta a következők leszögezésével: „A fel nem osztható szövetkezeti alapot a termelőszövetkezet megszűnése esetén sem lehet a tagok között felosztani, hanem azt mezőgazdasági szövetkezeti célra kell fordítani." Ezzel hazánkban is kialakult a szövetkezeti alapnak közgazdasági lényegéből fakadó általános jogi szabályozása.

A SZÖVETKEZETI ALAP KÉPZÉSÉNEK, NÖVELÉSÉNEK JELENLEGI JOGI SZABÁLYOZÁSA MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEINKBEN

Eddig a szövetkezeti alap lényegével foglalkoztam, és nem vizsgáltam a termelőszövetkezeti tulajdon konkrét formáit. Azokra a továbbiakban is csak a szövetkezeti alappal, annak fejlődésével való összefüggésük szempontjából térek ki. A termelőszövetkezeti tulajdon a termelőszövetkezetek közös alapjaiban ölt konkrét formákat, amelyeknek az újratermelési folyamatban meghatározott szerepük van.

A termelőszövetkezetekben folyó szocialista újratermelés tervszerű folyamat. A termelőszövetkezetek fejlődésének és gazdálkodásának kezdeti szakaszában különösen nagy hiány mutatkozik nagyüzemi jellegű állóeszközökben (épületekben, gépekben stb.). Ilyen körülmények között a tervszerűség azt követeli, hogy az újratermelési folyamatban a szövetkezeti tulajdont képező értékeket elsősorban az állóeszközök pótlására és növelésére irányítsák. Szükségszerű, hogy azok természetes formájukat tekintve kisüzemiekből nagyüzemiekké váljanak, s értéknagyságuk pótlódjon, és gyarapodjanak is.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdálkodásában ez a feladata a szövetkezeti alapnak, és az e funkciójában vált közismertté mint a termelőszövetkezeti állóeszközök saját forrása. A szövetkezeti alap így társadalmi-gazdasági lényegétől eltérő módon jelent meg, tehát nem a szövetkezeti tulajdon általános kategóriájaként. A jogi szabályozás gyakorlata az állóeszközök saját forrásaként felfogott szövetkezeti alapra vonatkozik, s erre szűkítve körvonalazza a szövetkezeti alap társadalmi-gazdasági tartalmát.

A 19/1959. FM számú rendelet 83. §-a a szövetkezeti közös alapok képzéséről a következőket foglalja magában:

„(1) A termelőszövetkezet a tvr. 36. §-a értelmében a közös vagyon keretében a következő alapokat köteles létesíteni:

a) Fel nem osztható szövetkezeti alapot, amely a termelőszövetkezet tulajdonában levő állóeszközök értékének és a kizárólag beruházás céljára rendelt pénzeszközöknek tehermentes része. Rendeltetése, hogy a termelőszövetkezet gazdasági megszilárdítását és fejlődését biztosítsa.

A fel nem osztható szövetkezeti alap a termelőszövetkezet oszthatatlan tulajdona, amelyet a tagok között sem ténylegesen, sem eszmeileg felosztani, vagy az egyes tagokra eső vagyonhányad szempontjából megosztottan nyilvántartani nem szabad. Az alapot a termelőszövetkezet gazdasági erejének és a tagok jólétének fokozása érdekében állandóan gyarapítani kell.

A fel nem osztható szövetkezeti alapot a termelőszövetkezet esetleges megszűnésekor sem lehet a tagok között felosztani. Ilyen esetben az alapnak mezőgazdasági szövetkezeti célra történő felhasználásáról a felszámolási eljárás során a megyei tanács végrehajtó bizottsága gondoskodik.

A fel nem osztható szövetkezeti alapba kell helyezni:

1. a termelőszövetkezet tulajdonába adott – levonási kötelezettség alá eső – vagyontárgyak (61. §. [1] bekezdése) értékének az alapszabályban 20—35% között megállapított hányadát;
2. a tagok között kioszthatő – pénzbeli és természetbeni – részesedésnek a közgyűlés által évente megállapított hányadát, amely azonban 10%-nál kevesebb nem lehet;
3. az állóeszközökhöz tartozó állatállomány értéknövekedését és a termelési terv szerint továbbtartásra szánt szaporulatát,
4. a beruházásokra rendelt pénzösszegeket;
5. az állóeszközök átértékeléséből származó értéknövekedéseket;
6. az ingyenes állami juttatásokat, ideértve a beruházási hitelek elengedését és törlesztését is.

A fel nem osztható szövetkezeti alap következő évenkénti növekedése tekintetében a 2. pontban említett hányadba be kell számítani;

– a saját erőforrásból (tehermentes üzemi bevételből, vagy a tagok munkájából) év közben beszerzett, illetőleg létesített állóeszközök értékét,

– a beruházásokat terhelő tartozások törlesztésére év közben saját erőforrásból felhasznált pénzeszközök értékét,

– a házilagosan létesített beruházásoknál a tagok munkájának, valamint a saját fuvarnak és a saját előállítású anyagoknak a folyó év jövedelmét terhelő értékét.

b) Vetőmagalap: a növénytermelés vetőmagszükségletének fedezésére szolgáló eszközök tehermentes része. Ebbe az alapba évente olyan mennyiségű vetőmagot,

illetőleg – vetőmag hiányában vagy annak kiegészítésére – olyan pénzösszegeket kell helyezni, hogy abból a közös művelés alá vont földterületek vetőmagszükséglete biztosítható legyen.

c) Takarmányalap: a takarmányszükséglet fedezésére szolgáló eszközök tehermentes része. Ebbe az alapba évente olyan mennyiségű szálas és abraktakarmányt, illetőleg – takarmány hiányában vagy annak kiegészítésére – olyan pénzösszegeket kell helyezni, hogy abból a meglevő és a várható közös állatállománynak és szaporulatának eltartása a következő termésig biztosítható legyen.

d) Szociális-kulturális alap: Rendeltetése, hogy a termelőszövetkezet ebből az alapból segélyezze a betegség miatt keresőképtelenné vált tagjait, a szülőnőket és a törvény szerint nyugdíjban nem részesíthető öreg, vagy megrokkant tagokat; bölcsődét, napközi otthont, könyvtárat létesítenek, és kielégítse a tagság egyéb kulturális és sportigényeit. Ennek az alapnak terhére kell elszámolni a 14. § (4) bekezdése és a 15. § (2) bekezdése alapján eszközölt munkaegység-jóváírásokat, amelyek tehát a tagok részére zárszámadáskor kiosztásra kerülő munkaegység-részesedést nem csökkenthetik. Az alapba évente a tagok között kiosztásra kerülő természetbeni és pénzbeli részesedésnek a közgyűlés által megállapított hányadát, de legalább 2—2%-át kell helyezni.

(2) A termelés folyamatosságának biztosítása érdekében a termelőszövetkezet a zárszámadás alkalmával a vetőmag- és takarmányalapon felül természetben tartalékolja az év végén meglevő anyagokat és fogyóeszközöket valamint a mezei leltárt. Ezeknek a készleteknek tehermentes – saját erőből fedezett – része a termelési alap, amely magába foglalja a vetőmag- és a takarmányalapot is.

(3) A termelőszövetkezet alapszabálya az (1) bekezdésben felsorolt kötelező alapok mellett egyéb alapok létesí-

tését is előírhatja, így gyenge termés, vagy elemi kár által terméskiesések pótlására biztonsági vetőmagalap, vagy más létesítését.

(4) A termelőszövetkezet alapjait csak rendeltetésüknek megfelelően szabad felhasználni,"

A szövetkezeti alap képzésének jogi szabályozásából is látható forrásainak három fő csoportja: 1. a paraszti magántulajdon, 2. az állami támogatás, 3. a szövetkezeti felhalmozás.

A továbbiakban azt vizsgálom, hogy a szövetkezeti alapot mint képezik a paraszti magántulajdonból és a szövetkezeti felhalmozásból, valamint annak növelését elemzem. Az állami támogatással és egyéb társadalmi támogatással mint a szövetkezeti alap forrásával — döntő fontosságának elismerésén és néhány esetben adatszerű megmutatásán kívül — részleteiben nem foglalkozom. Az önmagában is nagyon széles körű probléma, és egyes részleteinek kidolgozásakor külön tanulmányra volna szükség.

A szövetkezeti alap egyrészt a szövetkezeti vagyon meghatározott része egy adott időpontban. Ilyen értelemben beszélünk felhalmozott szövetkezeti alapról. Másrészt a szövetkezetek évi termékei elosztása során is képeznek szövetkezeti alapot, ez tulajdonképpen azonos az előbbinek évi növekedésével.

A szövetkezeti alap növekedésének az előbbiekben vázolt három fő forrása közül az évi növekedés esetében a paraszti magántulajdon csak annyiban jöhet számításba, amennyiben a kollektivizálás még nem fejeződött be, míg az állami támogatás és a szövetkezeti felhalmozás — a szövetkezeti alap létezése — idején állandó jellegű források.

A szövetkezeti alap évi növekedése hazánkban nem azonos a szövetkezeti felhalmozással, egyrészt azért nem, mert a szövetkezeti felhalmozás nem egyetlen forrása annak, másrészt a gyakorlatban a szövetkezeti alaphoz évente hozzácsatolt összegek egy része tulajdonképpen nem jelent felhalmozást, hanem csak elhasznált állóeszköz-pótlást, s végül a felhalmozásban foglalt forgóvagyon-növekedés a szövetkezeti alap növekedésében nem szerepel.

A termelőszövetkezet megalakulásakor a tagok hozzájárulásából képzett szövetkezeti alapot „bevitt" szövetkezeti alapnak

nevezem abból a célból, hogy elkülönítsem a szövetkezeti alap egészétől, illetve attól a részétől, amely a közös gazdálkodás alapján keletkezett felhalmozás és az állami juttatások eredménye. *A bevitt szövetkezeti alap tehát a tagok volt magántulajdonából képződik, forrása az önkéntesen társadalmasított paraszti magántulajdon.*

A paraszti magántulajdon a szövetkezeti alap alkotórészévé elvileg és gyakorlatilag két módon válhat: 1. a belépő tag belépési díjának (tagdíj) befizetésével, 2. a bevitelre kötelezett termelési eszközök értéke meghatározott részének a szövetkezeti alaphoz való minden ellenszolgáltatás nélküli hozzácsatolásával.

A belépési díjat — azokban az országokban, amelyekben létezik —, rendszerint készpénzben fizeti be a tag, és összege általában nem nagy. Ez az összeg független a belépő vagyoni helyzetétől, a belépő családfőre vonatkozóan egyenlő nagyságú.[28] Ha valamely családtag külön is belép a termelőszövetkezetbe, számára rendszerint kisebb belépési díjat állapítanak meg.

A bevitt termelési eszközök értékének a szövetkezeti alapba helyezendő meghatározott százaléka a belépési díjjal ellentétben — az egyes tagok vagyoni helyzetétől függően — különböző értéknagyság. Ennek és a belépési díjnak lényeges tartalmi különbségét az adja, hogy amíg a belépési díj nagysága független a belépő vagyoni helyzetétől, tehát minden tagra vonatkozóan egyenlő nagyságú tétel, a bevitelre kötelezett érték százalékában meghatározott összeg viszont a belépő vagyoni helyzetétől függ, tehát az egyes tagokra vonatkozóan differenciált nagyságú.

A szocialista társadalmasítás a termelőszövetkezetekben megköveteli a tagok egyenlő viszonyát a társadalmasított termelési eszközökhöz. Ennek az egyenlőségnek a másik oldala a magántulajdon maradványának (háztáji) bizonyos fokú egyenlősítése. Az egyenlő mérce alkalmazása a szövetkezeti alap bevitelében a belépők egyenlőtlen vagyoni helyzete esetében nem felelne meg

[28] Hazánk egyes területein a beviteli kötelezettséget a szövetkezeti alaphoz való hozzájárulásra korlátozták, e kötelezettség mértékét a bevitt földterülethez kötötték. E problémára később visszatérek. Belépési díjról itt nem ebben az értelemben beszélek.

annak a tendenciának, amely elősegíti a szocialista egyenlőség kialakulását. Ennek a szövetkezeti alap képzésekor a belépőknek valóban differenciált hozzájárulása felel meg inkább, míg az egyenlősített belépési díj inkább csak jelképezi, mint megvalósítja a szocialista tulajdonhoz való egyenlő viszonyt.

Hazánk termelőszövetkezeteiben a bevitt szövetkezeti alap képzésének sajátossága volt, hogy a belépési díj módszerét nem alkalmaztuk. Az a gyakorlat, amely szerint — általában kivételes esetekben — a termelési eszköz beviteli kötelezettséget pénzbevitellel helyettesítették, a lényegen nem változtatott, ez a szövetkezeti alap képzése is differenciáltan történt. A tulajdonviszonyok átalakítása elvi jelentőségű feladatát oly módon oldották meg, hogy a szövetkezeti alapot a bevitt termelési eszközök értékéből vagy a bevitt pénzből képezték. A termelőszövetkezeti tagok mentesültek az egyenlősített és ettől elkülönített belépési díj fizetése alól.

A szövetkezetbe bevitt állóeszközök értékének hazánkban — az általános gyakorlat szerint — átlagosan kb. 25%-a vált szövetkezeti alappá, a fennmaradó kb. 75%-ot pedig megváltották, ez a térítési összeg kifizetéséig a „tagok követelését" képezi. A fennmaradó 75% — a szövetkezeti felhalmozás eredményeként — fokozatosan — a térítési összegek kifizetésével — alakul át szövetkezeti alappá.

A termelőszövetkezetek külön nyilvántartják a tagok követelését a behozott gazdasági felszerelésért és állatokért. Az értéktérítés megtörténtével a tagok követelése megszűnik, a szövetkezeti alap viszont ezzel az összeggel növekedik. Ha a szövetkezet állami hitelből téríti meg a tagok követelését, akkor a megtérített összeg nem válik azonnal a szövetkezeti alap részévé, hanem hitellel terhelt szövetkezeti vagyonná alakul át. Amikor a szövetkezet visszafizeti az e célra felvett állami hitelt, vagy az állam esetleg elengedi, a szövetkezeti vagyon értékének megfelelő része azonnal szövetkezeti alappá alakul át. Akár az *ilyen módon* az állam követelésévé átalakult, akár a tagok követeléseként jelentkező tartozását egyenlíti ki *a szövetkezet* saját jövedelméből, *üzemi szempontból olyan saját erőből való felhalmozást valósít meg, amely népgazdaságilag tulajdonképpen nem felhal-*

mozás, hanem csak tulajdonváltozás. Az így keletkező szövetkezeti alap már nem „bevitt" szövetkezeti alap.

A szövetkezeti alap képzésének tehát csak a kiindulópontja a bevitt szövetkezeti alap. A továbbiakban az a szövetkezeti felhalmozásnak és az állami támogatásnak a terméke, de a gyakorlatban – e megkülönböztetéstől függetlenül – a termelőszövetkezeti állóeszközök saját fedezeteként kezelik, s így tartják nyilván. A szövetkezeti alap „számlán kell kimutatni az állóeszközök értékének a termelőszövetkezet saját erejéből létrehozott forrását, beleértve az állam által örökös, ingyenes használatra földalapi juttatásként adott eszközök értékét is'.[29] Az állami juttatásokból képzett szövetkezeti alap mint szövetkezeti tulajdon esetében – ezzel az idézettel ellentétben – közgazdasági értelemben véve nemcsak használatról, hanem valóságos tulajdonról van szó.

A szövetkezeti alap mezőgazdasági termelőszövetkezeteink gyakorlatában tehát a termelőszövetkezeti állóalapok saját forrására korlátozódik. Ez eltérést jelent a szövetkezeti alap társadalmi-gazdasági tartalma alapján annak szükségszerű értelmezésétől. Világosan kiderül ez az idézett rendelet 83—86. oldalakon közölt 83. §-ának rendelkezéséből is, amely szerint: „a szövetkezeti alap a termelőszövetkezetek oszthatatlan tulajdona, melyet a tagok között sem ténylegesen, sem eszmeileg felosztani, vagy az egyes tagokra eső vagyonhányad szempontjából megosztottan nyilvántartani nem szabad".

É szabályozás tételei nyilvánvalóan a részjegykoncepció ellen irányulnak, és a termelési eszközök tulajdonának oszthatatlan jellegét domborítják ki mind a szövetkezet, mind a tagok esetében. Ilyen értelemben *a termelőszövetkezet összes termelési alapjai,* tehát *termelési forgóalapjai is, oszthatatlanok,* s azokat sem tartják nyilván megosztottan, azokat sem szabad a tagok között felosztani stb.

A gyakorlatban a tagtól bevitt állóeszközök a bevitel tényével szövetkezeti tulajdonba kerültek, de értéküknek nagyobb része (65—80%-a) az értéktérítés megtörténtéig a tagok köve-

[29] METASZ 1959. 76. old.

teléseként szerepel a nyilvántartásban. A tag által bevitt termelési forgóeszközök (takarmány, vetőmag stb.), amelyek értékéért a tag teljes térítést kap, a megfelelő szövetkezeti forgóalapokba kerülnek, és értékük megtérítése után ugyancsak nem oszthatók fel a tagok között. *A bevitt álló- és forgóeszközök társadalmi-gazdasági természete, társadalmasításuk foka tehát nem különbözik, pénzértékük egyaránt oszthatatlan szövetkezeti tulajdonba kerül, de különbözik a körforgásuk és megtérülésük módja.* Az a sajátos helyzet következik be, hogy ez a különbözőség gyakorlatilag alapul szolgál arra, hogy a szövetkezeti alapot elkülönítsék a többi – szintén fel nem osztható – közös szövetkezeti vagyontól.

Ez az elkülönítés a termelőszövetkezetek fejlődésének egy bizonyos szakaszában gyakorlatilag kétségtelenül indokolt. Ez az időszak, a termelőszövetkezetek fejlődésének kezdete, amikor azok a nagyüzemi jellegű termelési állóeszközök hiányával küzdenek, és így elsősorban azok megteremtésére és fejlesztésére kell összpontosítaniuk saját erejüket is. Állóeszközeiket jórészt beruházási hitelből hozzák létre, gazdálkodásuk – szükségszerűen – nagymértékben támaszkodik az állami hitelekre, amelyek visszafizetendő esedékes részletének fedezetéül csak a más kötelezettséggel nem terhelt, de egyébként kötelezettségek fedezetére felhasználható forgóalapok szolgálhatnak. A saját állóeszköz-forrás, *a szövetkezeti alap* az állami tulajdon és a szövetkezeti tulajdon viszonyában is oszthatatlan, tehát *nem lehet állami hitel fedezete sem.*

Elméletileg azonban nem helyes ez az elkülönítés, minthogy a termelési álló- és forgóeszközöknek társadalmi-gazdasági természete, társadalmasításának foka, szintje azonos. Ilyen vonatkozásban a szövetkezeti alap nem áll szemben az ún. „termelési alappal"[30], mint az állóeszközök saját forrása a forgóeszközök saját forrásával, hanem mint a társadalmasítás magasabb fokát, visszavonhatatlan és a csoporttulajdon keretein túlnövő fokát képviselő szövetkezeti alap áll szemben annak alacsonyabb

[30] Mezőgazdasági termelőszövetkezeteink gyakorlatában a „termelési alap" a forgóeszközök saját forrása.

fokával, a részjeggyel vagy a tagok követelésével terhelt szövetkezeti tulajdonnal. Ez az elkülönítés gyakorlatilag is indokolatlanná válik akkor, ha a közös gazdaság fellendül, nagymértékű belső felhalmozásra képes, ha a szövetkezetek saját forgóalapokkal jól ellátottak, s viszonylag kicsi az évi hitelvisszafizetési kötelezettségük stb. Ilyen esetben a gyakorlatban is biztosítható a — bővített újratermeléshez szükséges forgóalapokat is magába foglaló — szövetkezeti alap csorbíthatatlansága a szóban forgó elkülönítés nélkül. A kellő nagyságú saját forgóalapok egy része feltétlenül a szövetkezeti alapba helyezhető. Hogy új jogi szabályozás szükséges, azt az jelzi, hogy mivel a régi szabályozás nem terjed ki a forgóalapok saját forrására, ezért azok képzése a szövetkezeti termés elosztásakor indokolatlanul elégtelen, s ez gátolni kezdi a szövetkezeti gazdálkodást és a felhalmozást.

Azoknak az adatoknak alapján, amelyeket termelőszövetkezeteink jelenlegi nyilvántartási rendszere ad, a közgazdasági értelemben vett szövetkezeti alap mint a szövetkezeti tulajdon kategóriája, mennyiségileg akkor mérhető fel pontosabban, ha a szövetkezet termelési állóalapjainak saját forrásán kívül a „termelési alapokat" is, továbbá a termelőszövetkezetek saját szociális-kulturális rendeltetésű állóalapjait is figyelembe vesszük. Ilyképpen a szövetkezeti alap nagyobb lesz annál, mint amit a termelőszövetkezeti nyilvántartás ilyen címen jelenleg kimutat. Ugyanakkor amiatt, hogy a termelőszövetkezetekben amortizációszámítás nincsen, s e tényező nem vehető pontosan számba, a szövetkezeti alap egyes esetekben a valóságban kisebb lehet annál, mint amit a nyilvántartás adatai tükröznek.

A szövetkezeti alapnak — a mezőgazdasági termelés sajátosságának megfelelően az a sajátossága is megvan, hogy azok az állóeszközök, amelyekben megtestesül, részben üzemi eredetűek (igásállat, haszonállat stb.) és pótlásuk, bővítésük is túlnyomórészt üzemen belüli forrásokból történik, a pénzforgalom tényleges közvetítése nélkül. A szövetkezeti alap értékének meghatározására hat ezeknek a belső forgalomból pótlódó és bővülő eszközöknek az értékelése is. A szövetkezeti alap értékbeni nyilvántartása szükségszerű, ezért csak értékkel rendelkező, vagy értékformában egyáltalán jelentkező termelési eszközök tar-

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
XV. kerületi Bizottsága
Budapest, XV. kerület

tozhatnak a szövetkezeti alaphoz. Az értékelési eltérések is hatnak a szövetkezeti alap nagyságának meghatározására stb.

A szövetkezeti alap nyilvántartott értéknagysága sem esik tehát teljesen egybe annak valóságos értéknagyságával, még abban az esetben sem, ha értéknagyságát eredetileg reálisan állapították meg, hanem csak megközelíti azt. E hiányosság azonban nem teszi lehetetlenné, hogy a szövetkezeti alap fejlődésének szükségszerű tendenciáját feltárjuk.

A SZÖVETKEZETI ALAP KÉPZÉSE A PARASZTI TERMELÉSI ESZKÖZÖK TÁRSADALMASÍTÁSA ÚTJÁN

A PARASZTI TERMELÉSI ESZKÖZÖK MEGVÁLTÁSA

A szocialista termelőszövetkezetek kialakulásakor a részjegy nagy gyakorlati engedményt jelent a parasztok magántulajdonosi beállítottságának. Feltétlenül szükséges-e a részjegy abból a célból, hogy a parasztságnak könnyebb legyen önkéntesen társadalmi tulajdonba adni termelési eszközeit?

A szövetkezetesítés önkéntes és fokozatos jellegének megfelelően kétségtelen, hogy a dolgozó parasztság magántulajdonosi beállítottságának gyakorlati engedményt kell tenni, ennek egyik módja lehet a szövetkezeti tulajdon részjegyformájának alkalmazása is. Engedmény továbbá az is, hogy a társadalmasítás csupán a dolgozó paraszt főbb termelési eszközeire terjed ki. Termelési eszközeinek egy része a háztáji gazdaságban, személyi tulajdonban marad. Ha a magántulajdonnak társadalmi tulajdonba adásáról van szó, akkor a tulajdonosi beállítottságnak tett legnagyobb engedmény kétségtelenül az érintett magántulajdon megváltása.

Megváltás esetén a termelési eszközök társadalmi tulajdonba kerülnek. Volt tulajdonosuk azonban — a megváltási összeg erejéig — térítést kap azokért. Teljes értéktérítés esetén lényegében adásvételi folyamat ez, amely a magántulajdon teljes elismerésének jegyében zajlik le. Ám e folyamat mégis különbözik a magántulajdonon alapuló megszokott adásvételtől. A szövetkezeti tag személyi tulajdonában tartható termelési eszközeinek mennyisége és köre korlátozott. A tag a térítésként

kapott pénzen nem vásárolhat a háztáji gazdaság méreteit és szükségleteit meghaladó mértékben termelési eszközöket. A megváltás tehát együtt jár a személyi tulajdonban tartható termelési eszközök körének korlátozásával, a háztáji gazdaság adta keretek közé szorításával.

A megváltás a magántulajdon korlátozása nélkül értelmetlen lenne. *Az egyéni tulajdonban tartható,* illetve vásárolható *termelési eszközök körének és mennyiségének szűkítése,* s annak meghatározott mértékű *korlátozása nélkül a megváltás nem eredményezné azt, hogy a főbb termelési eszközök magántulajdonát felváltja a társadalmi tulajdon.* Így is előfordulhat hogy a tsz-tag a térítésként kapott összegből háztáji gazdaságát fejleszti (pl. jobb termelő képességű állatállományt vásárol, szőlőt vagy gyümölcsöst telepít stb.), „belterjesíti", azonban nem ez a fő jellemző. A térített összeg személyi fogyasztási eszközökre való fordítását viszont kizárólag csak az korlátozhatja, hogy a megfelelő fogyasztási cikkek rendelkezésre állnak-e vagy sem. Az árukészleten kívül tulajdonképpen más korlátja nincsen. A szóban forgó *termelési eszközök értéke tehát főként fogyasztási,* elsősorban tartós fogyasztási *cikkekre irányuló paraszti vásárlóerő többletként jelentkezik.*

A megváltás a magántulajdonosi beállítottságnak tett olyan nagymérvű engedmény, amely igen lényegesen megkönnyíti a társadalmasítást. E tekintetben csak azzal a termelésieszközmagántulajdonnal hasonlítható össze, amelyet a termelőszövetkezetben — részjegyként — közösen használnak. Egyéni használata lehetetlenné vált, közös használatáért pedig meghatározott használati díjat fizetnek. A magántulajdonban levő termelési eszközök közös használatával — a földét kivéve — az alacsonyabb típusú szövetkezeti formákban szoktunk találkozni. Az ilyen használati díj és a megváltás között (esetleg több évi részletben fizetik ki) — a társadalmasítás módszere tekintetében — sok a közös vonás. Erre később még visszatérünk.

A magántulajdonosi beállítottságnak tett engedmény tehát a szocialista termelőszövetkezeti tulajdon kialakítása alkalmával a háztáji gazdaságtól és a föld társadalmi tulajdonba vételétől

eltekintve is jelentkezhet: a termelőszövetkezeti tulajdon részjegyformájának alkalmazásában, de a megváltásában is.

Ami a szövetkezeti alapot illeti, a részjegyforma kizárólagos alkalmazása esetében annak a paraszti magántulajdon egyáltalán nem képezi forrását, míg a megváltás kizárólagos alkalmazásakor a paraszti magántulajdont alkotó termelési eszközök — a megváltás közvetítésével — szükségszerűen a szövetkezeti alapba kerülnek. A szövetkezeti tulajdon részjegyformája ebben az esetben ismeretlen.

A szövetkezeti tulajdon részjegyformája esetében a tag — ha nincs járadék vagy használati díj —, ingyen, de nem visszavonhatatlanul és nem véglegesen bocsátja magántulajdonát a kollektíva rendelkezésére, megváltáskor bár nem ingyen, de véglégesen és visszavonhatatlanul a szövetkezet kezébe adja azt.

A magántulajdonosi beállítottságnak tett engedmény utóbbi formáját az is jellemzi, hogy a megváltási díj kifizetésével a társadalmasítás magasabb szinten valósul meg. Ameddig a megváltás teljes összegét nem fizették ki, hazánkban ez a tulajdonforma a tag követelésével terhelt szövetkezeti tulajdonként — közgazdasági tartalmát nézve — sajátos átmeneti állapotot jelez a magántulajdon társadalmi tulajdonná való alakításának folyamatában. A szövetkezetből való kiválás esetén még megváltatlan része a részjegyhez hasonlóan kerül vissza a szövetkezetből távozó tulajdonába. Megváltott értéke viszont oszthatatlan szövetkezeti vagyon.

Egyes termelési eszközök esetében ez a társadalmasítási forma rendszerint rugalmasabban, differenciáltabban alkalmazható mint a részjegy, és erősen ösztönözhet a szövetkezet számára különösen fontos termelési eszközök bevitelére. Például ha forgalmi áron, készpénzbeli azonnali térítéssel váltják meg azokat. Más esetben ellenkező hatású lehet, pl. alacsonyabb átvételi ár és részletfizetés stb. alkalmazásakor. A hátránya az, hogy a megváltási összeg fedezése külön indulási terhet jelent, amelyhez a szövetkezet saját eszközei általában nem elegendők, tehát állami kölcsönök folyósítása szükséges. Így a megváltás esetében a társadalmasítás „többe kerül" a társadalomnak, mint a részjegyforma alkalmazása. E rendszer — a megváltási összeg

erejéig – növelheti a módosabb belépők megélhetési tartalékait stb. Ezt a hátrányt azonban ellensúlyozhatja a közös gazdaság gyorsabb megszilárdulása, a nagyobb fokú állami támogatás, a szövetkezéti alap gyorsabb növelése és nagyobb aránya révén.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése – hazánk kivételével – ez ideig csak olyan országokban fejeződött be, amelyekben alkalmazták a szövetkezeti tulajdon részjegyformáját. Termelőszövetkezeti mozgalmunk 1959., 1960. és 1961. évi viharos fellendülése, valamint a tömeges kollektivizálás sikere azt mutatja, hogy a részjegyforma hiánya nem képezte nagyobb akadályát a termelőszövetkezeti mozgalom fellendülésének hazánkban.

A RÉSZJEGYALAP, A SZÖVETKEZETI ALAP ÉS A MEGVÁLTÁS EGYÜTTES ALKALMAZÁSÁNAK EGYES PÉLDÁI KÜLÖNBÖZŐ ORSZÁGOKBAN

A részjegyalap és a megváltás alkalmazásának teljes elkülönítése – a nemzetközi tapasztalatok alapján – általában kivételnek tekinthető. A mezőgazdaság kollektivizálása sokrétű problémáinak gyakorlati megoldása rendszerint azt teszi szükségessé, hogy egy-egy ország termelőszövetkezeteiben egyidejűleg egymás mellett alkalmazzák azokat. Ilyen esetben egymáshoz viszonyított arányuk, valamint a szövetkezeti alap megváltás nélküli képzésének aránya a paraszti termelési eszközökből a konkrét történelmi-gazdasági viszonyok szerint különböző.

Egyes országokban a részjegy alkalmazása során is megtalálható a részleges megváltás, és ugyanakkor az alapmódszerként használt megváltás sem zárja ki, hogy a részjegy egyes elemeit átmeneti jelleggel bevezessék. A részjegy és a megváltás a társadalmasításnak nem egymást kizáró két formája és módja, hanem éppen együttes alkalmazásuk a jellemzőbb.

A részjegyformát leginkább tisztán a Szovjetunióban, a NEP időszakának termelőszövetkezeteiben alkalmazták, amikor még nem került sor szövetkezeti alap képzésére. A lengyel termelőszövetkezetekben – az 1953-as minta-alapszabályok szerint –

az állam tulajdonát képező termelési eszközök kivételével a szövetkezeti vagyon fennmaradó része – kiválás vagy feloszlás esetén – felosztható, tehát a szövetkezeti tulajdon részjegyformáját képviseli stb.

A részjegyalap és a megváltás sajátos kombinációját valósították meg a Kínai Népköztársaság „fél-szocialista" szövetkezeteiben. Szövetkezeti alapot ugyanis csak a fél-szocialista jellegű szövetkezetek teljesen szocialistává fejlesztése során kezdtek létesíteni.

A föld társadalmi tulajdonba vételének módszerét és formáját – eltekintve a földnek a Szovjetunióban történt nacionalizálásáról tett megállapítástól – eddig figyelmen kívül hagytam. A következőkben, mikor a közösen használt földről mint földjáradékot hozó részjegyről (földrészjegy) beszélek, nem hagyhatom azt teljesen figyelmen kívül, bár e földtulajdon-forma közgazdasági tartalmának részletes vizsgálatára nem térek ki.

A részjegyalapot a kínai fél-szocialista termelőszövetkezetekben a közös gazdaságnak szükséges termelési eszközök beszerzésére és a belépett tagok gazdasági felszerelésének, valamint állatállományának megváltására rendszeresítették, ennek megfelelően két részre bontották: 1. *termelési* részjegyalapra, amelyből a szövetkezeti gazdaság vetőmag-, takarmány-, trágya- stb. tehát általában forgóalap-szükségletét fedezték, és 2. *társadalmasítási* részjegyalapra, ebből fedezték a tagok termelési eszközeinek a megváltását.

Az egyes tagok részjegy-befizetési kötelezettségének nagyságát elsődlegesen a szövetkezetbe bevitt földjük területe alapján szabták meg. A bevitt földet járadékot hozó részjegyként kezelték. E földjáradékot évi részletekben elszámolt részjegybefizetésnek vették, más szóval részjegyet képeztek belőle. Ha a földjáradék összegét alacsonyan állapították meg, akkor a részjegy-befizetési kötelezettséget függővé tették a belépő tag rendelkezésére álló családi munkaerő mennyiségétől is.

A termelési részjegyalapot olyan nagyságúra méretezték, hogy – a környéken szokásos szinten – fedezze a termelési kiadásokat. A tagok általában a belépéskor fizették be a részjegyüket.

A társadalmasítási részjegyalap nagyságát úgy állapították meg, hogy az általában fedezze a tagok termelési eszközeinek felvásárlásához szükséges összegeket. Befizetésének határidejét rendszerint három-öt évben szabták meg.

A szövetkezeti részjegyalapot a tagok pénzben vagy természetben egyaránt befizethették.

A szövetkezeti alapot a közös jövedelem 5—10%-ából képezték. Ez egyben átmenetet jelentett a teljesen szocialista termelőszövetkezeti típusba. A teljesen szocialista típusú szövetkezetben földjáradékot nem fizettek. A szövetkezetnek szükséges termelési eszközöket felvásárolták a tagoktól, és a belépő tag részjegyének kötelező nagyságát annak családi munkaerejétől függően állapították meg. A normán felüli bevitel — kulákok és földesurak esetében — a szövetkezeti alapba, a közös segélyalapba stb. került — térítés nélkül.

Ez a módszer Kínában több fontos kérdést oldott meg egy csapásra. A föld részjegyként való kezelése és a földjáradék megkönnyítette, hogy a földet átadják közös használatba, ugyanez vonatkozik a többi termelési eszközre is. Minthogy e „használati díjakat" rendszerint részjegyek képzésére fordították, azok — gyakorlatilag — a közös gazdaságtól nem vontak el eszközöket. Továbbá az, hogy lényegében e részjegyek értékéből fedezték a bevitt termelési eszközök megváltását, viszonylag kisebb állami, pénzügyi és hitelügyi támogatást tett szükségessé. Ilyen módon a paraszti termelési eszközök társadalmasítása — sok fokozatossági elemet alkalmazva — mégis igen gyors ütemű volt.

A mi viszonyaink olyanok, hogy a Szovjetunióén kívül inkább Bulgária és Csehszlovákia, s részben a Német Demokratikus Köztársaság termelőszövetkezeteiben szerzett tapasztalatok kívánnak nagy figyelmet. Ezen országok termelőszövetkezeteiben több, a mi szövetkezeteinkben is megtalálható közös vonást tapasztaltunk. Sikereiket a mezőgazdaság szocialista átszervezésében részben olyan módszerekkel érték el, amelyek nálunk is célravezetőknek bizonyultak.

Bulgária tipikus kisparaszti ország volt, de már felszabadulása előtt is fejlett mezőgazdasági szövetkezeti mozgalma volt, s a

kisparaszti szövetkezés gazdag tapasztalataival rendelkezett. Az iparosítás színvonala tekintetében hazánk Bulgária és Csehszlovákia között foglalt helyet.

Csehszlovákia és hazánk szövetkezeti parasztjainak sok történelmileg kialakult közös vonása volt, pl. a Kisalföld csehszlovákiai és magyarországi részének adottságai a tartós közös történelmi múlt eredményeként is hasonlóak voltak.

Az *NDK*-ban a fejlett ipar, a fejlett mezőgazdasági termelástechnika, az osztály- és politikai viszonyok bonyolultsága stb. nyújtott hasznosítandó tapasztalatokat.

Ezen országok termelőszövetkezeteit az jellemzi, hogy a szövetkezetbe bevitt föld paraszti magántulajdona viszonylag huzamosan fennmarad, hogy a földtulajdon társadalmasítása fokozatos, és annak megtörténtéig a föld-magántulajdon — gazdaságilag — a földtulajdon alapján fizetett földjáradékban realizálódik. A többi társadalmasított paraszti vagyon részben a szövetkezeti alapba került, részben részjegyként kezelik, egyes vonatkozásokban pedig a termelési eszközök megváltása is érvényesült.

A bolgár mezőgazdaság anyagi-műszaki bázisa — a termelés területi specializálódása szerint — a kollektivizálást megelőzően is igen tarka képet mutatott. Kétségtelen, hogy a bolgár mezőgazdaság legfejlettebb ágazataiként a szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztés emelkedtek ki, míg a gabonatermesztés és az állattenyésztés színvonala alacsonyabb volt. A mezőgazdaság gépesítettsége alacsonyabb volt, és csak a kollektivizálás ütemének megfelelően emelkedett, ilyen körülmények között a paraszti termelési eszközök társadalmasításának módszerét úgy kellett megválasztani, hogy egyrészt a népgazdaság vagyonának jelentős részét képviselő szőlők, gyümölcsösök, kertészeti berendezések stb. ne károsuljanak a kollektivizálással, a belterjes kultúrákkal való foglalkozás annak során ne essék vissza, másrészt minél gyorsabban teremtsék meg a feltételeket a gabonatermesztés és az állattenyésztés színvonalának emeléséhez. Ez utóbbi vonatkozásban különösen nagy problémát okozott a nagyüzemi épületek és felszerelés majdnem teljes hiánya, ehhez járult még az is, hogy az iparosítás lényegében párhuzamosan történt a mezőgazdaság szocialista átszervezésével, az ipar tehát — külö-

nösen eleinte – alig tudott hozzájárulni a termelőszövetkezetek új anyagi-műszaki bázisának megteremtéséhez. Igen nagymértékben kellett tehát támaszkodni a parasztgazdaságok termelési eszközeire, s részben a régebbi szövetkezetek eszközeire is.

Ehhez a helyzethez alkalmazkodott a magántulajdont képező termelési eszközök társadalmasításának módja és formája. Messzemenő gyakorlati engedményeket tettek a paraszti magántulajdon elvének. Ezt azért fontos különösen hangsúlyozni, mert a bolgár parasztság politikailag már a második világháború idején is, valamint a szocializmus alapjainak lerakása során is igen fejlettnek és tisztánlátónak bizonyult. A kollektivizálás politikai feltételei tehát nagyon kedvezőek voltak.

A bevitelre kötelezett paraszti termelési eszközök társadalmasításakor a szövetkezeti alapba helyezés, a részjegyként kezelés és a megváltás viszonya a bolgár termelőszövetkezetekben sajátos módon alakult. Az 1958-as minta-alapszabály szerint a háztáji gazdasághoz feltétlenül szükséges és így személyi tulajdonban hagyható termelési eszközök kivételével minden termelési eszköz bevitelre kötelezett volt, beleértve a bognár-, kovács-, asztalosműhelyeket, malmokat, szárító és konzerváló üzemeket, tégla és mészégetőket, pékségeket, fűrészüzemeket stb., ezek épületeit és berendezését. Mindez a szövetkezet tulajdonába került, mégpedig a vetőmag és a takarmány minden ellenszolgáltatás nélkül. Azokat, akik bevitelre kötelezett termelési eszközt a belépés előtti másfél éven belül eladtak, csak úgy vehették fel, ha az eladott termelési eszköz értékét a szövetkezetnek – a belépéstől számított két éven belül – megfizették. A bevitt épületeket, a holt- és élőleltárt az érdekelt tag jelenlétében állami áron felértékelték.

A bevitt termelési eszközök szövetkezeti tulajdonformájának megállapítása és rendezése a következőképpen történt:

Minden belépő köteles volt bevitt földje arányában „leltári hozzájárulást" fizetni, ennek mértékét a közgyűlés – a helyi gazdálkodási viszonyokat figyelembe véve – hektáronként 400—2000 leva között állapította meg. A bevitt épületek, holt- és élőleltár értéke, valamint a kötelező leltári hozzájárulás közötti különbséget, ha az a tag javára mutatkozott, leltári

hozzájárulás-többletként kezelték, és ezt a szövetkezet a tagnak öt-tíz év alatt mint bevételi többletet megtéríti; ha a különbség a szövetkezet javára állt, akkor a tag köteles azt pénzben megtéríteni a szövetkezetnek, azt az esetet kivéve, ha a szövetkezetben már nem fizetnek földjáradékot. A tag kilépése, vagy kizárása esetén a szövetkezet — az amortizáció levonása után — öt évi részletben visszafizette a leltári hozzájárulást. E leltári hozzájárulás tehát lényegében véve a szövetkezeti tulajdon részjegyformáját képviseli.

A szövetkezeti tulajdonba vett paraszti termelési eszközökből tehát Bulgária termelőszövetkezeteiben általában részjegyalap képződött. Az egyes tagok részjegyének mértéke attól a földterülettől függött, amivel a tag belépett. A bevitt vetőmag és takarmány a tagnak a közös vetőmag- és takarmányalapba helyezett kötelező betétje. A belépés alkalmával a szövetkezeti alapba csak a 20—40 leva összegű belépési díj került, ez pedig a részjegyformát öltött értékeknek csak egy egészen kis töredéke. (Az 1962-es pénzreform előtti értékben. A bolgár adatokat később is az 1962. előtti pénzértékben adom meg.) A belépési díj összege a tag személyéhez és nem bevitt földjének mennyiségéhez, minőségéhez kötött. Az így képzett részjegyalap és szövetkezeti alap megváltás alkalmazása nélkül jött létre. Csak a leltári hozzájárulás kötelező mértékén felül bevitt termelési eszközöket váltották meg.

A paraszti termelési eszközök társadalmasításával keletkezett szövetkezeti tulajdon tehát Bulgáriában főleg részjegyformát öltött, a nyilvántartását is formailag megosztottan végzik. Azonban, az újratermelési folyamatban e megosztottság ellenére a szóban forgó termelési eszközök a kollektív munka eredményeként keletkező termékek olyan kollektív tulajdonának formájában termelődnek újra, amely nem osztható fel. Ez a helyzet azonban csak kilépés, kizárás stb. esetében válik világossá.

A bolgár termelőszövetkezetekben csak 1960-tól kezdve vezették be az amortizáció számítását, az amortizáció összegét azonban kilépés esetén ezelőtt is levonták a részjegyként kezelt termelési eszközök visszatérítendő értékéből.

Csehszlovákiában a mezőgazdaság szocialista átszervezése

idején szembetűnő volt a gazdálkodás szintjének tarkasága. Más szinten gazdálkodtak a cseh és morva területek gépesített parasztgazdaságai, a Kisalföld és különösen a Kárpátok hegyvidékének parasztgazdaságai. A szocialista ipar Csehszlovákiában már a mezőgazdaság kollektivizálásának kezdetekor is nagy gazdasági erőt képviselt. A parasztság viszont részben erősen polgárosult (különösen a cseh—morva területeken), részben nagyon is elmaradt volt, különösen Szlovákia egyes hegyvidéki területein. A paraszti termelési eszközök szövetkezeti tulajdonba vételének olyan módszerét kellett kialakítani, hogy egyaránt megfeleljen a parasztság említett kategóriáinak.

A tag a közös gazdaságnak átadta a háztáji gazdaság kereteit meghaladó élő- és holtleltárát. Gazdasági épületei közül azonban csak azokat, amelyekre a közös gazdálkodáshoz a szövetkezetnek szüksége volt. Ezen kívül annyi vetőmagot, ültetőanyagot és takarmányt vitt be a szövetkezetbe, amennyi a bevitt földterülete bevetéséhez, illetve a terv szerinti állatállománya takarmányozásához az új termésig kellett, vagy amennyi takarmány a bevitt földterületre községi átlagban esett. Mindezeket a taggyűlés által megválasztott bizottság a tag jelenlétében felértékelte. Ezen érték 20%-át a szövetkezeti alapba helyezték. A bevitt termelési eszközök értékének többi részét — az épületeké kivételével — a szövetkezet évi részletekben megtérítette a tagnak. Az évi térítési összegre a szövetkezet tiszta pénzbevételének 2—10%-át fordíthatták. A bevitt épületek értékének 20%-on felüli részét pedig a tag „tagsági részességeként", tehát részjegyként kezelték, s így érte térítést nem fizettek.

A szövetkezeti alaphoz való kötelező hozzájárulás arányát kulákgazdaságok esetében a közgyűlés növelhette, s ezáltal a megtérítendő összeget csökkenthette.

Az egy hektár mezőgazdasági területre eső átlagos állatbeviteli normán felül bevitt állatok értékéből nem vontak le semmit a szövetkezeti alap javára, és árukat a szövetkezet készpénzben fizette meg. Ugyanígy készpénzben térítették meg a normán felül beadott vetőmag, ültetőanyag és takarmány értékét is. Ha a tényleges állat-, vetőmag-, ültetőanyag- és takarmánybevitel nem érte el a normát, a beadottakért járó térítési összeget

a hiány teljes értékével, továbbá a szövetkezeti alapba helyezendő 20%-ával csökkentették.

Kiválás esetén a tag részjegyének megfelelő értékben kapott vissza épületet, a még fennálló követelése értékében kapott vissza egyéb állóeszközt, vetőmagot, ültetőanyagot és takarmányt.

Összegezve tehát, a szövetkezeti alap a norma szerinti állóeszköz-beviteli kötelezettség 20%-ából, a részjegy pedig elsődlegesen a többi állóeszköz-értékből és a forgóalap-bevitelből tevődött össze. Az épületrészjegy kivételével a szövetkezet az élő- és holtleltárt évi részletekben megváltja, a norma fölötti állat- és forgóalap-bevitelt készpénzben téríti meg. A normánál kisebb bevitel esetében pedig a bevitt termelési eszközök után megváltásként fizetendő összegből a hiányt és annak 20%-át levonják.

A Német Demokratikus Köztársaságban alkalmazott módszer ettől lényegében az alábbiakban különbözött. A bevitt termelési eszközök értékéből a szövetkezeti alapba egyáltalán nem helyeztek semmit. A részjegybeviteli kötelezettség minimális mértékét megszabták (hektáronként 500 márka); ennél alacsonyabb beviteli normát nem állapíthatott meg a közgyűlés, a beviteli többletet a szövetkezet 3—5 évi részletekben téríti meg. Az alapszabályminta nem alkalmazott megkülönböztetést a szövetkezetbe felvehető kulákokkal szemben. Kilépéskor a részjegyet megterhelték az amortizációval. Az NDK-ban a tag öt márka belépési díjat fizetett, ez a szövetkezeti alapba került.

Mint látható, az NDK-ban a Csehszlovákiában és Bulgáriában folytatott gyakorlat elemei egyaránt fellelhetők.

A SZÖVETKEZETI RÉSZJEGY, A MEGVÁLTÁS ÉS A SZÖVETKEZETI ALAP KIALAKÍTÁSÁNAK NÉHÁNY ÖSSZEFÜGGÉSE

A szövetkezeti tulajdon szocialista jellege szükségszerűvé teszi, hogy a szövetkezeti tagok viszonya egyenlő legyen a szövetkezeti termelési eszközökhöz. A parasztgazdaságok különböző mérete és felszereltsége megnehezíti ezt az egyenlősítést.

E célt szolgálja a háztáji gazdaság kereteit meghaladó vagyon bevitelének kötelező volta, ezt normával is szabályozhatják. A bevitt vagyon értékének egy része térítés nélkül (belépési díj, bevitt érték bizonyos %-a stb.) kerül a szövetkezeti alapba, a fennmaradó részéért részjegyet vagy megváltási díjat kap a tag.

A tulajdonosi beállítottságnak tett gyakorlati engedmények, köztük a megváltás, a földjáradék és a szövetkezeti részjegy alkalmazása elősegítik a termelési eszközökhöz való egyenlő viszony létrehozását. Azonban az általános módszert az egyes országok termelőszövetkezeteiben tökéletesítették, az adott ország sajátos viszonyaihoz idomították. Így alakultak ki az egyes országokban a beviteli kötelezettség sajátos normái.

Bulgáriában és az NDK-ban a „beviteli normák" általában minden bevitelre kötelezett termelési eszközre kiterjedtek, Csehszlovákiában azonban csak azokra állapítottak meg ilyen normákat, amelyek megszerzése a szövetkezet számára különösen fontos volt, vagy amelyeket a tagok egyébként viszonylag könnyen kivonhattak a beviteli kötelezettség alól.

A beviteli normákat általában a közös gazdálkodásba vont földterület alapján határozták meg. Csehszlovákiában az állatállomány esetében — tekintettel arra, hogy az állatsűrűség az országban változó — a népgazdasági tervben meghatározott állatsűrűséget vették alapul az egyes községekben. A normánál magasabb bevitelre e résznek teljes és azonnali értéktérítésével ösztönözték a tagságot, a beviteli kötelezettség kijátszását pedig a térítendő összegből való levonásokkal gátolták.

Így a termelési eszközök Csehszlovákiában — részleges beviteli normákat alkalmazva — a következőképpen kerültek szövetkezeti tulajdonba:

1. Beviteli normával nem szabályozott állóeszközök értékének 20%-át, valamint a beviteli normával nem terhelt álló- és forgóeszközök értékének 20%-át — megváltás nélkül — a szövetkezeti alapba helyezték. Kulákgazdaságok esetében a közgyűlés 20%-osnál magasabb szövetkezetialap-részesedést is megállapíthatott.

2. A szövetkezeti részjegyalap a bevitt épületekből képződött. Ezt nem váltották meg.

3. A többi bevitt termelési eszköz értékének megváltásra kerülő részét (80%; a normán felül bevitt termelési eszközök értéke) két csoportra bontották: *a)* a normán felül bevitt állatnak és takarmánynak, vetőmagnak, ültetőanyagnak az értékét azonnal kifizették, *b)* a többit évi részletekben térítették meg. A térítés összegének kifizetése után e termelési eszközök megszűntek felosztható lenni.

A bevitelre kötelezett termelési eszközök mennyiségére vonatkozóan a Szovjetunióban és hazánkban nem állapítottak meg beviteli normákat. Az egyetlen mérce az volt, hogy a háztáji gazdaság kereteit meghaladó termelési eszköz mennyiségét át kell adni a közös gazdaságnak. A Szovjetunióban a bevitt termelési eszközök értékének kisebb része — megváltás nélkül — a szövetkezeti alapba, nagyobb része a részjegyalapba került. Nálunk részjegyalapot nem képeztek, a termelési eszközök értékének e részét értéktérítéssel megváltották.

A beviteli normák alkalmazásával Bulgáriában és Csehszlovákiában, valamint az NDK-ban több probléma megoldását kívánták elősegíteni. A parasztgazdaságok felszereltségének jelentős különbségei esetén a belterjesebb gazdaságoknak — földterületükhöz képest — sokkal több olyan termelési eszköze volt, amelyet beviteli kötelezettség terhelt, mint a kevésbé belterjesen gazdálkodó gazdaságoknak. A belterjesebben gazdálkodók magántulajdonosi beállítottsága erősebb, ez a tény a szocialista tulajdonra való áttérés során különösen sokoldalú mérlegelést követelt a társadalmasítás módját és formáit tekintve. A szövetkezetesítést úgy kellett megoldani, hogy a szocialista tulajdon növekedjék, a munkás-paraszt szövetség erősödjön. Meg kellett találni annak a módját, hogy a szegényebb és módosabb belépők közötti érdekellentéteket a minimálisra csökkentsék, és az anyagi érdekeltség érvényre juttatásával is gátat vessenek annak, hogy a több termelési eszközzel rendelkezők termelési eszközeik egy részét a belépés előtt elherdálják, elidegenítsék, pl. eladás, elajándékozás, levágás stb. útján. A szövetkezők közül a belterjesebben és jobban gazdálkodókat, azokat, akiknek területegységre vonatkoztatva több bevitelre kötelezett termelési eszközük volt, bizonyos fokig előnyösebb

helyzetbe kellett hozni, mint azokat, akik kevesebb termelési eszközzel járultak hozzá a közös gazdaság felszereléséhez stb.

E problémákat megoldhatja a bevitt termelési eszközök értékének teljes megtérítése is. Azonban a magántulajdonosi beállítottságnak tett ilyen mérvű engedmény már sértené a szocialista elveket, és különösen a szegényparaszti érdekeket.

A tag mint magántulajdonos, termelési eszközeit lényegében véve eladná önmagának mint kollektív tulajdonosnak. A szövetkezeti tulajdon adásvétel útján jönne létre, s nem a magántulajdon önkéntes szövetkezeti tulajdonba adásával. A vételárat a szövetkezeti tagság összessége fizetné, de csak a volt magántulajdonosok kapnák. A termelési szközök volt tulajdonosa egyénileg tehát jól járna, de vesztes lenne — ebből a szempontból — az a szövetkezeti tag, aki egyáltalán nem vitt termelési eszközt a szövetkezetbe.

A teljes értéktérítés tehát egyoldalú intézkedés lenne. Nehezítené a szövetkezeti tagok egymáshoz való viszonyának megfelelő alakulását, népgazdasági szinten nagy gondot okozna egyrészt a szükséges összegek előteremtése, másrészt a kifizetésükkel — tömeges kollektivizálást tételezve fel — ugrásszerűen megnövekedő paraszti vásárlóerőnek és a népgazdaság árualapjainak egyensúlyban tartása stb.

A térítés tehát általában sohasem lehet teljes értéktérítés. Viszont ez esetben nem ösztönöz eléggé a termelési eszközök közöstulajdonba-adására. Az értéktérítési módszer e hiányosságának mérséklésére, illetve az értéktérítés nélküli beviteli kötelezettségből eredő problémák enyhítésére alkalmas a beviteli kötelezettség alól való kivonás adminisztratív korlátozása és a beviteli norma alkalmazása.

A beviteli norma — a részjegyhez hasonlóan — lényegében a térítés nélküli, vagy érték alatti térítéssel járó beviteli kötelezettség érvényesítése során keletkezett problémák megoldását célozta, és a magántulajdonosi beállítottság káros következményei ellen irányult. Ezt a szerepet úgy töltötte be, hogy az általános beviteli kötelezettségen túlmenően is szabályozta a termelési eszközök bevitelének mértékét. A beviteli kötelezettség kijátszását akadályozta, alkalmazkodott a paraszti magán-

tulajdonosi szemlélethez is, minthogy a belterjesebben gazdálkodót, a beviteli kötelezettségét teljesítő dolgozó parasztot kedvezőbb helyzetbe hozta, a beviteli kötelezettség kijátszóját pedig sújtotta. Ezáltal elősegítette, hogy ne következzen be ideiglenes visszaesés sem a mezőgazdaság termelőerőiben amiatt, hogy a paraszti termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételének módszere nem számol eléggé a módosabb paraszti gazdaságok anyagi érdekeltségével.

A beviteli norma alkalmazása tehát nem általában a parasztság, hanem különösen a középparaszti rétegek tulajdonosi beállítottságának káros hatásai ellen irányuló intézkedés. Ám önmagában ez a rendszabály nem elegendő a problémák megoldására. Kétségtelen azonban, hogy – a háztáji gazdaságban visszatartható termelési eszközök mennyiségének meghatározásával, a részjegyformával, a bevitt termelési eszközökért fizetett részleges és differenciált értéktérítéssel együtt – alkalmas egyes káros hatások ellensúlyozására.

A Szovjetunióban nem alkalmazták a megváltást, Bulgáriában és Csehszlovákiában viszont úgy alkalmazták, hogy az ösztönözzön a szövetkezet számára különösen fontos termelési eszközök bevitelére, illetve azok norma feletti bevitelére is. A megváltás alkalmazásában is két fokozat volt.

1. Készpénztérítés. Csehszlovákiában a normán felül bevitt állat teljes értékét (szövetkezeti alapba való levonás nélkül) és az ugyanígy bevitt vetőmag, ültetőanyag és takarmány értékét a szövetkezet azonnal készpénzben megtérítette a tagnak. Ez lényeges anyagi ösztönzőerő volt.

Nem véletlen, hogy a térítésnek ezt a módját éppen a felsorolt esetekben alkalmazták. Az állatbevitel a közös gazdaság számára nagyon fontos, s ezért így is ösztönözték azt. Ez az ösztönzés általában olyan termelési eszközök bevitelére terjedt ki, amelyek egyébként sokféle módon használhatók, és így leginkább csábítanak arra, hogy elvonják őket a bevitel elől.

2. A több évi részletfizetés. Előbbinél kisebb hatású anyagi ösztönző, de ösztönzőereje – alkalmazásának körülményeitől függ. Bulgáriában 5—10 év alatt így váltották meg a normán felüli leltári hozzájárulást, Csehszlovákiában pedig – az épületek

kivételével — a norma mértékében bevitt olyan élő- és holtleltár értéket, amelynek értékét nem készpénzben kellett megtéríteni — a szövetkezeti alapba helyezett értékrész kivételével. Ez a módszer Bulgáriában — egyéb megváltás híján — a legnagyobb beviteli ösztönzést, Csehszlovákiában viszont az előző pontban említettnél gyengébb hatású ösztönzést jelentette.

A Szovjetunióban, amikor a részjegyként kezelt eszközök kiválás esetén történő visszatérítését szabályozták, nem alkalmazták az amortizációs leírás következtében előálló értékcsökkentést. Bulgária és az NDK termelőszövetkezeteiben viszont ilyen esetben figyelembe veszik az értékcsökkentést. Lényegében az történik, mintha a szövetkezeti alapba helyeznék az évi amortizáció összegét.

Az amortizációs leírások alkalmazása ebben az esetben arra a fontos körülményre hívja fel a figyelmet, hogy a tulajdonviszonyok sajátos módon termelődnek újra. A részjegyből fedezett termelési eszközöket kollektív munkában használják, s a termék értékére átvitt értékrészüket az így előállított termék értékéből pótolják. Értéküket tehát a kollektíva őrzi meg. *A részjegy értéke így — bár formálisan a szövetkezeten belül változatlan — lényegében véve az elhasználódással párhuzamosan csökken. E részjegy tehát nem valamilyen sajátos magántulajdon, hanem a szövetkezeti tulajdon egyik formája.* Nem tekinthető az a szövetkezettől igénybe vett magánhitelnek sem. A termelési eszközök értéke megőrződött, a részjegyé azonban csökkent, tehát az csökkenő mértékben képezi a termelési eszközök forrását.

Ha a termelőszövetkezeti részjegy a tag magántulajdonának egyik formája lenne, akkor ilyen folyamat nem volna lehetséges. A részjegy értéke változatlan maradna, vagy — felhalmozás esetén — növekedne. Ez a gyakorlat azonban azt jelentené, hogy a tagnak — a termelőszövetkezeti részjegyalap vonatkozásában — nem szűnt meg a magántulajdon elve szerinti viszonya a szövetkezeti tulajdonban levő termelési eszközökhöz, és magántulajdona nemcsak fennmaradna, hanem bővülhetne is. Ilyen esetben nem szocialista részjegytulajdonnal lenne dolgunk. Az ilyen szövetkezet lényegében nem lenne szocialista szövetkezet, hanem a magántulajdon alapján álló kollektív vállalat.

A termelőszövetkezeti részjegyalapot mint szocialista szövetkezeti tulajdonformát az is jellemzi, hogy az újratermelési folyamatban értéke csökkenő tendenciát mutat mind a szövetkezeti alap értékéhez viszonyítva, mind abszolút értékben. Értéke az újratermelési folyamatban – elhasználódásának mértékében – a termék értékében jelenik meg, pótlásáról a kollektíva gondoskodik, de már nem a részjegyalapban megtestesülő alacsonyabb társadalmasítási szintnek, hanem a szövetkezeti alap társadalmasítási fokának megfelelően. Ez a gyakorlat tehát a részjegyet a szocialista szövetkezeti tulajdon egyik formájaként és nem magántulajdonként kezeli.

Az újratermelési folyamatban a termelési viszonyok is újratermelődnek. A termelőszövetkezeti újratermelés szocialista jellegének eredményeként a részjegyalap értéke a felhalmozással nem nőhet.

A szövetkezeti felhalmozás révén szövetkezeti alap keletkezik. Ebben az esetben *a szövetkezeti alap forrása az új érték.* Az elhasznált termelési eszközök pótlása is felhasználható a szövetkezeti alap növelésére akkor, ha a részjegyet pl. a kilépéskor megterhelik az amortizációval.

A bulgáriai és az NDK-beli gyakorlat erre utal. Ezekben az országokban – a belépési díjtól eltekintve – a szövetkezetbe bevitt vagyonból semmit nem vontak le a szövetkezeti alap javára. Megtették azonban ezt – kilépés esetén – az amortizáció erejéig.

E folyamat a következőképpen szemléltethető. Legyen a részjegyalap eredeti értéke 100 000 egység, ez csak állóeszközöket képviseljen. Ha az állóeszközök átlagos elhasználódási ideje 10 év, az évi elhasználódás értéke 10 000 egység. Ez a 10 000 egységnyi értékrész évente átmegy a termék értékébe. A terméket felhasználják, tehát ezt az értékrészt is. Az évi termék értékének 10 000 egységnyi részét az elhasznált állóeszközök pótlására fordítják, hogy azok az egyszerű újratermeléshez rendelkezésre álljanak. Ha a tag kilép a szövetkezetből, részjegye értékéből ezt a részt levonják. E példa szerint tehát a részjegyalap értéke évente 10 000 egységgel ténylegesen csökken, 10 év alatt pedig teljesen amortizálódik, tehát ha a tag 10 év eltelte után

határozná el a kilépést, akkor részjegyéből már semmit sem kaphat vissza. Az eredmény – a kilépő szempontjából – ugyanaz, mintha bevitt vagyonát nem a részjegyalapba, hanem a szövetkezeti alapba helyezték volna. A részjegyalap szövetkezeti alappá lett. Az újratermelési folyamat közvetítette ezt az átalakulást. A részjegyalap 10 év alatt valóságban már megszűnt, bár ez a folyamat a nyilvántartási rendszerben nem tükröződik. A gyakorlatban azonban számolnak ezzel a folyamattal abban az esetben, ha a tag kilép a szövetkezetből, vagy kizárják onnan.

A szövetkezet tulajdonába került kulákvagyon a Szovjetunióban a szövetkezeti alap egyik forrása lett, míg a szövetkezeti részjegy a dolgozó parasztok tulajdonából keletkezett. Bulgáriában és az NDK-ban e tekintetben nem különböztették meg a kuláktulajdont és a dolgozó paraszti tulajdont. Csehszlovákiában pedig a közgyűlés a kuláktulajdont nagyobb százalékarányú kötelező szövetkezeti alap betéttel terhelhette meg, de annak sem részjegyként való kezelése, sem megváltása a fentebb részletezett körülmények között nem volt kizárva.

A Szovjetunióban, Bulgáriában, Csehszlovákiában és az NDK-ban alkalmazott módszerek sajátosságainak egybevetéséből az derül ki, hogy a részjegyformát mindegyik országban a helyi viszonyoknak megfelelően alkalmazták. A részjegyforma felhasználásának mindegyik esetben közös vonása volt, hogy a parasztság vagyoni különbségeit a részjegy nem szüntette meg egy csapásra formálisan is, hanem azt csak fokozatosan szünteti meg; a szövetkezetbe való belépéssel, a szövetkezeten belüli szocialista termelési viszonyok fejlődésével stb. Ám, a részjegyforma fenntartása, konzerválása egyik esetben sem cél, hanem a cél az, hogy fokozatosan elveszítse jelentőségét.

Hazánk mezőgazdasági termelőszövetkezeteiben a szövetkezeti tulajdon részjegyformáját általában nem alkalmazták. Az 1956 végén és 1957-ben az alapszabály-mintától eltérően gazdálkodó termelőszövetkezetek egy részében azonban megfigyelhettünk részjegy-kezdeményezéseket.

Egyes esetekben a magántulajdonosi beállítottság túlzott érvényesítése hozta létre a részjegyet. Ez következett be pl. akkor, amikor a termelőszövetkezet általában minden új belépő-

től olyan területegységre eső vagyonbevitelt kívánt részjegyként, mint amilyen vagyonszint a szövetkezetben már kialakult. A szövetkezeti tulajdon abban az időben túlnyomórészt az állami támogatás eredménye volt. Nem volt eszmeileg sem megosztva a tagok között. Nem volt elfogadható az, hogy a szövetkezet az új belépőtől meghatározott norma szerinti részjegybevitelt igényelhessen, s így az új és a régi tagokat elkülönítsék. A részjegy az adott helyzetben a szövetkezeti mozgalom fejlődését, az új tagok belépését inkább gátolta, mint elősegítette volna.

Ám ebben az esetben sem a részjegyben volt a hiba, hanem annak kívánt alkalmazási módjában, a szövetkezeti tulajdon fejlődésének már kialakult feltételeiben. Abban hogy *az adott helyzetben* a részjegy tovább élezte volna a magántulajdon és a kollektív tulajdon ellentmondását, a már létrejött szövetkezeti alap egy részét is részjegyalappá változtatták volna stb.

A bevitelre kötelezett és a termelőszövetkezetbe bevitt termelési eszközök értéke a hazánkban általánosan elterjedt módszer szerint — a szövetkezeti alapba helyezett értékrész kivételével — a tagok követelését képezi mindaddig, amíg azt a szövetkezet meg nem téríti.

A tagok követelésével megterhelt szövetkezeti tulajdon sajátos átmeneti kategóriaként fogható fel a paraszti magántulajdon és a szövetkezeti alapban megtestesülő szövetkezeti tulajdon között. Ezt az átmenetet sajátos, korlátozott adásvételi aktus közvetíti.

Az értéktérítés megtörténtéig úgy tűnik, hogy e tulajdon társadalmasításának szintje sokban azonos a részjegyalapéval. Lényegében az olyan részjegyhez hasonló, amelyet a szövetkezet elismer magántulajdonnak és megváltással kíván társadalmi tulajdonba venni. A szocialista termelőszövetkezetekben azonban nem váltják meg a részjegyet. A Szovjetunió kolhozaiban pl. a részjegyalap értéke egészen jelentéktelen a szövetkezeti alapéhoz képest, mégsem váltják meg. *A részjegy ugyanis az adásvétel nélküli társadalmasítás eszköze és terméke.*

A szövetkezet évi termékének elosztását a megváltás, vagy a megváltás hiánya eltérően szabályozza. Minthogy az elhasznált termelési eszközök pótlása a megtermelt értékekből szükségszerű feltétele az újratermelésnek, a megváltási díj végső soron

a szövetkezet jövedelméből (új érték) való levonást jelent. Ilyen levonásra részjegy esetében nincsen szükség (ez alól csak a kilépés vagy a kizárás jelent kivételt).

Ha a szövetkezeti jövedelmet terhelő kiadások, tehát az állam iránti kötelezettségek, a termelés bővítéséhez szükséges összegek és a tagok között kioszthatő jövedelem összege adottak, akkor lényegében arról van szó, hogy a tagok között szétoszthatő jövedelem egy bizonyos hányadát nem a munka szerint, hanem a tulajdon szerint a tagok követelésének kiegyenlítésére osztják el.

A részjegy esetében — mivel a részjegy nem hoz járadékot — a kilépéstől, kizárástól eltekintve, teljesen a munka szerint történik az elosztás. Megváltás esetében, ha az évi részletekben valósul meg, vagy állami hitelből történt, és annak törlesztése hosszabb időre nyúlik el, a szövetkezeti termékből a tagok részben a munkájuk szerint, részben volt magántulajdonuk szerint részesednek. A tagok követelésének kifizetésére fordított évi összeg hazánkban beleszámít a szövetkezeti alap növekedésébe éppúgy, mint a beruházási hitelek évi törlesztése. A megváltási díj összegével nő ugyan a szövetkezeti alap, de nem emelkedik a szövetkezet használatában és rendelkezésében levő termelési eszközök mennyisége. A részjegyes megoldás a termelési eszközöket ingyen biztosítja a szövetkezet számára. Az az összeg, amelyet egyébként a szövetkezet a tagok bevitt termelési eszközeiért kifizet, a részjegyrendszer esetén növelhetné a tagok munka szerinti részesedését vagy az olyan szövetkezeti felhalmozást, amely nemcsak a szövetkezet számára, hanem népgazdaságilag is felhalmozásnak számít. A *megváltási* díjat a tagok rendszerint elfogyasztják. Ám a megfelelő értéket az üzemben felhalmozzák, de *népgazdasági szempontból ez nem akkumuláció, hanem adásvétel közvetítette centralizáció.*

Ha pl. rossz termés következtében kicsi a felosztható jövedelem, akkor annak viszonylag nagyobb részét kötheti le a tagok esedékes követelésének fedezése vagy az állami hitelek visszafizetése, s ezáltal jelentősen csökkenhet a munka díjazásának alapja s a munka szerinti elosztás ösztönző hatása.

Amíg a tagoknak a bevitt termelési eszközeikért követelésük

van, a szövetkezetben – a földjáradéktól eltekintve is – fennáll az elosztás kettőssége; a munka szerinti elosztáson kívül a tulajdon szerinti elosztás is megtalálható. Nem szükségszerű azonban, hogy ez az átmeneti helyzet zavart okozzon, bár annak lehetősége nincs kizárva. Hogy a tagok egy részének munka nélkül szerzett jövedelme pl. rossz gazdasági évben ne okozhasson ilyen problémát, ilyen évben célszerű lehet a megváltási díj kifizetését elhalasztani, a megváltásként fizetendő évi összeg felső határát megszabni stb. Csehszlovákiában pl., ez a felosztható évi pénzjövedelemnek maximálisan 10%-át érheti el.

A jövedelemelosztás tükrében tehát, a tagok követelésével terhelt szövetkezeti tulajdon a részjegyformában társadalmasított szövetkezeti tulajdonhoz képest a társadalmasítás alacsonyabb fokának felel meg.

A járadékot nem hozó részjegy esetében a szövetkezeten belül a magántulajdonnak tett engedmény formális, míg a tagok követelése esetében reális. *A megváltási díj ahhoz hasonlóan jelentkezik, mint a termelési eszközök előre meghatározott összegű használati díja, illetve előre meghatározott járadékot hozó részjegy.* A volt magántulajdon egy ideig még munka nélküli jövedelemrészesedést hoz létre a szövetkezeten belül is. A térítési összeg kifizetése azonban betetőzi a társadalmasítás folyamatát, s a termelési eszköz értékét a szövetkezeti alapba helyezik.

Ez a társadalmasítási mód mint a magántulajdonról a szövetkezeti tulajdon fejlettebb formájára való átmenet módja, szembeszökően különbözik a részjegytől:

1. A részjegyforma tiszta alkalmazása esetében nem volt szó értéktérítésről. Míg részjegyének értékét a tag csak kilépése, kizárása vagy a szövetkezet feloszlása árán kaphatja meg, ebben az esetben a termelési eszközök sajátos felvásárlásáról van szó.

2. Míg a részjegyforma viszonylag tartós, a tagok követelésével terhelt szövetkezeti tulajdon eleve átmeneti jellegű.

3. A részjegyforma esetében a szövetkezeti tulajdon vagy úgy fejlődik, hogy a szövetkezeti részjegyalap értéke formálisan állandó marad, de a szövetkezeti alap értékéhez viszonyított értékaránya fokozatosan csökken, majd lényegtelenné válik (pl. a Szovjetunióban), vagy úgy, hogy értéke formálisan állandó

ugyan, de a megfelelő amortizációs leírással ténylegesen csökken (pl. Bulgáriában és az NDK-ban).

A mi termelőszövetkezeteinkben a megváltási összeg kifizetésével megszűnik a tagok követelésével terhelt szövetkezeti tulajdonforma. *A szövetkezeti tulajdon tartósan csak a szövetkezeti alap formájában létezhet.* A megváltás tehát nagyobb engedmény a részjegynél, de nagyobb lépés is előre a szövetkezeti tulajdon fejlesztésében.

Hazánkban a termelési eszközök szövetkezeti tulajdonba vételét, mint már említettem, lényegében a belépő tag és a szövetkezet közötti sajátos adásvételi aktus közvetíti. Az „eladó" megtartja „áruja" értékét, de átadja a „vevőnek" használati értékét. A vétel általában „részletfizetésre" történik. *A termelési eszközök szövetkezeti tulajdonba vételének fokozatossága sajátosan az értéktérítés útján valósul meg.* A szóban forgó termelési eszközök szövetkezeti tulajdonba kerülnek, de úgy, hogy értékük — a térítési összeg erejéig — a tag egyéni tulajdonában marad, illetve kerül vissza részletekben, lényegében egyéni fogyasztási rendeltetéssel.

E társadalmasítási módszer eredményeként a szövetkezeti tulajdonnak egyetlen formája jön létre: a szövetkezeti alap, amely a szövetkezeti tulajdon fejlettebb formája. Ez az érem egyik oldala, a másik oldala pedig az, hogy a megváltási összegek az első lépéseit tevő vagy a nagymértékben megnövekedett közös gazdaság erőforrásait rendkívüli módon igénybe veszik. Pénzbe kerül az, ami egyébként csak „részjegybe" kerülne. A szövetkezetnek olyan hitelekre is szüksége van, amelyekre a részjegyrendszer esetén nem lenne szüksége. E társadalmasítási módszerhez tehát fokozott állami hiteltámogatás szükséges. Az e célra felvett hitelek visszafizetése külön terhet jelent a szövetkezet számára, amely a részjegyrendszer esetén nem léteznék. Ez hat az évi termék elosztására is, növeli az állam iránti kötelezettségeket.

Azokban az országokban, amelyekben a részjegyformát alkalmazták, annak szerepe különböző mértékben és különböző módon érvényesült.

A Szovjetunió kolhozaiban a részjegyalap az újratermelés

során nem bővült, hanem változatlan maradt. Így viszonylag huzamos idő alatt – minden megváltás nélkül – következett be az a helyzet, hogy a szövetkezeti alapnak a felhalmozásból történt gyors növekedése eredményeként a részjegy jelentősége fokozatosan minimálisra zsugorodott, s lényegében véve megszűnt. A részjegyalap formálisan tehát nem alakult át szövetkezeti alappá, részt vett a bővített újratermelésben, de maga nem bővült, a szövetkezeti alap pedig bővült. A kolhozrendszer megszilárdításával – gyakorlatilag – lényegében szövetkezeti alappá vált, mert magántulajdonná való visszaalakulása – bár jogi lehetősége fennáll – a közös gazdaságban végzett munka termelékenységének gyors növekedése alapján gazdaságilag értelmetlen lenne. Azonban a visszaalakulás jogi lehetőségét is korlátozza az egyéni földhasználat megszabott mértéke, a termelési eszközök személyi tulajdonának a háztáji gazdaság méreteire való szűkítése. A Szovjetunióban tehát a részjegyalap nem alakul át közvetlenül szövetkezeti alappá, hanem a bővített szocialista újratermelés folyamatában az egész szocialista társadalom fejlődésének eredményeként elveszti jelentőségét.

A szövetkezeti alap mint lényegében kizárólagos szövetkezeti tulajdonforma, a részjegyalap megléte esetén is kialakulhat, ez esetben a részjegyalapot képező termelési eszközök értékének újratermelésével kapcsolatos e folyamat. Az amortizációs idő elteltével a részjegy lényegében szövetkezeti alappá alakul át, noha formálisan, formailag a szövetkezeten belül ez az átalakulás nem történik meg. Ebben az esetben az átalakulás üteme megfelel az értékleírás és értékpótlás ütemének.

A szövetkezeti alap kialakításának ezektől eltérő módja a megváltás. Ebben az esetben a szóban forgó vagyon mint használati érték, úgy kerül a közös tulajdonba, hogy értékét a szövetkezeti tag – a megváltási összeg erejéig – megtartja személyi tulajdonában. A szövetkezet szempontjából a megváltás összege felhalmozás, a tag számára „vételár", népgazdaságilag: a tulajdonváltozás ára. Ez a társadalmasítási mód nemcsak a kollektivizálás időszakában alkalmazható, hanem megfelelő a szocialista szövetkezeti tulajdon továbbfejlesztésére is. A Szovjetunióban és más országokban, amelyekben napirendre került

a szövetkezeti tagok háztáji gazdaságának szűkítése – a közös gazdaság nagyfokú fejlettsége alapján – alkalmazzák a társadalmasítás ezen módját éspedig adásvétel útján. A paraszti termelési eszközök megváltása tehát nemcsak a szocializmusba való átmenet idején alkalmazott módszer, hanem a háztáji gazdaság társadalmasításának is ez a módszere a kommunizmusba való átmenet időszakában.

A paraszti termelési eszközök megváltása általában helyesnek mondható, alkalmazását mégis korlátozhatják pl. a szövetkezet és az állam pénzügyi helyzete szerint. A paraszti termelési eszközök térítés nélküli önkéntes társadalmasítása elméletileg is, gyakorlatilag is megengedhető. Tehát a szövetkezetesítés alkalmával nemcsak abban az esetben mellőzhető a megváltás, ha ahhoz nem áll rendelkezésre elegendő eszköz. A paraszti magántulajdon társadalmi tulajdonba adása értéktérítés nélkül is megtörténhet, de akkor általában részjegyformát ölt a szövetkezetben.

A paraszti magántulajdon és az ennek alapján folytatott magángazdálkodás a kapitalizmusban, vagy a szocializmusba vezető átmeneti korszak idején bizonyos munka nélkül szerzett jövedelem forrásául is szolgálhat, illetőleg részben munka nélkül szerzett jövedelem felhalmozásának eredménye is lehet. A tagság a szövetkezettel mint *saját* kollektív szervezetével áll szemben. Elméletileg is indokolt tehát a megváltás nélküli társadalmasítás, sőt az is, hogy a társadalmasított paraszti magántulajdon értékének egy részét közvetlenül a szövetkezeti alapba helyezzék. A megváltás nélküli társadalmasítás nem mond ellent az önkéntesség elvének. Ilyen esetben azonban átmenetileg nagyobb teret kell kapnia a szövetkezeti tulajdon részjegyformájának. A megváltás kisebb-nagyobb mértékű alkalmazása azonban végeredményben mindenkor megkönnyíti a szövetkezeti alap kialakítását és továbbfejlesztését.

A szövetkezeti alap fejlődésének vázolt módjai azt mutatják, hogy *a szövetkezeti szocialista tulajdon létrejötte egyik esetben sem a paraszti kistulajdon erőszakos kisajátításának az eredménye.*

A paraszti magántulajdon társadalmi tulajdonbavételének és a szövetkezeti tulajdon továbbfejlesztésének bármely ország-

ban felhasznált módszerei nem alkalmazhatók sablonosan. *A lenini szövetkezeti tervben testet öltött alapelvek az egyes országok konkrét viszonyait tükröző sajátos módszerekkel alkalmazandók.*

A kollektivizálás és a termelőszövetkezetek megszilárdításának, modern nagyüzemi gazdasággá fejlesztésének konkrét történelmi-gazdasági körülményei mind mérlegelendők akkor, amikor arról van szó, hogy a szocialista szövetkezeti tulajdon milyen formáját, milyen mértékben és milyen módszerrel célszerű kialakítani, és hogyan kell azt tovább fejleszteni.

A FÖLD TÁRSADALMI TULAJDONBA VÉTELÉNEK MÓDJA ÉS FORMÁJA

A BELTERJESSÉG FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

A mezőgazdasági termelés legfontosabb termelési eszköze a föld. Sajátosságai közé tartozik — korlátozott mennyiségén, egyes darabjainak különböző termékenységén, termékenységének sajátos regenerálódásán kívül — az is, hogy eredeti természetes formájában mint szűzföld, nem munkatermék. Így bár *a magántulajdon uralma esetén* adásvétel tárgyát képezi, *értéke nincsen, árát* pedig *a földjáradéknak a biztonságosabb tőkebefektetéseknek megfelelő kamatláb szerinti tőkésítése határozza meg.*

A termőföldnek sajátossága, hogy mennyisége korlátozott. Ez a föld tulajdonát monopolizálhatóvá teszi. A különböző földterületek eltérő természetes termékenysége alapján sajátos értelmet nyer a földnek mint a gazdálkodás tárgyának monopolizálása is. A földtulajdon monopóliuma az abszolút földjáradékot, a földnek mint a gazdálkodás tárgyának monopóliuma pedig a különbözeti földjáradékot okozza.

A termőföld a mezőgazdasági termelésnek nem egyedüli termelési eszköze. A tulajdonképpeni mezőgazdasági termelésben önmagában nem is használható termelési eszközként, hanem csak a termelőerők mindenkori fejlettségének megfelelő mennyiségű és

minőségű más termelési eszközökkel együtt. A termőföld és a többi mezőgazdasági termelési eszköz mennyisége és minősége összefügg, végső soron egymáshoz viszonyított arányuk meghatározója a termelőerők fejlettségi színvonala. A termőföld potenciális termékenysége éppen a termelőerők fejlődésének megfelelően realizálódik a tényleges termelékenységben. Ezzel válik a termelőerők elemévé a föld is. A különböző természetes termékenységű, de azonos nagyságú földterületek különböző mennyiségű és minőségű termelési eszköz és munkaerő felhasználásával adják adott időben az optimális termelési eredményt.

A mezőgazdasági termelés belterjességén rendszerint az egységnyi földterületre eső holt- és elevenmunka-ráfordítást, annak növekedésén pedig a ráfordítások növekedését értjük. Ennek „ellentéte" a külterjesség, azaz új földterületek bevonása a mezőgazdasági termelésbe. A mezőgazdaságban így a bővített újratermelésnek két útja, módja van: a „belterjes" út és a „külterjes" út.

A belterjesség ilyen felfogásának megvan a maga Achillessarka. Ez a felfogás ugyanis a termelőerők fejlődésének bizonyos mértékig egyoldalú értelmezését tükrözi, nevezetesen azt, hogy az adott nagyságú földterületre jutó eleven munka mennyisége és technikai felszereltsége a termelőerők fejlődésével növekszik. A termelőerők fejlődésének és a technikai haladásnak velejárója azonban az is, hogy a termelőerők fejlődésével a holt munka hatékonysága is nő. Így a technikai haladás eredményeként a mezőgazdaság termelőeszköz-igénye pl. új és olcsóbb, de hatékonyabb gazdasági épületek, gépek, felszerelések, technológiai eljárások révén a területegységre is, a termékegységre vonatkoztatva is csökkenhet, noha a területegységre jutó hozam nő. A közkeletű felfogás szerint ez külterjes fejlődésnek minősülne az esetben, ha a területegységre jutó holt- és elevenmunka-ráfordítás csökkenne. A technikai haladás e tendenciáját figyelembe véve tehát a belterjesség közkeletű értelmezését bizonyos mértékben korrigálni kell.

A belterjességet mindenekelőtt *következetesen a termelőerők kategóriájaként kell felfogni.* A tőkés mezőgazdaság és a szocialista mezőgazdaság belterjessége közötti különbségtétel így

csakis a termelőerők fejlettségi színvonala oldaláról kiindulva engedhető meg. A belterjességi mutatók vizsgálatakor az alkalmazott termelési eszközök minősége, korszerűsége sem hagyható figyelmen kívül. A termelési viszonyok jellege a rendelkezésre álló termelőerők fejlődési lehetőségei és hatékonysága tekintetében lehet kedvező vagy kedvezőtlen. A tőkés mezőgazdaságban eleinte nagymértékben elősegítették a tőkés termelési viszonyok a termelőerők fejlődését, és ezzel a belterjesség fejlődését is, majd egyre inkább gátolni kezdték azokat, tehát a belterjes gazdálkodás is szükségszerűen a tőkés termelési viszonyok korlátaiba ütközik (magántulajdon, profitérdek, abszolút földjáradék, különbözeti földjáradék stb.). Ennek következtében a meglevő termelőerők sem működhetnek eléggé hatékonyan a tőkés termelési viszonyok között.

A területegységre jutó eleven és holt munka együttes mennyisége a kisüzemekben rendszerint meghaladja a termelőerők adott fejlettségi színvonalán a technikailag indokolt mennyiséget, ha a kisüzemek technikailag jól felszereltek. Jelenleg Nyugat-Európa több országában pl. a traktorsűrűség olyan fokú, amilyenre a szocialista nagyüzemekben előreláthatólag nem is lesz szükség. A szocialista átszervezéssel tehát ezekben az országokban a traktorsűrűség csökkenne, de megváltozna a traktorállomány összetétele. Csökkenne a területegységre jutó holt és eleven munka mennyisége is. A gazdálkodás viszont ebben az esetben sem lenne külterjesebb, mint amilyen a kisüzemi viszonyok között volt. Hasonló eredményt adna általában a tökéletesebb, jobb minőségű, de olcsóbb termelési eszközök alkalmazása is. A jobb gép, a pontosabban adagolt műtrágya, a takarmányt jobban értékesítő állat, a megfelelőbb időpontban kifejtett — esetleg kevesebb — eleven munka stb. csökkentik ugyan a területegységre jutó eleven és holt munka mennyiségét, de nem jelentenek külterjességet a gazdálkodásban.

A mezőgazdasági termelés egyes ágazatai a termelőerők fejlődésétől függően különböző mértékben „belterjesek" stb. A belterjesség fogalmának közkeletű meghatározása tehát csak olyan időszakra vonatkozóan fogadható el, amelyben a mezőgazdaság termelési eszközeinek hiánya állapítható meg, s e

hiányt sürgősen pótolni kell. Ha fejlettebb termelö eszközöket állítunk be a hiányzók pótlására, a belterjesség foka gyorsabban nő, mintha kevésbé hatékony termelési eszközöket alkalmaznánk, még akkor is, ha ugyanolyan pótlólagos termelőeszköz-értéknagyságot tételezünk is fel. A mezőgazdaság termelőerőinek forradalmi fejlődése időszakában a belterjesség közkeletű meghatározása hiányosnak bizonyul.

Hazánkban a mezőgazdaság technikai és társadalmi gazdasági forradalma nagyjából egyidejűleg zajlik le. A gyakorlati tapasztalatok szerint az úgynevezett „manufakturális" jellegű termelési eszközök egy része máris feleslegessé vált a termelőszövetkezetekben, más részük pedig a közeljövőben válik azzá. A gazdálkodás belterjes fejlesztése nemcsak azt követeli, hogy növelni kell az egységnyi területre jutó termelési eszközök értékben kifejezett mennyiségét, hanem elavultság miatt új minőségű termelési eszközökkel kell fokozatosan kicserélni a régieket olyan mértékben, amilyen ütemben az új termelési eszközök rendelkezésre állnak. A gazdálkodás belterjességének foka még abban az esetben is nőhet a szövetkezetesítéssel, ha az egységnyi földterületre jutó eszközmennyiség ideiglenesen csökken amiatt, hogy a régi termelési eszközök egy része a szövetkezeti nagyüzemekben fölöslegesnek bizonyul, noha még nem állnak rendelkezésre az új termelési eszközök a szükséges mennyiségben és minőségben.

A gazdálkodás belterjessége mindezek alapján — véleményem szerint — azt fejezi ki, hogy a föld mint a mezőgazdasági termelés legfontosabb termelési eszköze, milyen mennyiségű és minőségű más termelési eszköz segítségével képes a legnagyobb kapacitással, a leghatékonyabban és a legnagyobb hozamokkal működni. A belterjesség fogalmának ilyen értelmezése alkalmasabbnak látszik a mezőgazdasági termelés fejlesztési problémáinak eldöntéséhez, mint az általánosan szokásos értelmezés.

Ugyanaz a föld más belterjességi fokon művelhető azonos naturális formájú és értékű termelési eszközökkel aszerint, hogy a földművelés kisüzemben vagy nagyüzemben folyik-e. A nagyüzemben a belterjesség foka nagyobb lehet már akkor is, ha a paraszti termelési eszközöket egyszerűen egybegyűjtjük, sőt

még akkor is, ha ezek mennyisége bizonyos mértékben csökken is, ezt a hatékonyabb alkalmazás indokolja. De ugyanaz a föld a nagyüzemben még belterjesebben művelhető, ha a nagyüzemi jellegnek megfelelő naturális formájú termelési eszközökkel helyettesítik a paraszti termelési eszközöket.

A belterjesség problémájának vizsgálatakor *a mezőgazdaság termelőerőinek egységét, minőségét és azoknak a földdel mint a mezőgazdasági termelés legfontosabb termelési eszközével való elválaszthatatlan kapcsolatát nem szabad szem elől téveszteni.* Ha a társadalmi-termelési viszonyok a mezőgazdaság termelőerőinek egyes elemei között elkülönülést hoznak létre, ez az elkülönülés a termelési viszonyok sajátosságaként (földtulajdon, gépállomási rendszer stb.) jelentkezik. Magában *a termelésben a termelési tényezők egyesülése feltétlenül szükségszerű.* Így a különböző termelési viszonyok között a mezőgazdaság termelési eszközei — tulajdonukat mint társadalmi-gazdasági sajátosságukat tekintve — elkülönülhetnek egymástól. Az ilyen elkülönülés annyiban indokolt, amennyiben — közvetlenül vagy közvetve — a termelőerők fejlődését szolgálja. Egyesülésük a munkafolyamatban azonban szükségszerű. Ha ezt a termelési viszonyok, vagy azok egyes elemei gátolják, e gátló tényezőket kell megszüntetni.

A FÖLD SZOCIALISTA TULAJDONBA VÉTELÉNEK KÉT ÚTJA

A tőkés mezőgazdaságban a föld mint a földbirtokos osztály tulajdona, elkülönülhet a többi termelési eszköz tőkés vállalkozói tulajdonától, de a termelési folyamatban ez az elkülönülés nem létezhet. Akár a magántulajdonos földbirtokos áll szemben a tőkés bérlővel, akár nacionalizált földön működik a mezőgazdasági vállalkozó üzeme (pl. az Egyesült Államokban a farmok a föld-magántulajdon tőkés monopóliumának kialakulása előtt, vagy a Szovjetunióban a NEP idejének kulákgazdaságai), a föld tulajdona elkülönült a többi termelési eszköz tulajdonától (eltekintve az úgynevezett földtőkétől).

A magántulajdonról a szocialista tulajdonra való átmenet bonyolult folyamatában a föld társadalmi tulajdonba kerülése egyaránt lehet az átmenet kezdő vagy befejező lépése. A földnek mint a mezőgazdaság legfőbb termelési eszközének sajátosságai, s végül az a tapasztalat, hogy a föld általában nem kerül szövetkezeti tulajdonba, azt indokolják, hogy a földtulajdon társadalmasítását a többi paraszti termelési eszköz társadalmi tulajdonba vételétől elkülönítve vizsgáljuk. Ez az elkülönítés azonban nem jelentheti az összefüggés tagadását.

A föld társadalmi tulajdonba vételét részleteiben nem kívánom vizsgálni, csupán néhány gondolatot fejtek ki arról.

A Szovjetunió és a népi demokráciák gyakorlata azt mutatja, hogy a földnek az egész társadalom tulajdonába vétele — legalábbis közgazdasági értelemben — már a szocializmus szakaszában szükségszerű. Megvalósításának alapvetően két útja ismeretes:

1. Az egész föld teljes és megváltás nélküli nacionalizálása a mezőgazdaság területén létező tulajdonviszonyok szocialista átalakításának kezdő lépéseként.

Ezt az utat kell választani ott, ahol ez gazdaságilag és politikailag megvalósítható, mert megkönnyíti a mezőgazdaság szocialista átalakítását. A gazdasági szemponton elsősorban értem azt, hogy ez a rendszabály ne vonja maga után a mezőgazdaság termelőerőinek károsodását. Politikai szemponton pedig azt, hogy a paraszti tömegek károsodása nélkül, a munkásparaszt szövetség erősödésével, a parasztság egyetértésével és támogatásával, s végső soron a proletárdiktatúra erősödésével valósuljon meg.

E feltételek pl. a cári Oroszországban, ahol a mezőgazdaság termelőerői viszonylag alacsony fejlettségi fokon álltak, megvoltak. Itt ugyanis feudális maradványokkal átszőtt földbirtokrendszer uralkodott; óriási megműveletlen földterületek léteztek; a paraszti tőkés föld-magántulajdon még kevésbé fejlett volt; a paraszti kollektivizmus pedig erősebben élt. A termelőerők ezzel a rendszabállyal nem károsodhattak. A parasztság tömegei a föld nacionalizálásával csak nyerhettek. Lenin — ilyen körülmények között — a földesúri földek paraszti tulajdonba

adását már az 1905-ös polgári demokratikus forradalom idején is hibás, bár nem káros rendszabálynak minősítette. E helyzetben a nacionalizálás gazdaságilag és politikailag egyaránt reális és helyes követelés volt, ezért Oroszország konkrét viszonyai között egyedül ezt tartotta megfelelő rendszabálynak, de óva intett attól, hogy a szovjet példát – e téren – a fejlettebb paraszti magántulajdonnal rendelkező országokban mechanikusan lemásolják.

2. A föld társadalmi tulajdonba vételének másik útját az jellemzi, hogy a szocialista forradalom kezdetén – gazdasági és politikai okok következtében – nem valósítható meg az egész föld azonnali nacionalizálása. *A föld magántulajdona – gazdasági értelemben – fokozatosan megszűnik, de – jogilag – tartósan fennmarad.* Ez az út érvényesül a népi demokratikus országok többségében.

Az első lépés a föld korlátlan magántulajdonának megszüntetésében – a föld részleges nacionalizálása mellett – a föld zömének paraszti magántulajdonba adása volt a földreformok alkalmával. Ezt követte a paraszti föld-magántulajdon bizonyos korlátozása. E korlátozott föld-magántulajdonon belül is megkülönböztethető egyrészt a földosztás során juttatott földek magántulajdonának bizonyos korlátozása, amely részben a nagybirtok-rendszer visszaállítása ellen, részben pedig a paraszti tőkés elemek ellen irányult, hogy a juttatott földek tulajdonformája ne képezhessen visszatérést a múltba vagy átmenetet a paraszti kapitalizmushoz. Megkülönböztethető másrészt a régebbi paraszti föld-magántulajdon korlátozása abból a célból, hogy gátat emeljen annak tőkés fejlődése elé. A korlátozás célja végső soron mindkét esetben az volt, hogy előkészítse a föld egészének társadalmi tulajdonba vételét, illetőleg annak még a paraszti magángazdálkodás keretei között megvalósuló első lépése legyen.

A föld társadalmi tulajdonba vételének ezt az útját az jellemzi tehát, hogy első lépésként a földreform során lényegében elkobzással a föld kisebb része állami tulajdonba került, majd ezt követően a falusi tőkés magántulajdon korlátozása és fokozatos kiszorítása nyomán felajánlott földeket megváltotta az állam,

s az állami földtulajdon így kibővült, a föld nagyobb része a földreformkor paraszti magántulajdonba került, illetve maradt, de e magántulajdont korlátok közé szorították. A korlátozás kiterjedt a föld-magántulajdon nagyságára, az elidegenítésre, a magántulajdon realizálását jelentő haszonbérek, járadékok jelentős csökkentésére stb.

A föld társadalmi tulajdonba vételének második lépése annak a termelőszövetkezetbe való beadással kezdődő közös használata. Egyet lehet érteni dr. Seres Imrével, aki a földtulajdonnak ezt a formáját „szövetkezett földtulajdonnak" nevezi.[1] Ezt a földtulajdon-formát a föld társadalmasítási fokának további növekedése és a magántulajdon további korlátozása jellemzi, így az újabb lépés a föld társadalmi tulajdonának kialakításában.

E szövetkezett földtulajdon-forma sok közös vonást mutat a szövetkezeti szocialista tulajdon részjegy formájával. Legfőbb közös vonásuk az, hogy a társadalmasításuk éppúgy nem visszavonhatatlan, mint a részjegyformájú szövetkezeti tulajdoné. Közgazdasági tartalmát és helyzetét tekintve azonban a földtulajdon — a részjegyhez viszonyítva — lényeges különbségeket is mutat. Annak megfelelően, hogy a föld nem ismerhető el értékhordozónak, a földrészjegy nem tartható nyilván az általános egyenértékes, a pénz segítségével, hanem csak naturális formájában (terület, minőségjelzés). Ennek következtében a tagság esetleges megszűnésekor nem téríthető vissza pénzben, hanem kizárólag csak természetben.

A szövetkezés fejlettebb fokán a részjegy nem hoz járadékot. A földrészjegy — a részjegytől eltérően — annyiban realizálható sajátos földjáradékban, amennyiben föld-magántulajdonként gazdasági realitásként létezik, amennyiben nem létezik gazdasági realitásként (amennyiben nem hoz járadékot), nem létezik gazdasági értelemben vett magántulajdonként sem a szövetkezeten belül. Tehát a szövetkezeti földtulajdon esetében — ha földjáradékot fizetnek — akkor nem beszélhetünk a társadalmasításnak olyan fokáról, mint a részjegy esetében.

[1] A föld tulajdonjoga a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Közgazdasági és Jogi Kiadó 1958. 34. old.

A szövetkezeti földtulajdon tehát igen lényeges lépés a társadalmasítás útján, de nem zárja ki sem a magántulajdonnak járadékban való realizálását, sem a magántulajdon visszaállítását. A társadalmasítás fokának további növeléséhez azonban olyan lehetőséget tár fel, amelynek alapján a szövetkezők maguk hajthatják azt végre, önkéntesen és fokozatosan, közvetlen gazdasági érdekeiket mérlegelve, az említett sajátos földjáradékot fokozatosan csökkentve, illetve fizetését végül is megszüntetve. E folyamat azonban nem bízható az automatizmusra. A szövetkezeti tagság földtulajdonos rétegei közötti helyes viszony megteremtése gondos politikai vezetést igényel.

A föld-magántulajdon alapján fizetett földjáradék önkéntes megszüntetése révén a termelőszövetkezeten belül a föld-magántulajdon tartalmilag reálisan megszűnik, bár formailag megmarad. A földrészjegy így azonosulna a szövetkezeti tulajdon részjegyformájával. Ez a megoldás a magántulajdonnak csupán formális engedményt tesz, mivel e tulajdon a szövetkezeten belül gazdaságilag többé nem realizálható. Ilyen esetben a föld magántulajdona a szövetkezeten belül gazdasági értelemben már megszűnt, tulajdonjogilag azonban fennmaradt. Ez mindenképpen átmeneti állapot. Fontos kérdés, hogy a föld magántulajdonának gazdasági értelemben vett megszűnése a szövetkezeti csoporttulajdon szintjén megvalósított társadalmasítással vagy az egész társadalom méretében történt társadalmasítással valósul-e meg?

Azokban az országokban, amelyekben a kollektivizálás a korlátozott föld-magántulajdon túlsúlya közepette, és nem a föld teljes nacionalizálása alapján ment és megy végbe, fellelhetők – bár inkább kivételként – a termelőszövetkezeti földtulajdon egyes elemei, megtalálható a termelőszövetkezeti földtulajdon jogi elismerése és szabályozása is. Hazánkban is vannak hívei a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozásának.

A szövetkezeti földtulajdon jogi deklarálása a korlátozott paraszti magántulajdonnal szemben, vagy éppen a föld nacionalizálása megtörténtének deklarálása a földjáradék-fizetés megszűntével igen fontos elvi-politikai és elméleti kérdés.

Érdekesen oldódott meg ez a probléma a Koreai Népi Demok-

ratikus Köztársaságban. Pak Den Aj, a mezőgazdasági kooperátorok kongresszusán felszólalásában, amellett foglalt állást, hogy a földjáradék megszűntével minden föld társadalmi tulajdonná lett, és ezt a szövetkezetek új minta-alapszabályában is le kell rögzíteni. A kongresszuson elfogadott minta-alapszabály 5. cikkelye a következőképpen szól: „A szövetkezet egyesíti és társadalmasítja a tagok összes földjeit és ültetvényeit."[2] A földmagántulajdon úgy szűnt meg, hogy a tagok földjét a szövetkezet előbb egyesítette, majd a magántulajdon földjáradékban való realizálásának megszüntetését valóban a szövetkezeti kollektívák hajtották végre. Tehát a szövetkezet társadalmasította a tagok földjét, ültetvényeit, de azt nem mondja ki egyértelműen, hogy e társadalmasítás csoporttulajdoni vagy össztársadalmi szinten valósult-e meg. Azzal összhangban, hogy a kommunista társadalomba való átmenet előkészítését a szövetkezet egyik céljaként jelölik meg, a minta-alapszabálynak a földhasználattal, a termelési eszközök társadalmasításával, a társadalmi tulajdon állami és szövetkezeti formájának védelmével kapcsolatos több kitétele arra enged következtetni, hogy a földtulajdon társadalmasítása Koreában magasabb fokon következett be, mint amilyent a szövetkezeti csoporttulajdon jelent. A tény az, hogy a paraszti földtulajdon megszűnése gazdaságilag is, jogilag is bekövetkezett.

A földtulajdon társadalmasításáról hazánkban dr. Seres Imre az alábbi megállapítást teszi: „Amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezése a föld-magántulajdon körülményei között megy végbe, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása az egyik legfontosabb és legjobb módja a földmagántulajdon és a társadalmi földtulajdon között meglevő gyökeres ellentmondás megszüntetésének, fokozatos felszámolásának, a föld-magántulajdon fokozatos társadalmasításának."[3] A szerző e munkájában nem becsüli le a szövetkezeti földtulajdont, hanem azt „egyik legfontosabb és legfőbb módnak" te-

[2] A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság Mezőgazdasági Kooperátorainak Kongresszusa. Idegen nyelvű Kiadó Phenjan. 1959. 89. old. (oroszul).

[3] *Dr. Seres Imre:* Id. mű 61. old.

kinti a földmagántulajdonról a föld össznépi tulajdonára való átmenetben. E tétel helyessége vitatható:

1. Ha a föld magántulajdonának megszüntetéséről van szó, s ennek politikai lehetősége is megvan, a fejlettebb, haladottabb megoldást kell választani. Ez — adott esetben — az össznépi tulajdon.

A szövetkezeti földtulajdon közgazdasági összefüggései között nagy szerepe van a különbözeti földjáradéknak. A szocialista társadalomban ezt jórészt az egész társadalom javára kell fordítani, s nem fordítható teljes egészében a csoporttulajdon alapján gazdálkodó egyes kollektívák javára. A föld következetes szövetkezeti tulajdona gazdasági tekintetben azt jelentené, hogy az egyes termelőszövetkezeti kollektívák maguknak tartanák meg a különbözeti földjáradék egészét, valamint csak maguk gondoskodnának a föld termékenységének olyan fokozásáról is, ami ma nagyrészt állami eszközökből történik. Ez rendkívüli módon megnövelné a termelőszövetkezetek közötti különbségeket, ami a szocialista gazdaságban nem engedhető meg. A különbözeti földjáradék nagyobb részének az egész társadalom javára való elvonása, általában az össztársadalmi érdekeket képviselő állami érdek érvényesítése megnehezülne szövetkezeti földtulajdonnal is megerősített szövetkezeti csoportérdek fennállása esetén. Az ár- és adópolitika megvalósításához elkerülhetetlenné tenné az adminisztratív módszerek előtérbe kerülését.

2. A föld szövetkezeti tulajdona kiélezné az egyes szövetkezetek mint több és kevesebb, jobb és rosszabb földdel rendelkező kollektívák közötti ellentmondásokat. Azt jelentené, hogy a jobb földeknek mint a gazdálkodás tárgyainak — a szocializmusban is létező — sajátos monopóliuma kiegészülne a föld szövetkezeti, csoporttulajdonának monopóliumával. Ez a termelőszövetkezetek nagyfokú és tartós differenciálódásához vezetne. Megnehezítené a szövetkezeti tulajdon továbbfejlődését, a jobb és rosszabb adottságok között működő szövetkezetek tőlük független gazdasági adottságainak kiegyenlítését, ésszerű gazdálkodásuk megszervezését, a szövetkezetek közötti, a szövetkezetek és állami gazdaságok közötti földrendezés végrehajtását stb. Ilyen ten-

denciák jelentkezhetnek akkor is, ha a föld nacionalizált, s a szövetkezeti földtulajdon reális léte csak erősítené e nem kívánatos tendenciákat.

3. A szövetkezeti földtulajdont az államnak szükségszerűen korlátoznia kellene. Mint dr. Seres Imre írja: „... a termelőszövetkezeti földtulajdon jogi helyzete lényegében véve hasonló volna és kell, hogy legyen a termelőszövetkezeti fel nem osztható alapba helyezett vagyontárgyak jogi helyzetéhez, de a földtulajdon sajátosságainak megfelelő, még erősebb kötöttséggel."[4] Sem az idézetből, sem a munka további fejtegetéseiből nem derül ki, hogy konkrétan mit kell érteni a „földtulajdon sajátosságainak megfelelő még erősebb kötöttségen".

A fel nem osztható szövetkezeti alap a szövetkezet alapvető tulajdona, amelynek kötöttségeiről már beszéltünk, és közgazdasági lényegük abban áll, hogy a szövetkezeti alap semmiképpen sem alakulhat át magántulajdonná, még a szövetkezet feloszlása esetében sem, hanem akkor az állam vagy más társadalmi szerv, de minden esetben össztársadalmi szerv rendelkezik vele. A szövetkezeti alap e kötöttsége lényegében nem különbözik az önálló elszámolás alapján gazdálkodó állami vállalatok össznépi tulajdonban levő úgynevezett „saját" alapjainak kötöttségétől. Az alapokkal előállított termék tulajdona tekintetében azonban lényeges a különbség. Az egyes állami vállalatok „saját" alapjainak a népgazdasági terv keretein belüli – operatíve önálló – működtetése eredményeként megtermelt termék állami tulajdon. A szövetkezeti alap működtetésének eredménye: a szövetkezeti termék viszont szövetkezeti tulajdont képez, tehát a különbözeti földjáradék is elsődlegesen a szövetkezeté.

Az előző két pontban foglaltak alapján látható, hogy a szövetkezeti földtulajdon esetében tulajdonképpen olyan kötöttségre van szükség, amely biztosítja a föld termékenységének szövetkezeti erőből való megőrzését, fokozását, és amely egyben a különbözeti földjáradéknak – az anyagi ösztönzéshez szükséges mennyiségen felül – az egész társadalom számára való elvonását eredményezi. Ebben az esetben viszont a fel nem osztható szö-

[4] Ugyanott 75. old.

vetkezeti alapnál erősebb kötöttség azt jelentené, hogy a szövetkezeti földtulajdon a földjáradékban nem realizálható, csak jogilag létezik, de gazdaságilag nem. A szövetkezeti földtulajdon ily módon nem más, mint jogi formula.

A szövetkezeti földtulajdon jogi deklarálása általános politikai és gazdaságpolitikai következményekkel járhatna, amelyek nem lennének feltétlenül kedvezőek. Lényegében arról van szó, ha a szövetkezeti földtulajdont tekintjük a földtulajdon szocialista társadalmasítása legjobb módjának, s egyben gazdaságilag is reálisan létezőnek, akkor olyan mellékvágányra csúszhatunk, amelyen sok nehézséget okoz a fő célnak: a földtulajdon össznépi színvonalú társadalmasításának az elérése. S indokolatlanul, magunk teremtjük meg e nehézségeket.

4. A föld kis részének szövetkezeti tulajdonba vétele egyes kivételes esetekben megváltás vagy vétel útján indokolt lehet. A szövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszában pl. bulgáriai termelőszövetkezetekben is lehetővé tették a szövetkezeti földtulajdont, de az a gyakorlatban nem terjedt el.

Sz. Szemjonov adatai szerint 1948-ban a bolgár termelőszövetkezetekben a közösen művelt földek 1,1%-a állami, 1,4%-a szövetkezeti, 89%-a a tagságé, 1,5%-a bérelt magántulajdon, 7%-a pedig különféle egyéb intézmények tulajdonában volt.[5]

A szövetkezeti földtulajdon keletkezésének idején Bulgáriában a paraszti föld-magántulajdon és a termelőszövetkezetekbe bevitt föld magántulajdona kevésbé volt korlátozva, mint hazánkban. Bizonyos körülmények között még a tag szövetkezetbe bevitt földjét is elzálogosíthatták, megterhelhették, eladhatták stb. A magántulajdon korlátozásának ezen kisebb mértékét a bolgár termelőszövetkezetekben fizetett földjáradék viszonylag magas volta is mutatta. Ez a földjáradék eleinte a tagok között felosztásra kerülő jövedelemnek 40—50%-át is elérte, majd — fokozatosan csökkenve — annak 1952-ben 20, 1953-ban 15, 1954-ben 11, 1956-ban 9,5%-ára rúgott országos átlagban.[6] 1959-ben

[5] Voproszi Ekonomiki, 1956. 10. sz. A földtulajdon Bulgária termelőszövetkezeteiben.

[6] Voproszi Ekonomiki, 1958. 5. sz. 141. old.

lényegében megszűnt a földjáradék-fizetés Bulgária termelőszövetkezeteiben.

Bulgáriában tehát a szövetkezeti földtulajdon olyan körülmények között keletkezett, amikor a paraszti föld-magántulajdont még alig korlátozták. Az egyénileg gazdálkodók magántulajdonában levő földet pl. az érdekeltek hozzájárulása nélkül még tagosítani sem lehetett. A bolgár termelőszövetkezeti mozgalomban sem vált különösebb jelentőségűvé a szövetkezeti földtulajdon. Éppen ellenkezőleg, a BKP dolgozta ki a föld társadalmasításának új elméletét, és valósította azt meg a gyakorlatban.[7] A föld társadalmasításának Bulgáriában kidolgozott új elmélete — hazánk sajátos viszonyaihoz alkalmazva — jól szolgálhatja termelőszövetkezeteink szocialista fejlesztésének ügyét is.

Az MSZMP agrárpolitikájának tézisei, valamint az azóta megjelent párt- és kormányhatározatok is lehetővé teszik, nem tiltják meg a termelőszövetkezeteknek — bizonyos körülmények között — a földvásárlást, de termelőszövetkezeteink nem élnek ezzel a lehetőséggel, és eszközeiket inkább a közös gazdaság megszilárdítását és fejlesztését szolgáló egyéb termelési eszközökre, beruházásokra fordítják.

Elméletileg és gyakorlatilag egyaránt fontos a földjáradékelvonás mértékének helyes megállapítása. Ezzel a problémával szorosan összefügg a földek minősítése. Hazánk jelenlegi földminősítési rendszere (a kataszteri tiszta jövedelem aranykoronában) elavult. Azonban a földtulajdonos szövetkezeti paraszt egyéni érdeke és a szövetkezeti érdek összhangja megteremtésében ez az aranykorona-rendszer — jobb híján — alkalmas a probléma áthidaló megoldására. Ám nem teremtett közvetlen érdekeltséget abban, hogy a tag jó termőerőben vigye be földjét a szövetkezetbe. Az aranykorona-rendszer alapján fizetett „földjáradék" erre nem ösztönzött. A parasztság zömének szövetkezeti útra térésével ez a probléma lényegileg megszűnt. A földek termékenységének megőrzése és fokozása most már

[7] Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, 1960. 3. sz. 33. old. T. Csernokolov cikke nyomán.

egész társadalmunk s részben közvetlenül a termelőszövetkezetek feladata.

A földminősítés – az aranykorona-rendszer alapján – a tulajdonos szövetkezeti tag és a szövetkezeti kollektíva mint földhasználó viszonylatában – a tapasztalatok szerint – kielégítőnek mondható. Emiatt tehát a földek új minősítése és értékelése már nem szükséges.

Más a helyzet, ha a szövetkezet és az állam, a népgazdaság kölcsönös érdekeit vizsgáljuk. Egyrészt a szocialista szövetkezeti földhasználat, másrészt a földjáradék célszerű mértékű és módszerű elvonása az egész társadalom számára, a mezőgazdasági termelés és a termelőszövetkezeti gazdálkodás tervszerű fejlesztése a jelenleginél megfelelőbb földminősítést kíván. Szocialista mezőgazdaságunkban a jelenlegi földminősítés nem tekinthető teljesen kielégítőnek a szövetkezeti és az össznépi érdekek helyes összhangját megteremtő, a különbözeti földjáradékok differenciált mértékű elvonását biztosító ár- és adópolitikai stb. intézkedések megalapozásához.

A célnak megfelelő új földminősítési módszer kimunkálása az elavult helyett nagy és igen jelentős tudományos munka. Az új követelményeknek megfelelő földminősítéssel adható ugyanis a legjobb közgazdasági megalapozás az állam és a szövetkezetek helyes gazdasági viszonya kifejlesztéséhez elengedhetetlenül fontos jövedelemszabályozó, tiszta jövedelem centralizáló módszerek kidolgozásához; valamint a termelőszövetkezetek támogatása módszereinek kialakításához.

A PARASZTGAZDASÁGOK TERMELÉSI ESZKÖZEINEK HASZNÁLATI ÉRTÉKE A SZÖVETKEZETI NAGYÜZEMBEN

A termőföldnek a mezőgazdasági termelés sajátos és legfontosabb termelési eszközének hatékony felhasználása érdekében egyéb termelési eszközök is szükségesek, mennyiségük és minőségük, a termőföld területéhez, minőségéhez viszonyított arányuk a termelőerők mindenkori fejlettségi fokát, naturális szerkezetük pedig a mezőgazdasági termelés irányát is tükrözi.

A mezőgazdasági termelés mindenekelőtt a szerves világ fejlődési törvényeinek felismerése, technológiai alkalmazása és felhasználása alapján folyik. A termékek részben növényi, részben állati eredetűek. A mezőgazdasági termelés tehát közvetlen, vagy közvetett emberi szükségletek kielégítésére alkalmas szerves anyagokat állít elő. Ezek használati értékét végső soron szénhidrát, keményítő, zsír, fehérje, vitamin stb. tartalmuk adja.

Az e termékek előállításához felhasznált és alkalmazott termelési eszközök egy része a szerves, más részük a szervetlen természet tartozéka. Ez utóbbiak a termelés folyamán részben a szerves termékek anyagában asszimilálódnak (pl. egyes vegyi anyagok), részben a biológiai folyamatok számára teremtenek kedvező feltételeket (pl. talajművelő, növényápoló eszközök és szerek, istállók stb.), vagy a termékek összegyűjtését, megóvását szolgálják (pl. szállítóeszközök, raktárak stb.). A termelési eszközök ilyen szerkezete általában a mezőgazdasági termelés sajátossága.

A parasztgazdaságok termelési eszközeit a tekintetből is meg kell vizsgálni, hogy használati értéküknél, természeti tulajdonságaiknál fogva mennyiben alkalmasak a szocialista szövetkezeti nagyüzem számára hazánk jelenlegi helyzetében.

A mezőgazdasági termelési eszközök élő része biológiai folyamatok hordozója és eredménye, naturális alakját tekintve nem jelent különbséget, hogy kisüzemben alkalmazzák-e termelési eszközként vagy nagyüzemben. E szempontból az üzemnagyság csak a tekintetben jön számításba, hogy a termelőerők adott fejlettségi fokán kedvezőbb, vagy kedvezőtlenebb tárgyi feltételét jelenti-e az adott növény-, vagy állatfajta termőképességének, illetve termelőképességének. Mivel a nagyüzemben ehhez — a termelőerők fejlődésének mai fokán — általában objektíve kedvezőbb feltételek biztosíthatók, a növénytermesztés és az állattenyésztés hozama, az e fő ágazatokban kifejtett munka termelékenysége az üzemi keret ilyen megváltoztatása útján is növelhető.

Az élettelen termelési eszközök, mint a biológiai folyamatok külső feltételeit alkotó mechanikai, kémiai stb. tényezők, épü-

letek, gépek, egyéb munkaeszközök naturális alakjukban szorosan alkalmazkodnak a kisüzemi keretekhez (kisebb méretűek és erőteljesebben univerzális jellegűek stb.). Egyes vegyszerek ez alól kivételt jelentenek, de az alkalmazásukhoz szükséges gépek és eszközök nem. Így ezek a kisüzemi termelési eszközök nagyüzemű termelésben — naturális alakjukban — csak részben, illetve ideiglenesen alkalmazhatók. Használati értékük, ha a nagyüzembe visszük át őket általában csökken, míg az előbbieké nő.

Vizsgáljuk meg ezt a problémát közelebbről.

I. AZ ÉLŐ TERMELÉSI ESZKÖZÖK

1. Állatállomány

Az állatállomány bármikor mozgatható, új üzemi viszonyok közé helyezhető anélkül, hogy használati értékében károsodás állna be. Ha a kisüzemből a nagyüzembe való áthelyezéssel mégis csökken a használati értéke, annak nem közvetlenül a megváltozott üzemi viszonyokban, hanem más körülményekben kell keresni az okát. A következőkben csak a haszon- és igásállat-állomány egyes sajátosságaira térek ki.

a) Haszonállatok

Nálunk e szempontból a szarvasmarha- sertés- és juhállományt kell elsősorban figyelembe venni, mivel a többi haszonállat népgazdasági jelentősége kicsi, vagypedig noha népgazdasági jelentősége nagy, bevitelére a termelőszövetkezetbe lépők nem kötelezettek (pl. baromfi).

A haszonállat-állomány használati értéke általában nem csökken, ha nagyüzembe tömörítjük, és megfelelő nagyüzemi tartási feltételek között termelőképessége azonnal fokozható. Termelőképességének esetleges visszaesése nem objektív szük-

ségszerűség, vagy abból fakad, hogy a nagyüzemi feltételek hiányosak, vagy szubjektív okokkal magyarázható.

Jelenlegi haszonállat-állományunk nagyobb része – a már szövetkezetbe tömörült és még várható termelőszövetkezeti családok számát, a haszonállat-létszámot és a háztáji gazdaságban tartható állományt figyelembe véve – egyéni tulajdonban maradt. Ezt mutatták a termelőszövetkezetek nyújtotta gyakorlati tapasztalatok is, amelyek szerint 1960 elején a már kollektivizált megyékben a szarvasmarhaállomány 62%-a maradt a háztáji gazdaságokban, a háztáji sertésállomány pedig 3,5-szerese volt a közös állománynak.[8]

A termelőszövetkezetek közös állatállományába tehát a parasztgazdaságok haszonállat-állományának csak a kisebb része került be. A termelőszövetkezetbe lépők rendszerint a jobb egyedeket tartották vissza a háztáji gazdaságukban. Így a közös gazdaságba bevitt állatállomány minősége – eleinte – általában gyengébb a háztájiban maradóénál. A gyorsan szaporítható állatfajok esetében ez a probléma viszonylag könnyen megoldható (pl. sertés, baromfi). Nagyobb gondot okoz a szarvasmarha. A nagy termelőképességű közös szarvasmarha-állomány kialakítása huzamosabb időbe telik. Ezzel egyidejűleg célszerű a fajta- és a típuskérdést is megoldani. A paraszti haszonállat-tartásban főleg a sokoldalú hasznosítást tartották szem előtt, a szocialista nagyüzemi igényeknek viszont a nagyobb termelőképességű, specializáltabb fajták és típusok felelnek meg.

Parasztgazdaságaink haszonállat-állománya tehát általában alkalmas a nagyüzemű tartásra.

b) Igásállatok

A parasztgazdaságok igásállat-állományának használati értéke a nagyüzem szempontjából szorosan összefügg a mezőgazdaság termelőerői fejlettségének színvonalával. Hazánkban lényegében a lóállományról van szó, mert az igázott szarvasmarhát is haszonállatnak tekintjük.

[8] Társadalmi Szemle, 1960. 6. sz.

Kisüzemi gazdaságaink fő vonóereje az igaerő volt. A termelőerők fejlődése azonban azt mutatja, hogy – különösen a szocialista mezőgazdaságban – az igaerőt ugrásszerűen kiszorítja a gépi vonóerő. Világosan látható ez a következő táblázatból:

1. táblázat

A Szovjetunió mezőgazdaságának rendelkezésére álló energiaforrások megoszlása

Lóerőben kifejezett energia %-ban	1916	1928	1940	1950	1956
gépi	0,8	5,2	77,7	88,3	94,6
állati	99,2	94,8	22,3	11,7	5,4
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Voproszi Ekonomiki, 1957. 10. sz. 91. old.

A táblázat világosan mutatja, hogy a Szovjetunióban a kollektivizálás nyomán 1928-tól 1940-ig a gépi vonóerő döntő túlsúlyba került az állati vonóerővel szemben. Ennek a tendenciának az a fő oka, hogy a nagyüzemben a vonóerőt igénylő munkák túlnyomó részében a gépi vonóerő hatékonysága és gazdaságossága sokkal nagyobb, mint az állatié, ez igen gyorsan növeli a munka termelékenységét, és csökkenti a termékek önköltségét.

Hazánk mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek 1960.. évi gépesítési színvonalát figyelembe véve célszerű volt általában 33—34 kat. h. szántóra egy lófogatot tartani. Ez megfelel a gyengén gépesített nagyüzem 30—40 kat. h./1 lófogat átlagának. A KSH 1958-ra vonatkozó adataival számolva a termelőszövetkezetek szántóterületén (háztájival együtt) — a teljes lóállományt figyelembe véve —, 32 kat. h.-anként jutott egy pár ló, míg az egyéni és egyéb gazdaságok (állami szektort kivéve) összes szántóterületén 11 kat. h.-anként. Ezen adatok alapján az a következtetés adódik, hogy a termelőszövetkezetek gépesítésének 1960-as színvonalán, a szövetkezeti nagyüzemeknek az átlagos 1958-as lóállománynak kb. $^2/_3$-ára nem lenne

szükségük. A gépesítés fokozódásával a termelőszövetkezeti gazdaságok lófogatigénye fokozatosan csökkenne, közepes gépesítés esetében 40—50 kat. h./1 lófogatra, az erősen gépesített termelőszövetkezetekben pedig átlagosan 70—80 kat. h./1 lófogatra. A lófogatigény meghatározásakor figyelembe kell venni a háztáji gazdaságok fogatigényét is.

A lófogatsűrűség csökkentését nemcsak gépesítésünk elért színvonala indokolta, hanem az a tény is, hogy a parasztgazdaságok a fogaterőt csak 40—50%-osan használták ki, míg a nagyüzemekben 80—85%-os kihasználtság is elérhető. A lóállomány csökkentésére tehát a gépesítés hatását figyelmen kívül hagyva is sort kellett volna keríteni — bár kisebb mértékben —, minthogy a parasztgazdaságok lófogat-állománya a nagyüzemekben közel kétszeres hatékonysággal használható ki.

A háztáji gazdaságban nem maradhat lóállomány, tehát minden feltétel megvolt ahhoz, hogy a termelőszövetkezetek közös lóállománya a parasztgazdaságok lóállományának legjavából alakuljon ki, a hidegvérű, részben melegvérű fajtákból, illetve sodrott állományból — az üzemi feltételeknek legjobban megfelelő egyedek kiválasztása útján. Negatív szelekció csak teljesen indokolatlan hiba miatt következhetett be.

2. Növényállomány

A növényállomány tenyészideje periódusában a parasztgazdaságok parcelláihoz kötött. A parcellához kötöttség időtartamát nézve elkülönülnek az 1—2 éves szántóföldi növények és az ültetvények.

a) A parasztgazdaságok szántóföldi növényei meglevő állaguk minden károsodása nélkül bármely időszakban átvihetők a nagyüzembe, noha parcellához kötöttek. E kultúrák munkálatainak a nagyüzem előnyeinek jelentős része (szakértelem, munkaszervezés, műtrágya, egyes gépi munkák stb.) érvényesíthető, bár azok teljes kibontakoztatását a táblásítás hiánya egy ideig korlátozza.

A nagyüzemi táblák kialakítása, a célszerű vetésszerkezet és

növénysorrend kimunkálása nem valósítható meg egy csapásra. A termesztett növények tenyészidejének, a kisparcellák talajerő-állapotának, az elővetemény-hatásnak stb. különbözőségeit figyelembe véve a kiegyenlített nagyüzemi táblák és a közös gazdaságnak megfelelő vetésszerkezet, valamint növénysorrend általában csak néhány év elteltével alakítható ki teljesen.

A vetőmag és ültetőanyag bevitele a nagyüzembe — a használati érték tekintetében — különösebb gondot nem okoz. A fajta-egyöntetűség vetőmagcserével könnyen biztosítható stb.

A szántóföldi növénytermesztés nagyüzemivé alakításának útja tehát lényegében teljesen — és a gyakorlatban azonnali termésátlag-növekedést lehetővé tevő módon — megoldottnak tekinthető, legalábbis termelés-technikai szempontból az.

b) Az ültetvények, szőlők és gyümölcsösök tartósan rögzítődnek a parasztgazdaságok parcelláihoz. Meglevő állaguk azonban átvihető nagyüzemi keretek közé, és minden károsodás nélkül be is illeszthető oda. A parcellához kötöttség hosszabb időre korlátokat állít ugyan a nagyüzemi előnyök egy részének kibontakoztatása elé (gépesítés, fajta-egyöntetűség stb.), de az azonnal érvényesíthető nagyüzemi előnyök (szakértelem, munkakooperáció stb.) realizálásával a meglevő ültetvények is jobban hasznosíthatók, mint a kisüzemben. Ennek objektív lehetőségei — bár korlátozottan, de — megvannak. A nagyüzem előnyeinek teljes kibontakoztatásához nagyüzemi jellegű telepítés szükséges. Amíg ezek létre nem jönnek, addig olyan telepítésű ültetvényekkel kell a szövetkezeti nagyüzemben dolgozni, amilyeneket a tagok oda bevittek. Csak helytelenít-hetjük azt a felfogást, amely lebecsüli a közösbe vitt, a sok esetben igaz, hogy nem megfelelő fajtaösszetételű, elhanyagolt szőlők és gyümölcsösök nagyüzemi hasznosítását. Ezen ültetvények indokolatlan elhanyagolása és idő előtti kipusztulásuk elősegítése helyett a hasznosításukban rejlő nagyüzemi előnyök kibontakoztatása legyen a cél.

A termelőszövetkezetekbe bevitt ültetvények nagyüzemesítésének — azok állapotától függően — több célszerűen alkalmazható módszere van, pl. szőlők esetén az átoltás, gépesíthető

kordonművelésre történő átalakítás, táblakialakító telepítések stb., amelyeket sok termelőszövetkezetben sikeresen alkalmaznak.

A parasztgazdaságok élő termelési eszközei – természeti tulajdonságaiknál fogva – általában alkalmasak a nagyüzemű termelésben való felhasználásra. Hatékonyságuk a nagyüzemben azonnal növelhető. E termelési eszközök használati értéke a nagyüzemben inkább nő, mint csökken. Egy részük parcellához kötöttsége lassítja ugyan a nagyüzem nyújtotta előnyök kibontakozásának ütemét. Az igásállat-állomány, amelyet egyre több területről kiszorít a gép, kivételt képez.

II. AZ ÉLETTELEN TERMELÉSI ESZKÖZÖK

a) Az ingó termelési eszközök használati értékét általában az jellemzi, hogy e termelési eszközök a kisüzemi termelés technológiájához idomultak (fogatos eke, fogas, henger, szekér, egyes gépek stb.). Az elmúlt 10—12 év során csak kismértékben újították fel ezeket.

Használati értékük – állapotuktól eltekintve a nagyüzem esetében úgy jellemezhető, hogy a termelőszövetkezetek gépesítésének jelenlegi fokán egy részük – a lófogatok alkalmazásának mértékében – szükséges (talajművelő, növényápoló és szállítóeszközök). Másik részük viszont nem alkalmazható a termelőszövetkezeti nagyüzemekben, amint ezt a szövetkezeti községek példája már 1959-ben teljesen világosan mutatta. A bevitelre kötelezett paraszti termelési eszközök egy része a termelőszövetkezetekben fölöslegesnek bizonyul, és elkallódik.[9] Kis részük olyan gépekből áll, amelyeket a nagyüzem is jól használhat (pl. egyes motorok, kalapácsos daráló stb.).

b) A parasztgazdaságok ingatlan termelési eszközei (gazdasági épületek stb.) eredeti alakjukban – gyakorlatilag – a nagyüzem számára alig jelentenek használati értéket. Általában

[9] Lásd Győr-Sopron megye 7 községe új úton. Kossuth Könyvkiadó 1959.

nem is kötelező a bevitelük, kivéve ha mennyiségük meghaladja a háztáji gazdaság szükségleteit, és a parasztportán kívül helyezkednek el. Egy részüket — nagyüzemi épületek hiányában a termelőszövetkezetek szükségmegoldásként, ideiglenesen felhasználják a közös állatállomány elhelyezésére, raktározásra stb.

Megoldandó probléma marad ezen épületek további sorsa, mert azok a háztáji gazdaság igényeit, különösen a közép- és módosparaszti gazdaságokban meghaladják, és elkallódnak. Egyik — részleges — hasznosítási módjuk a háztáji állattartás tartós fennmaradása.

A parasztgazdaságok termelési eszközei használati értékének megvilágítása nemcsak a szövetkezeti üzemek technikai felszerelésével kapcsolatos probléma, hanem azért is fontos, mert ezek a termelési eszközök magántulajdonban voltak, s magántulajdonuk saját munkán alapult. Termelőszövetkezeti tulajdonba általában úgy kerülnek, hogy tulajdonosuk térítést kap értük. Szükségszerűen meg kell tehát határozni e magántulajdon értékének nagyságát.

AZ EGYES PARASZTI TERMELŐESZKÖZ-CSOPORTOK BEVITELI ÉRTÉKELÉSÉNEK TAPASZTALATAI

A parasztgazdaságok azon termelési eszközeire irányuló társadalmi szükséglet, amelyek bevitelére tulajdonosaik kötelezettek a mezőgazdaság szocialista átszervezésével, a nagyüzemesítéssel különbözőképpen alakul egyes csoportjaik szerint. Egyes esetekben csökken, más esetekben nő. A szocialista nagyüzembe való átvitel idején a termelési eszközök csak az új társadalmi szükségletnek megfelelő mennyiségi és értékviszonyok alapján értékelhetők a célnak megfelelően.

Társadalmi tulajdonba vételük idején a paraszti termelési eszközök újratermeléséhez társadalmilag szükséges munka mennyisége forradalmi változáson megy át. Ennek fő oka az, hogy a szövetkezet a társadalmi tulajdonba kerülő kisüzemi jellegű termelési eszközök jelentős részét elhasználódásuk után

naturális formájában általában nem pótolja, sőt, ha új technika áll rendelkezésre, már fizikai elhasználódásuk előtt kiselejtezi azokat, s helyettük korszerű, a nagyüzem követelményeinek megfelelő termelési eszközöket alkalmaz.

E termelési eszközök értékelésekor tehát fizikai elhasználódásuk mértékén kívül erkölcsi kopásukat, különösen meggyorsult ütemű műszaki elavulásukat is figyelembe kell venni.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában a parasztgazdaságok termelési eszközeinek műszaki elavulása — gyakorlatilag — a korszerű nagyüzemi technika rendelkezésre bocsátásának ütemétől és mindenkori mértékétől függ. Az értéknagyság meghatározásakor ennek, mint értékcsökkentő tényezőnek, feltétlenül számításba kell jönnie. A fizikai kopás mértékének megállapítása, valamint a műszaki elavulás mértékének ily módon történő meghatározása gyakorlatilag megfelelő értékelést biztosítana, ha a szövetkezetnek valamennyi bevitelre kötelezett termelési eszközre szüksége lenne.

E probléma megoldásához elméleti szempontokat ad Marxnak a piaci érték alakulásával kapcsolatos néhány megállapítása, amelyekből kiderül, hogy bizonyos árucsoportoknak az értéküktől lefelé eltérő piaci értéke alakul ki, ha a társadalmi szükséglet csökken irántuk, s így az e használati értékekben testet öltött társadalmi munka egy része hiába kifejtettnek bizonyul.

„Amíg csak az egyes árukkal foglalkoztunk, megelégedhettünk azzal a feltevéssel, hogy az erre a meghatározott árura — melynek ára már mennyiségét is magában foglalja — irányuló szükséglet fennáll, anélkül, hogy a kielégítendő szükséglet mennyiségével tovább törődtünk volna. E mennyiség azonban lényeges mozzanattá válik, mihelyt az egyik oldalon egy egész termelési ág terméke, a másikon a társadalmi szükséglet áll."[10]

Az áruk mennyisége lényeges mozzanattá válik a piaci érték meghatározásában, ha azt az árukra irányuló társadalmi szükséglet szempontjából vizsgáljuk. „Lehetséges, hogy minden egyes árucikk, vagy egy árufajta bármely meghatározott meny-

[10] *Marx*: A tőke. III. köt. 197. old.

nyisége csak a termeléséhez szükséges társadalmi munkát tartalmazza, s ebből a szemszögből vizsgálva ennek az egész árufajtának piaci értéke csak szükséges munkát fejez ki, mégis ha a szóban forgó árut a mostani társadalmi szükségletet meghaladó mértékben termelték, a társadalmi munkaidő egy részét elpocsékolták, s ekkor az árutömeg a piacon a társadalmi munka sokkal kisebb mennyiségét képviseli, mint amennyit valóban tartalmaz."[11] Ha az új társadalmi szükséglet az adott árufajtából többet kíván, az eltérés ellenkező irányú lesz. A kapitalizmusban — az áruforgalom törvényeinek megfelelően — az ilyen árukat értékük alatt adják el, vagy azok részben eladhatatlanokká válnak, illetve áruk értékük fölé szökik.

A kisüzem termelési eszközeinek egy részével a szövetkezetesítés során — értékének alakulását tekintve — az árufölösleg képződéséhez hasonló folyamat játszódik le. Ám ez esetben nem a termelési anarchia okozza a társadalmi szükséglethez képest mutatkozó felesleget, hanem a nagyüzemű gazdálkodásra való áttérés sokágú összefüggései, s a problémát nem a piaci anarchia ösztönösségének megfelelően kell megoldani, hanem a szocialista tervszerűség alapján, a társadalmi és az egyéni érdekeket összehangolva.

Ezek a problémák hazánkban — árcsökkenési tendenciával — különösen az igásállat-állomány és a kisüzemi jellegű holt leltár nagyüzembe vitelével kapcsolatban merültek fel. Árnövelési tendenciát viszont elsősorban a haszonállatok esetében tapasztalhattunk. Ezek a tendenciák hatottak a bevitelre kötelezett termelési eszközök értékelésére is, de nem hanyagolhatók el a termelőszövetkezeti állóeszközök újraértékelésekor sem.

A bevitelre kötelezett termelési eszközök közgazdaságilag megalapozott értékelése tehát igen bonyolult feladat lett volna.

A termelési eszközök értékelését a tsz-tagokból szervezett értékelő bizottságok végezték el. Az állami szerveknek legfeljebb az állt módjukban, hogy e bizottságok munkáját úgy befolyásolják, hogy az értékelés lehetőleg alacsony áron történjék. Az értékelés jóváhagyása végső soron gyakorlatilag a termelőszövet-

[11] Ugyanott, 199. old.

kezeti közgyűlés feladata volt. Az volt tapasztalható, hogy az értéknagyság megállapításakor rendszeres eltérés jelentkezett a közgazdaságilag megalapozott értéknagyságtól. Ez az eltérés nem a véletlen műve, hanem abban az állami, a szövetkezeti és az egyéni érdek viszonya fejeződött ki.

A szövetkezetek megszervezésekor a különböző érdekek másmás súllyal eshetnek latba, és hathatnak az értékelésre. A szövetkezeti gazdaságok stabilizálása után, miután a szövetkezeti érdek és az egyéni érdek helyes viszonya az állami érdekkel összhangban már kialakult, feltétlenül szükségessé és gyakorlatilag reálisan megvalósíthatóvá válik a szövetkezeti termelési eszközök gazdaságilag megalapozott újraértékelése.

A bevitelre kötelezett termelési eszközök értékelésekor — a belépő tulajdonos érdekének megfelelően — azoknak az újratermelésükhöz társadalmilag szükséges munka mennyiségétől meghatározott értékéből kell kiindulni. Alapul vehető tehát az adott termelőeszköz-fajta új beszerzési ára, amelyet a fizikai és erkölcsi kopásnak megfelelő értékleírással csökkenteni kell. Nagy gondosságot igényel azon termelési eszközök értékelése, melyek csak ideiglenesen használhatók a nagyüzemben, tehát a rájuk irányuló társadalmi szükséglet is csak ideiglenes. E termelő eszközök előállítására fordított társadalmi munka alapján való értékelés a szövetkezeten belüli újraértékeléskor nem fogadható el. A társadalmi érdek ettől eltérő értékelési módot kíván.

A termelőeszköz-beviteli kötelezettséget, a térítés mértékét és módját a 7/1959. és a 8/1960. számú törvényerejű rendeletek és végrehajtási utasításaik szabályozzák. A termelőszövetkezetek alapszabálya és közgyűlése nem rendelkezhet azokkal ellentétesen.

A) AZ IGÁSÁLLAT-ÁLLOMÁNY

Az összes igásállatokat, valamint a háztáji gazdaság kereteit meghaladó haszonállat-állományt kötelező bevinni. Ezek értékelésekor a közös gazdaságban való használhatóságukon és azon

kívül, hogy milyen szükségesek a közös gazdaságban, a beviteli kötelezettség alól való könnyű kivonási lehetőségük is mérlegelést kíván.

A gyakorlatban a legélesebben a lóállomány értékelésének problémája jelentkezett.

2. táblázat

A lóállomány megoszlása a tsz közös gazdaság, valamint a háztáji és egyéb gazdaságok között 1959. III. 1-én, Győr-Sopron és Szolnok megyékben

Megye	Mg. tsz közös		Háztáji és egyéb		Együttesen	
	db	%	db	%	db	%
Győr-Sopron	22 474	76	7 132	24	29 606	100
Szolnok	8 707	23	28 544	77	37 251	100

Forrás: KSH adatok

1959. március 1-e e két megyében gyakorlatilag a teljes kollektivizálás ideje volt, mégis az egyikben a tanácsi szektor lóállományának háromnegyede került be a szövetkezetekbe, a másik esetben pedig csak egynegyede. Mindkét megyére jellemző, hogy a háztáji gazdaságokban is hagytak lovat, tehát megsértették az alapszabályt, amely szerint a háztáji gazdaságban ló nem hagyható. A termelőszövetkezetek Szolnok megyében a lóállománynak fenti időpontra egynegyedét vették át, Győr-Sopron megyében pedig kereken háromnegyedét. A későbbiekben ez a probléma úgy oldódott meg, hogy a fölös lóállományt eladták, s azt az Állatforgalmi Vállalat vágásra vagy exportra felvásárolta.

A lóállományt teljesen kötelező lett volna bevinni, viszont az igásló-szükséglet a szövetkezetesítéssel — gyakorlatilag teljes kollektivizálást tételezve fel — az egyéni gazdaságok összesített állományához és szükségletéhez képest lényegesen csökkent. A vonóerő gépesítésének fokozása tovább csökkenti a termelőszövetkezetek igásló-szükségletét. A lóárak tehát a szövetkezetesítéssel nagymértékben estek.

A ló hasznosítása hazánkban alapjában véve kettős volt: 1. vonóerő-forrás, 2. könnyűipari és élelmiszeripari nyersanyag

(hús, bőr). A sportló tenyésztése kisebb jelentőségű volt. Ez utóbbiak nem lehettek a lótartás céljai a kollektivizáláskor. Ilyen körülmények között a termelőszövetkezetekbe bevitt ló értékelésekor az érték felső határa a szövetkezetesítést megelőző időszak piaci árfolyama, míg az alsó határa a vágó ló felvásárlási ára lehetett[12]. Szükségszerűen mindegyik árszint lényegesen alatta maradt az igásló átlagos felnevelési költségének, minthogy a társadalmi szükségletnél nagyobb lóállományra fordított felnevelési költségek egy része a társadalom számára szükségtelennek bizonyult. A lótenyésztés célja ugyanis alapjában véve ez ideig a vonóerő-szükséglet fedezése volt.

Az értékelő bizottság a termelőszövetkezetbe bevitt ló értékelésekor a helyi piaci árból indult ki, és ha a szövetkezet érdekét tartotta elsősorban szem előtt, az árat olyan mértékűre igyekezett leszorítani, amely még elfogadható volt a belépő tag számára is. Az „alku" eredményeként az ár rendszerint kisebb lett a teljes szövetkezetesítés ideje előtti magánforgalomban kialakult árnál, de nagyobb annál, mint amennyit az Állatforgalmi Vállalat fizet a levágásra értékesített lóért.

Rendszerint 20—25%-ot vontak le a szövetkezeti alapba az így megállapított értékből, 75%-át pedig a tag két év alatt megkapta a szövetkezettől. A szövetkezetek nagy átlagban 2500—3000 Ft-ra értékelték a bevitt lovakat 1960 tavaszán, az Állatforgalmi Vállalat pedig átlagosan 1000—1200 Ft-ot fizetett a vágásra átvett lóért. A két árszint különbsége tehát nagy volt. A különböző szövetkezetekben az értékelés is különböző volt, elsősorban a szövetkezeti érdek és a magánérdek harca következtében. Azok a szövetkezetek, amelyek a szükségletüket meghaladó lóállományt is átvették, s azt viszonylag jól fel is értékelték, elsősorban a tagok magánérdekeit tartották szem előtt. Ezek még abban az esetben is rosszul jártak, ha a lovat önköltségén alul kapták meg, mert fölös lóállományukat csak lényegesen olcsóbban adhatták el.

A lóállomány kötelező bevitele biztosította a termelőszövetkezet számára a vonóerő-szükséglet fedezetét, és megszüntette

[12] A ló hasznosításának egyéb területét, a sportot, honvédelmet, exportot stb. figyelmen kívül hagytam.

annak lehetőségét, hogy magánszemélyek a lovat kizsákmányoló tevékenységre használják fel, de e beviteli gyakorlat egyben meglehetősen ellentmondásos helyzetet is teremtett.

1. Amely szövetkezetbe viszonylag sok lovat vittek be, s azokat magasra értékelték, ott lényegében a termelőszövetkezet vállalta magára az árcsökkenés okozta károsodást. A tagok munka szerinti részesedése a termelőszövetkezet termékeiből a megváltási díj összegével is csökkent.

2. Minthogy a termelőszövetkezetek országosan nem egységesen értékeltek, lóállományuk értékadatai azonos értékű állomány esetében is különbözők lettek. Ezért a termelőszövetkezeti lóállomány stabilizálódásával szükségszerű lesz azt újraértékelni országosan egységes módszerrel.

3. Egyes szövetkezetek aránylag indokolatlanul sok, mások viszonylag kevés lovat tartottak meg. Az első esetben a nagy lóállomány bizonyos mértékben gátolja a gépesítést, a második esetben pedig a gépesítés elért foka még nem indokolja a viszonylag kis lóállományt, és vonóerőhiány keletkezik.

4. A csikónevelés — a nagy áresés következtében — veszteségessé vált, s veszélybe került a gazdasági lóállomány szükséges mértékű pótlása is. Ezért külön intézkedésekre volt szükség a célból, hogy a termelőszövetkezeteket érdekeltté tegyük a csikónevelésben.

A problémák egy részét a gyakorlatban általában helyesen oldották meg. A szövetkezetek kiválogatták a bevitelre kötelezett lóállomány javát, amire viszont nem tartottak igényt, azt a belépő eladta az Állatforgalmi Vállalatnak.

A szövetkezetektől átvett lovak értékelésének bizonyos fokú országosan egységes szabályozása — az általános irányelven túlmenően — elősegíthette volna az egységesebb értékelést.[13]

[13] Ilyen célból alkalmazni lehet az alábbi módszert:

1. Irányár (Ái.) megállapítása népgazdasági szinten a forgalmi átlagár (Áf.), a vágásra történő felvásárlási átlagár (Áv.), a bevitelre kötelezett lóállomány (Lb.) és a beinduló tsz-ek igásló-szükséglete (L1.) a levágásra vagy exportra felvásárlandó lómennyiség (Le). Az optimálisan gépesített termelőszövetkezetek igásló-szükségletét (L2.) figyelembe véve.

Ezek az adatok népgazdasági méretekben a szükséges pontossággal

Az újraértékelés azonban ennek ellenére szükséges lett volna, amint a lóállomány viszonylag stabilizálódik.

B) A HASZONÁLLAT-ÁLLOMÁNY

Az alapszabály a tagságot csak arra kötelezte, hogy haszonállat-állományának a háztáji gazdaság méreteit meghaladó mennyiségét vigye be a szövetkezetbe. A termelőszövetkezeti nagyüzem haszonállat-szükséglete elméleti megfontolás szerint is, de a tényleges adatok szerint is — összehasonlítva a kisüzemével — növekvő tendenciát mutat. Ez a haszonállat-

rendelkezésre álltak, illetve a rendelkezésre álló adatokból kiszámíthatók voltak. Az országos megváltási irányár tehát kiszámítható volt a következő formula szerint:

$$Á_1 = \frac{\frac{(L1 + L2)}{2} Áf\ Le - \frac{(L1 - + L2)}{2} Áv}{Lb}$$

2. Az országos irányár és az országos forgalmi ár viszonyát kifejező kulcsszám megállapítása. (K = Ái/Áf)

3. Az így kapott kulcsszámmal szorozva a helyi forgalmi árat, megállapítható, hogy kb. milyen árcentrummal célszerű a termelőszövetkezetnek átvennie a lovakat.

A kulcsszám alapjául szolgáló képlet segítségével végzett számítások az országos átlagtól különböző okból eltérő állománnyal (annál nagyobb vagy kisebb) rendelkező termelőszövetkezetekben azt mutatták, hogy a nagyobb felesleggel rendelkező szövetkezetekben az országos irányártól az eltérés lefelé, kisebb eltérés esetében pedig felfelé következett be.

A formula szerint kialakított irányár igen érzékenyen tükrözi a vonóerő gépesítésével kapcsolatos igásállat-értékváltozást.

Ez a számítás viszont feltárta azt is, hogy az újonnan alakult termelőszövetkezetek különböző adottságai miatt keletkezett különböző árak (pl. szomszédos szövetkezetekben) ellentmondást rejtenek magukban. A szövetkezetek lóállományának teljesen egységes értékelése országosan tehát csak akkor lesz megoldható, ha az már viszonylagos stabilitást ért el, addig csak a túlságosan nagy értékelési hibák küszöbölhetők ki. A vázolt módszer ezeket az ellentmondásokat csökkentette volna.

állomány piaci áralakulásában is tükröződött. (Itt nem térek ki a takarmánybázis megváltozásából, az életfenntartó és a termelő takarmány arányából adódó problémákra — amelyeknek az állatlétszámmal nyilvánvaló az összefüggésük — nem vizsgálom egyes ágazatok jövedelmezőségét sem stb. Csak azokra a kérdésekre utalok, amelyek már a tömeges kollektivizáláskor nyilvánvalóak voltak.)

A szarvasmarha-, sertés- és juhállomány esetében, ezek nagyüzemi használhatósága terén nem állnak fenn olyan gazdasági természetű, a gépesítés fejlődésével összefüggő korlátok, mint az igásállat-állománynál. Éppen ellenkezőleg, a gépesítés azzal, hogy a lóállomány egy részét feleslegessé teszi, takarmánytermő területeket szabadít fel a haszonállat-állomány számára. Az állati termékek iránti növekvő társadalmi szükséglet pedig a lehetőségek kiaknázására ösztönöz. A haszonállat-szükséglet tehát a tömeges szövetkezetesítéssel növekszik.

A főbb haszonállat-fajok tartásának mértéke a háztáji gazdaságban korlátozott. Ám, ha figyelembe vettük a meglevő és a várhatóan belépő termelőszövetkezeti családok számát, és ezt egybevetettük a tanácsi szektor birtokában levő haszonállatok számával, akkor kiderült, hogy az alapszabály szerint, tehát — jogilag — hazánkban — gyakorlatilag egyenletes elosztás esetén — a háztáji gazdaságokban maradhatna, illetve maradhatott volna az egész szarvasmarha-, sertés- és juhállomány.[14]

Hogy mégis akadt bevitelre kötelezett haszonállat, annak egy-

[14] A KSH adatai szerint 1958. május 31-én az 1 kat. h.-on aluliakat figyelmen kívül hagyva 1 366 389 volt az egyéni gazdaságok száma. Az 1 kat. h.-on aluliakat is figyelembe véve ez a szám 1 634 128 volt. 1958. március 1-én a szarvasmarha-állománynak kereken egyharmada, a lóállománynak egynegyede, a sertéseknek fele, a juhoknak kétötöde volt a 0—5 kat. h.-ig terjedő területű gazdaságokban.

Az egyéni gazdaságok, valamint a termelőszövetkezeti csoportok és a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságainak tehénállománya 1959. március 1-én 786 685 db, kocaállománya 426 998 db, anyajuhállománya pedig 395 431 db volt. Ezekből az adatokból látható, hogy teljes szövetkezetesítést tételezve fel, ez az állomány még ki sem töltené a törvényesen tartható háztáji állatállomány-létszámot, hanem messze elmaradna attól.

részt az volt az oka, hogy ez az állatállomány nem egyenletesen oszlott meg az egyéni gazdaságokban. Egyenletes megoszlás a magángazdálkodás viszonyai között lehetetlen. A tömeges szövetkezetesítés időszakában a beviteli kötelezettség ismert szabályozása akadályozta a megoszlás kiegyenlítődését, amely a belépést megelőzően egy éven belül eladott állatállományra vonatkozott, korlátozta továbbá a parasztgazdaságok vásárlási képessége és szándéka.

Szerepe volt annak is, hogy a volt agrárproletár termelőszövetkezeti tagok egy része nem kívánt teljes mértékben élni alapszabály adta jogával.

Mindehhez hozzá kell tenni azt is okként, s ez nagyon fontos, hogy a termelőszövetkezetekben az alapszabály megengedte háztáji állatállomány gazdaságilag nem tartható fenn. Ha minden tag élne alapszabály adta jogaival, tagonként átlag kb. 4 kat. h. háztáji terület kellene a háztáji állatállomány takarmányigényének biztosítására. A háztáji gazdaságok területe viszont maximum 1 kat. h. lehet családonként. Szükségszerű tehát, hogy a háztáji gazdaságok állatállományának takarmányszükségletét is a közös gazdaság fedezze. A közös gazdaságokból a háztáji gazdaságoknak juttatható takarmánymennyiséget viszont korlátozza a közös gazdaság vetésterülete, annak szerkezete, árunövény-termesztési kötelezettsége, a közös állatállomány takarmányszükséglete, az egyes termelőszövetkezeti tagok esetében a teljesített munkaegységek száma és az azokra kiadható takarmánymennyiség stb.

E sok tényező együttes hatása gyakorlatilag a következőkben foglalható össze:

1. A közös gazdaságba került szarvasmarha-, sertés- és juhállomány egy része elsősorban a módosabb paraszti gazdaságokból került ki, ezek azonban a parasztgazdaságok kisebb részét jelentették.[15] E gazdaságok állatállományuk legjavát tartották vissza a háztáji gazdaságban.

[15] 1958-ban a 0—8 kat. h.-as egyéni gazdaságok jelentették az összes gazdaságok 81%-át, a 9 kat h.-on felüliek pedig a 19%-át. A bevitt állatállomány szükségszerűen nagyrészt ebből a 19%-ból került ki.

2. A közös gazdaságba került állatállomány átlagos minősége eleinte szükségszerűen gyengébb a háztáji gazdaságénál, tehát kevésbé termelőképes.

E megállapításnak a felületes szemlélő számára ellentmond a következő táblázat, amely a közös gazdaságban nagyobb tehenenkénti átlagos tejhozamot mutat, mint amilyent a háztáji és egyéni gazdaságokban elértek.

3. táblázat

Év	Tehénállomány 1000 db*			Tehenenként átlagos évi tejhozam liter			A tsz-ek területének alakulása %**
	mg. tsz		egyéni és egyéb	mg. tsz		egyéni és egyéb	
	közös	háztáji		közös	háztáji		
1949	—	—	—	1400	1400	1400	0,5
1950	8,8	—	—	2000	1400	1400	2,9
1951	22,5	16,8	906,7	1565	1520	1552	6,3
1952	40,8	50,3	877,6	1285	1480	1502	9,9
1953	74,7	82,0	782,0	1178	1426	1447	14,5
1954	54,8	60,8	780,5	1500	1500	1556	10,1
1955	52,6	59,3	784,8	1790	1600	1603	9,9
1956	69,3	92,5	754,2	1770	1555	1555	13,6
1957	31,3	27,2	835,7	1980	1850	1858	7,2
1958	44,2	31,5	809,9	2380	1990	1990	7,9

*II. 20. és III. 3. közötti adatok
**A termelőszövetkezetek mezőgazdasági területe az összes mezőgazdasági területek százalékában
Forrás: KSH évkönyvek

A táblázat szerint a közös tehénállomány tejhozama 10 év alatt 6 esetben meghaladta a háztáji állományét, 2 esetben egyenlő volt vele, 2-ben pedig alatta maradt annak, tehát a közös tehénállomány tejhozama általában nagyobb volt a háztájiénál. De a háztáji állomány éppen 1952-ben és 1953-ban érte el a közösnél nagyobb tejhozamot, amikor a közös terület és a közös tehénállomány a nagyobb arányú belépések eredményeként gyorsan növekedett. A közös gazdaság legjobb évei viszont azok voltak, amelyekben a közös tehénállomány és a közös terület még kicsi volt, illetve jelentős mértékben visszaesett (1950, 1951, 1956, 1957, 1958). A háztáji tehénállomány mennyisége viszont nem mutat ilyen kifejezett negatív korrelációt a tejhozam

alakulásával, de többé-kevésbé szoros összefüggést mutat az egyéni és egyéb gazdaságok tehenenkénti tejhozamának alakulásával, noha a vizsgált időszakban a háztáji tehénállomány mennyisége nagymértékben ingadozott. Ez egyedül a tartási feltételek különbözőségével nem magyarázható. Nagy szerepe volt ebben annak a közismert ténynek is, hogy a közös tehénállományba a tömeges belépések során sok kisebb tejhozamú állat került. Ennek hatására a háztáji tejhozamoknak jobban ki kellett volna ugraniuk, de ez a kiugrás elmaradt – elsősorban a takarmányozási viszonyok romlása miatt. A háztáji gazdaság területén a tagok ugyanis rendszerint a sertésállomány számára, termeltek takarmányt (a háztáji területeknek átlagosan háromnegyed részén kukoricát, egynegyedén burgonyát, árpát stb.), így a tehénállomány a közös takarmánybázisra volt utalva. Ám a közös gazdaságból a háztáji gazdaságok tehénállományának takarmányszükséglete nem mindig volt megfelelően kielégíthető.

3. A teljes szövetkezetesítés körzeteiben a nagyüzemi épületek és berendezések hiánya is gátolta a közös állatállomány termelőképességének kifejlesztését. Az az eljárás, hogy a bevitelre kötelezett állományt ideiglenesen a háztáji gazdaságban tartottak, csak részben ellensúlyozhatta az állomány kondíciójának leromlását.

1958. és 1959. március 1. között a szarvasmarha-, a sertés- és juhállomány – a magánszektor kivételével – minden szektorban növekedett, de az anyaállomány terén már más volt a helyzet. Pedig az állatállomány továbbfejlesztésének kulcsa az anyaállomány. A KSH adatai szerint a termelőszövetkezetek szarvasmarha-állományán belül a tehénarány 1950-től 1958-ig 42,3—50,5% között ingadozott. Az 50,5%-ot a tehenek aránya 1957. március 1-én érte el, e szintről 1958-ban 47,1%-ra, 1959-ben pedig 45,3%-ra esett vissza. A háztáji gazdaságokban a tehenek aránya 1951—1958-ig 61,4 és 53,7% között mozgott, majd az 1958-as 60,6%-ról 1959-re 49,4%-ra esett vissza.

1958 és 1959 között az állami szektort kivéve mindegyik szektorban esett a tehenek aránya.

A kocák aránya pedig ez időben az állami szektorban és a termelőszövetkezetekben csökkent, míg a háztáji gazdaságokban és az egyéni gazdaságokban emelkedett, országos átlagban pedig nem változott. Az anyajuh-állomány aránya a háztáji gazdaságokat kivéve mindenütt esett, bár a tehenek arányánál kisebb mértékben. Míg a tehénállomány megkétszerezéséhez — a biológiai sajátosságok és a szükséges szelekció következtében — átlagosan 7—8 év szükséges, az anyajuh- és különösen a kocaállomány ennél jóval gyorsabb ütemben fejleszthető. Mindebből következik, hogy különösen a tehénállomány alakulására szükséges nagy figyelmet fordítani. A szektorális változások érzékenyen befolyásolják ennek fejlődését.

A szövetkezetesítés nyomán a szövetkezeti tagok háztáji gazdaságában a tehenek aránya megnövekszik, és az állomány a beviteli szelektálás révén — tudniillik rendszerint a jobb egyedet tartják meg — minőségileg javul. A termelőszövetkezet közös gazdaságában a tehenek aránya csökken éppen ebből az okból, és az állomány a beviteli szelekció következtében minőségileg romlik. A tartási viszonyok az állomány minőségére, alakulására azonban hatnak.

A szarvasmarha-állományon belül, különösen a tehénállományban, tovább nőhet a minőségi különbség a háztáji vagy a háztáji számára szánt, és a közös vagy a közösbe szánt állomány között. A szarvasmarha-tartás népgazdasági jelentőségét, üzemi kihatásait is figyelembe véve kitűnik, hogy ezt a kérdést kiemelt fontosságú problémaként kívánatos kezelni. A szövetkezetesítés során — a gyakorlati tapasztalatok szerint — a lóárakkal ellentétben a szarvasmarha, különösen a tehén forgalmi ára jelentősen emelkedett. A fő ok a viszonylagos tehénhiány volt. Ezt a helyzetet azonban bizonyos mértékig elködösítik az olyan jelenségek, amikor a termelőszövetkezeti községekben a takarmányozás megoldatlansága miatt a tagok igyekeznek szabadulni háztáji szarvasmarha-állományuk egy részétől. A közös gazdaságok számára jövedelmezőbb a sertéstartás, a baromfinevelés s a marhahizlalás a tehenészetnél, s ezért a jövedelmezőségi szemlélet alapján háttérbe szorulhat a közös tehenészet fejlesztése. Mindezek következtében a tehénállomány piaci forgalmá-

ban bizonyos áresés következik be a szövetkezetesítés utáni egy-két év során stb. Az ilyen jelenségek arra utalnak, hogy a szarvasmarha-tenyésztés és a szarvasmarha-állomány fejlesztése bizonyos mértékig háttérbe szorul, az állomány számszerűen csökken, minőségileg leromolhat.[16]

A beviteli értékesítés árszintjének helyes alapját ez esetben kétségtelenül a helyi piaci árszint képezhette, amelynek alapját a kisüzemi felnevelés összes értékalkotó költségei képezik. Ezek a költségek nem magasabbak a jelenlegi átlagos nagyüzemi költségeknél, s csak viszonylag lassú ütemű változásuk várható. A társadalmi érdek tehát nem szenved kárt, ha az egyéni érdeknek megfelelően olyan az átvételi ár, amely teljesen megfelel a helyileg kialakult piaci áraknak, és nem tér el azoktól lefelé. A lefelé való eltérés — a vázolt körülmények között — káros hatású lett volna a közös szarvasmarha-állomány fejlődésére. A legjobb minőséget még inkább stabilizálta volna a háztájiban, és rontotta volna az előreláthatóan a közösbe kerülő állatok tartását.

Minél nagyobb mértékben sikerült a jó minőségű tehén- és üszőállomány bevitelét biztosítani a termelőszövetkezetekbe, annál kisebb lett a szarvasmarha-tenyésztés és -tartás visszaesése a szövetkezetesítéssel, annál kevésbé vált veszteségessé a közös gazdaságnak ez az ágazata. A teljes piaci áron túl további ösztönzést jelenthetett volna a szövetkezeti alaphoz való csatolás mértékének csökkentése a szövetkezetbe bevitt tehenek és üszők esetében. Akkor, amikor a háztáji állomány szaporulata felvásárlás révén kerül a közösbe, ez gyakorlatilag meg is történik.

A közös gazdaságok fejlődésének kezdetén a közös sertéstenyésztés, baromfitartás és a marhahizlalás feltételei sokkal könnyebben megteremthetők, mint a közös tehenészeté. Azonban pl. a sertéstenyésztés esetében perspektivikusan nyilvánvalóan elsősorban a hússertésről lehet szó, amely szintén igényli

[16] Az önköltségkalkulációk gyakran mutatják veszteségesnek a szarvasmarhatartást olyan esetben is, amikor az ilyen eredmény egyébként érthetetlennek tűnik. Ez az ágazati önköltségszámítás metodikai hibájára is utal.

a tejgazdaságot.[17] A hússertés-állomány állati fehérje ellátásának általánosan más módon történő megoldása gyakorlatilag csak a jövőben, ha nem is távoli jövőben valósulhat meg. Ha a szövetkezet kezdeti nehézségeit a sertés-, vagy baromfitenyésztés előtérbe állítása révén könnyebben le tudja küzdeni, s ezért az állattenyésztésnek ezeket az ágazatait kívánja elsősorban meghonosítani, hiba lenne gátolni ilyen törekvését, hiszen a népgazdaság csak így kaphat gyorsan és nagy mennyiségben húst, tojást a termelőszövetkezetektől. Megfontolandó azonban, hogy a termelőszövetkezetek állami támogatása ugyancsak elsősorban erre irányuljon-e, vagy inkább a szarvasmarha-állomány fejlesztését segítse elő, amely ugyan nagyobb beruházásokat követel, viszont a népgazdaság és az üzemek számára nem kevésbé fontos, s esetleges elhanyagolása tartós károkat okozhat. A marhahizlalás egyébként sem hátrányosabb jövedelmezőség tekintetében a szövetkezetek számára a sertéshizlalásnál vagy a baromfitenyésztésnél.

C) A NÖVÉNYÁLLOMÁNY. AZ ÜLTETVÉNYEK PROBLÉMÁJA

A vetőmag- és takarmánybeviteli kötelezettség mértékét a beadott föld bevetetlen szántóterületének vetőmagszükséglete és a közösbe adott állatállomány takarmányszükséglete szabta meg.

A beviteli kötelezettség mértékének ilyen meghatározása a gyakorlatban több problémát vetett fel. A vetőmag, az ültetőanyag és a takarmány piaci ára rendszerint magasabb volt, mint a beviteli elszámolás adta eredmény. A háztáji gazdaság szükségletére való tartalékolás, személyi szükségletre való tartalékolás arra ösztönzött, hogy e terményeket ne adják be.

[17] Minthogy ez a feltétel sok sertéstenyésztéssel rendelkező termelőszövetkezetben nincs meg, vissza kellett lépni a tenyésztési irányban is. Le kellett mondani arról, hogy a sertéstenyésztés gyorsabb ütemben térjen át a népgazdasági és világpiaci igényeknek jobban megfelelő és jövedelmezőbb hússertés-tartásra.

Az egyik esetben a piaci áruforgalom esetleg csábító árai, a másik esetben a közös gazdaság kezdeti kisebb eredményei ellen való fokozott biztosítási törekvés révén érvényesült a magántulajdonosi szemlélet és beállítottság. A szóban forgó termelési eszközök forgalmának rosszabb ellenőrizhetősége kedvező feltételt teremtett ehhez.

A beviteli ösztönzésnek az a gyakorlati megoldása, amely szerint a tag terményrészesedését megterhelték a beviteli hiánnyal, nem mindig hozta meg a kívánt eredményt. Olyan esetben, ha a belépéskor a piaci árak magasra szöktek, akkor a belépők különösen érdekeltté váltak abban, hogy inkább terményrészesedésüket terhelje a beviteli kötelezettség, s tudatosan elmulasztották azt stb. E problémák megoldására volt hivatott az a rendelkezés, hogy a bevitt takarmánynak és vetőmagnak teljes értékét meg kellett téríteni. Ez jó megoldás volt abban az esetben, ha a piaci ár nem tért el jelentősen ettől a teljes értéktől, de ha eltért, a probléma megoldatlan maradt. A tag érdeke a magasabb, a szövetkezeté az alacsonyabb ár volt, a szabályozás pedig nem terjedt ki arra, hogy a helyi forgalomban kialakult piaci árat, vagy állami felvásárlási árat kell-e teljes értéknek tekinteni.

A gyakorlatban több helyen jól bevált az a megoldás, hogy a bevitt vetőmag és takarmány a belépő tag egy évre szóló vetőmag- és takarmányalapi betétjét képezte, amelyet az új termésből visszakapott. A problémát így oldották meg a legkisebb zökkenővel.

Megoldatlan maradt azonban az a kérdés, hogy ugyanazon földterület esetében a jobban gazdálkodó dolgozó parasztra, aki több állatot tartott és vitt be a termelőszövetkezetbe, mint a rosszabbul gazdálkodó, az állatbevitel is, meg a takarmánybevitel is nagyobb terhet rótt, mint a rosszabbul gazdálkodóra, ha nem kapta meg a helyi piaci forgalomban kialakult értéktérítést.

A belépő tag bevitt szántóföldi vetéseinek értékelési kérdéseit az előbbiek szerint lényegében helyesen oldotta meg a bevitelig eszközölt ráfordítások megtérítése illetve jóváírása. Amennyiben a bevitt növényállomány értékét a szövetkezet megtéri-

tette, az közgazdasági értelemben a szövetkezeti alap részévé vált, noha a vetőmag- és takarmányalap mint a termelőszövetkezet saját forgóalapja, a nyilvántartás gyakorlatában elkülönül az állóeszközök saját forrását képviselő szövetkezeti alaptól, és „termelési alappá" válik. Ugyanez az értékelési és értéktérítési mód érvényes az egyes élő fákra és a még termőre nem fordult ültetvényekre, szőlőkre és gyümölcsösökre is, ugyanakkor ez utóbbiak nem tekinthetők forgóalapnak.

A termelőszövetkezetbe bevitt termőre fordult szőlők és gyümölcsösök, erdő értékelése és értéktérítése lényegesen eltér a többi növényféleségétől. Ugyanis ezekért – a vonatkozó törvények szerint – „térítés nem jár", viszont a közgyűlés ilyen területekre magasabb földjáradékot állapíthat meg, mint az egyéb földek után, figyelembe véve a bevitt szőlő, gyümölcsös, vagy erdő állagát (állapotát), termőerejét, stb. Így szabályozza ezt a 19/1959. FM számú rendelet, amely a 7/1959. sz. tvr.-en alapul. A 8/1960. számú tvr. sem változtat ezen.

E gyakorlathoz hasonló módszert alkalmaztak a bulgáriai termelőszövetkezetekben a bevitt szőlők, gyümölcsösök és erdő, általában az ültetvények esetében. Ám Bulgáriában a beviteli rendszer ezzel megkülönböztetett fontosságúnak ismerte el az ültetvényeket, mert a többi térítés nélkül bevitt termelési eszköz nem növelte meg a tagnak járó földjáradék mértékét, ez pedig igen. Hazánkban viszont ugyanez a rendszer a szőlő- és gyümölcstermesztésnek megkülönböztetően hátrányos helyzetet teremtett a szántóföldi növénytermesztéshez és az állattenyésztéshez képest, amely ágazatok területén általában megtérítették a bevitt termelési eszközök értékét. E hátrányos megkülönböztetés gyorsíthatja a nem nagyüzemi telepítésű szőlők és gyümölcsösök kipusztulását, és új telepítésűekkel való felváltását. Népgazdaságilag ez túlságosan nagyvonalú és költséges módszer, még abban az esetben is, ha a szövetkezeti tagot a megnövelt földjáradék teljesen kárpótolja.

Az itt felvetettek világosabbá tételéhez szükséges néhány kérdés előzetes tisztázása:

1. A termelőszövetkezetben fizetett földjáradék (pontosabban: a földrészjegy alapján fizetett földjáradék) társadalmi-gazdasági

értelemben egyrészt a föld-magántulajdon realitásának eredménye, másrészt egyben fokozatos társadalmasításának is eszköze. Megkönnyíti, hogy a földet közös használatba adják.

A tulajdon szerinti elosztást — a közös gazdaság fejlődése alapján — fokozatosan felváltja a munka szerinti elosztás, majd a szükségletek szerinti elosztás. A volt földtulajdonos földjáradékként — több évre elosztva — meghatározott összeget kap, amely magántulajdonának terméke, fizetése a magántulajdon társadalmi tulajdonná való átalakítását segíti elő, és azt szolgálja. A földjáradék fizetésének megszűnése pedig — gyakorlatilag — a közgazdasági értelemben vett föld- magántulajdon megszűnését is jelenti. A magántulajdon alapján kifizetett földjáradékok összege — ebben a vonatkozásban — felfogható a földtulajdon sajátos megváltási eszközeként, a földmagántulajdonáért fizetett térítésként. *A már tárgyalt megváltásnak és e földjáradéknak lényegében azonos a funkciója: a magántulajdon átalakítása társadalmi tulajdonná.* A termelőszövetkezeti jövedelemelosztás tekintetében mindkettő tulajdon szerinti és nem munka szerinti egyéni jövedelem. Az egyes élő fákért, termőre nem fordult ültetvényekért megváltás, zárt telepítésű és termőre fordult ültetvényekért földjáradék-többlet jár. Egyik esetben az értéktérítés, másikban a földjáradék teljesíti ugyanazt a szerepet. Az ültetvények után fizethető nagyobb földjáradék magasabb térítési összeget jelent. Ebben a felfogásban tehát nem arról van szó, hogy az ültetvényekért nem jár térítés, hanem csak arról, hogy a térítést földjáradék-többlet formájában fizetik meg. Azt kell tehát megvizsgálni, hogy a szóban forgó esetben melyik térítési forma a legcélravezetőbb.

2. A termőre még nem fordult ültetvényekért és az egyes élő fákért teljes értéktérítés jár — földjáradékba burkolás nélkül, viszont a termőre fordultért, illetve zárt telepítésű ültetvényért földjáradék-többletet fizetnek. Nem állítható, hogy teljesen alaptalan ez a megkülönböztetés. Kétségtelen pl., hogy az ültetvények termőre fordulásának időpontja egyben értékük legmagasabbra emelkedésének pillanata is, ami a számvitelben úgy tükröződik, hogy az állóeszközként kezelt ültetvények értékcsökkenési leírását azok termőre fordulásától kezdődően

számolják. Igaz, hogy a termőre fordulásig értéknövekedés, utána értékcsökkenés forog fenn, azonban ez nem indokolja a térítés módjának e megkülönböztetését. Nem indokolja ezt a telepítés zárt vagy nem zárt jellege sem.

A térítés mértéke és módja, teljes összegében is, annak évi bontásában is különböző lehet. Az értéktérítés előre meghatározott összeget jelent, tehát az változatlan összegű. Egyösszegben, vagy bizonyos számú évre elosztva részletekben fizetik. Ez mint tehertétel, függ az értéknagyságtól (terület, állapot, minőség) és a térítési évek számától, de független a szövetkezet évi bevételeitől. Ennek következtében *az évi értéktérítési tehertétel* a szövetkezet számára *relative annál nagyobb, minél kisebbek a szövetkezet bevételei*, tehát pl. rossz termés esetén nagyobb, jó termés esetén kisebb.

A földjáradék-többlet hazánkban az értéktérítéssel szemben nem jelent előre meghatározott összeget. Ebben az esetben az évekre nem bontott teljes térítési (földjáradék) összeg meghatározatlan. És évről évre is változhat bizonyos határokon belül az évi eredményektől függően.

A földjáradék-többletnek mint évi tehertétel súlyának megvilágításához, először is meg kell vizsgálni a földjáradék mértékének megállapítási módját. A földjáradék mértékének megállapítása alapjában véve kétféleképpen lehetséges: 1. Meghatározható a *felosztásra kerülő jövedelem %-ában*. Ebben az esetben nagysága az évente *felosztásra kerülő jövedelemtől függ*. Ez tehát „változó földjáradék", mivel az évi jövedelem is változik. 2. Meghatározható *a bevitt földek mennyisége és minősége alapján megállapított összegben*, amely esetben „változatlan földjáradékkal" van dolgunk, mivel átlagos körülmények között az a felosztható jövedelem évi ingadozásától független. A földjáradéknak ebben az esetben csak a felső határát szabják meg a jövedelem meghatározott százalékában.

A változó földjáradék esetében a jó, vagy rossz gazdasági év növeli, vagy csökkenti a földjáradék összegét, anélkül, hogy arányát a felosztásra kerülő jövedelemben megváltoztatná. Változatlan földjáradék esetében a földjáradék összege általában fix, viszont felső határát azért szabják meg, hogy ne vigye el

egy rossz évben a felosztásra kerülő jövedelem túlságosan nagy hányadát.[18] Ilyen esetben a rossz év a változatlan földjáradékot mégis csökkentheti, de a jó nem növelheti azt.

A változó földjáradékra szemléltető például szolgálhat a bulgáriai termelőszövetkezetekben fizetett földjáradék, a változatlanra a mi földjáradék-fizetési gyakorlatunk. Ám a változatlan földjáradék elve bizonyos korlátok között érvényesül hazánkban is, mivel a földjáradék felső határát megszabtuk. A felső határát a felosztható jövedelem százalékában szabtuk meg. A változatlan összegű térítéssel összehasonlítva a változatlan összegű földjáradék-többlet átlagos gazdasági években nem jelent eltérést a térítés összegében, ha feltételezzük, hogy a térítés teljes összege egyenlő a bevitt ültetvény értékével, s a térítés egyenletesen oszlik meg az egyes évekre, és az érték megtérülésével (amortizációjával) megszűnik az értéktérítés, illetve a földjáradék-fizetés is. Ilyen esetben közömbös lenne az, hogy a szövetkezet értéktérítést fizet-e a tagnak vagy pedig földjáradék-többletet. Ha ebben az esetben a térítés évi összege eltérne a földjáradék-többlet évi összegétől, az eltérés oka a térítési évek számának megváltozása, vagy a földjáradék évi mértékének változása, pl. fokozatos csökkenése lenne.

Ha a földjáradék évi összegét nem csökkentik, a tulajdon alapján elosztott jövedelemrész teljes összege mindkét esetben azonos. Különböző lehet azonban annak évenkénti megoszlása. A két szélső eset példája legyen a következő: *a)* A 10 éven át fizetett, s a teljes érték 10%-ával egyenlő összegű fix földjáradékkal szemben egy éven belül megtörténik a teljes értéktérítés. *b)* A teljes értéktérítés 10 évre osztódik el, s így évi összege egyenlő az évi földjáradék-többlettel. Ez esetben nincs különbség a térítés értéknagyságában, de eltérés lehet abban, hogy milyen évi terhet jelent a termelőszövetkezetnek. Ha a földjáradék fokozatos csökkenését figyelmen kívül hagyjuk, a tulajdon alapján elosztott jövedelemrész teljes összege azonos

[18] Hasonló korlátozással már találkoztunk a csehszlovákiai termelőszövetkezetek esetében a bevitt termelési eszközökért fizetendő térítés évi részlete felső határának megszabása formájában.

marad, de évente változik annak aránya a munka szerint elosztott jövedelemhez képest.

Más eredményre jutunk, ha a változó földjáradék-többletet hasonlítjuk össze fix értéktérítéssel. Mindenekelőtt szembetűnő az, hogy a változó földjáradék-többlet évi és teljes összege abban az esetben sem látható előre, még megközelítően sem, ha tudjuk, hogy a termelőszövetkezet hány évig fog földjáradékot fizetni. A változó földjáradék évi összege ugyanis — az adott évre érvényes arányon kívül — mindig függ a gazdasági év sikerességétől és a felosztásra kerülő jövedelem nagyságától is.

Feltételezem, hogy a földjáradék-többletet akkor szüntetik meg, amikor a szóban forgó ültetvények értéke amortizálódott. Ha ez az amortizációs idő 10 év, az évi földjáradék-többlet jó gazdasági évben több, rossz gazdasági évben kevesebb lesz, és a 10 év leforgása alatt is több lesz akkor, ha a jó gazdasági évek túlsúlyban lesznek, vagy gyors ütemben fejlődik a közös gazdaság s növekszik annak felosztásra kerülő jövedelme, mint a fordított esetben. Ez az összefüggés jobb gazdálkodásra ösztönöz. A változatlan összegű térítéssel szemben, illetve a változatlan földjáradékkal szemben e *változó földjáradék nagyobb érdekeltséget teremt az ültetvények jó kezelésében* stb., *mivel a térítés összegét az előállított új érték mennyiségétől teszi függővé*. Bulgáriában ez a módszer a közös gazdaság fejlődése szempontjából helyesnek bizonyult.

Termelőszövetkezeteinkben lényegében változatlan földjáradék-többlet fizetéséről van szó, de időtartamát tekintve ez nem meghatározott. Feltételezzük, hogy e földjáradék-többlet fizetésének időtartama egybe vág az ültetvények hátralevő amortizációs idejével, összege pedig azok nettó értékével. Az évenként fizetett földjáradék-többletek összege így — a nettó érték teljes megtérítése esetén — egybe esik a közvetlen értéktérítés összegével. Az évi földjáradék-többlet csak akkor tér el az évi értéktérítési összegtől, ha a térítés időbeli megoszlása eltér az amortizációs időtől.

Ha az értéktérítés ideje rövidebb az amortizációs időnél, akkor a szövetkezetnek előnyösebb a földjáradék-többlet fizetése, mint az évente térítendő részlet, mivel kisebb évi

terhet jelent. Ha a térítés ideje hosszabb az amortizációs időnél, akkor a szövetkezet számára a földjáradék-többlet annyival is hátrányosabb lehet, hogy térítés esetén kevesebbet kellene fizetnie.

Ha a térítés ideje egybeesik az amortizációs idővel, akkor a szövetkezet közös gazdasága számára teljesen közömbös, hogy földjáradék-többletet fizet-e, vagy pedig értéktérítési részletet. A tag szemléletében azonban a kettő között fontos különbség van. Értéktérítés esetében ugyanis világosan lemondott ültetvényéről, de tudja azt is, hogy milyen értéket kap azért cserébe. Földjáradék-többlet esetében a tulajdonjog tartós megőrzése domborodik ki, az viszont nem világos előtte, hogy ültetvénye használatáért milyen összegű térítést várhat, meddig kapja azt, és mi lesz azután. Az összegszerűséget csupán feltételezheti.

Ha nem tételezzük fel a térítendő értéknagyság és a földjáradék-többletként kifizetett értéknagyság egybevágását, akkor a földjáradék-többlet összeg lefelé is, felfelé is eltérhet a térítendő értéktől, de ugyanilyen eredményt hozhat a földjáradék-többlet-fizetés idejének az amortizációs időhöz viszonyított megváltoztatása is. Ha a földjáradék-többletet megváltásként fogom fel, akkor az egyik esetben érték alatt, a másik esetben érték felett történik a megváltás földjáradék-többletbe burkolt formában.

A változatlan földjáradék-többlet csak abban az esetben kedvező a közös gazdaság számára a teljes értéktérítéssel szemben, ha „hosszú időszakra elnyújtott részletfizetési kedvezményt" biztosít, de a kifizetett értékek nem nagyobbak az ültetvények nettó értékénél, vagyis évi összege viszonylag kicsi. Látszólagos előnye származnék a szövetkezetnek abból is, ha a földjáradék-többlet fizetése viszonylag rövid idő múlva megszűnnék. Ezekben az esetekben azonban a földjáradék-többletnek olyan hatása lenne, mint a nem teljes érték megtérítésének, tehát nem ösztönözne az ültetvények bevitelére, fejlesztésére. Ha a földjáradék-többlet révén a teljes értéktérítést biztosítanák, az csak azt az előnyt jelentené, hogy a terhet több évre osztanák el.

Ami előnyt a változatlan földjáradék-többlet forma jelent a termelőszövetkezetnek, az elérhető az értéktérítés megfelelő időbeli

elosztásával vagy a megváltás fokának csökkentésével. A földjáradék-többlet hazánkban a változatlan földjáradék többlete, s nem ösztönöz úgy a termelőszövetkezet ültetvényeinek jó kezelésére, fejlesztésére, mint amilyen ösztönzést a változó földjáradék-többlet Bulgáriában jelentett.

Az ültetvénybeviteli-térítés nálunk alkalmazott módszerét nem tarthatjuk kielégítőnek, mert előreláthatólag nem hoz olyan jó eredményt, mint amilyent Bulgáriában hozott. Ennek három fő oka van: 1. A földjáradék-többlet Bulgáriában a részjegyforma alkalmazásának rendszerében az ültetvények megkülönböztetett kezelését jelentette olyan mértékben, hogy az ültetvények – a magántulajdonosi beállítottságnak tett engedmény szempontjából – lényegében egyszintre emelték a normán felül bevitt termelési eszközökkel. A beviteli normák mértékében bevitt termelési eszközökért részjegy járt, a normán felül bevittekért pedig értéktérítés. Az ültetvényekért földjáradék-többletet fizetett a szövetkezet. Hazánkban, a megváltás alkalmazásának rendszerében az a kivételezés, amely az ültetvényekkel kapcsolatosan megnyilvánult hátrányos módon különbözteti meg azokat a többi termelési eszköztől, mivel a térítés mértékét és időbeli megoszlását homályba burkolja, ezért nem ösztönöz eléggé az ültetvények bevitelére.

2. Bulgáriában a földjáradék-többlet a változó földjáradék többlete volt, ami anyagilag érdekeltté tette a tagságot a szövetkezeti gazdaság jobb eredményeiben. A termelőszövetkezet munka szerint felosztható jövedelmét érintő földjáradék-terhet arányosan kiegyenlítetté tette. Termelőszövetkezeteinkben viszont változatlan földjáradék-többletről van szó, aminek nincs meg ez a kedvező hatása. Ezzel is összefügg az egyéni gazdaságok termőre fordult ültetvényeinek elhanyagolása a belépést megelőzően, a közös gazdálkodásba került ültetvények gyakran hanyag kezelése, néha idő előtti kiirtása stb.

3. Különösen szembetűnő a hazánkban alkalmazott módszer hiányossága akkor, ha a földjáradék alapjául vett aranykorona-érték tartalmát és ha az egyes élő fák és a zárt ültetvények, illetve a nem termő és a termőre fordult ültetvények megkülönböztetését vizsgáljuk a térítés mértéke és módja tekintetében.

Az aranykorona-értékben már kifejezésre jutott az ültetvény értékelése is, mivel annak megállapításakor a művelési ágakat figyelembe vették. Az átlagos aranykorona-érték maximálása (16 aranykorona) jórészt kiszűri az ültetvényhatást, de újból figyelembe veszi a földjáradék-többlet. A minősítés és értékelés reális alapja így eltűnik. A tsz-ek ezért a maguk módján járnak el (sok helyen nem fizetnek földjáradék-többletet, máshol a 16 aranykorona túllépésével oldják meg a kérdést stb.).

Az új telepítésekért járó térítés más módszere eredményeként új szőlőket és gyümölcsösöket is telepítettek a szövetkezetesítést megelőzően. Kétségtelen, hogy a teljes értéktérítés az általánosan alkalmazott beviteli és megváltási rendszerben jobban elősegíti az ültetvények közös gazdaságba való bevitelét, mint a földjáradék-többlet. Ilyen megoldást igényel majd a még közös tulajdonba nem vett — szakcsoportokban, háztájiban stb. művelt — ültetvények társadalmasítása is.

Nézetem szerint, helyesebb lett volna hazánkban a termő és zárt telepítésű ültetvények esetében is rögtön az értéktérítés alkalmazása — hasonlóan a nem termőkéhez és a nem zárt telepítésűekéhez. Viszont annak érdekében, hogy az évi térítési összeg ne jelentsen nagyobb terhet a szövetkezetnek, több évre kellett volna azt elosztani, és évenkénti összegének felső határát célszerű lett volna úgy megszabni, hogy rosszabb gazdasági év esetén se vehesse igénybe a tagok között felosztható jövedelem túlságosan nagy részét.[19] Az így megváltott ültetvények értékét a szövetkezeti alapba kellene helyezni, s azokat a többi állóeszközéhez hasonló megfelelő védelemben kellene részesíteni.

[19] A változó földjáradék-többlet is jobb lett volna a jelenleginél. Erre utal, hogy a bevitt szőlők egy részét az „ágazati változó földjáradék-többlethez" több szempontból hasonló, százalékos rendszerben művelik. A problémát azonban ez sem oldotta volna meg az általánosan alkalmazott rendszerben.

D) A GAZDASÁGI FELSZERELÉS ÉS AZ ÉPÜLETEK

A parasztgazdaságok termelési eszközeinek ez a csoportja a szocialista átszervezés során – a mezőgazdaság technikai forradalma idején – részben eleve fölösleges a közös gazdaság számára, részben pedig fokozatosan – legnagyobbrészt – fölöslegessé válik. A gazdasági felszerelés nagy része az igaerőhöz tartozó felszerelés. Ezért a lóállománnyal kapcsolatban elmondottak általában érvényesek erre is. A háztáji gazdaság kereteit meghaladó ilyen termelési eszközöket felesleges lett volna bevinni a közös gazdaságba, ha azokra a termelőszövetkezetnek nem volt szüksége. Másként kellett megítélni ezt a problémát a szövetkezetek szervezésének kezdeti időszakában, akkor, amikor a szövetkezők még főleg a szegényparasztság soraiból kerültek ki, s alig vittek be fölszerelést a szövetkezetbe, mint a tömeges kollektivizálás idején. Ekkor a belépők nagy része középparaszt volt, akiknek felszerelése – területegységre vonatkoztatva – viszonylag több, mint amennyire az új technikai színvonal, kihasználási fok – és különösen a gépesítési színvonal – változása miatt a nagyüzemben arra szükség van. E probléma megítélése attól is függ, hogy milyen ütemben zajlik le a mezőgazdaság technikai forradalma.

A gyakorlati tapasztalat azt mutatja, hogy az 1950-es évek elején alakult termelőszövetkezeteknek, az azonnal jól gépesített szövetkezeti városokat és községeket kivéve, eleinte szükségük volt mindazokra a gazdasági felszerelésekre, amelyeknek bevitelére a belépők kötelezve voltak, majd annak egyre nagyobb része kezdett használatlanul kallódni. 1957—1958-ban a termelőszövetkezetek, ahol a gépesítés foka viszonylag már nagy volt, az újonnan belépőktől nem annyira a gazdasági felszerelés egészének a bevitelét kívánták meg, mint inkább annak csupán a közösben használható részét. Több szövetkezet pedig egyenesen pénzbevitelt kívánt helyette, amit a ténylegesen szükséges felszerelés beszerzésére fordíthatott közvetlenül.

A termelőszövetkezeti városokban és községekben a szövetkezeteknek – a tömeges kollektivizálás éveiben – ismét a bevitt paraszti gazdasági felszerelés viszonylag nagyobb részére

volt szükségük, miután a gépesítés foka viszonylag csökkent. Ez a nagyobb szükséglet azonban átmeneti jellegű volt, s az így bevitt felszerelést a gépesítés fejlődése fokozatosan feleslegessé teszi.

A lóvontatású, vagy az így használatos felszerelés (szekér, lószerszám, talajművelő eszközök stb.), olyan mértékben volt szükséges a közös gazdaságnak, mint az igásló-állomány, tehát a belépéskor átvett mennyiségének a közös gazdaság igáslószükségletéhez kellett igazodnia. A bevitelre kötelezett felszerelés ezen részének forgalmi áron való értékelése volt a célszerű. A forgalmi ár esése világosan mutatja a feleslegképződés és elavulás okozta piaci értékcsökkenést, noha e felszerelésnek az újraelőállítási költségek alapján képzett ára magasabb lett volna e forgalmi árnál.

Eszerint olyan gazdasági felszerelés is maradt a tagok személyi tulajdonában, amelyet egyébként beviteli kötelezettség terhelt. Az ilyen gyakorlat ellen két oldalról is merült fel kifogás. Először: így „főbb mezőgazdasági termelési eszköz" is maradt személyi tulajdonban, tehát elvi jelentőségű kifogás merült fel. Másodszor: ilyen módon a tagot és nem a szövetkezetet terhelte az elavulás és a feleslegképződés okozta további értékcsökkenés, e felszerelés használatát pedig gátolta, hogy igaerő nem maradhatott személyi tulajdonban. Rosszul járt tehát az a tag, akinek nem vette át a felszerelését a szövetkezet.

Az első kifogással szemben az hozható fel, hogy a háztáji gazdaság törvényes kereteit megtartva a kérdéses felszerelés nem okozott a gyakorlatban a szocializmusra káros jelenséget, minthogy a közös gazdaság számára nem szükséges, technikailag elavult és rendszerint rossz állapotú felszerelésről volt szó — a technikai megújítás idején. A gyakorlatban tehát nem „elvi" engedményről, hanem végső soron csak arról volt szó, hogy ócskavasnak minősülő, vagy tűzrevaló felszerelését a tag maga adhatta el, vagy kereshette annak más hasznosítását, és ez nem a szövetkezetet terhelte. A termelőszövetkezetekben a fölöslegesen bevitt gazdasági felszerelés elkallódik, azt karban nem tartják. Túlnyomórészt ki kellene selejtezni ezeket, ezt azonban gátolja, hogy ezen eszközök a termelőszövetkezet saját állóeszközei,

forrásuk a szövetkezeti alap. Ez a probléma megnyugtatóan csak az állóeszközök újraértékelésével rendezhető a szövetkezeteken belül, addig a szóban forgó állóeszközök a szövetkezeti alap megfelelő részeként szerepelni fognak a termelőszövetkezetek nyilvántartásában, de a termelési tevékenységből szükségszerűen kiesnek.

A második kifogás elleni érv az volt, hogy csak az a tag járt rosszul, aki már egyéni gazda korában hagyta leromlani gazdasági felszerelését, míg, aki azt jó karban tartotta, térítést kapott a felszerelésért a megváltási díjban. Ez teljesen megfelelt az árucsere törvényeinek, a szövetkezeti érdeknek és a paraszti tulajdonosi szemléletnek egyaránt, mivel a termelőerők e részének a szövetkezet számára való megőrzését szolgálta, és nem azoknak a szövetkezetbe való bevitel előli elvonását ösztönözte.

A parasztgazdaságok felszerelésének kisebb részét jelentették azok a gépek és eszközök, amelyek nem kapcsolatosak az igaerővel (daráló, villanymotor, morzsoló, szivattyú, permetezőgép stb.). Ezek rendszerint a módosabb parasztgazdaságok felszerelésében voltak. Nagyobb részük a kisüzem követelményeihez alkalmazott, de általában *jól hasznosíthatók* — legalábbis fizikai elhasználódásukig — *a közös gazdaságban is*, elsősorban az állattenyésztésben, a kertészetben, szőlő- és gyümölcstermesztésben, esetleg éppen a háztáji gazdaságok segítésében — szolgáltatások nyújtásával, kölcsönadással stb.

Ezek alkották a parasztgazdaságok felszerelésének technikailag legfejlettebb részét. *Értékelésük a kopásuk fokának megfelelően csökkentett beszerzési ár alapján volt célszerű.* Ennél alacsonyabb értékelés nem ösztönözte a bevitelüket, a magasabbra való értékelésük pedig azért nem volt indokolt, mivel az állami és szövetkezeti kereskedelemben rendszerint beszerezhetők voltak.

A gazdasági épületek bevitelére éppen kisüzemi jellegük miatt, továbbá azért, mert általában a háztáji gazdaság területén épültek, csak abban az esetben voltak kötelezettek a tagok, ha az épületek a háztáji gazdaság területén kívül helyezkedtek el, és annak szükségletét meghaladták. Ennek következtében a beviteli kötelezettség a parasztgazdaságok gazdasági épületeinek csak egy kis részét érinthette.

A termelőszövetkezeti nagyüzemek létesítésének egyik legfőbb problémája az üzemi épületek felépítése. Erre alkalmas épület igen kevés volt, a bevitelre kötelezettek között, viszont a tömeges szövetkezetesítéssel ugrásszerűen nőtt a nagyüzemi jellegű gazdaságiépület-szükséglet. Ezért ösztönözték a vonatkozó jogszabályok az épületbevitelt azzal, hogy előírták a teljes érték megtérítését. Ez azonban nem minden esetben volt eredményes. A parasztgazdaságok épületei eredeti formájukban és helyükön, csak ideiglenesen használhatók, ahhoz, hogy a termelőszövetkezetnek tartósabban megfeleljenek, rendszerint átalakításra szorulnak. Az építkezés viszonylag nagy és hosszú idő alatt amortizálódó költségei miatt az ilyen átalakítás gyakran nem gazdaságos. Ezért az értéktérítéssel összekapcsolt épületbevitelnél jobban elterjedt a bérbevétel. Az értéktérítéssel összekapcsolt épületbeviteltől a viszonylag nagy térítési összeg miatt is tartózkodtak a termelőszövetkezetek. A csehszlovákiai gyakorlatban az ilyen épületeknek részjegyformában történő térítés nélküli bevitelét alkalmazták.

Hazánkban nincs megoldva az a kérdés sem: miképpen lehetne biztosítani, hogy a belterületen, illetve a háztáji gazdaság területén levő, de a háztáji gazdaság szükségletét meghaladó és kallódó gazdasági épületeknek legalább a használható bontási anyaga vagy annak egy része a közös gazdaságok rendelkezésére álljon. Ezzel is több helyi építőanyag állana a közös gazdaságok rendelkezésére — az adásvétel teljes önkéntessége alapján.

A BEVITELRE KÖTELEZETT TERMELÉSI ESZKÖZÖK ÉRTÉKELÉSÉNEK HATÁSA

Az áruviszonyoknak megfelelő nyilvántartás és ellenőrzés, valamint a bevitt termelési eszközök értékéért fizetendő térítési összeg meghatározása céljából, szükséges volt a magántulajdonból szövetkezeti tulajdonba kerülő termelési eszközök értékének meghatározása. Feltétele volt ez a közös gazdaság megszervezésének, de annak is, hogy a szövetkezeti tulajdonba

vételkor alkalmazott megváltás elérje a célját. Csak így volt megoldható a beviteli kötelezettség kívánatos mértékű arányosítása is.

A jogszabályok szerint mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben *a bevitelre kötelezett termelési eszközök értékének 20—35%-a a szövetkezeti alapba került. A fennmaradó részért a tag térítést kapott.* Az értékelés és az értéktérítés esetében a magánérdek és a közös érdek viszonyának alakulására igen jellemző, hogy milyen mértékben kap a tag térítést bevitt termelési eszközeiért. A valóságos értéktől eltérő értékelés sajátos módon érinti a szövetkezeti tagság érdekeit.

Vegyük az alábbi példát. Tételezzük fel, hogy a bevitt érték 25%-át a szövetkezeti alapba helyezték, 75%-át pedig a szövetkezet 5 évi részletben téríti meg a tagnak. Három olyan termelőszövetkezetet véve példának, amelyek az első gazdasági évben kizárólag a bevitt termelési eszközök értékelésében különböznek egymástól, az amortizációt figyelmen kívül hagyják, a termelési eszközök esedékes megváltási díját saját pénzbevételeikből fedezik, az önkényes számok tükrében az első év vége a következő helyzetet mutatja.

4. táblázat

Az eltérő értékelés hatása a közös gazdaság fejlődésének feltételeire az első gazdasági évben
(1000 Ft)

A tsz jele	A bevitt term. eszközök tényleges értéke	Nyilvántartásba vett érték	Szövetkezeti alap	Tagok követelése		Pénzbevételek a termék értékesítéséből		Eltérés
				összesen	esedékes	összesen	tagok követelésének levonása után	
„A"	400	400	100	300	60	600	540	—
„B"	400	300	75	225	45	600	555	+15
„C"	400	500	125	375	75	600	525	—15

A közgazdaságilag megalapozott „A" értékeléstől eltérő alacsony „B" értékelés azt eredményezte, hogy 15 000 Ft felesleg

keletkezett, amely összeggel akár a munka díjazásának alapja, akár a felhalmozási alap, vagy azt megosztva mindkettő növelhető. A magas „C" értékelés pedig ugyanilyen összegű hiánnyal járt, amit vagy a munkadíjazási, vagy a felhalmozási alap rovására kell fedezni.

Ha a tagok követelését nem 5, hanem 2 vagy 1 év alatt fizetik ki, e hatás fokozottabban érvényesül. A következő évben szövetkezeteinkben már érvényesül a differenciálódási tendencia. A szövetkezeti gazdaság fejlődése szempontjából az alacsony értékelés előnyösebb, a magas értékelés hátrányosabb feltételeket teremt. Minthogy a parasztság különböző rétegei közül a szegényparasztság közvetlen egyéni érdekével vág egybe a bevitt termelési eszközök alacsonyan való értékelése, a módos paraszti rétegekével pedig a magas, a szövetkezeti érdek hordozói e vonatkozásban elsősorban a volt szegényparaszti tagok lesznek.

Tegyük fel, hogy miután a tagok követelését saját erőből kielégítették (ez növeli a szövetkezeti alapot), újra értékelik ezeket a termelési eszközöket, és mindhárom szövetkezetben úgy értékelik, mint ahogyan az „A" szövetkezetben értékelték eredetileg is. A megváltás névleges és tényleges foka a következő lesz.

5. táblázat

Az eltérő értékelés hatása a tényleges megváltási fokra

A tsz jele	A termelési eszközök értéke 1000 Ft		Érték eltéres	A megváltás összege	Eltérés.	A megváltás %-a	
	újraértékelés előtt	újraértékelés után	1000 Ft			úrajértékelés előtt	újraértékelés után
„A"	400	400	—	300	—	75	75
„B"	300	400	+100	225	—75	75	55
„C"	500	400	—100	375	+75	75	94

Az újraértékeléssel a „B" és „C" esetben a szövetkezeti alap értékét is meg kell változtatni, s az egységesen 400 000 Ft lesz mindhárom szövetkezetben. De ezt „A" 300 000 Ft-os megváltási díjával szemben „B" 75 000 Ft-tal kisebb, „C" pedig 75 000

Ft-tal nagyobb megváltási díj kifizetésével érte el. Az érték 75%-os megtérítését tételezve fel: „A" ténylegesen azt fizette, de „B" csak 55%-os, „C" pedig kereken 94%-os megváltást eszközölt a valóságos értékviszonyokat véve alapul.

A valóságos értékétől eltérő értékelés tehát megváltoztatja a termelőszövetkezetbe bevitt termelési eszközök megváltási fokát, és eltüntetheti, vagy megnövelheti a „bevitt" szövetkezeti alapot. A névleges megváltási foktól a valóságos megváltási fok alacsonyabb értékelés esetében lefelé, magasra értékeléskor pedig felfelé tér el. A névleges megváltási fokot az alapszabály, illetve a közgyűlés határozza meg. *A tényleges értéktől eltérő értékelés tehát az alapszabályban előírt és a közgyűléstől jóváhagyott megváltási fokot névlegessé teszi, és a valóságos megváltási fokot attól eltéríti.* A példaként vett „C" termelőszövetkezetben a névleges megváltás 75%-os; de a tényleges értéktől 25%-os felfelé való eltérés már gyakorlatilag azzal a következménnyel járt, hogy a megváltás majdnem teljes (94 %). Meghatározott értékszint túllépése esetén a megváltásként fizetett összeg a tényleges érték 100%-a fölé is emelkedhet. Ezért a belépő tagok tulajdonosi magánérdeke mindig a túlértékelés irányában ható tényező, a közérdek viszont az aláértékelés irányában hat. Ha az aláértékelés mértéke túlságosan nagy, akkor a belépő magántulajdonosi érdeke szenved csorbát, és ez a belépőt a beviteli kötelezettség kijátszására ösztönzi. A magánérdek és a szövetkezeti érdek összhangja a többé-kevésbé reális értékeléssel biztosítható.

Ha az értékelés reális volt is, az értékcsökkenési leírás hiánya még mindig gondot okoz.

Legyen az amortizációs idő 10 év, az évi értékcsökkenési leírás az állóeszközök értékének 10%-a. Miután a szövetkezet – az előbbi példánk szerint – az ötödik év végén kifizette az állóeszközöket terhelő megváltási díjat, a szövetkezeti alap értéke 400 000 Ft lesz, ebből 100 000 Ft a bevitt szövetkezeti alap, 300 000 Ft pedig a szövetkezeti „felhalmozás" eredménye. Az állóeszközök valóságos értéke viszont csak 200 000 Ft, minthogy ez idő alatt értékük 50%-a amortizálódott. A szövetkezeti alap értékét is erre a szintre kellene csökkenteni.

A már létező szövetkezeti alap értékének megőrzése csak akkor biztosított, ha az évi bevételekből a szövetkezeti alapba helyezett értékrész egyenlő az állóeszközök értékcsökkenési leírásával. Ebben az esetben a szövetkezeti alap tényleges értéke nem változik. Ha ezt a szövetkezet nem biztosítja, egyelőre olyan helyzetbe kerül, mintha túlértékelte volna a bevitt termelési eszközöket, majd pedig – végső soron – „feléli" állóeszközei értékét.

Ha a reális értéknél alacsonyabb értékkel nyilvántartásba vett állóeszköz-érték után valósítják meg az amortizációs leírást, az nem fedezi az elhasznált állóeszközök értékének pótlását, tehát hasonló helyzet áll elő.

Ha az évi amortizációs összeg nem biztosítja az elhasznált állóeszközök értékének pótlását, viszont a megváltásként kifizetett összeg nem változik, a szövetkezeti alap valóságos értéke a nyilvántartásban szereplő értékétől lefelé tér el, noha látszólag „felhalmozott" szövetkezeti alap keletkezik a megváltási díj kifizetésével.

A reális értékelés – a bruttó és nettó érték megállapítása – az értéknyilvánítás és az értékcsökkenési leírás számbavételével érhető el, hogy a saját állóeszköz tényleges értéke és a szövetkezeti alap értéke újraértékelés nélkül is egybeessen. Ezzel felhalmozás még nem történt, csak az elhasznált állóeszközök értékének pótlása.

Ha a tag kilép a szövetkezetből, akkor derül ki, hogy a szövetkezet biztosította a tag számára, az érték megőrzését, mert a kilépő tag – még fennálló követelése erejéig – visszakapja bevitt termelési eszközeit, illetve a megváltásként kifizetett összegek visszatérítése esetében a belépéskor szövetkezeti alapba helyezett értékrész kivételével – a megváltási összeg értékének erejéig kap vissza termelési eszközöket. *A tag számára tehát a szóban forgó érték megőrzése biztos*, legalábbis jogilag, de *a szövetkezet számára – amortizációs alap hiányában – nem az.*

Bulgáriában és a Német Demokratikus Köztársaságban a beviteli normák alapján bevitt termelési eszközök értéke a szövetkezetben részjeggyé vált, és kilépés esetén az amortizációval megterhelik, tehát a szövetkezet azok értékét csak az amorti-

zációval csökkentett mértékben fizeti vissza. Így — teljes értékleírás esetében — a kilépő tag — elvileg — már nem kaphat vissza semmit részjegye értékéből. A részjegy tényleges értéke tehát kisebb a névlegesnél.

A szövetkezetbe bevitt és ott elhasznált termelési eszközök értéke az újratermelési folyamatban újraelosztódhat a részjegyalap és a szövetkezeti alap között, illetve a tagok között.

A mi mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben a megváltási díjjal a szövetkezeti bevételek megfelelő része nem a munka, hanem a tulajdon szerint osztódik el a tagok között. *Az amortizáció összege a tagok között a szövetkezeten belül újra elosztódhat* — legalábbis részben —, *kilépéssel azonban a tulajdoni érdekeltség arányában is elosztható* — legalábbis *jogilag.*

Ha a szövetkezet évi bevételeiből a szövetkezeti alapba helyezett érték nem elegendő az állóeszközök értékének pótlására, akkor ezen állóeszközök valóságos értéke csökkenni fog, és a változatlan értéknagyságban nyilvántartott állóeszközök értékénél azok reális értéke alacsonyabb lesz. Ennek oka az lesz, hogy a hiányzó értékmennyiséget felosztják a tagok között, s a tagság azt elfogyasztotta, vagy háztáji gazdaságában alkalmazta. A tagság bevitt bizonyos értéket a szövetkezetbe, de azt — legalábbis részben — ki is vonta onnan. A nem reális értékelés és az amortizációs alap képzése hiányának a szövetkezetekre káros hatása ellen a termelőszövetkezetesítés időszakában csak az segített valamit, ha sikerült elérni az aláértékelést. A szövetkezetek megszervezése után e hiányosságokat az állóeszközök újraértékelésével és az amortizációs alap létesítésével lehet a legcélszerűbben megszüntetni.

Az újraértékelés és az amortizációszámítás bevezetéséig pedig törekedni kell arra, hogy a termelőszövetkezetek a lehetőséghez képest évenként minél jobban növeljék szövetkezeti alapjukat, úgy azonban, hogy az együtt járjon a tagok munka szerinti részesedésének növekedésével. Igaz, hogy e szövetkezetialapnövekedés bizonyos értelemben fiktív, mégis előnyös a szövetkezeti tulajdon fejlődése számára. Az értékcsökkenési leírás bevezetése nélkül *még az állóeszközök reális értéknyilvántartása esetében sincs biztosíték a szövetkezeti álló vagyon megőrzésére.*

Az alapszabályban előírt megváltási összegből a tagoknak kifizetett összeg tehát a bevitt termelési eszközök reális értékelése esetén is eltérhet, ha a bevitt értékek egy részét a tagság ilyen rejtett formában kivonja a szövetkezet tulajdonából.

A BEVITELI NORMA KÉRDÉSÉHEZ

A parasztgazdaságok termelési eszközeinek beviteli kötelezettségét, értékelésük és értéktérítésük módját mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben összefoglalóan az alábbi táblázat mutatja.

6. táblázat

A termelési eszköz megnevezése	A beviteli kötelezettség mértéke	Értékelés módja	Szöv. alap részesedése %	A térítés módja
Igásállat	teljes	helyi forg. ár	20—35	pénz
Haszonállat	háztájin felül	helyi forg. ár	20—35	pénz
Vetőmag	bevetetlen terület	helyi forg. ár	—	pénz
Takarmány	bevitt állat szerint	helyi forg. ár	—	pénz
Épület	háztájin kívül és felül	használati érték szerint	—	pénz
Felszerelés	háztájin felül	használati érték szerint	20—35	pénz
Élő fa és nem termő ültetvény (mezei leltár)	háztájin felül	használati érték szerint	20—35	pénz
Termő ültetvény (zárt telepítés)	háztájin felül	használati érték szerint	—	földjáradéktöbblet

A szövetkezeti alap részesedését a 20—35% adta határon belül a termelőszövetkezetek alapszabálya globálisan állapította meg, pl. 25%-ban. Differenciálás az egyes érintett termelési eszközök esetében és az egyes parasztgazdaságok szerint nem történt. Ilyen megkülönböztetés egyes esetekben célszerű

lehetett volna. Azonban ez sem oldott volna meg egy fontos kérdést. A beviteli kötelezettség és a térítés mértéke és módja különbözőképpen terhelte a különböző belterjességi fokon gazdálkodó, s ennek hatására kisebb vagy nagyobb értékű beviteli kötelezettséggel terhelt belépőket, számukra ez a helyzet különböző értékmegtartási fokot eredményezett, a magánérdek és a közérdek viszonya egyes esetekben ellentmondásba került egymással.

Felmerült a beviteli kötelezettség „igazságosabbá" tételének igénye beviteli normák segítségével, és a norma alatti, illetve norma feletti bevitel, továbbá a naturális vagy pénzbeli beviteli norma alkalmazásának kérdése.[20]

A Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének 1957-ben végzett vizsgálata szerint 191, állóalappal az átlagosnál jobban felszerelt parasztgazdaságban az állóalapok értékének a gazdasági épületek az 51,9, a gép és berendezés a 14,3, az állatállomány a 32,9, az egyéb állóalap a 0,9%-ára rúgott átlagosan. Mivel az épületet általában nem volt kötelező bevinni a belépéskor, lényegében az állatok és a gazdasági felszerelés beviteléről volt szó. Az általánosan alkalmazott rendszerben a parasztgazdaságok — állatállományuktól függően — különböző mértékben őrizték meg termelési eszközeik értékét a termelőszövetkezetbe történő belépés alkalmával — egyrészt a háztáji gazdaságban való visszatartás, másrészt a bevitt termelési eszközökért kapott értéktérítés révén. A termelési eszközök értékváltozását figyelmen kívül hagyva, és feltételezve, hogy a háztáji gazdaságban 15 000 Ft értékű állat és 20 000 Ft értékű felszerelés hagyható, az általánosan alkalmazott rendszer különböző állatállomány esetében a hivatkozott forrás tényszámait figyelembe vetten képzett szemléltető számok alapján a következő eredményt adja. (L.: a 7. táblázatot.)

[20] A vetőmag- és takarmánybevitel elvileg naturális beviteli norma alapján történt, de míg a vetőmagbevitel a bevitt bevetetlen földtől függött, a takarmánybevitel alapjául szolgáló állatbevitelt magát sem normák szerint szabályozták. Itt az összes beviteli kötelezettségek normák szerinti megszabásáról van szó.

Az értékmegtartás fokának alakulása az állatállománytól függően
(1000 Ft)

Állatállomány mértéke		Állatok és felszerelés értéke	Háztájiban maradó érték	Bevitt érték	25%-os szövetkezeti alap	Térítés összege	Térítés és háztáji együtt
Átlag alatt	á	15	15	—	—	—	15
	f	10	2	8	2	6	8
	ö	25	17	8	2	6	23
Átlag	á	20	15	5	1,25	3,75	18,75
	f	10	2	8	2	6	8
	ö	30	17	13	3,25	9,75	26,75
Átlag felett	á	25	15	10	2,5	7,5	22,5
	f	10	2	8	2	6	8
	ö	35	17	18	4,5	13,5	30,5

(á = állat, f = felszerelés, ö = összesen)

Az értékmegtartás foka a személyi tulajdonban az átlagosnál kisebb állatállomány esetében a táblázat adatai alapján 92, átlagos állomány esetében 89, annál nagyobb állatállomány esetében 87%-os, ha a felszerelés értékét változatlannak vesszük. Minél nagyobb az állatállomány, annál kisebb az érték megtartásának foka, és fordítva. Ehhez hasonló eredményt adna a felszerelés változása is. Az épületérték figyelembevétele — elméletileg — az egyenlősítés irányában hatna, minthogy a bevitt épületért teljes értéktérítés jár.

Milyen eredménnyel járna a fenti esetekben a hazánkban elvétve és nem általánosan alkalmazott beviteli norma („belépési díj") bevezetése?

Tételezzük fel, hogy 10 kat. h.-as gazdaságokról van szó, a beviteli norma a területtől függ, és az így bevitt összeg a szövet-

kezeti alapba kerül, a belépő azon állatait és felszerelését, ami a háztájiban tarthatót meghaladja, köteles eladni. Különböző beviteli normák esetén az alábbi eredményt kapjuk.

8. táblázat

Állatállomány és felszerelés értéke	Háztájiban maradó érték	Norma = 400 Ft/kat. hold		Norma = 600 Ft/kat. hold		Norma = 800 Ft kat. hold	
		bevitel	eladás	bevitel	eladás	bevitel	eladás
forintban							
25 000	17 000	4 000	4 000	6 000	2 000	8 000	—
30 000	17 000	4 000	9 000	6 000	7 000	8 000	5 000
35 000	17 000	4 000	14 000	6 000	12 000	8 000	10 000

E normák szerint a szövetkezeti alap részesedése nagyobb, mint a 7. táblázat szerint volt, míg azonos norma esetén egyenlő.

Kisebb beviteli norma esetén azonban nagyobb, nagy beviteli norma esetén kisebb a belépőknek az a feleslege, amit el kell adniuk, mivel az meghaladja a háztáji gazdaság kereteit. A normaváltozásokon kívül az eladandó fölösleg értékének változása is igen érzékenyen érinti a belépőt.[21]

Ha a beviteli norma természetben is teljesíthető, az alacsony norma esetében a termelőszövetkezet válogatási lehetősége nagy, s így biztosítható a legjobb minőségű termelési eszközök átvétele. A belterjesebb gazdaságok esetében ez még olyan norma esetében is megvan, amelynek a kevésbé belterjes gazdaságokban a teljes igénybevétel miatt már nincs szelektív hatása. Így *a szelektív hatás a belterjességi fok szerint differenciálódik úgy, hogy a norma növelésével a kontraszelekció is nő*, minthogy a szövetkezet lényegében minden termelési eszközt kénytelen átvenni. Ilyen esetben a szelektív hatás csak úgy biztosítható, ha a norma szerinti beviteli kötelezettség pénzben teljesítendő, és nem természetben.

[21] Ha a beviteli kötelezettség csak pénzben teljesíthető, a háztáji szükségletet meghaladó termelési eszközöket a belépőnek a piacon kell eladnia. Tömeges kollektivizálás esetén ez lehetetlen. Ha természetben is teljesíthető, további probléma marad az értékelés stb.

A tagok által önállóan eladandó nagy mennyiségű állatnak és felszerelésnek tömeges kollektivizálás esetén nagy piaci áresés lenne a hatása, lehetővé tenné a spekuláció megnövekedését stb., amelynek révén az eladandó felesleg a háztáji gazdaságokban is lerakódhatna. Az ilyen tendenciát erősítené, ha a beviteli norma csak készpénzben lenne teljesíthető, enyhítené, ha azt természetben is teljesíteni lehetne. Ha a norma értéke feletti termelési eszközöket a szövetkezet igényli, akkor fel is vásárolja. Ilyen esetben az értékmegőrzés foka attól függ, hogy milyen a beviteli norma és a háztájiban maradó érték + az eladandó termelési eszközökért kapott érték viszonya.

A beviteli norma alkalmazásának ilyen káros hatásait úgy ellensúlyozhatnák, ha a termelőszövetkezet a háztáji gazdaság méreteit meghaladó összes termelési eszközöket átvenné a belépőktől, így azok feleslege nem kerülne a piaci forgalomba. Ehhez azonban a szövetkezetnek olyan anyagi eszközökkel kellene rendelkeznie, amelyek általában szükségtelenné tennék a termelőeszköz-bevitelt. A termelési eszközök megváltásának rendszerében ez nem lehetséges, vagy csak „ingyen" lenne lehetséges.

Bulgáriában, Csehszlovákiában, a Német Demokratikus Köztársaságban stb. a beviteli normák alkalmazása a részjegyrendszerrel kapcsolatosan történt, amelyben arra ösztönözték a tagokat, – bizonyos mértékű megváltás alkalmazásával – hogy a normánál több termelési eszközt vigyenek be a szövetkezetbe. A beviteli normák általános alkalmazása hazánkban is a részjegy-rendszer tartós alkalmazását tette volna szükségessé, meg kellett volna változtatnunk – éppen a tömeges kollektivizálás idején – a paraszti termelési eszközök összefüggő láncszemekből álló társadalmasításának módszerét és rendszerét.

Ezek az összefüggések azonban nem zárták ki, hogy egyes sajátos problémák megoldására – a hazánkban alkalmazott általános rendszer kiegészítéseként – felhasználják az említett beviteli normát, illetve „belépési díjat".

Az állatállomány és a felszerelés mértéke a gazdaság területétől, belterjességének fokától, valamint specializálódásának irányától függ. Az átlagosnál nagyobb termelési eszköz beviteli

kötelezettség azt jelenti, hogy csökken az érték megtartásának foka, az átlagosnál kisebb viszont növeli a gazdálkodó vagyona értékmegtartási fokát.

A paraszti magántulajdonosi szemlélet általában az azonos értékmegtartási fokot tartja igazságosnak. Ez teljesen csak akkor következhetne be, ha a bevitt termelési eszközök értékét teljesen megtérítenék, szövetkezeti alap képzése nélkül. Ez kedvezne a módosabb és belterjesebb gazdaságoknak, viszont hátrányos lenne a szövetkezetnek, mert növelné a megváltás terheit, s ezzel az évi termék elosztásakor a tulajdon szerint elosztott térítési összeg arányát a munka szerinti részesedéshez képest.

Elvileg helyesnek kell elismernünk a nem teljes értéktérítés rendszerét, amennyiben az a módosabb belépő számára kisebb értékmegőrzési fokot jelent, mint a kevésbé módosnak, tehát osztályszempontból differenciált. Kétséges, hogy vajon a beviteli norma az általánosan érvényesült rendszernél jobb lett volna?[22]

Az általános rendszer szerint hazánkban a több állatot és felszerelést bevitt módosabb belépők nagyobb mértékben járultak hozzá a szövetkezeti alaphoz, mint a kevesebbel belépő tagok. Ez a módszer a módosabb gazdaságokat arra ösztönözte, hogy a belépést megelőzően az állatállományt és a felszerelést csökkentsék. Ezt a hatást, a szövetkezet számára különösen fontos termelési eszközök esetében a szövetkezeti alapba helyezendő értékarány differenciálásával, s a térítés összegének, határidejének előnyösebb megállapításával stb. csökkenteni lehetett volna.

E rendszer általában megfelelt hazánkban. Néhány speciális esetben azonban a társadalmi és magánérdek összhangjának biztosítására nem bizonyult kielégítőnek. Ilyen esetekből kiindulva kísérletek történtek a beviteli normák alkalmazására,

[22] A beviteli norma alapjául csak fenntartással fogadható el kizárólag a bevitt földterület. A gazdaság méretének ez ugyanis csak egyik jellemzője, s figyelmen kívül maradnak a belterjesség összetevői. Az ilyen beviteli norma sem old meg teljesen olyan problémákat, mint az állatállomány és a felszerelés csökkentése a belterjesebb gazdaságok részéről a belépést megelőzően stb.

az általánosan érvényesült beviteli rendszer helyett. Szélesköríien azonban nem terjedtek el.

A régi termelőszövetkezeti tagok és az új belépők között egyes esetekben annak következtében éleződött ki az érdekellentét, hogy az új belépők bevitelre kötelezett állataikat és felszerelésüket eladták a belépés előtt. A közgyűlés ilyen esetben arra kötelezte a belépőket, hogy befizessék az eladási árból a szövetkezetialap-részesedést, illetve norma szerinti „belépési díjat" fizessenek. Ha a szövetkezetnek szüksége volt a kérdéses termelési eszközökre, akkor a norma bizonyos mennyiségű termelési eszközre vonatkozott, s ezek értékének csak egy része került ingyen a szövetkezeti alapba. Ha pedig a szövetkezetnek nem volt szüksége a belépők termelési eszközeire, akkor a magán- és a társadalmi érdek összhangjának biztosítására elegendő volt a norma szerint járó szövetkezetialap-hozzájárulás befizetése.

Más esetekben a gazdaságilag megerősödött, saját erőből jelentős közös vagyont létesített szövetkezet az olyan belépőktől kívánt ilyen hozzájárulást a szövetkezeti alaphoz, akik csak a „készre" mentek a szövetkezetbe, a kezdeti nehézségeket nem vállalták.

Ezekben az esetekben tehát a régi és az új tagok közötti átmeneti ellentétek könnyebb leküzdéséről volt szó.

Végül tipikusan középparaszti községben újonnan alakult szövetkezetben azért keletkezhettek ellentétek a szövetkezeti tagok között, mert a tagok egy része a belépés előtt eladta bevitelre kötelezett termelési eszközeit, és emiatt nem vitt be a közösbe semmit. Ilyen esetekben a földterület és az átlagos állatsűrűség alapján számított, pénzben vagy természetben teljesíthető beviteli norma alkalmazása — az átlagos beviteli kötelezettség mértékében — célszerű lehetett. A közös gazdaság e módszerekkel pénzhez vagy termelési eszközhöz juthatott azoktól a tagoktól is, akiktől egyébként az általános rendszer alapján nem kapott volna semmit.

Azonban a beviteli normák módszere sem oldotta volna meg — általános módszerként —, önmaga azokat a problémákat, amelyeket így — kiegészítő módszerként — megoldani

segített. Erre utal a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia és Bulgária termelőszövetkezeteinek tapasztalata is, amely országokban az általános módszer a beviteli normák alkalmazása volt, de azt szükségessé vált egyes esetekben a megváltás bizonyos fokú alkalmazásával, más esetekben teljes értéktérítéssel, sőt adminisztratív intézkedésekkel is kiegészíteni.

Azt a kérdést, hogy általában melyik módszer eredményesebb és célravezetőbb arra, hogy a paraszti termelési eszközök a termelőerők legkisebb károsodásával kerüljenek a szövetkezeti gazdaságokba, s hogy általában ,,mibe kerül'' ez a társadalomnak, korai lenne eldönteni. Ez igen sok népgazdasági, politikai stb. feltételtől függ, amelyek az egyes országokban különbözőképpen alakultak.

A paraszti termelési eszközök szövetkezeti tulajdonba vételének módszere és rendszere, annak elemei szorosan összefüggnek egymással. *Egyetlen elem megváltoztatása csak zavart okozott volna* hazánkban is, tehát *hiba lett volna az általánosan alkalmazott módszertől és rendszertől való gyökeres eltérés.* Merevségének feloldása után hiányosságainak túlnyomó része a gyakorlatban kiküszöbölődött anélkül, hogy a lényegén változtatni kellett volna.

A SZÖVETKEZETI ALAP FEJLŐDÉSE ÉS A SZÖVETKEZETI FELHALMOZÁS PROBLÉMÁI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL HAZÁNK TERMELŐSZÖVETKEZETEIRE

A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének jogi szabályozásakor olyan lépéseket tettünk, amelyek szerint lényegében a termelőszövetkezet egész közös vagyonát fel nem osztható vagyonként kell kezelni. Az 5/1958. (I. 15.) számú kormányrendelet pl. kimondotta: „a termelőszövetkezet közös vagyonát" nem lehet felosztani a tagok között, s azt az állam a társadalmi tulajdont megillető fokozott védelemben részesíti, a termelőszövetkezet megszűnése esetén szövetkezeti célra használja fel stb. E rendelet szerint *a termelőszövetkezet közös vagyona teljes egészében fel nem osztható szövetkezeti vagyon.*

A termelőszövetkezet közös vagyona szélesebb fogalom a szövetkezeti alapnál. Magába foglalja a szövetkezet rendelkezésében és használatában levő vagyont is, a szorosabb értelemben vett közös tulajdonon kívül. Ez a rendelet azt a tendenciát tükrözi, hogy a szövetkezeti vagyon egyre inkább fel nem osztható szövetkezeti tulajdonná alakul. E jogi szabályozással az üzemgazdasági és nyilvántartási gyakorlat, amely a szövetkezeti alapot az állóeszközök saját forrására szűkíti le, nincs azonban teljesen összhangban. Az összhang megteremtése nem egyszerűen a jogi szabályozás kérdése, annak kialakítása során mérlegelni kell a termelőszövetkezeti gazdálkodás sajátosságait is.

Hazánkban 1959 folyamán megindult a termelőszövetkezeti mozgalom viharos fejlődése és a szövetkezetek vagyonának gyors növekedése. A termelőszövetkezeti álló vagyon növekedésében — a tömeges szövetkezetszervezés idején — az idegen

forrásnak, a forgó vagyon növekedésében pedig a saját forrásnak volt nagyobb szerepe.

Eltekintve az évi termék felosztásakor a tagok egyéni tulajdonába kerülő résztől, a *szövetkezet és a tagok viszonylatában a közös vagyon* – elvileg – *egészében oszthatatlan szocialista tulajdon*, feloszthatóvá csak kerülő úton válhat, pl. ha a termelőszövetkezet nem biztosítja az állóeszközök amortizációját, az elhasznált forgóeszközök pótlását stb., illetve ezek rovására növeli a tagság egyéni részesedését a termékek elosztásakor. Ettől a kerülő úttól eltekintve szövetkezeti tulajdonból csak abban az esetben vonható ki, ha a kollektív tulajdon védelme nem kielégítő, illetve védelméhez a szövetkezeti gazdálkodás nyilvántartási és ellenőrzési rendszere nem nyújt elég alapot.

A szövetkezeti tulajdon fejlődésében döntő szerepe volt és van is az állami támogatásnak. Az állami támogatás az állóés forgóeszközzel való ellátásra irányult, de kiterjedt általában a termelés növekedésének elősegítésére, valamint a tagok egyéni jövedelmének emelésére is. Az állami támogatást az egyes termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok különböző mértékben tudták felhasználni a szövetkezeti tulajdon fejlesztésére. Az ingyenes juttatások háttérbe szorulásával előtérbe kerültek a beruházási és forgóeszköz-hitelek.

E fejlődési szakaszban a termelőszövetkezeti *közös vagyon nagyobb része* általában állami hitellel, illetve állam iránti kötelezettséggel *terhelt szövetkezeti vagyon*. Közgazdasági tartalmát tekintve: *átmenetet képez a szövetkezeti tulajdonba*. Ezt az átmenetet a szövetkezeti felhalmozás közvetíti, illetve a hitelelengedések révén a hitelelengedés ténye valósítja meg. Arra, hogy az állami hitelből fedezett álló és forgó vagyont a tagok között szét ne osszák, maga az állami bankszervezet közvetlenül felügyel.

A szövetkezeti vagyon e részének helyzetében az állami tulajdon és a szövetkezeti tulajdon sajátos viszonya fejeződik ki. „A szövetkezeteket politikailag úgy kell megszerveznünk, hogy a szövetkezetek általában és mindig bizonyos kedvezményeket élvezzenek, mégpedig merőben vagyoni kedvezményeket (a bankkamatláb magassága stb.). Olyan méretű állami hite-

leket kell nyújtanunk a szövetkezeteknek, hogy azok, ha nem is sokkal, de nagyobbak legyenek azoknál az összegeknél, amelyeket magánvállalatoknak hitelezünk, még akár nehézipart stb. is beleértve.

Minden társadalmi rendszer csakis egy bizonyos osztály pénzügyi támogatásával jön létre... Most meg kell értenünk és gyakorlatilag valóra kell váltanunk azt, hogy ez idő szerint az a társadalmi rendszer, amelyet a szokottnál nagyobb mértékben kell támogatnunk; a szövetkezeti rendszer"[1] – írta Lenin a szövetkezetekről. A lényeg tehát a termelőszövetkezetek állami támogatása.

Az évi termék elosztásakor az állam iránt esedékes kötelezettségek megelőzik a termelőszövetkezet többi kötelezettségét, a hiteltörlesztés vagy -elengedés mértékében szükségszerűen nő a szövetkezeti alap. Az állami hitelből létesített szövetkezeti vagyon a szövetkezet feloszlása esetében sem csorbítható. E szövetkezeti vagyonrészt tehát gyakorlatilag szintén oszthatatlannak kell tekinteni.

Ezen az úton a fejlettebb fokon társadalmasított állami tulajdon részben alacsonyabb fokon társadalmasított szövetkezeti tulajdonná alakult át, a paraszti magántulajdonból származó szövetkezeti tulajdon létrehozásának elősegítésére, a szövetkezeti tulajdon megszilárdítására és társadalmasítási fokának fejlesztésére.

A termelőszövetkezeti szocialista tulajdon sajátos közvetítő láncszemként működik abban a folyamatban, amelynek során a magántulajdonból össznépi tulajdon válik, fejlődésének minden szakaszában megtalálhatók azok az összefüggései is, amelyek révén a magántulajdon maradványaihoz, illetve az össznépi tulajdonhoz, annak elemeihez kapcsolódik.

[1] *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 469. old.

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEK KÖZÖS VAGYONÁNAK ALAKULÁSA A SZOCIALISTA ÁTSZERVEZÉST JELLEMZŐ ÉVEKBEN

Termelőszövetkezeteink közös vagyonának alakulását a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában jól mutatják az 1955., 1957., 1958., 1959., 1960. és 1961. évi zárszámadási összesítők adatai. Az 1955-ös adatok a kollektivizálásnak az ellenforradalom előtti legnagyobb mértékét jellemzik, az 1957-es és 1958-as adatok a konszolidációs időszaknak és a szövetkezeti mozgalom újabb fejlődése előkészítésének az adatai. Az 1959-es, 1960-as és 1961-es tények pedig a tömeges kollektivizálással függnek össze, bár — különösen az utóbbiak — részben már zömmel a néhány éves termelőszövetkezetek eredményeit tükrözik.

9. táblázat

A közös szövetkezeti vagyon alakulása

Év	Összes vagyon		Álló vagyon		Forgó vagyon	
	millió Ft	index	millió Ft	index	millió Ft	index
1955	4 854	100	3 091	100	1 763	100
1957	4 172	86	2 711	87	1 461	83
1958	5 115	105	3 400	110	1 714	97
1959	10 281	212	6 774	218	3 506	199
1960	18 688	385	12 057	390	6 631	376
1961	24 737	510	16 168	522	8 569	485

Forrás: Zárszámadási összesítők nyomán

A közös szövetkezeti vagyon értéke 1957-ben 1955-hözképest visszaesett. Az ellenforradalom hatására a termelőszövetkezetek egy része feloszlott, a tagok nagy része kilépett a szövetkezetekből. Az összes vagyon értékén belül a forgó vagyon értéke nagyobb mértékben esett vissza az álló vagyonénál.

1958-ban az összes közös vagyon értéke, elsősorban az álló vagyoné, már meghaladta az 1955-ös szintet, de a forgó vagyon értéke még alatta maradt annak.

1959-ben s a következő években ugrásszerű fejlődés volt tapasztalható, amelynek során az 1955-ös évhez, mint bázisévhez viszonyítottan az álló vagyon gyorsabban nőtt a forgó vagyonnál. Ám ha az 1958-as adatokat vesszük bázisul, mint a viszonylagos stabilitás adatait, akkor az 1959-es s a következő évi mutatók szerint ez években már a forgó vagyon növekedése volt a gyorsabb ütemű. Az álló vagyon mutatója 1961-ben ebben az esetben 475, a forgó vagyoné 505.

Egy kissé megváltozott az álló és forgó vagyon aránya is. A forgó vagyon értéke az összes vagyon értékének $^1/_3$-a körül ingadozik. Az összes vagyon százalékos megoszlása álló és forgó vagyonra az alábbiak szerint alakult:

10. táblázat

Év	Összes vagyon	Álló vagyon	Forgó vagyon
1955	100	63,7	36,3
1957	100	65,0	35,0
1958	100	66,5	33,5
1959	100	65,9	34,1
1960	100	67,0	33,0
1961	100	65,5	34,5

Forrás: Zárszámadási összesítők adatai nyomán

Az álló vagyon aránya 1957-ben és 1958-ban 1955-höz képest növekedett, 1955-ben azonban ezzel ellentétes tendencia indult meg. Ez a kisebb állóvagyon-arány időben egybe esik a sok új szövetkezet létesítésével, a kollektivizálás meggyorsulásával, több kevésbé felszerelt termelőszövetkezet létesítésével. A forgóvagyon-arány esetében fordított a helyzet. Ezt a megállapítást támasztja alá az 1959-es adatoknak az új és területileg nagymértékben megnövekedett, illetve régi termelőszövetkezetek szerinti csoportosítása is. (L.: a 11. táblázatot.)

Az új termelőszövetkezetek forgóvagyon-aránya jóval nagyobb mint a régieké. Az 1960-as és 1961-es globális adatok már eltakarják ezt a tendenciát.

11. táblázat

Megnevezés	Összes vagyon		Álló vagyon		Forgó vagyon	
	millió Ft	%	millió Ft	%	millió Ft	%
Összes tsz-ek	10 281	100	6 774	65,9	3 507	34,1
Ebből:						
új tsz	6 292	100	3 950	62,8	2 342	37,2
régi tsz	3 989	100	2 824	70,8	1 165	29,2

Forrás: ugyanaz

Az álló vagyon és a forgó vagyon összetételének alakulása többek között azt is tükrözi, hogy a bevitelre kötelezett paraszti termelési eszközök az állóeszközök melyik csoportja növekedésénél jöhetnek elsősorban számításba, s azt is, hogy a forgó vagyon összetételének eltérő alakulása a régi és az új szövetkezetekben nem szükségszerű.

AZ ÁLLÓ VAGYON SZERKEZETE ÉS ANNAK VÁLTOZÁSAI

Az állóeszközök összetételének alakulása érdekesen tükrözi, hogy az új és a régi termelőszövetkezetekben hogyan alakult a termelőszövetkezetek állóeszközeinek összetétele a gyors, számszerű növekedés éveiben, a viszonylagos stabilitás majd az új termelőszövetkezetek fokozatos stabilizálódásának éveihez képest. Ennek jellemzésére az 1958-as és 1959-es adatok a legmegfelelőbbek, mert a későbbi adatokban az új termelőszövetkezetek mellett egyre több a néhány éves „régi" is. (L.: a 12. táblázatot.)

Az épületek értéke a szövetkezeti vagyonnak átlagosan 40—48%-át adta. Az épületérték visszaesése 1957-ben 1955-höz képest nem volt jelentős (1%). A gépek és berendezések értékének és arányának növekedése azzal függ össze, hogy ebben az időszakban a termelőszövetkezetek nagyobb lehetőséget kaptak a saját gépesítésre, mint korábban. Az igás- és tenyész-állatállomány és a továbbtartásra szolgáló növendékállomány

12. táblázat

A beruházott vagyon összetételének alakulása

Megnevezés	1955	1957	1958	1959	1959		1960	1961
					új tsz	régi tsz		
Épület								
millió Ft	1270	1258	1516	2922	1556	1366	5475	7530
%	41,1	46,4	44,6	43,1	39,4	48,4	45,4	46,6
Gép és berendezés								
millió Ft	482	502	574	1165	679	486	2595	3941
%	15,6	18,5	16,9	17,2	17,2	17,2	21,5	24,4
Igás- és tenyészállat								
millió Ft	686	451	610	1304	852	452	2146	2524
%	22,2	16,6	17,9	19,3	21,6	16,0	17,8	15,6
Továbbtartásra szolgáló növendék állat								
millió Ft	196	89	119	312	2,2	100	554	711
%	6,3	3,3	3,5	4,6	5,4	3,5	4,6	4,4
Egyéb								
millió Ft	457	411	582	1071	650	421	1288	1463
%	14,8	15,2	17,1	15,8	16,4	14,9	10,7	9,0

Forrás: Zárszámadási összesítők nyomán

értékének és arányának nagyobb visszaesése azt mutatja, hogy ezt az állóvagyon-részt az ellenforradalom idején kevésbé sikerült termelőszövetkezeti vagyonként megőrizni. Az egyéb állóvagyon-érték is viszonylag alig csökkent, értékének aránya pedig növekedett.

Az álló vagyon összetételében 1957-re 1955-höz képest tehát elég jelentős eltolódás következett be az épületek, a gépek és berendezések javára elsősorban az állatállomány rovására. Több termelőszövetkezetnek kihasználatlan férőhelyei is voltak. A nagyobb mértékben lehetővé tett saját gépesítés és egyéb vállalkozások mellett az állatállomány pótlása és növelése bizonyult ez időben a legfontosabbnak a szövetkezeti üzemek számára.

Az épületek értéke 1959-ben 1958-hoz képest majdnem megkétszereződött, de értékük aránya az álló vagyon százalékában kifejezve tovább csökkent, mivel az álló vagyon többi összetevőjének mennyisége az „egyéb" kivételével, gyorsabban nőtt. Különösen szembetűnő az épületérték-arány visszaesése 1959-ben az új termelőszövetkezetekben és megnövekedése a régiekben.

Bár a gépállomási rendszer fennmaradt, a termelőszövetkezetek álló vagyonának és a szövetkezeti tulajdonnak általában a gépek és az épületek rendszeresen növekvő részét képezik. A nagyüzemű termeléshez szükséges épületek hiánya okozza az új termelőszövetkezetek legnagyobb gondját, mert az ilyen épületek megépítéséhez nagy beruházási lehetőségek és sok anyag kell. Ugyanakkor az ezekbe beruházott vagyon csak huzamosabb idő múltán térül meg. A géphiányt a gépállomások gépei ellensúlyozzák.

A gépek és berendezések értéke 1955 és 1957 között nemcsak megőrződött, hanem egyaránt növekedett abszolút számokban és viszonylagosan is. Ezt a növekedést azok az intézkedések is lehetővé tették, amelyek a szövetkezetek gépvásárlásának elvi és gyakorlati korlátait fokozatosan egyre tágították. A gépek még viszonylag kicsi aránya összefügg a gépállomási rendszer fennmaradásával. E gépek és berendezések – naturális formájukat tekintve — általában nagyüzemi jellegűek.

A gépek értéke 1958-ban is tovább nőtt. (kb. 15%-kal), de kisebb ütemben, mint amilyent az épületek értékének növekedésében (20%), megfigyelhetünk. Az állatállomány értéke 33—34%-kal emelkedett, az egyéb állóvagyon-értékrész növekedése kb. 41%-os volt. Így a gépek értékének aránya a beruházott vagyon összetételében — bár abszolút számokban nézve nőtt —, 1957-hez képest 1,6%-kal csökkent.

A gépvásárlás korlátozásának további csökkentése 1959-ben azt eredményezte, hogy a gépek és berendezések értéke több mint 100%-kal nőtt, aránya pedig a régi és az új termelőszövetkezetekben egyenlő lett, s valamivel meghaladta az 1958-ast, 1960-ban és 1961-ben a termelőszövetkezetek saját gépparkja tovább nőtt.

Az új termelőszövetkezetek sokkal rosszabbul ellátottak

épületekkel, mint a régiek. Ezt az 1959-es 39,4, illetve 48,4%-os épületérték-arány is mutatja. Erre utal a 13. táblázat is, amely az igás-, tenyész- és továbbtartásra szánt növendékállatállomány értékét az épületérték %-ában kifejezve mutatja, a forgó vagyonként szereplő állatállomány nélkül.

Az új termelőszövetkezetekben a törzs-állatállományhoz viszonyított épület ellátottság aránytalanul rosszabb, mint a régiekben. Ennek következtében az új termelőszövetkezetek – férőhely hiányában – kénytelenek közös állatállományuk egy részét ideiglenesen a háztáji gazdaságokban hagyni vagy szétszórtan elhelyezni. Igen nagy figyelmet érdemel a bulgáriai termelőszövetkezetek gyakorlatából levonható tapasztalat, mivel e szövetkezetek a helyi építési lehetőségeket feltárva, nemcsak a szövetkezeti nagyüzemek épületekkel való felszerelését oldották meg rendkívül gyorsan, hanem egészen rövid idő alatt teljesen újjáépítették a bolgár falvak lakóházait is.

13. táblázat

Az igás- tenyész- és továbbtartásra szánt növendékállat-állomány értéke az épületérték %-ában 1959-ben

Megnevezés	%
Összes tsz-ek	55
Ebből:	
új tsz	68
régi tsz	40

Forrás: Zárszámadási összesítők nyomán

A termelőszövetkezetek nagyüzemi épületeinek gyors felépítése csak e helyi erőforrások nagyobb mérvű mozgósításával oldható meg hazánkban is. Nem arról van szó, hogy az állami vállalatokkal és a ktsz-ekkel szemben hozzunk létre termelőszövetkezeti építőbrigádokat vagy közös vállalkozásokat, amelyek azokat teljes mértékben helyettesíthetnék, hanem arról, hogy a termelőszövetkezeti építőbrigádok szervezésével, a célszerűségnek megfelelően termelőszövetkezet-közi építőszervezetek létrehozásával mozgósítsunk olyan tartalékokat, amelyek mozgósítására az állami vállalatok és a ktsz-ek nem alkalmasak.

A törzs-állatállomány alakulását az jellemzi, hogy 1957-ben 1955-höz képest értéke és értékaránya egyaránt visszaesett, tehát sokkal kevésbé őrződött meg szövetkezeti közös vagyonként, mint az álló vagyon többi része. Az állomány naturális

pótlásának és bővítésének szövetkezeti forrásai is szűkültek — a növendékállat-állomány csökkenése miatt.

A törzs-állatállomány értéke 1958-ban gyorsan nőtt, kereken 35%-kal. Az állományt főleg vétel útján növelték, így lehetőség nyílt minőségi szelekcióra is. Bár a törzs-állatállomány értéke még elmaradt az 1955-östől, sűrűsége azonban meghaladta azt, mivel a termelőszövetkezetek közös területe 1958-ban 1955-höz viszonyítva még jóval kisebb volt, mint törzs-állatállománya.

Az álló vagyon összetevői közül 1959-ben a törzs-állatállomány értéke nőtt a leggyorsabb ütemben. Az igás- és tenyészállatok értéke 114%-kal, a továbbtartásra szánt növendékeké 162%-kal nőtt, 1958-hoz képest. Együttes értéknagyságuk 83%-kal haladta meg az 1955-ös szintet. Értékarányuk azonban csak az új termelőszövetkezetekben közelítette meg az 1955-ös értékarányokat, az épületekkel jobban felszerelt régi termelőszövetkezetekben pedig lényegesen elmaradt attól. A növekedés fő forrása az állatbevitel volt.

Az egyéb beruházott vagyon (ültetvények stb.), amint azt az 1957-es adatok mutatják, a törzs-állatállománynál sokkal nagyobb mértékben őrződött meg az ellenforradalom idején szövetkezeti vagyonként. E beruházott vagyonrésznek jelentős szerepe van a termelőszövetkezetek fejlődésében. Értékének aránya — az 1958-as adatoktól eltekintve — a legnagyobb az új termelőszövetkezetekben volt. Az ültetvények és melléküzemek stb. létesítése — az építkezéshez hasonlóan — olyan terület, amelyen sok helyi tartalék tárható fel.

A FORGÓ VAGYON ÖSSZETÉTELÉNEK ALAKULÁSA

Az álló vagyon nagyságával és szerkezetével szorosan összefügg a forgó vagyon nagysága és összetétele is. Arányukat és összetételüket végső soron a termeléstechnika, a termelési irány határozza meg a termelőerők fejlettségének adott színvonalán. A szövetkezeti vagyon mérete és összetétele a termelőszövetkezetek felszerelésével alakul ki a sokágú jellegnek vagy szakosításnak megfelelően.

A forgó vagyon összetételének változásai a mérlegben a szövetkezeti forgóeszközök körforgási és megtérülési folyamatának egy időpontra vonatkozó adatait tükrözik, tehát azokból a forgó vagyon összetételére vonatkozóan csak ilyen megszorítással vonhatók le következtetések. A zárszámadási összesítők adataitól – a termelés irányával összefüggően – az egyes szövetkezetek adatai szükségszerűen eltérnek.

14. táblázat

A forgó vagyon összetételének alakulása a zárszámadási adatok alapján

Megnevezés	1955	1957	1958	1959	1959		1960	1961
					új tsz	régi tsz		
Termény, termék, anyag								
millió Ft	1810	1364	1392	2283	1528	755	4391	4591
%	72	66,1	59,4	50	50	50	50,6	41
Hízó és egyéb állat								
millió Ft	286	210	325	734	479	255	1416	1841
%	11	10,2	13,9	16	16	16	16,3	16,5
Befejezetlen termelés								
millió Ft	191	230	296	866	583	283	1740	2651
%	8	11,2	12,6	19	19	19	20,1	23,7
Pénzforgalmi eszközök								
millió Ft	231	258	330	659	442	217	1130	2106
%	9	12,5	14,1	15	15	15	13	18,8
Összesen:								
millió Ft	2518	2062	2343	4542	3032	1510	8677	11189
Levonás tagok részesedésére:								
millió Ft	755	601	629	1035	690	345	2045	2620
%	31	28	35	23	23	23	23,6	22
Maradvány:								
millió Ft	1763	1461	1714	3506	2342	1165	6632	8569
%	69	72	65	77	77	77	76,4	78

A táblázat a forgó vagyon összetételét a zárszámadási időpontban mutatja. 1959-ben a zárszámadási időpont az előző zárszámadási évek október 31-es időpontja helyett már december 31-e volt, tehát 1959-től az adatok a forgó vagyon körforgásának valamivel előrehaladottabb stádiumát tükrözik. Az 1959-es új és régi termelőszövetkezetekre bontott adatok — a százalékos arányok tekintetében — nem térnek el egymástól.

A forgó vagyon összetételének alakulása tekintetében a következő tendencia tűnik szembe: a termény-, termék- és anyagérték arányának csökkenésével együtt jelentkezik a hízó és egyéb állat, valamint a befejezetlen termelés értéke és a pénzforgalmi eszközök arányának növekedése.

A termelőszövetkezetek gazdálkodása fejlődést mutat, állattartásuk erősödik, egyre jobban megalapozzák jövő évi termelésüket stb., általában egyre inkább kihasználják forgóeszközeiket, amennyiben azok növekvő részét kötik le a termelésben a téli időszakban is. Ez feltétlenül egészséges fejlődést mutat, feltételezve azt, hogy a termény-, termék- és anyagkészletek arányának csökkenése nem okoz problémákat a vetőmag-ellátottság és a takarmányozás stb. terén. A pénzforgalmi eszközök értékarányának növekedéséből az árutermelés és áruértékesítés növekedése tűnik ki. Örvendetes, hogy ezek a folyamatok az új és területileg nagymértékben megnövekedett termelőszövetkezetekben is jellemzőek voltak az 1959-es adatok szerint.

A tagok részesedése 1959-ben csökkenő tendenciát mutatott a tagok részesedése után fennmaradt forgó vagyon arányához képest. Ez a tendencia arra utal, hogy a termelőszövetkezetek növelték a tagjaiknak nyújtott előlegeket és év végi forgó vagyonuk növekvő részét fordították a közös gazdaság céljaira, és csak kisebb részét osztották szét a tagok között. Mindez a következő gazdasági év megalapozására irányuló törekvést is jelzi.

A SZÖVETKEZETI KÖZÖS VAGYON SAJÁT FORRÁSAI

A termelőszövetkezetek álló és forgó vagyona saját forrásának alakulását a következő táblázat mutatja:

15. táblázat

Év	A forrásokból saját forrás %-ban	
	Álló vagyon	Forgó vagyon
1955	39	38
1957	42	45
1958	41	42
1959	35	49
Ebből		
új tsz	31	50
régi tsz	40	47
1960	42	51
1961	48	57

Forrás: Zárszámadási összesítők nyomán

Az adatok azt mutatják, hogy a forgó vagyon saját forrásának aránya – 1955-öt kivéve – nagyobb volt az álló vagyon saját forrásának arányánál. A legnagyobb eltérés 1959-ben mutatkozott, az új termelőszövetkezetekben, amelyekben az álló vagyon saját forrásának aránya 31%, míg a forgó vagyon saját forrásának aránya 50% volt. A forgó vagyon saját forrásának aránya 1957-től kezdve nagyobb volt az álló vagyon saját forrásának arányánál, különösen szembetűnő volt ez 1959-ben, az új termelőszövetkezetekben. Ez arra utal, hogy a termelőszövetkezetek saját erőből könnyebben létesítettek forgó vagyont, mint állót.

A szövetkezeti tiszta vagyon, a szövetkezeti tulajdon fejlődésének egyik legfontosabb mutatója. A szövetkezeti tiszta vagyon egésze közgazdasági értelemben fel nem osztható szövetkezeti tulajdont képez, a gyakorlatban mégiscsak annak egy része, „az állóeszközök saját forrása" rögzítődik a szövetkezeti alapban. Fönnmaradó része, amely saját forrású forgó-

eszközökből áll, bár szintén nem osztható fel, a nyilvántartásban és jogi szabályozás gyakorlatában nem szerepel fel nem osztható szövetkezeti tulajdonként.

A szövetkezeti alap nem terhelhető meg, míg a tiszta vagyon ezt meghaladó része – szükség esetén – kötelezettségek fedezetéül szolgálhat. A szövetkezeti tiszta vagyon tehát egyrészt a terhektől mentes és megterhelhetetlen szövetkezeti alapból, másrészt kötelezettségek fedezetéül akár egészükben is igénybe vehető saját forgóeszközökből áll.

Felmerül az a kérdés, *nem lenne-e célszerű a saját forgó eszközöknek legalább egy részét kivonni a kötelezettségek fedezése alól?* Például a vetőmag- és a takarmányalapot, a műtrágya és növényvédőszer, az üzemanyagok vásárlására stb.-re szánt összegeket, mint ahogy a gyakorlatban ezt részben meg is kellett tenni. Ilyen intézkedés megvalósíthatóságára a következő táblázat adatai utalnak:

16. táblázat

A tiszta vagyon és a szövetkezeti alap arányának alakulása

Év	Tiszta vagyon millió Ft	Szövetkezeti alap millió Ft	Különbözet		
			millió Ft	a tiszta vagyon %-ában	a forgó vagyon %-ában
1955	1 661	1 208	453	27,3	26,0
1957	1 716	1 133	583	34,0	40,0
1958	2 025	1 379	646	32,0	38,0
1959	4 044	2 373	1 671	41,3	48,0
Ebből:					
új tsz	2 397	1 237	1 160	48,5	50,0
régi tsz	1 647	1 136	511	31,0	44,0
1960	8 324	5 036	3 288	39,5	49,5
1961	12 498	7 707	4 791	38,4	35,0

Forrás: Zárszámadási összesítők nyomán

A táblázatban a tiszta vagyon megszakítás nélküli növekedést mutat. A szövetkezeti alap 1957 kivételével az előző évekhez képest szintén növekedett. A tiszta vagyon és a szövetkezeti alap különbsége is rendszeresen növekedett. E különbség 1958-ig bezárólag a tiszta vagyon értékének kereken $^1/_3$-át, 1959-től

pedig 38,4—41,5%-át, 1959-ben az új és területileg nagymértékben megnövekedett termelőszövetkezetekben pedig majdnem felét érte el. E különbség aránya 1957-től kezdve a forgó vagyon százalékában kifejezve nagyobb, mint a tiszta vagyonéban.

A szövetkezeti alapban nem rögzített, de tehermentes szövetkezeti vagyon évről évre tekintélyes összegre rúgott, és aránya — 1955 kivételével — a fenti esetekben nem csökkent a tiszta vagyon 31, s a forgó vagyon értékének 38%-a alá. A szövetkezeti vagyon e részére nem terjed ki a szövetkezeti alapot megillető jogi szabályozás és védelem, tehát azzal a szövetkezet „szabadabban" gazdálkodhat, s a szövetkezeti tulajdon e részének megőrzése, más szóval a forgóeszközök saját forrása csökkenésének megakadályozása évről évre jelentkező állandó feladat. Ez a probléma — úgy tűnik — megoldódna azzal, ha ebből a tisztavagyon-részből fel nem osztható forgóalapot létesítenének, tehát így rögzítenék szövetkezeti tulajdonban a saját forgóalap meghatározott hányadát.[2]

Ezáltal csökkenne a saját forgóalap hitelfedezeti felhasználásának lehetősége. A szövetkezeti alap nem lehet hitelfedezet.

[2] A szövetkezeti alap kizárólagos álló vagyon saját forrásként való kezelésével összefüggésben érdekes problémára hívja fel a figyelmet *K. N. Bogojev—E. G. Tosev*: „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek pénzgazdálkodásának alapkérdései" című munkája. (Szófia 1958.) A bolgár termelőszövetkezetek gazdálkodásában rendszeres volt az állóalap rendeltetésű eszközök egy részének forgóalapként történő felhasználása és viszont. Ez nem volt helyes, mert: „A forgóeszközök beruházásra való felhasználása igen komoly pénzügyi nehézségeket okozott a termelőszövetkezetekben, megzavarta termelésüket, és csökkentette pénzbevételi s természetbeni jövedelmüket." (11. old.) A fordított előjelű pénzgazdálkodási szabálytalanság pedig a következőképpen hatott: „Az állóeszközök forgóeszközként való felhasználása a termelőszövetkezetek pénzügyi tevékenységének komoly hiányossága, amely jelentős csapást mér az állóeszközök szakadatlan növelésére, s ezzel gátolja a termelőszövetkezetek szervezeti-gazdasági megszilárdulásának folyamatát." (Ugyanott.) Az ilyen előnytelen hatások lehetősége kétségtelen. A probléma végső megoldása azonban nem a fennálló szabályozás hiánytalan érvényesítése lett, hanem a Minisztertanács 1959. augusztus 18-i 190 sz. rendelete nyomán amortizációs alapot, ettől elkülönített fel nem osztható szövetkezeti alapot, munkadíjazási forgóalapot stb. létesítettek.

A beruházási hitel az álló vagyon idegen forrása, esedékes törlesztése csak a forgóeszközökből történhet. A forgóeszköz-hitel fedezete és visszafizetése a saját forgóeszközöket terheli stb. Olyan feltételek között, amikor az állami hitel mint a szövetkezeti vagyon forrása létezik, szükségszerű, hogy a szövetkezeti vagyon meghatározott része hitelfedezetként szerepelhessen, mert különben fedezet nélkül kellene hitelt nyújtani. A szövetkezeti alap tehát nem foghatja át a tagok közt fel nem osztható szövetkezeti forgó vagyon egészét.

A termelőszövetkezeteknek nyújtott hitelek a termelőszövetkezetek állami támogatásának, gazdálkodásuk tervszerűsítésének igen fontos eszközei. A különböző eredményű gazdasági évek, a forgóeszköz-szükséglet idényjellegű változásai stb. következtében is szükségszerű, hogy a forgó vagyon egy részét állami hitelből fedezzék. A saját forgóeszközöknek tehát, csak a mindenkori tehermentes része lenne a szövetkezeti alapba helyezhető, ami így évenként változó nagyságú lenne. A szövetkezeti alap nem csökkenhet, sem úgy, hogy eszközei szövetkezeti tulajdonból egyéni tulajdonba, sem úgy, hogy állami tulajdonba vagy más szerv tulajdonába mennek át, pl. ha azokat ténylegesen igénybe kell venni a kötelezettségek rendezésére.

A tiszta vagyon és a szövetkezeti alap különbsége a forgó vagyon százalékában kifejezve megmutatja, hogy a forgóvagyon-érték hány százaléka jöhet számításba — országos átlagban — a tekintetben, hogy azt a szövetkezeti alapba helyezzék.

Ez az arány szövetkezetenként változó. Fedezetlen kötelezettségű szövetkezetek voltak, és vannak. (L.: a 17. táblázatot.)

A fedezetlen kötelezettségek összegének és a forgó vagyonhoz viszonyított arányának csökkenő tendenciája, illetve viszonylag kicsi aránya megerősíti annak lehetőségét, hogy a termelőszövetkezeti forgó vagyon egy része fel nem osztható szövetkezeti vagyonként működhessen azokban a termelőszövetkezetekben, amelyekben lényegesen nagyobb a tiszta vagyon összege a szövetkezeti alap értékénél. A táblázat adatai általában tehát megnyugtatóak, mégsem hagyható szó nélkül az a probléma, hogy 1959-ben a régi termelőszövetkezetekben jóval nagyobb

volt a fedezetlen kötelezettség összege is, aránya is, mint az jakban, továbbá az, hogy 1961-ben lényegesen megnőtt a fedezetlen kötelezettségek összege is, aránya is. Ezek az adatok részben a termelőszövetkezetek gazdálkodásának, részben a hitelrendszernek a hiányosságait jelzik. Mindenesetre az világos, hogy az állam és a szövetkezet hitelkapcsolatai, és általában olyan gazdasági kapcsolataik, amelyek a szövetkezeti termékek elosztását érintik, nem teszik lehetővé, hogy az egész saját forrásból eredő forgó vagyont a szövetkezeti alapba helyezzék.

17. táblázat

A fedezetlen kötelezettség alakulása

Év	Millió Ft	Forgó vagyon %-a
1955	361	20
1957	122	8
1958	123	7
1959	92	2—3
Ebből:		
új tsz	29	1,2
régi tsz	63	5,5
1960	187	2,8
1961	265	3,1

Forrás: Zárszámadási összesítők nyomán

A szövetkezeti alapba helyezhető saját forgóvagyon-rész aránya attól függ, hogy mekkora a szövetkezet saját forgó vagyona, és azt milyen kötelezettségek terhelik. E forgóvagyon-rész nagysága évről évre változhat a forgóeszköz-hitel alakulása alapján s a szerint, hogy az esedékes kötelezettségek, valamint az évi termék mennyisége hogyan alakulnak. A tiszta vagyon e része tehát — a termelőszövetkezetek fejlődésének jelenlegi szakaszában — sajátosan változó nagyság.

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEK SZÖVETKEZETI ALAPJA FEJLŐDÉSÉNEK ÉS FORRÁSAINAK ÁTTEKINTÉSE

A szövetkezeti alap mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben elsősorban mint az állóeszközök saját forrása vizsgálható.

Hazánkban a termelőszövetkezeti mozgalom megindulásakor igen kevés olyan nagyüzemi jellegű épület, gép és felszerelés volt, amely a termelőszövetkezetek állóalapjainak megteremtéséhez számításba jöhetett. A földesurak és kulákok kisajátított állóeszközeinek nagyobb része az állami gazdaságokba került. Fennmaradó részét állami földalapi juttatásként a termelőszövetkezetek kapták meg ingyenes és örökös használatra. A szövetkezeti tagok nagyobb része — különösen a termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti szakaszában — a szegényparasztság soraiból került ki, és állóeszközt alig vitt be a termelőszövetkezetbe. A belépőknek mintegy 70%-a — még 1958 végén is — agrárproletár volt, aki sem jószágot, sem felszerelést nem vitt be a szövetkezetbe. Nagy szükség volt tehát arra, hogy az állam e téren is segítséget nyújtson a termelőszövetkezeteknek. A termelőszövetkezeti üzemek felszerelése csak így volt megoldható.

A termelőszövetkezeti állóalapok és a szövetkezeti alap fejlődésének nyomonkövetését megnehezítik a termelőszövetkezeti állóeszközök értéknyilvántartásának hiányosságai. A földalapi juttatásból származó épületek nyilvántartott értéke — valóságos értékükhöz képest — általában igen alacsony. A nyilvántartási anyagokban a többi állóeszköz beszerzési vagy megvalósulási értékkel szerepel. A termelőszövetkezetek amortizációt nem számítanak. A saját telepítésű ültetvényekre fordított költségeket sem veszik számba hiánytalanul. A bevitt termelési eszközök értékelése sem volt minden esetben reális stb.[3]

[3] A Magyar Nemzeti Bank országos adatait használtam fel, minthogy azok az általam vizsgált tendencia feltárásához megfelelnek. A könnyebben való kezelhetőség céljából általában kerekítettem az adatokat.

A szövetkezeti alap a termelőszövetkezeti állóeszközök saját forrása. E tekintetben a szövetkezeti alap először úgy jön számításba, hogy milyen mértékben képezi az állóeszközök forrását, azok más forrásaihoz képest. Erre a kérdésre az egységnyi szántóterületre vetített állóeszköz- és szövetkezetialap-érték összehasonlítása ad választ. Üzemi szintű vizsgálathoz, különösen a belterjességi és eredményességi vizsgálathoz ez általában elegendő is lenne. Az ilyen mutató azonban nem ad választ arra, hogy a szövetkezeti alap formájú szövetkezeti tulajdon milyen ütemben és mértékben fejlődik – társadalmi méretekben –, olyan körülmények között, amikor – a szocialista átszervezés előrehaladásával – növekszik a termelőszövetkezetek területe is. A teljes kép tehát azt kívánja, hogy abszolút számokban is és területegységre vetítve is megmutassuk a szövetkezeti alap fejlődését.

18. táblázat

Az állóeszközök és a szövetkezeti alap értékének alakulása és aránya a termelőszövetkezetekben 1950—1959-ig

Év	Az állóeszközök értéke millió Ft	A szövetkezeti alap a földalapi juttatással együtt millió Ft	Az 1 kat. h. tsz-szántó területre jutó		A szövetkezeti alap az állóeszköz %-ában
			állóeszköz Ft	szövetkezeti alap Ft	
1950	371	226	570	347	60,8
1951	803	486	852	517	60,7
1952	1 646	799	1 063	778	48,5
1953	2 049	865	1 151	485	42,1
1954	2 482	1 041	2 037	852	41,8
1955	3 092	1 208	2 315	903	39,1
1956	2 102	838	2 377	945	39,8
1957	2 711	1 133	3 140	1 312	41,8
1958	3 400	1 379	3 404	1 381	40,5
1959	6 774	2 373	2 425	650	35,0
1960	12 057	5 036	2 458	1 027	41,8
1961	16 169	7 707	2 778	1 324	47,5

Forrás: Az adatok a MNB kerekített adatai
Az 1960-as adatok fordulónapi szántóterületre vetítettek, a többi évközepire. *Reisz József:* „A termelőszövetkezeti beruházások nagysága és forrásai" című cikkében (Közgazdasági Szemle, 1959. 12. sz.) szintén megtalálható az adatok egy része. A szövetkezeti alap a földalapi juttatásokat is magába foglalja.

A táblázat adatai szerint a termelőszövetkezetek állóeszközeinek és szövetkezeti alapjának értéke 1950—1961 között a sokszorosára nőtt. Növekedésük üteme hullámzó volt. 1956-ban és 1957-ben az ellenforradalom következtében kisebb volt az állóeszköz-érték is, a szövetkezeti alap értéke is, mint 1955-ben. A széthurcolt szövetkezeti javak egy része az ellenforradalom leverése és a konszolidáció során ismét visszakerült a szövetkezetekbe. A szövetkezetek további nagy támogatást kaptak, megerősödtek, így 1958-ban az állóeszközök és a szövetkezeti alap értéke már meghaladta az 1955-ös szintet.

Ami a szövetkezeti alapnak az állóeszközök értékéhez viszonyított %-os arányát illeti, annak nagyrészt 40% körüli ingadozása azt jelenti, hogy a szövetkezetek 1950—1951 kivételével nagyobbrészt nem saját forrásból fedezett termelési állóeszközökkel gazdálkodtak. *A szövetkezeti alap mint saját állóeszköz-forrás kisebb szerepet játszott az állóeszközök idegen forrásánál.* Ez az állami támogatás nagy mértékére mutat.

A szövetkezeti gazdaságok állóeszköz-ellátottságát az egy kat. h. szántóra vetített adatok szemléltetik. Az egy kat. h. szántóra jutó állóeszköz-mennyiség, bár változó ütemben, 1959 és 1960 kivételével évről évre növekedett. Ez a mutató az állóeszközök mennyiségével egyenes arányú a szántóterület változásával fordított arányú összefüggésben van.

E tényezők együttes hatására az állóeszköz-ellátottság 1950—1958-ig minden évben növekedett, még akkor is, amikor az állóeszközök értéke országosan csökkent. Ilyen tendenciát mutat az egy kat. h. szántóra vetített szövetkezeti alap is. Kivétel az 1953-as év, amikor a szövetkezeti alap abszolút növekedett ugyan, az egy kat. h. szántóra vetített szövetkezeti alap a szántóterület gyorsabb növekedése miatt azonban csökkent. Ennek ellenkező előjelű példáját mutatják az 1956-os és 1957-es adatok, amelyek szerint a szövetkezeti alap abszolút értéke alatta maradt az 1955-ösnek, de az egy kat. h.-ra jutó szövetkezeti alap értéke az 1955-öshöz viszonyítva növekedést mutatott, a szántóterület nagymérvű csökkenése miatt.

A kisebb számú és szántóterületű termelőszövetkezeti üzemek viszonylag jobb állóeszköz-ellátottsága 1957—1958-ban

elősegítette a szövetkezeti üzemek gazdálkodási színvonalának emelkedését.

A szövetkezeti alap értéke a termelőszövetkezeti mozgalom 1959-es fellendülése nyomán kereken megduplázódott, de az egy kat. h. szántóra vetített szövetkezeti alap 1959-ben kereken a felére csökkent az 1958-as állapothoz képest. Ami pedig a szövetkezeti alapnak az arányát illeti, az 1959-ben, a vizsgált időszak legalacsonyabb arányára, az állóeszköz-érték 38%-ára esett vissza.

Az 1960-as és 1961-es adatok lényegében hasonló tendenciát mutatnak, de már érvényesült az állóeszköz-ellátottság színvonalának és a szövetkezeti alap ehhez viszonyított arányának növekedése is.

Az ellátottsági mutatók ugyan még 1961-ben sem érték el az 1958-as szintet, de a szövetkezeti alap értékének aránya az utóbbi 3 évben következetes és viszonylag gyors növekedést mutatott (35%-ról 47,5%-ra).

A szövetkezeti alap növekedését az állam nagymértékű támogatással segítette elő. Az állami támogatás egyik legfontosabb formája a földalap rendelkezésére bocsátása, majd termelőszövetkezeti tulajdonba adása volt. A termelőszövetkezetek állami támogatásának ez a formája szükségszerűen csökkenő tendenciát mutatott, mivel a földalapi juttatásként adható eszközök csak korlátozott mértékben álltak rendelkezésre. A teljes szövetkezetesítés megtörténtével a továbbiakban elesik az állami támogatás e formájának a lehetősége. A földalap részesedését a szövetkezeti alap értékéből 1952—1960 között az alábbi táblázat mutatja. (L.: a 19. táblázatot.)

A táblázat adatai azt mutatják, hogy a földalap értéke a szövetkezeti alap értékének 1952-ben még majdnem 44%-át adta, 1954-ben, amikor a földalap értékét a szövetkezeti alaphoz csatolták, a földalapból származó rész annak 31,7%-ára rugott. A földalap részesedése a szövetkezeti alapból állandóan csökken.

A földalap értékének aránya a szövetkezeti alapban a valóságban azonban a táblázatban közölt adatoknál nagyobb, mivel a földalapi juttatások nyilvántartott értéke általában

lényegesen alacsonyabb a többi – különösen az új létesítésű – állóeszköz nyilvántartott értékénél.

19. táblázat

A földalap részesedése a szövetkezeti alap értékéből 1952—1960-ig

Év	Szövetkezeti alap	Földalap	Szövetkezeti alap földalap nélkül	Földalap a szövetkezeti alap %-ában
	millió Ft			
1952	799	350	449	43,8
1953	865	331	534	38,3
1954	1041	330	711	31,7
1955	1207	360	847	29,8
1957	1133	314	819	27,7
1958	1379	366	1013	27,2
1959	2373	414	1959	17,4
1960	5036	403	4633	8,0

Forrás: Zárszámadási összesítők nyomán

20. táblázat

Az épületleltár értéke újraértékelés előtt és után 1958-ban kilenc termelőszövetkezet adatai szerint

Sorszám	A termelőszövetkezet megnevezése	Az épületek értéke		Eltérés + − %
		újraértékelés előtt Ft	újraértékelés után Ft	
1	Dózsa Népe, Lövő	796 844	763 435	— 2,4
2	Dimitrov, Edve	1 131 800	2 247 490	+ 99
3	Búzakalász, Őrisáp	399 700	800 000	+ 101
4	Szabad Május 1., Bőnyrétalap	623 291	997 742	+ 60
5	Előre, Beled	539 845	1 780 511	+ 229
6	Micsurin, Pér	1 352 500	1 409 536	+ 4
7	Szocializmusért, Rábapordány	451 850	1 299 423	+ 188
8	Előre, Mosonszentjános	69 645	1 024 960	+1365
9	Táncsics, Mihályi	1 866 363	1 866 363	—
	Összesen:	7 231 838	12 189 460	+ 68,5

Forrás: A Mezőgazdasági Szervezési Intézet adatai (kézirat)

A földalapi juttatás lényegében véve gazdaságiépület-juttatást jelentett. A Mezőgazdasági Szervezési Intézetnek 52 termelőszövetkezetre vonatkozó 1958-as épületleltári összesítő adatai bizonyos mértékig rámutatnak a nyilvántartott és a valóságos érték különbségére. A mosonmagyaróvári tájintézet e forrásból vett adatai szerint 9 termelőszövetkezet esetében pl. az alábbi eltérések adódtak a termelőszövetkezeti épületleltári értékben az újraértékelés során. (L.: 20. táblázatot.)

A 20. táblázat adataiban szembetűnő az eltérés nagy szóródása. Ha a kirívóan eltérő esetet (Mosonszentjános) kivesszük, a legnagyobb értékelési eltérés a beledi Előre és a rábapordányi Szocializmusért tsz esetében mutatkozott. Ezek a termelőszövetkezetek volt nagybirtokok épületbázisán szerveződtek, és 1958-ban épületeik túlnyomó része földalapi juttatásból származott.

A termelőszövetkezetek állami támogatásának másik nagy jelentőségű formája a termelőszövetkezetek beruházási hitelellátása. A hosszú és középlejáratú hitelek végigkísérik a termelőszövetkezetek állóeszközeinek fejlődését. Az állami támogatásnak olyan formája ez, amely a termelőszövetkezetek távlati fejlődésének tervszerűsítését is szolgálja. A beruházási hitelből fedezett termelőszövetkezeti állóeszközök fedezeti forrásává — az esedékes hitelek visszafizetésével vagy elengedésével — a szövetkezeti alap válik. A hitel visszafizetése révén keletkező szövetkezetialap-növekedés forrása: a szövetkezet közös munkája, míg hitelelengedés esetén: az állami támogatás.

Az állam a termelőszövetkezeteknek 1950—1960 között évenként a következő összegű beruházási hiteleket nyújtotta: (L.: a 21. táblázatot.)

A beruházási hitelekből a hosszú lejáratúak jelentenek nagyobb kedvezményt. Ezekre — 1953-ig bezárólag — az évenként nyújtott beruházási hitelek kisebb, 50% alatti hányada, 1954-től 1960-ig pedig a nagyobb, 50% feletti hányada jutott. A tömeges szövetkezetesítés éveiben ugrásszerűen megnőtt a beruházási hitelek mennyisége, és nőtt a hosszú lejáratú hitelek aránya is.

21. táblázat

Év	Összes hitelek évenként millió Ft	Ebből	
		hosszú lejáratú %	középlejáratú %
1950	146	34	66
1951	255	36	64
1952	548	48	52
1953	353	48	52
1954	370	64	36
1955	441	58	42
1956	433	50	50
1957	163	55	45
1958	547	61	39
1959	2 591	64	36
1960	3 198	63	37

Forrás: A zárszámadási összesítők, valamint Reisz József hivatkozott cikkének adatai nyomán

A hiteltörlesztés és a hitelelengedés összege növeli a szövetkezeti alapot, megváltoztatja a termelőszövetkezeti állóeszközök saját és idegen forrásának arányát anélkül, hogy megváltoztatná az állóeszközök értékét. *A hiteltörlesztés a szövetkezet részéről felhalmozás, a hitelelengedés azonban nem.* A termelőszövetkezeti állóeszközök saját és idegen forrásának arányára ható minden olyan folyamat, amely akár az állóeszközök értékét, akár a szövetkezeti alapot, vagy az idegen források értékét módosítja, egyúttal a saját forrás és az idegen forrás arányát is megváltoztatja.

A termelőszövetkezetek állóeszközei idegen forrásának százalékos aránya 1950—1961 között a következőképpen alakult: (22. táblázat.)

22. táblázat

Időpont	Idegen források az állóeszközök értékének %-ában
1950. X. 31.	39,2
1951. X. 31.	39,3
1952. X. 31.	51,5
1953. X. 31.	57,9
1954. X. 31.	57,2
1955. X. 31.	60,9
1956. X. 31.	60,2
1957. X. 31.	58,2
1958. X. 31.	59,5
1959. XII. 31.	65,0
1960. XII. 31.	58,2
1961. XII. 31.	52,5

Forrás: Zárszámadási összesítők nyomán

Az idegen források kisebb arányát — az 1950-es évek elején — egyrészt a saját forrásként szereplő nagyobb földalapi juttatások, másrészt a viszonylag kisebb beruházási hitelek magyarázzák. Az állóeszközök idegen forrásainak aránya 1959 kivételével 1953—1960-ig 58—60% körül ingadozott. Az 1959-es 65% a kollektivizálás ütemének meggyorsulásával függött össze, 1960-ban és 1961-ben pedig, a saját erőből megvalósított felhalmozás súlyának viszonylagos és abszolút növekedése hatott csökkentőleg az idegen források arányára. *A termelőszövetkezeti állóeszközök létrehozása végső soron tehát elsődlegesen nagyobbrészt az állami hitelek eredménye volt.*

A szövetkezeti alap növekedésének egyik forrása a tsz-tagok bevitt termelési eszközei értékének meghatározott része volt, amelyért a tag nem kapott megváltási díjat, a termelési eszköz értékének fennmaradó részét a termelőszövetkezet megtérítette. A térítés megtörténtéig az az összeg úgy szerepel, mint a tagok követelése bevitt termelési eszközeikért. *A tagok termelési eszközeiért fizetett térítés összege növeli a szövetkezeti alap értékét, de az állóeszközök értékét nem.* Kifizetése hatással van tehát az idegen forrás és a saját forrás arányára anélkül, hogy az állóeszközök értékét megváltoztatná. *A térített összegek forrása végső soron,* ha az nem állami hitelből történt, és az e célra kapott hitelt az állam el nem engedte, *a szövetkezeti tagok kollektív munkája.*

A szövetkezeti alap és a tagok követelésének alakulásáról és arányáról 1952—1958 között a következő táblázat tájékoztat. (Az 1956-os adatokat, kevésbé megbízható voltuk miatt, kihagytam.)

23. táblázat

Időpont	Szövetkezeti alap	A tagok követelése	A tagok követelése a szövetkezeti alap %-ában
	millió Ft		
1952. X. 31.	799	113,9	14,2
1953. X. 31.	865	95,6	11,1
1954. X. 31.	1041	41,8	4,5
1955. X. 31.	1208	34,0	2,7
1957. X. 31.	1133	4,3	0,3
1958. X. 31.	1397	4,6	0,3

Forrás: Zárszámadási összesítők nyomán

A tagok követelésének jelentős csökkenése 1952—1958 között főleg annak az eredménye volt, hogy a szövetkezet kifizette

azt. A térítés 1957—1958-tól túlnyomórészt középlejáratú beruházási hitelből történt, a tagok követelése így még inkább átmeneti jellegűvé válik.

A tagok 1959-ben 887,5 millió Ft értékben vittek be állóeszközöket a termelőszövetkezetbe, ebből az összegből kereken 177 millió (20%) Ft került a szövetkezeti alapba. Tehát kereken 710 millióra rúgott a térítendő összeg. A termelőszövetkezetek ebből 1959-ben 575 milliót kifizettek — főleg a folyósított állami hitelek segítségével. A fennmaradó 135 millió Ft maradt a tagok követelése. A tagok követelése 1959-ben 1958-hoz képest — a tömeges belépések nyomán — a szövetkezeti alap 0,3%-áról annak 6,2%-ára nőtt. A tagok követelése tovább maradna fenn nagyobb összegben, ha a térítés több évi részletben történne.

Az eddigi adatokból azt láthattuk, hogy a szövetkezeti alap kisebb mértékben képezte forrását a termelőszövetkezetek állóeszközeinek, mint a beruházási hitelek. A tagok követelésének a jelentősége a térítés megtörténtével rohamosan csökken, kifejezetten átmeneti jellegű. *A tagok bevitt termelési állóeszközei tehát igen gyors ütemben átalakulnak a szövetkezeti alap részeivé,* tehát *fel nem osztható szövetkezeti tulajdonná.*

A szövetkezeti alap közgazdasági természetére fényt vet forrásainak alakulása és egymás közti aránya. Az összesítés — pontos adatok hiánya stb. miatt — nagy nehézségekkel járna.

Egyes részadatok azonban lehetővé teszik bizonyos következtetések levonását.

A vissza nem térítendő állami támogatás teljes összege pontosan nem mérhető fel. A Magyar Nemzeti Bank adatai alapján az állam hozzájárulása 1958-ig a szövetkezeti alaphoz 40%-ra volt becsülhető.

A Magyar Nemzeti Bank adatai szerint, 1958-ban a szövetkezeti alap 264 millió Ft-tal nőtt, amely összegből az állami támogatás 96 millió volt, tehát a növekedés 36%-a közvetlenül állami forrásból származott (54 millió Ft földalap + 42 millió Ft beruházási hiteltörlés.)

Az alábbi táblázatot a szövetkezeti alap 1959. évi növeke-

désének forrásairól a zárszámadási összesítők alapján állítottam össze. Az adatok kerekítettek.[4]

24. táblázat

A szövetkezeti alap növekedési forrásai 1959-ben

A növekedési források megnevezése	Érték	Részösszeg	Növekedés %-ában	
	millió Ft		Érték	Részösszeg
A bevitt termelési eszközök értékének 20%-a	177	177	18,0	18,0
Ingyenes állami juttatások:				
Földalap	48	—	4,8	—
Beruh. hitel eleng.	130	—	13,1	—
Hiteleleng. az áruértékesítési mutató teljesítéséért	62	—	6,2	—
Tenyészállat-vásárlási ártámogatás	23	263	2,3	26,4
A szövetkezet sajáterő-hozzájárulása:				
Beruházási hitel törlesztése	94	—	9,5	—
Beruházási tartalékolás	36	—	3,6	—
Múlt évről áthúzódó eszközök	26	—	2,6	—
Saját erőből megvalósított beruházás	379	—	38,0	—
Egyéb (becsült adat)	19	554	1,9	55,6
Összes növekedés:	994	994	100,0	100,0

A szövetkezeti alap 1959. évi növekedésének tehát 18%-a a bevitt termelési eszközök értékéből, 26,4%-a az ingyenes

[4] A tömeges kollektivizálás idejére az arányok jellemzőbbek, mint a megelőző vagy ezt követő évek adatai. Az ingyenes állami juttatásokból csak azokat vettem figyelembe, amelyek — a fennálló rendelkezések értelmében — kifejezetten a szövetkezeti alap növelésének forrásaiként kezelendők. Figyelmen kívül hagytam olyan adatokat is, amelyek értelemszerűen — legalábbis részben — a szövetkezeti alap növelésének közvetett forrásaiként kezelhetők ugyan, de azokat az összesítőben szereplő összeg nem tartalmazza (különböző kedvezmények, nagyüzemi felár stb.).

állami juttatásokból, 55,6%-a pedig a szövetkezet sajáterőhozzájárulásából, végső soron a kollektív munka termékéből származott. Ez a táblázat kedvezően mutatja a szövetkezetek saját erőből fakadó hozzájárulását a szövetkezeti alap növekedéséhez.

Ám hiba lenne azt hinni, hogy az az állami segítség, amelyet a szövetkezetek 1959-ben élveztek, csak ilyen mértékű volt. Ez a táblázat ugyanis nem tartalmazza az állami támogatásnak azokat a formáit, amelyek a szövetkezeti gazdálkodás eredményességén át fejtették ki a hatásukat, s ezáltal lehetővé tették, hogy a szövetkezeti alap belső erőből történő növekedése elérje az 55,6%-os arányt.

A termelőszövetkezeteknek nyújtott 1959-es teljes állami támogatásról, annak pénzügyi kihatásairól az alábbi adatok tájékoztatnak:

25. táblázat

Az állami támogatás megnevezése	Millió Ft
Hosszú és középlejáratú hitelek	2 959
Vissza nem térítendő állami támogatás	446
Költségvetési szervek és intézetek többletköltségei	275
Hitelelengedések	295
Nagyüzemi felár	105
Díjkedvezmények	995
Adó- és egyéb kedvezmények	1 369
Összesen:	6 444

Forrás: Zárszámadási összesítő

E tételek egy része közvetlenül, más része közvetve hatott a szövetkezeti alap növekedésére, egy részük azonnal, más részük, pl. a beruházási hiteleké, nagyobbrészt csak később érezteti a hatását. Ezen adatokból mindenesetre világosan látható, hogy az állami támogatás mértéke jóval nagyobb volt annál, mint, ami abból a szövetkezeti alap növekedéseként rögzítődött 1959-ben.

A szövetkezeti alap növekedésének fő forrásává szükségszerűen az évi termék értékének a szövetkezeti alapba helyezett része válik. Ezt a tendenciát mutatják fejlettebb fokon az alábbi adatok is:

26. táblázat

A szövetkezeti alap fő forrásai arányának alakulása Ukrajna kolhozaiban

Megnevezés	1940	1950	1952
	százalékban		
Társadalmasított vagyon és belépési díjak	7,6	20,2	14,5
Ellenszolgáltatás nélkül átadott állami vagyon és hitelelengedés	5,3	2,9	3,2
Az évi pénzbevételek százalékából	39,3	41,9	48,7
Az állatállomány növekedése és szaporulata	10,1	10,4	11,4
A kolhoztagok beruházási munkája	32,5	20,7	22,2
Egyéb	5,2	3,9	—
Összesen:	100,0	100,0	100,0

Forrás: A kolhozok oszthatatlan alapjai. Moszkva 1960. 57. old. (oroszul)

A társadalmasított vagyon és a belépési díjak arányának növekedése 1950-ben 1940-hez képest az Ukrajna nyugati területein bekövetkezett kollektivizálás eredménye. 1952-re ez az arány már ismét lényeges csökkenést mutat, mint olyan forrás, amely csak a belépésekkel nőhet.

Az ellenszolgáltatás nélkül átadott állami vagyon és hitelelengedés, valamint az egyéb forrás szerepe viszonylag nem nagy.

A forrásoknak 1940-ben 81,9%-át, 1950-ben 73%-át, 1952-ben 82,3%-át olyan források adták, amelyek végső soron a kolhoztagok kollektív munkájára vezethetők vissza. Ezek közül is állandó növekedést mutat az évi pénzbevételek meghatározott százalékából képzett szövetkezeti alap.

A TERMELŐSZÖVETKEZET ÉVI TERMÉKÉBŐL A SZÖVETKEZETI ALAPBA HELYEZETT ÉRTÉK FUNKCIÓJA ÉS FORMÁI

A szövetkezeti alap növekedésének fő forrásává a szövetkezeti felhalmozás válik. Növekedése azonban mégsem azonos a felhalmozással.

A SZÖVETKEZETI ALAPBA HELYEZETT ÉRTÉK KETTŐS FUNKCIÓJÁNAK LÉNYEGE

A termelőszövetkezeti újratermelés igen bonyolult folyamat. A mezőgazdasági termelés és újratermelés — a termőföld sajátosságaitól eltekintve is — olyan természeti és biológiai folyamatokat foglal magában, amelyek során az elhasznált termelési eszközök egy része — az áruforgalom közvetítése nélkül — naturális formában pótlódik, illetve bővül a termelőszövetkezet termékeiből (vetőmag, növendék állat stb.). A közös gazdaság és a tagok háztáji gazdasága az újratermelési folyamatban sajátosan egybefonódik. A termelőszövetkezetek nyilvántartási rendszere és évi gazdasági beszámolóik vagy rendkívül leegyszerűsítetten, vagy egyáltalán nem is tükrözik a termelőszövetkezeti közös alapok körforgásának és megtérülésének, egyszerű és bővített újratermelésének sokrétű folyamatát.

A termelőszövetkezet évi teljes termelése — a jelenlegi nyilvántartási rendszer alapján — csak közvetett módon állapítható meg — megközelítő pontossággal. A természetbeni és pénzjövedelemnek nevezett forintösszeg a gyakorlatban megközelíti az évi teljes termelés értékének fogalmát, bár egyes tételeket nem tartalmaz. A teljes jövedelem — amortizáció és önköltségszámítás hiányában — csak a pontosság további mellőzésével állapítható meg. A tiszta jövedelem az előbbiek miatt, s amiatt nem állapítható meg elég pontosan, mert a termelőszövetkezeti tagok munkájának költségként történő számbavétele még nem tekinthető véglegesen megoldottnak, a tagok részesedése a gyakorlatban tisztajövedelem-részt is tartalmazhat.

A termelőszövetkezetek teljes termékét úgy osztják fel, hogy

az állam iránti kötelezettségek teljesítése, valamint a közös gazdaság szükségleteinek fedezése megelőzi a tagok részesedését. Az állam, a szövetkezet közös és a tagok egyéni érdekének ez a viszonya a naturális formájú és pénzformát öltött termékek elosztása tekintetében egyaránt fennáll. A nyilvántartásban a gyakorlatban az évenként elhasznált termelési eszközök pótlásának és a felhalmozásnak az alapja, valamint a tagok munkadíja és tisztajövedelem-részesedése nem különülnek el egymástól. A felhalmozási alap és a munkadíjalap elkülönítése, az amortizációs alap létesítése csak a közelmúltban történt meg egyes országok termelőszövetkezeteiben.[5]

Az az értékrész, amelyet a termelőszövetkezet évi teljes termékének felosztása során a szövetkezeti alapba helyeznek egyrészt az állóeszközök elhasználódását, amortizációját, másrészt a tiszta jövedelemnek a beruházásokra fordított részét tartalmazza.

A termelőszövetkezet évi termékéből a szövetkezeti alapba helyezett résznek tehát két fő funkciója van: 1. *pótolja az elhasznált állóeszközök értékét*, s ezzel biztosítja azok egyszerű újratermelését. 2. *Felhalmozást is jelent annyiban amennyivel összege nagyobb az állóeszközök amortizációs igényénél.* Nem fogja át azonban az egész felhalmozást, mert a pótlólagos forgóalapot külön létesítik. A szövetkezeti alap amortizációs és felhalmozási funkciója termelőszövetkezeteink rendszerében nem különül

[5] Az elosztás gyakorlata mögött rejlő közgazdasági folyamatok és kategóriák, az újratermelési elmélet és a gyakorlat összhangja szempontjából figyelemreméltó tanulmányok: *A. Zsiljenasz:* A kolhozok jövedelmeinek fogalmáról. Ekonomika szelszkovo hozjajsztva, 1960. 1. sz.; *V. Misev és T. Georgiev:* Az elosztás, felhalmozás és bővített újratermelés néhány kérdése a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Novo Vreme, 1958. 4. sz.; *J. Pic:* A termelőszövetkezetek gazdálkodása a bővített újratermelés elméletének érvényesülése szempontjából. (Sbornik CSAVZ, Zemedelske Ekonomika, Praha 1955. XXVIII. évf. 3. sz.; *Zacharias:* Az állóeszközök újratermelésének mérése és finanszírozása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. (Nyers fordítás németből.) Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ. E cikkek és tanulmányok a problémát a Szovjetunió, Bulgária, Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság termelőszövetkezeteivel kapcsolatban vizsgálják.

el. Így csak az állóeszköz-állomány rendszeres újraértékelése adhatna ténylegesen választ arra is, hogy az újratermelési folyamatban mi is történt az állóeszköz-állomány értékével, és valójában hogyan alakult annak saját forrású fedezete.

A szövetkezeti alapba helyezett értékrész és annak funkciója az újratermelési folyamatban sematikusan a következőképpen szemléltethető:

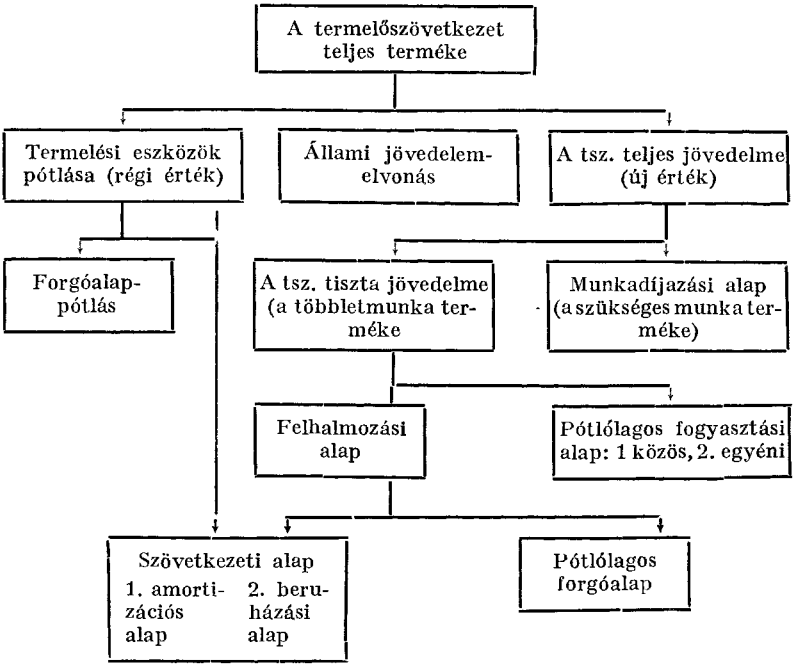

A SZÖVETKEZETI ALAP FELHALMOZÁS ÚTJÁN TÖRTÉNŐ NÖVEKEDÉSÉNEK FORMÁI, AZ ÚGYNEVEZETT „EGYCSATORNÁS" RENDSZER TENDENCIÁJA A SZOVJETUNIÓBAN

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének megtörténtével a paraszti termelési eszközök értékének meghatározott része megszűnik a szövetkezeti alap növekedésének forrása és formája

lenni. A vissza nem térítendő állami támogatást egyre inkább a hitellel történő támogatás és feltételekhez kötött kedvezmények váltják fel. Ezeket figyelmen kívül hagyva, a szövetkezeti alap növekedésének konkrét formái hazánkban a következőképpen csoportosíthatók:

1. A beruházásokra rendelt pénzeszközök.
2. A tehermentes üzemi bevételekből év közben beszerzett és létesített állóeszközök.
3. Házilag megoldott beruházások esetén a tagok munkájának, a saját fuvarnak és a szövetkezet által gyártott anyagoknak a folyó évi jövedelmet terhelő értéke.
4. Az állóeszközökhöz tartozó állatállomány értéknövekedése és a termelési terv szerint továbbtartásra szánt szaporulata.
5. A beruházási tartozások törlesztésére felhasznált saját forrásból származó pénzösszeg.
6. Az állóeszközök újraértékeléséből származó értéknövekedés.

Az 1—2. forma esetében saját pénzbevételekből tervezett vagy megvalósított beruházásról, a 3—4-ében az üzemi pénzforgalmat közvetlenül nem érintő állóeszköz-felhalmozásról, az 5-ében a már létező állóeszközök fedezeti forrásának módosulásáról, a 6. esetében az értékelés és értéknyilvántartás változásának speciális esetéről van szó.

Az 1. és 2. forma között a különbség csak az, hogy a beszámolási időpontban az alap a körforgás melyik szakaszában van: pénzformában vagy már állóeszköz-formában. A 3—4. esetben a körforgás folyamatából hiányzik a pénzforma. Az 5. esetben a pénz fizetési eszközként funkcionál; ez a forma szorosan összefügg a beruházások tervszerűsítésével, annak tipikus gazdasági módszerét jelenti; az állam beruházási hitelt ad, meghatározott céljelleggel, így „megelőlegezi" a szövetkezeti felhalmozást, de ezzel meg is szabja annak irányát.

A szövetkezeti alapba helyezendő értékrész tehát több formában, több úton-módon jut el a szövetkezeti alapba. Ezeket az utakat, módokat a szövetkezeti alap csatornáinak nevezhetjük. *E csatornák a beruházás során végzett eleven munka termékét,*

más naturális formájú szövetkezeti termékeket, vagy pénzformát öltött szövetkezeti terméket terelnek a szövetkezeti alapba. E formák arányainak elemzése érdekes összefüggéseket tárhat fel. Hogy a szövetkezeti kollektíva közös munkájának termékei milyen csatornák útján jussanak a szövetkezeti alapba, azt sok gyakorlati tapasztalat mérlegelésével lehet célszerűen eldönteni, de segít az ilyen elemzés is.

A szövetkezeti alap növekedésének csatornái közül *a Szovjetunióban kiemelkedő jelentőségű a pénzbevételek meghatározott százalékának a szövetkezeti alapba helyezése,* de nem hanyagolható el a többi csatorna szerepe sem.

27. táblázat

*A szövetkezeti alap növekedési forrásai (csatornái) arányának változása a kolhozokban**

Megnevezés	1955–1957 átlaga %	1958 %
A pénzbevételek %-ából	69,60	80,4
Beruházási hitel törlesztéséből	3,12	—
Állateladásból (állományjav. stb.)	4,92	3,4
Állatszaporulat, súlygyarapodás és korosbítás	5,33	6,2
Beruházási munkák díjazása	10,02	4,9
Faeladásból származó bevétel	0,88	0,5
Kártérítésből	3,22	1,9
Egyéb	2,91	2,7
Összesen:	100,00	100,00

* G. Kotov további javaslatokat tesz cikkében, amelyek értelmében tovább erősödnék a táblázatból is látható tendencia: *a)* Az állatállomány bővített újratermelésének tekintetében javasolja, hogy az állatszaporulat, súlygyarapodás, minőségjavulás a többi állattenyésztési termékkel együtt a kolhoz teljes termékében szerepeljen, s ne csatolják azt közvetlenül a szövetkezeti alaphoz.

Az állateladásból eredő bevételt csak abban az esetben tartja indokoltnak közvetlenül a szövetkezeti alapba helyezni, ha emiatt év végére az állatállomány értéke csökkenést mutatna. E javaslat megvalósítása növelné a kolhoztagok közvetlen, személyes anyagi érdekeltségét az állattenyésztés fejlesztésében. *b)* A beruházási munkák díjazását teljesen a szövetkezeti alap eszközeiből javasolja megoldani stb.

Az ilyen módosítások eredményeként a szövetkezeti alap növelésének szinte kizárólagos forrásává a pénzbevételeknek a szövetkezeti alapba helyezett része válna, mivel — ehhez képest — a többi csatorna szerepe gyakorlatilag jelentéktelenre zsugorodna.

Forrás: Ekonomika Szelszkovo hozjajsztva, 1960. 1. sz. (oroszul). G. Kotov cikke.

A kolhozok beruházási hiteleiket a Szovjetunióban 1956-ig közvetlenül pénzbevételeikből törlesztették, ez a törlesztés egyben növelte a szövetkezeti alapot is, 1956 óta a hiteltörlesztést a szövetkezeti alapból fedezik, tehát az nem növeli a szövetkezeti alapot. A tagok végezte beruházások vonatkozásában az a változás következett be, hogy e munkák pénzbeli díjazását is a szövetkezeti alapból, és nem közvetlenül a pénzbevételekből fedezik, s így az is megszűnt a szövetkezeti alapot növelő tényező lenni. De a beruházásban végzett munkák után kapott természetbeni jövedelemrészesedés továbbra is szövetkezeti alapot növelő tényező maradt. Ha a kolhozok áttérnek a munka kizárólagos pénzbeli díjazására, a szövetkezeti alap ezen csatornája is megszűnik.

Az 1956-os változások lényege a Szovjetunióban tehát az volt, hogy az állóalapok újratermelésére és bővítésére szánt eszközök külön-külön szabályozott csatornáinak számát azzal a tendenciával csökkentették, hogy a pénzbevételek szövetkezeti alapba helyezett része fokozatosan a szövetkezeti alap pótlásának és növelésének egyedüli belső csatornájává váljon.[6]

Ez a tendencia nem új.

A szövetkezeti alap képzésének ezt a tendenciáját az jellemzi, hogy az árutermelés és a pénzjövedelmek növekedésének alapján az elhasznált termelési állóeszközök pótlásának, illetve bővítésének egyre inkább a pénzjövedelmekből képezett szövetkezeti alap válik a fedezetévé, s a naturális gazdálkodás e téren is egyre inkább háttérbe szorul. A pénzgazdálkodás előretör a naturális gazdálkodás maradványaival szemben. E tendencia szükségszerű velejárója, hogy a szövetkezeti alapba évenként

[6] A kolhoz termékeiből évente a szövetkezeti alapba helyezendő értéknagyság mértékét a Szovjetunióban a minta-alapszabálytól kezdődően úgy szabályozták, hogy az a pénzbevételek növekvő részét jelentse. A kolhozok pénzbevételeinek elosztásáról szóló rendeletben 1938. december 4-én a gabonatermesztő vidékeken annak 12—15%-a, az állattenyésztő és ipari növényt termesztő körzetekben pedig 15—20%-a között szabták meg a szövetkezeti alapba helyezendő eszközök mértékét. 1952-ben olyan szabályozás történt, melyben a gabonatermesztő vidékekre is kiterjesztették a 15—20%-ot. E változások persze a formán kívül a mennyiséget is érintették.

elhelyezett összeg aránya a pénzjövedelmek százalékában kifejezve növekedjék. Ennek a követelménynek felelt meg az a szabályozás is, amely szerint előbb 15—20%-ban szabták meg a szövetkezeti alapba helyezendő értékmennyiséget, majd 1958 óta azt is lehetővé tették, hogy az meghaladja a pénzbevételek 20%-át.

Az egycsatornás rendszer nagyobb gazdálkodási önállóságot tesz lehetővé, mint a sokcsatornás rendszer. Elég a globális szabályozás, és annak keretében tág tere van az önálló kezdeményezésnek, nem kell külön-külön szabályozni minden egyes csatornát.

A szövetkezetialap-képzés egycsatornás rendszere a leginkább áttekinthetően és legjobban ellenőrizhetően biztosítja az állóalap-pótlást és -növelést. Ez a leegyszerűsödés ugyanakkor sürgeti az újratermelési folyamat közgazdasági tartalmának precízebb kifejezését, nevezetesen az állóeszközök pótlási alapjának elkülönítését a szövetkezeti alaptól — önálló amortizációs alap formájában. Így az amortizációs összegek mint költségtényezők, önállósult körforgást végeznének, a szövetkezeti alap pedig a termelőszövetkezet belső beruházási forrásait összpontosítaná, és az állóalapok bővítésére irányítaná. Lényegében ilyen rendszert valósítottak meg Bulgária termelőszövetkezeteiben is.

E rendszerrel több fontos probléma oldódik meg. Az amortizációs alap képzése pontosabb önköltségszámítást és jövedelmezőségszámítást tesz lehetővé, biztosítja az állóeszközök értékének megőrzését, s ezáltal megteremti az egyszerű újratermelés e feltételét. *A szövetkezeti alap így beruházási alappá alakul át, tehát a termelőszövetkezetek szövetkezeti alapja kettős funkciójából csak a felhalmozási funkció marad meg, amennyiben az állóeszköz-felhalmozás.* Ezáltal világosabban látható a szövetkezeti tulajdon mint saját állóeszköz-tulajdon fejlődése, jobban ellenőrizhető a termelőszövetkezeti üzemek gazdálkodása, pontosabban nyomonkövethető azok tartós fejlődésének alapját képező saját erőből megvalósított beruházások alakulása évről évre stb.

A probléma ilyen megoldása azonban csak olyan komplex intézkedéssel lehetséges, amely kiterjed a termelőszövetkezeti üzemek egész gazdálkodási, mindenekelőtt pénzgazdálkodási és

nyilvántartási *rendszerére*. El kell dönteni pl. azt is, hogy a naturális termékekből való pótlás és a pénzforgalom közvetítésével történő pótlás viszonya milyen legyen az egyszerű újratermelés feltételeinek megteremtésében. Hogyan történjék a szükségszerűen naturális pótlás nyilvántartása értékben? A fejlődés tendenciája az, hogy az állóalapok egyre jelentősebb része szükségszerűen az áruforgalom közvetítésével pótlódik. Továbbá megoldandó probléma az is, hogy a saját erőből létesített beruházási alap évente növelendő részét mihez viszonyítsák: a teljes termékhez, a teljes jövedelemhez vagy a tiszta jövedelemhez stb.? Hogyan történjék az új pénzügyi és nyilvántartási rendszerben a forgóalap-pótlás és -bővítés? Hogyan és miképpen létesüljenek a termelőszövetkezetekben a szükséges mértékű saját forgóalapok stb.?

AZ ÉVI SZÖVETKEZETIALAP-KÉPZÉS MÉRTÉKÉNEK KÖZGAZDASÁGI MEGHATÁROZÓI

A mennyiségi meghatározás céljából mindenekelőtt az szükséges, hogy egybevonjuk azokat az értékeket, amelyek különböző utakon kerülnek a szövetkezeti alapba. Ez az összeg megmutatja, hogy az adott évben — a nyilvántartás szerint — mennyi érték került a szövetkezeti alapba, de nem mutatja meg azt, hogy mennyivel nőtt annak valóságos értéke, mert az amortizáció nem vonódik le, a saját munkával létesített beruházást különböző értékkel vették számba — már a munkaegység-érték különbözősége miatt is stb. Így tehát az az összeg, amelyet évente a szövetkezeti alapba helyeznek az egyes termelőszövetkezetekben, nem azonos a szövetkezeti alap tényleges növekedésével. A saját erőből megvalósított beruházások értékelésének irányelvei a zárszámadások előkészítése során csökkenthetik az eltéréseket, de gyakorlatilag nem szüntethetik meg azokat. Annak az elvnek, hogy a szövetkezeti alap nem csökkenhet, hanem csak nőhet, sajátosan közvetett úton történik meg az érvényesítése részben utólagos értékelések révén. Az a kívánalom, hogy ne csak utólag derüljön ki, hogy a szövetkezeti

alapba helyezés évi rendszeres megvalósítása ellenére az állóeszköz-állomány és annak saját forrása esetleg mégis csökkent, szükségessé teszi a szövetkezeti alapba helyezett évi termékértékrész nagysága alsó határának megjelölését, továbbá annak megközelítését, hogy milyen mértékben kívánatos és lehetséges azt az alsó határtól fölfelé eltéríteni.

AZ ALSÓ HATÁR MEGHATÁROZÁSA

A szövetkezeti alap kettős funkciójából eredően ennek az értéknagyságnak minimálisan akkorának kell lennie, hogy fedezze az állóeszközök amortizációját, beleértve a termelőszövetkezeteknek azokat az állóeszközeit is, amelyek idegen forrásból létesültek. Ez az alsó határ. Ha ennél kisebb a szövetkezeti alapba helyezett összeg, akkor az állóeszközök egyszerű újratermelése sincs biztosítva, amennyiben azt, mint értéknagyságmegőrzést fogjuk fel.[7]

A mezőgazdasági termelésben a felhalmozásnak sok olyan módszere van, amelyek nem követelnek meg pótlólagos állóeszközöket, így a termelési kapacitásnak is szükségszerűen csak egy része jelentkezik az állóeszközökben, mert pótlólagos munkaerő és eleven munka, valamint pótlólagos forgóeszköz változatlan állóeszköz-mennyiség esetén is alkalmazható. Az állóeszközök egyszerű újratermelése általában nem mérhető fel

[7] Az állóeszközök egyszerű újratermelése a legegyszerűbben értéknagyság-megőrzésként fogható fel. A műszaki haladás és a munka termelékenységének növekedése eredményeként az elhasznált állóeszközt rendszerint más naturális formában pótolják, illetve, ha azt eredeti naturális formájában teszik, akkor kisebb értéknagysággal történik.

Ha az állóeszközök egyszerű újratermelését a teljes, illetve a részleges termelési kapacitás újratermeléseként fogjuk fel, az egyszerű újratermelést szükségszerűen kisebb értéknagysággal biztosíthatjuk. Az eredeti érték megőrzését biztosító összeg nemcsak az egyszerű újratermelést, hanem már bizonyos felhalmozást is eredményezhet. A leginkább elfogadható: *az állóeszközök technikai teljesítőképességének és ugyanolyan méretű összetermelés lehetőségének biztosításaként felfogott egyszerű újratermelés.* Zacharias azon tanulmánya, amelyre hivatkoztunk, részletesen foglalkozik ezzel a problémával.

teljesen pontosan. Az erkölcsi kopással is számoló amortizáció – a mezőgazdasági technika forradalmi fejlődésének idején – az egyszerű újratermelést abban az esetben is biztosíthatná, ha valamivel kisebb lenne az eredeti érték megőrzéséhez szükségesnél.

A szövetkezeti alapba helyezett értékmegőrzést biztosító összeg tehát már bizonyos felhalmozást is foglal magába a technikai haladás és a beruházási eszközök olcsóbbodása eredményeként. A helyesen megállapított amortizációs összeg a szövetkezeti alapba helyezendő értékrész alsó hátáraként tehát mindenképpen elegendő lesz. Az az összeg, amit ezenkívül évente a szövetkezeti alapba helyeznek, felhalmozási célokat szolgálhat.

Bulgária termelőszövetkezetei esetében az állóalapok, a szövetkezeti alap és az akkumuláció viszonyáról a következő adatok tájékoztatnak. A termelőszövetkezeti amortizációt az állami gazdaságok amortizációs normáival számították.

28. táblázat

A szövetkezeti alap évi növekedése és az amortizáció 1000 levában

Megnevezés	1953	1954	1955	1956
A szövetkezeti alaphoz csatolt összeg	227 257	230 136	222 125	260 608
Ebből: pénz	67 420	77 708	79 461	126 343
természetbeniek értéke	159 837	152 428	142 664	134 261
Amortizáció	184 554	205 617	228 542	321 564
Koefficiens	0,81	0,89	1,03	1,23

Forrás: D. V. Kinov: Az állóalapok amortizációja a mezőgazdasági termelőszovetkezetekben. Szófia, 1958. 98. old. nyomán (bolgárul).

A szövetkezeti alapba helyezett értékrész tisztajövedelem-rész lenne, ha nem tartalmazna amortizációt. S ez lenne a kívánatos. „Az elmondottakból világos, hogy a szövetkezeti alapba helyezett részesedés ökonómiai lényegét tekintve a tiszta jövedelem része." – állapítja meg Kinov a termelőszövetkezeti amortizációról

szóló munkájában.[8] A gyakorlat azonban ellentmond ennek, amit az idézett munka szerzője is megállapít:

„...a termelőszövetkezetek alapjai, köztük a szövetkezeti alap, olyan részeket is tartalmaz, amelyek lényegében nem képeznek tiszta jövedelmet."[9]

A 28. táblázat adatai szerint az évente képzett szövetkezeti alap fő funkciója Bulgáriában — a gyakorlatban — nem a tiszta jövedelemből származó felhalmozás, hanem az amortizáció biztosítása volt. Sőt, 1955-ben és 1956-ban a szövetkezeti alapba helyezett összegek nem is fedezték az amortizációt. Szükségessé vált az évente a szövetkezeti alapba helyezett értékrész nagyságának és arányának növelése. Az új szabályozás eredményeként 1958-ban a szövetkezeti alapba helyezett érték már jelentős akkumulációt is tartalmazott.

29. táblázat

Az akkumuláció alakulása Bulgária termelőszövetkezeteiben

Év	Állóalapok*	Szövetkezeti alap növekedése	Amortizáció	Felhalmozás	
	1000 leva			1000 leva	az állóalapok %-ában
1957	3 992 802	418 097	317 326	100 771	2,5
1958	4 825 962	739 682	386 345	353 337	7,3

*Haszonállatok nélkül

Forrás: Voproszi Ekonomiki, 1960. 7. sz. *Sztarodubrovszkaja:* Az európai népi demokratikus országok mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek szövetkezeti alapjai című cikke nyomán.

E táblázat adatai szerint a szövetkezeti alap mindkét évben fedezte az amortizációt is, sőt akkumulációt is biztosított.

A szövetkezeti alap amortizációs és felhalmozási funkcióját sokoldalúbb összefüggésben mutatják a Szovjetunió három kolhozából származó alábbi adatok.

A rigai kerület három kolhozában a pénzbevételek, a szövetkezeti alapba helyezett értékrész, a munkaegység értéke és a szövetkezeti alapba helyezett összegnek a pénzbevételekhez

[8] *D. V. Kinov:* Az állóalapok amortizációja a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Szófia 1959. 94. old. (bolgárul).

[9] Ugyanott, 95. old.

és a tiszta jövedelemhez viszonyított aránya, valamint az amortizációval csökkentett szövetkezeti alap 1958-ban a következő összefüggéseket mutatta.

30. táblázat

Megnevezés	„A" kolhoz	„B" kolhoz	„C" kolhoz
Pénzbevétel 1000 rubel	2338,60	1096,00	2033,50
A szövetkezeti alap részesedése 1000 rubel	467,70	186,50	406,70
A szövetkezeti alap a pénzbevételek %-ában	20,00	17,00	20,00
A munkaegység értéke, rubel	12,58	11,13	14,59
A realizálásból származó tiszta jövedelem, 1000 rubel	1264,00	488,80	849,10
A szövetkezeti alap részesedése a realizálásból származó tiszta jövedelem %-ában	37,00	38,00	47,90
Az amortizációval csökkentett szövetkezetialap-részesedés, 1000 rubel	353,20	116,70	261,90
Az amortizációval csökkentett szövetkezetialap-részesedés a realizálásból származó tiszta jövedelem %-ában	28,00	23,80	30,80

Forrás: Finanszi SZSZSZR, 1959. 8. sz. nyomán. *G. Sztrauszmanisz:* A kolhozok szövetkezeti alapja kiegészítésére szolgáló pénzeszközök kiszámításáról.

Ezek az adatok világosan mutatják, hogy a szövetkezeti alapba helyezett összeg mindhárom kolhozban viszonylag nagy felhalmozást is foglalt magába. Mértéke összefüggést mutat a munkaegység értékével is, kifejezett összefüggésben van a realizálásból származó (pénzformát öltő) tiszta jövedelemmel is.[10]

[10] A munkaegység értéke és a tiszta jövedelem százalékában kifejezett szövetkezetialap-részesedés adatainak összefüggése „B" kolhoz esetében eltér „A" és „C" kolhozétól. „A" kolhozban nagyobb munkaegység-

A Magyar Nemzeti Bank becsült adatai alapján hazánk mezőgazdasági termelőszövetkezeteiben 1958-ban a szövetkezeti alaphoz csatolt összegekben az amortizáció és az akkumuláció a következőképpen alakult.

31. táblázat

Sorszám	Megnevezés	Érték millió Ft	Az állóalap értékének %-aban
1.	Állóalapok értéke	3460	100,00
2.	Szöv. alap növekedés	264	7,63
	állami támogatásból	96	2,77
	saját erőből	168	4,86
3.	Amortizáció (becsült)	120	3,47
4.	Akkumuláció saját erőből	48	1,39

A kb. 3,5%-os átlagos amortizációs kulcs, amellyel a Magyar Nemzeti Bank becsült amortizációs adata az állóalapok nyilvántartott értéke alapján kiszámítható, a szövetkezeti alap növelésének az állóeszközök nyilvántartott értékéhez mért 7,63%-os aránya esetében már biztosított valamelyes akkumulációt is.

A példa szerinti kb. 3,5%-os kulcs helyessége vitatható, hiszen a szokásos mezőgazdasági állóeszköz-összetétel esetében 6—7%-os, átlagos amortizációs kulccsal számítanak. Tény az, hogy a termelőszövetkezetek állóeszközeinek nagy részét akkor a földalapi épületek adták. Szembeszökő a saját erőből való felhalmozás igen kis mérete és aránya az állóeszközök értékéhez képest. A felhalmozásnak forgóeszköz-többletben jelentkező részét a fenti számok nem tartalmazzák. Más tények arra utalnak, hogy az állóeszközök egyszerű újratermelése is veszélyeztetve

értékkel találkozunk ugyanakkor, amikor a tiszta jövedelem százalékában kifejezett szövetkezetialap-növekedés „B" kolhoz esetében nagyobb mint az „A" kolhoz esetében. Az amortizációval csökkentett szövetkezeti alapnak a tiszta jövedelem százalékában kifejezett adatai ismét szabályos összefüggést mutatnak a pénzbevételekkel, a munkaegység értékével stb. Ezek az összefüggések már az évi szövetkezetialap-részesedés alsó határa problémakörén túlmenő következtetések levonására is alkalmasak. Látható belőlük, hogy a szövetkezeti alapba helyezendő évi összeg felső határát a munkaegység értékével összefüggésben célszerű keresni.

volt, s ez csak annak feltételezésével történt meg, hogy az állóeszközök nyilvántartott értéke egybevágott valóságos bruttó értékükkel.

Az évi teljes termék szövetkezeti alapba helyezett részének annál nagyobb összegűnek kell lennie, minél nagyobb az állóeszköz értéke, minél nagyobb súllyal szerepelnek összetételében azok az állóeszközök, amelyeknek amortizációs ideje viszonylag rövid, és minél gyorsabb az állóeszközök fizikai és erkölcsi kopásának az üteme.

A termelőszövetkezetek állóeszközeinek mennyisége és értéke gyors növekedési tendenciát mutatott. Átlagosan 5%-os amortizációs kulccsal számolva, a Magyar Nemzeti Bank kerekített adatai alapján az amortizáció növekvő igénye a következőképpen szemléltethető.

32. táblázat

Év	Beruházott vagyon (év végén)	Amortizáció	A zárszámadási évben képzett saját források	Különbség
	millió Ft			
1957	2711	135	179	+ 44
1958	3401	170	164	— 6
1959	6774	340	509	+169

E példa szerint, 1958-ban, a 170 millió Ft-nyi amortizációs igénnyel szemben az állóeszközöknek csak 164 millió Ft-os saját forrásnövekedésük volt. Az előző táblázat adataival ellentétben — így számítva — 1958-ban nem valósult volna meg a termelőszövetkezetekben az állóeszközök egyszerű újratermelése sem. Az 1957-es és 1959-es adatok viszont jelentősebb akkumulációra is utalnak.

Minden ilyen számításban igen sok hibaforrás lehetséges, és az állóeszközök újraértékelése és az állóeszköz-összetétel viszonylagos stabilizálódása nélkül a gyakorlat számára használhatatlan eredményt adnak.

Az állóeszköz-összetétel változása úgy hat, hogy az épületarány növekedése csökkenti az átlagos amortizációs kulcsot, csökkenése

pedig növeli azt. Ennek oka az épületek viszonylag hosszú amortizációs ideje a többi állóeszköz amortizációs idejéhez képest. A 32. táblázat ezt nem veszi figyelembe, noha az épületérték aránya 1959-ben más volt, mint 1957-ben, megváltozott a földalapi épületek és az új épületek aránya is stb. *A törzsállatállománynak és különösen a saját gépparknak az épület értékhez viszonyított nagyobb értékaránya rendszerint növeli az átlagos évi amortizáció összegét. Az állóeszközök fizikai és erkölcsi kopásának meggyorsulása* akár hatékonyabb felhasználásukkal, akár elavulásukkal függ össze, szintén *az amortizációs kulcs növelésének irányában hat.*

A termelőszövetkezeti közös gazdaság fejlődésével párhuzamosan tehát szükségszerű, hogy a szövetkezeti alapba helyezett évi összeg ne csak a beruházási igény, hanem az amortizáció növekedése miatt is emelkedjék. Minimális nagysága a szövetkezeti alap állóeszköz-értékpótló funkciójából adódik. Ha ezt az értékpótlást nem biztosítják, az gyakorlatilag az állóeszközérték felélését, illetve forgóeszközzé változtatását jelenti. *A termelőszövetkezeteknek — minimális követelményként — saját erejükből biztosítaniuk kell, hogy álló vagyonuk értéke ne csökkenjen.* Ezért tekinthető az amortizációs összeg a szövetkezeti alapba helyezendő évi összeg alsó határának.

A FELSŐ HATÁR PROBLÉMÁJÁHOZ

(A jogyasztás és a felhalmozás aránya a szövetkezetben)

A termelőszövetkezeti közös gazdaságnak a bővített újratermelés törvényei szerint kell fejlődnie. A termelés bővítésének alapja a felhalmozás. A felhalmozás mértéke sok tényezőtől függ.

Az állóeszköz-pótlás és a forgóeszköz-pótlás — mint elsődleges szükséglet — fedezésével, a termelőszövetkezeti termék elosztása során eljutunk a teljes jövedelemhez. *Az egy év alatt előállított új érték tartalmazza a szükséges terméket és minden felhalmozás forrását, a többlettermeket.* A többlettermék értékének egy részét az állam elvonja a szövetkezettől. Minél nagyobb

a szövetkezet rendelkezésében maradó többlettermék, annál nagyobb lehet a szövetkezeti felhalmozás.

Előfordulhat olyan helyzet, hogy ár- és adópolitikai változások következtében a többlettermléknek a termelőszövetkezet rendelkezésében maradó aránya az állam által centralizált részéhez képest megváltozik. Ennek következtében a szövetkezetben más mérvű és arányú felhalmozásra nyílik lehetőség. Ezáltal gyorsan nőhet vagy csökkenhet a szövetkezeti alap közös munkából eredő forrásának szerepe és aránya az állóeszközök forrásai között.

Románia kolhozaiban pl. 1953 után a begyűjtési és árrendszer változásának hatására megváltozott a kolhozokban előállított jövedelemből az állam által centralizált és a kolhozok rendelkezésében hagyott részének aránya. A kolhozoknak megnőtt a felhalmozási lehetőségük. Az állam 1953-ban a kolhozokból még a tiszta jövedelem 44,6%-át, 1957-ben pedig már

33. táblázat

Az állóeszköz forrásainak aránya az összes forrás %-ában Románia kolhozaiban

Sorszám	Megnevezés	1951	1958
		százalék	
I.	*A nem közös munkából eredő források:*	76	30,9
	Ebből:		
	társadalmasított termelési eszközök és belépési díjak	27,2	17,0
	Az állam által juttatott eszközök	48,8	13,9
II.	*A közös munkából eredő források:*	24	69,1
	Ebből:		
	a pénzjövedelem százalékából	5,1	29,0
	állatszaporulat, súlygyarapodás és korosbítás	6,5	14,1
	épületekbe és leltárba fektetett felhalmozás	12,4	26,0
I. és II. együtt		100,0	100,0

Forrás: Sztarodubrovszkaja idézett cikkének adatai.

csak 29,2%-át vonta el. A szövetkezeti felhalmozás meggyorsult, az állóeszközök forrásainak aránya erőteljesen eltolódott.

A pénzjövedelemből származó forrás növekedett a leggyorsabb ütemben s ez együtt jár azzal, hogy 1956-ról 1958-ra a pénzjövedelem szövetkezeti alapba helyezett része 9,8%-ról 12,5%-ra növekedett. A szövetkezetben maradó tisztajövedelem-hányad növekedése felhalmozási lehetőségeket tárt fel.

A felhalmozás felső határát mindenekelőtt az szabja meg, hogy milyen mértékben szükségszerű a termelőszövetkezet rendelkezésében levő új értéknek szükséges termékre és többlettermékre való megoszlása. A szükséges termék és a többlettermék arányát — szövetkezeten kívüli összefüggésektől eltekintve — gyakorlatilag megközelítően a termelőszövetkezeti tagok részesedése és a termelőszövetkezet tiszta jövedelme arányának kell kifejeznie.

A közös gazdaságból származó szükséges termékrész nagyságát a termelőszövetkezeti tagság munkájának mennyisége és termelékenysége, valamint a szükséges munka és termék népgazdaságilag indokolt szintje (vagyis a munka termelékenységének a társadalom egészében elért színvonala) *szabja meg.* A termelőszövetkezeti tagság ugyanis, ha egyéni jövedelme tartósan nem éri el a szükséges munka és a szükséges termék népgazdaságilag kialakult és indokolt szintjét, akkor könnyen a népgazdaság más területén keres megélhetést, mivel nem köti már a mezőgazdasághoz a saját parcella. A háztáji gazdaság jövedelemkiegészítő jellege, a megszokás, a közös gazdaság várható fellendülése stb. e tendencia ellen hathatnak. A termék értékének a termelőszövetkezet rendelkezésében maradó részében tehát — a holtmunka-ráfordítás mellett — az elevenmunka-ráfordításoknak is feltétlenül meg kell térülniük, hogy megfelelő mértékű munkadíjazási alap képződhessék. Más szóval, a munka termelékenységének fokozása — előfeltétele a munkadíjak növelésének. Ha tartósan nagyobb különbségek vannak a termelőszövetkezetek és a népgazdaság munkatermelékenységi és ennek alapján kialakult munkadíj-szintje között, a probléma megoldása külön intézkedést kíván.

A szükséges termék — szocialista viszonyok között — a dol-

gozókhoz általában és főként az általuk végzett munka mennyisége és minősége szerinti díjazással jut el. A dolgozók egyéni jövedelme azonban ingyenes juttatásokkal (családi pótlék, szociális és kulturális szolgáltatások, kedvezmények stb.) is kiegészül.

A termelőszövetkezeti taghoz – sajátos helyzetének megfelelően – a szükséges termék részben a közös gazdaságból, részben a háztáji gazdaságból, továbbá az ingyenes állami juttatásokból kerül. Ez utóbbiaktól eltekintek.

A szükséges termék mennyiségének megfelelő termelőszövetkezeti munkadíjazást, s annak igényét nem helyes csupán a közös gazdaságban végzett munkára és annak díjazására leszűkíteni. Olyan körülmények között, amikor *a termelőszövetkezeti tagok egyéni jövedelmének nagymértékben forrása a háztáji gazdaság is*, a közös gazdaság pedig még nem annyira fejlett, hogy a tag munkáját a társadalmilag átlagos szintnek megfelelő szükséges termékkel díjazni tudja, a háztáji gazdaság léte pedig adottság, nem lenne helyes a háztáji gazdaságot figyelmen kívül hagyni. Ilyen relációban *a többlettermék a közös gazdaság terméke, a szükséges termék viszont növekvő részében a közös gazdaságé, csökkenő mértékben a háztáji gazdaságé.*

A szükséges terméknek a közös gazdaságból származó és a munka szerinti elosztás útján képzett része *kiegészül* a termelőszövetkezet tiszta jövedelméből képzett *pótlólagos fogyasztási alapból* (földjáradék, segélyek, juttatások stb.). A tagnak a közös gazdaságból származó egyéni jövedelme kiegészül a háztáji gazdaságból származó egyéni jövedelemmel is.

A termelőszövetkezet teljes jövedelmének szükséges termékre és többlettermékre való felosztása tehát a gyakorlatban *bonyolultabban jelentkezik, mint az állami szektor üzemeiben.* Elméletileg az világos, hogy az előállított új értéknek viszonylag annál nagyobb része fordítható felhalmozásra, minél nagyobb mértékben fedezi a háztáji gazdaság a tag és családja fogyasztási szükségleteinek kielégítését, s ennek következtében minél kisebb mértékben szükséges az, hogy a közös gazdaságban előállított új értékből személyi fogyasztási célokra részesüljön. Szemléltesse ezt az alábbi példa. (L.: a 34. táblázatot.)

34. táblázat

A felhalmozás növelésének lehetősége a termelőszövetkezet rendelkezésében levő azonos új érték és azonos egyéni fogyasztási szükséglet esetén a háztáji gazdaságból származó különböző jövedelemtől függően

A tsz megnevezése	A tagok szükséglete	A tsz-ben előállított új érték	Háztájiban előállított új érték	A tagok szükségletének a közösből fedezett része	A közös gazdaságban előállított új értékből felhalmozható
„A"	100	80	40	60	20
„B"	100	80	50	50	30
„C"	100	80	60	40	40
Összesen:	300	240	150	150	90

Eszerint tehát a tagság szükségleteinek adott színvonala esetében a közös gazdaságban előállított és rendelkezésében levő új értéknek annál nagyobb része halmozható fel, minél nagyobb mértékben fedezi a háztáji gazdaság a tagság szükségletét.[11]

Nézzük meg ezt a kérdést a tényszámok tükrében is. (L.; a 35. táblázatot.)

A valóságos belső felhalmozás kimutatása céljából a szövetkezeti alap növekedésének összegét az amortizációval csökkenteni, a forgóalap-bővüléssel növelni kellene. Ezt figyelmen kívül hagyva az látható, hogy a termelőszövetkezeti tagság egyéni jövedelmének 1959-ben — 1958-hoz viszonyítva —, nagyobb része származott a háztáji gazdaságból, mint a közösből. A szövetkezeti alap növekedése — a tagok összes jövedelme százalékában kifejezve — 1959-ben valamivel kisebb volt ugyan, mint 1958-ban, de a közös gazdaságból származó jövedelem százalékában kifejezve nagyobb volt az 1958-as közös gazdaságból származó jövedelemaránynál! A szövetkezeti alap arányának növekedése együtt járt a háztájiból eredő jövedelem nagyobb arányával.

[11] Az sincs kizárva, hogy a közös gazdaság jövedelmének egy része a nyilvántartásbavételt megkerülve jut a háztájiba, s növeli annak jövedelmét. A probléma lényegén ez nem változtat.

35. táblázat

A termelőszövetkezeti tagok egyéni jövedelmének két fő forrása és a szövetkezeti alapba helyezett érték aránya 1958—1959-ben

Megnevezés	1958		1959	
	millió Ft	%	millió Ft	%
A tsz-tagok egyéni jövedelme	2151	100	6893	100
közös gazdaságból*	1356	62,5	3350	48,5
háztájiból	795	37,5	3543	51,5
Szövetkezeti alap növekedése saját forrásból	164	—	509	—
Az összes egyéni jövedelem %-ában	—	7,6	—	7,4
A közösből származó egyéni jövedelem %-ában	—	12,1	—	15,7
A munkaegységre szétosztott jövedelem %-ában	—	12,2	—	16,0

*Munkaegység-részesedés + prémium + földjáradék
Forrás: A zárszámadási összesítők kerekített adatai alapján

Ebből a táblázatból azonban nem derül ki, hogy a megnövekedett felhalmozási arány nem ment-e a termelőszövetkezeti tagság életszínvonalának a rovására. Erre a kérdésre az alábbi táblázat ad választ.

36. táblázat

Az egy tsz-családra jutó jövedelem alakulása

Év	Összesen	Közösből munkaegységre		Háztájiból	
	Ft	Ft	%	Ft	%
1958	19 517	12 340	63	7 177	37
1959	20 100	10 673	53	9 427	47

Forrás: Zárszámadási összesítők kerekített adatai

A táblázatból látható, hogy az egy tsz-családra jutó jövedelem 1958-hoz képest 1959-ben növekedett, de ez a növekedés úgy következett be, hogy ugyanakkor az egy tsz-családra jutó közös gazdaságból származó jövedelem csökkent, a háztájiból származó jövedelem növekedése azonban nemcsak hogy ellen-

súlyozta ezt a csökkenést, hanem az összes jövedelem növekedését is eredményezte. Ez a helyzet annak a következménye, hogy 1959-ben a termelőszövetkezetek nagy része új vagy területileg nagymértékben megnövekedett termelőszövetkezet volt. Az új tagok jó része a nagyobb háztájival rendelkező volt középparasztok közül került ki, a közös gazdaság pedig még nem alakult ki teljesen.

A háztáji gazdaság jelentősége igen nagy, különösen *a közös gazdaság fejlődésének kezdeti szakaszában,* amikor még a közös gazdaság gyakran annyi új értéket sem képes produkálni, amennyi a tagság megnövekedett fogyasztási szükségleteit teljesen fedezné. Ilyen esetben a háztáji gazdaság *közvetve lehetővé teszi a közös gazdaságban a felhalmozást is azáltal, hogy csökkenti az ott előállított új értéknek személyi fogyasztásra elosztandó részét.*

Ha ilyen körülmények között nem történik meg a valóságban a közös gazdaságban előállított új érték megfelelő részének szövetkezeti alapba való helyezése, s ezáltal a közös gazdaság gyorsabb ütemű fejlesztése, ha erősebben csökken a munka díja a közösben, akkor a tagok szükségleteinek fedezésében a háztáji gazdaság döntővé válik, s ez évről évre történő tartós ismétlődés esetén végső soron a közös gazdaság felbomlására vezethet.

Az új érték felhalmozási és fogyasztási hányadának meghatározásakor tehát igen nagy jelentőségű annak felmérése is, hogy a háztáji gazdaság milyen mértékben fedezi a tagság fogyasztási szükségleteit. A háztáji gazdaságból származó nagyobb jövedelem ideiglenesen lehetővé teszi, hogy a közös gazdaságban előállított új értékből növeljék a felhalmozási hányadot. Ez az érem egyik oldala, a másik pedig az, hogy *a háztáji gazdaság léte,* különösen viszonylag nagy háztáji állatállomány esetében, rendszerint *szükségessé teszi, hogy a termelőszövetkezet teljes jövedelméből a tagság közt felosztandó hányad és rész olyan termelési eszközöket* (takarmányt stb.) *is foglaljon magába, amelyek felhasználása a háztáji gazdaságban történik.* Így a közös gazdaságból származó egyéni jövedelemrész nagyobb is lehet annál, mint amennyit a tagságnak a szükséges termékre való igénye

megkövetel. Ilyen esetben *a közös gazdaságban előállított többlettermék egy része átkerülhet a háztáji gazdaságba, annak árutermeléseként és jövedelmeként jelentkezhet*, s ezáltal csökkentheti a közös felhalmozás forrását, indokolatlanul megnövelheti a háztáji jövedelmet. A háztáji gazdaság árutermelése azonban nem csökkenti a közös felhalmozási alapot akkor, ha termelési eszközeinek nem a közös gazdaság a forrása (pl. gyümölcsös, zöldségtermesztés stb.), vagy ha a közösben fel nem használt, hulladéknak minősülő termékeket dolgoz fel (pl. bizonyos háziipari tevékenység stb.), s végül, ha a természetbeniek elosztása szigorúan a közösben végzett munka alapján történik, szintén csökken a közös gazdaság háttérbe szorulásának veszélye.

A háztáji gazdaság alapvetően fogyasztási jellegétől való eltérés csak átmeneti rendszabályként helyeselhető, és csak annyiban, amennyiben nem megy a közös gazdaság fejlődésének, illetve reális fejleszthetőségének rovására. Ennek megfelelően a továbbiakban feltételezem a háztáji gazdaság fogyasztási jellegét, s azt, hogy mint ilyen, nem gátja a közös gazdaság fejlődésének.

A 36. táblázat adataiból nem derül ki, hogy a tagság egyéni jövedelmének növekedése nem járt-e a munkaegység értékének csökkenésével, más szóval a közös gazdaságból a munkaegységre kiosztott összeg csökkenése annak következménye-e, hogy csökkent a munkaegység értéke, vagy annak, hogy a tagok kevesebb munkaegységet teljesítettek 1959-ben, mint 1958-ban. A munkaegység értéke 1958-ban országos átlagban 31,72 Ft volt, 1959-ben pedig az október 31-ig teljesített munkaegységek alapján 35,56 Ft. A közös gazdaságban végzett munka díjazásának növekedése 1959-ben tehát együtt járt a szövetkezeti alapba helyezés növekedésével.

A fogyasztás és a felhalmozás aránya akkor helyes, ha a fogyasztási alap növekedése általában együtt jár a felhalmozási alap növekedésével, s mindkettőjük növekedését a termelés bővülése, a munka termelékenységének emelkedése és a termékegységre jutó ráfordítások csökkenése teszi lehetővé. A fogyasztás és a felhalmozás arányának alakulására következtethetünk az alábbi adatokból. (L:. a 37. táblázatot.)

37. táblázat

*A fogyasztás és a felhalmozás aránya**

Megnevezés	1958	1959
Fogyasztási alap, millió Ft (munkaegység + földjáradék)	1357	3343
Felhalmozás, millió Ft (szövetkezeti alap saját forrás + forgó vagyon saját forrás növekedése)	228	1503
Felhalmozás a fogyasztási alap + felhalmozás %-ában	14,5	31,0

*Az amortizáció figyelmen kívül hagyva
Forrás: Zárszámadási összesítők adatai alapján

A fogyasztási alap ezek szerint az adatok szerint egy év alatt 1357 millióról 3343 millióra nőtt, a felhalmozás pedig 228 millióról 1503 millióra. (Utóbbi persze a termelési-eszközbevitelt is magába foglalja, ami tulajdonképpen csak centralizálás és nem felhalmozás.) A felhalmozás növekedésének így mért üteme tehát sokkal gyorsabb volt, mint a fogyasztási alapé, ami a bővített újratermelés feltételeinek biztosítása számára kedvező képet mutat.

A fogyasztási alaphoz viszonyítva különböző felhalmozási arányokat kapunk attól függően, hogy a szövetkezeti alap, + a szövetkezeti alap és a forgó vagyon saját forrásból való növekedését, illetve a kimutatott tisztavagyon-növekedést vesszük-e felhalmozásként. Nézetem szerint a termelőszövetkezet belső felhalmozásának mértékét a saját forrásból történt szövetkezetialap- és forgóvagyon-növekedés mutatja a leginkább. Ebben az esetben egyik hibaforrás a szövetkezeti alap amortizációs szerepének figyelmen kívül hagyása. A tisztavagyon-növekedés sem mentes ettől a hibaforrástól, s nemcsak a termelőszövetkezeti tulajdon növekedésének belső forrásait tartalmazza, hanem a beviteli kötelezettségből és az állami támogatásból származót is. Ennek következtében a kimutatott tisztavagyon-gyarapodás nagyobb a belső erőből történő felhalmozásnál. A tisztavagyon-gyarapodás 1958-ban 310 millió, 1959-ben 2019

millió Ft volt. Megjegyzendő, hogy — mint említettem — a tisztavagyon-gyarapodás forrásainak elkülönítésében nagy az elszámolási bizonytalanság.

A közös gazdaságból származó fogyasztási alap egésze — a munka szerinti részesedésen kívül — magába foglalja a tulajdoni érdekeltség szerintit, a szociális-kulturális juttatásokat, egyes ingyen, kedvezményesen vagy elszámolás nélkül nyújtott szolgáltatásokat (fuvar stb.) is. A nem munka szerint elosztott fogyasztási alap egy része — az elszámolatlanok figyelmen kívül hagyásával — a termelőszövetkezeti tagok bevitt termelési eszközeinek használatával, illetve megváltásával, más részük pedig a szociális és kulturális ellátással kapcsolatos.

Fenti táblázatok adatai a tulajdon alapján történő elosztásból csak a földjáradékot tartalmazzák. A földjáradéknak és a megváltási díjnak elvi különbsége a munka szerinti részesedéstől az, hogy tulajdon szerinti részesedést jelentenek, míg a szociális-kulturális juttatások szükségletek szerinti részesedésként jutnak a tagokhoz. Így az előbbiek a termelőszövetkezeti tagság magántulajdonosi múltjával, utóbbiak a szövetkezeti tulajdon továbbfejlődésével, a kommunista köztulajdon irányában történő fejlődésével függnek össze.

A föld nélküli, vagy az olyan tag, akinek bevitt vagyontárgyért járó térítés nem jár — a jövedelemelosztáskor — tulajdon szerint nem kap semmit.

A földjáradék és a bevitt termelési eszközökért történő térítés mint a tulajdonosok pótlólagos részesedése, csökkenti a közös gazdaság felhalmozási forrásait, mégpedig a földjáradék általában tartósan, előre meg nem határozott időszakra, a térítés pedig ideiglenesen, és meghatározott időszakra. Minél nagyobb a földjáradék és a térítés együttes összege, annál jobban csökkentik a népgazdasági értelemben felfogott felhalmozás lehetőségét. Az értéktérítés vagy földjáradék levonás a termelőszövetkezet jövedelméből. *A termelési eszközök bevitele nem felhalmozás, hanem centralizáció.*

A földjáradék esetében — eltekintve a bevitt ültetvények után fizetendő földjáradék-többlettől — a felső határ a munka szerint elosztott értéknek 25%-a. A térítés évi összegét pedig

a bevitt termelési eszközök megtérítendő értéke és a térítési idő határozza meg.[12]

A földjáradék és a térítés következtében nemcsak a felhalmozás csökkenhet, hanem bizonyos határokon belül a munka díjazásának alapja is. Ez utóbbi azonban nem csökkenhet annyira, hogy a volt szegényparaszti tagok, akik háztáji gazdasággal és tartalékokkal kisebb mértékben rendelkeznek, hozzá ne juthassanak munkájuk szerint — szükségszerűen majdnem teljesen a közös gazdaságból — megélhetésük legfontosabb eszközeihez. Ha ez nem történik meg, elsősorban a szövetkezetnek ezen tagjai keresik a népgazdaság más területein a megélhetésüket.

A földjáradék, a térítés, valamint a tagoknál meglevő tartalékok a termelőszövetkezeti gazdaság működésének kezdeti szakaszában számításba vehetők, mint olyan tényezők, amelyek következtében bizonyos határon belül ideiglenesen növekedhet a felhalmozás a munka szerinti elosztásra kerülő szövetkezeti termékrész rovására. Feltétlenül szükséges azonban, hogy ilyen esetben biztosítva legyen a háztáji gazdaságokkal, tartalékokkal, földjáradékkal és térítéssel kevésbé rendelkező tagok hátrányos helyzetének ellensúlyozása, pl. nagyobb mérvű foglalkoztatás révén.

Ami a szociális és kulturális ellátást illeti, a termelőszövetkezetek fejlődésének mai szakaszában ilyen címen viszonylag kevés terméket használnak fel, a feladatok túlnyomó részét hazánkban az állam vállalta magára. Ezzel a termelőszövetkezet rendelkezésében maradó tiszta jövedelemből a felhalmozás

[12] Olyan termelőszövetkezetekben, amelyekben a tagok bevitt földjük után földjáradékot kapnak, felmerül az a kérdés, hogy mi történjek az állami tulajdonban levő, de a szövetkezet használta földekkel? Gyakorlatilag lehetséges, hogy a földjáradék, amely lényegében véve tiszta-jövedelem-többlet, a szövetkezeti alapba kerül (pl. NDK, Lengyelország tsz-ei), vagy mint új értékrész, a felhalmozásnak és a fogyasztási alapnak egyaránt lehet forrása.

E földjáradékot az állam a szövetkezettől el is vonhatja.

Nézetem szerint az állami földek után járó földjáradék összeg szövetkezeti alapba helyezése a legcélszerűbb megoldás, de elfogadható e földjáradék szociális vagy kulturális célra való felhasználása is.

további növelése válik lehetővé. Ez tehát a szövetkezeti felhalmozásnak egyik olyan közvetett forrása, amely végső soron az állami támogatás eredménye.

A felhalmozási alap két részből áll: beruházási alapból és a pótlólagos forgóeszközök létesítésére szolgáló alapból. Az állóeszközökre fordítandó felhalmozás mértéke és aránya legalábbis annak alsó határát tekintve, alapszabályszerűen adott: nem lehet kisebb a tagok között felosztott jövedelem értékének 10%-ánál. A forgóeszközökre fordítandó rész viszont sajátos módon közvetve szabályozódik. Egy részét meghatározza az állóeszköz-bővítés pótlólagos forgóeszköz-szükséglete, illetve a vetésszerkezet változása, az állóeszköz-állomány összetétele a megfelelő vetőmag-, takarmánytartalékolási normák szerint. Más részét általában nem szabályozzák (folyó kiadások stb.). Amennyiben az állóeszköz-bővítés pótlólagos forgóeszközöket is követel, ezek mennyiségét a termelőszövetkezeti felhalmozás jelenlegi szabályozása nem biztosítja teljesen. Ezért szükségszerűen az üzemviteli hitelezésnek is nagy szerepének kell lennie.

A szövetkezeti alapba helyezés kötelező előírása tehát nem oldja meg a forgóeszköz-bővítés problémáját, noha anélkül, hogy pótlólagos forgóeszközök rendelkezésre álljanak, az állóeszközök sem használhatók eléggé hatékonyan. A szövetkezeti alap szabályozása nem feltétlenül párosul forgóeszköz-bővítéssel, a forgóeszközök jelentős része még közvetetten sem szabályozott.

A szövetkezeti alap közgazdasági tartalmának feltárását akadályozta az a gyakorlat, amely szerint a szövetkezeti alap az állóeszközök saját forrására korlátozódott. Ebben az esetben arról is szó van, hogy kizárólag csak a szövetkezeti alap képzésének szabályozása a termelőszövetkezeti alapok körforgásában önmagában szintén nem teljes értékű, és szükségessé teszi a forgóeszköz-probléma megoldását is.

Az állóeszközök képzésére fordított felhalmozási hányad esetében további gondot jelent az, hogy az milyen termelési eszközökben öltsön naturális alakot. Ezt az üzem állóeszköz-szükséglete szabja meg, ami viszont termelésének és árutermelésének struktúrájától függ. Az üzem természeti és köz-

gazdasági viszonyait és a népgazdaság szükségleteit összhangba hozó szakosítás üzemenként más-más állóeszköz-struktúrát követel – a népgazdasági szükségleteknek megfelelő árutermelés összetételének megfelelően. Attól függően, hogy üzemi szinten megvannak-e a feltételek ahhoz, hogy maga a kollektíva döntsön – a népgazdasági érdekkel összhangban – ebben a kérdésben, vagy nincsenek meg, szükségszerű a termelőszövetkezet saját állóeszköz-felhalmozásának tervszerűsítéséhez annak kisebb vagy nagyobb mérvű centralizálása. Az érdekeltség fokozására ezen túlmenően gazdasági ösztönzők és adminisztratív előírások kisebb vagy nagyobb mérvű alkalmazása is szükséges. Így pl. a beruházási hitelnél a beruházási hitel saját felhalmozásához való kötésével a hitel céljellege, sőt egyes esetekben a saját állóeszköz-felhalmozás naturális szerkezetének részleges kötelező előírása is érvényesült. Ilyen célt is szolgál – a fejlődés bizonyos szakaszában – a nagygépek kizárása a termelőszövetkezet saját állóeszközeinek köréből, az ültetvénytelepítések szabályozása, a típustervek rendszere stb.

Attól függően, hogy milyen állóeszköz létesítésével célszerű a felhalmozás megvalósítása, két fontos állóeszköz-csoport különíthető el: 1. ipari eredetű (üzemen kívüli), 2. mezőgazdasági, főként üzemen belüli eredetű állóeszközök.

Az ipari eredetű állóeszköz-elemekből (gépek, építőanyag, felszerelés stb.) megvalósítható felhalmozás mértékét korlátozza azok rendelkezésre állása is, míg az üzemen belüli eredetűek egy része esetében ilyen korlát nincs. Éppen ezért az állóeszközök tömeges létesítése időszakában különös jelentőségűvé válik az üzemen belüli, vagy általában a helyi lehetőségek feltárása (építőanyagok, kő, vályog, mész, homok, faanyag, nád, szalma stb.). A szükséges munkaerő, a munkacsúcsos időszakok kivételével, általában bőségesen áll rendelkezésre még azokban a termelőszövetkezetekben is, amelyek egyébként munkaerőhiánnyal küzdenek. Az ilyen beruházás azonban rendszerint nem növeli azonnal a bruttó jövedelmet és a fogyasztási alapot, ezért csökkenti a napi munka díjazására jutó összeget, tehát főleg a kevesebb új értéket előállító gyenge szövetkezetekben valósítható meg nehezen, szövetkezeten kívüli segítés nélkül.

A felhalmozás mértékének, s ezzel összefüggésben a szövetkezeti alapba helyezés mértékének tehát igen sok összetevője van. Mindenekelőtt a termelőszövetkezet teljes jövedelmétől, valamint a tagságnak erre irányuló fogyasztási igényétől függ. A tagság egyéni jövedelmének fő forrása (a közös gazdaságból származó jövedelem) mellett a háztáji gazdaság jövedelmét is figyelembe kell venni, különösen a szövetkezeti gazdaságok fejlődésének kezdeti szakaszában. Az is fontos, hogy a közös gazdaságból milyen alapon és milyen csatornákon át áramlik az egyéni jövedelem a szövetkezeti tagokhoz. Így feltárulnak a felhalmozás növelésének bizonyos lehetőségei, amelyek a felhalmozási hányad felső határát tágítják. *A felhalmozás felső határa azonban nagyon rugalmasan és differenciáltan kezelendő még a fejlett termelőszövetkezetek esetében is:* különböző gazdálkodási színvonal, különböző mértékben kedvező adottságok, ezek következtében különböző nagyságú teljes jövedelem, a tagságnak a közös gazdaság termékeire irányuló társadalmilag indokolt szükségestermék-igénye, s a tiszta jövedelem különbözősége stb. miatt.

A felhalmozás felső határa ezek alapján úgy határozható meg, hogy az *lehetőleg fogjon át a termelőszövetkezet rendelkezésében levő minden olyan új értéket, amely a tagság társadalmilag indokolt szükségestermék-igényén felül jelentkezik, és a tagság közvetlen anyagi érdekeltségének sérelme nélkül felhalmozható.* Az általános tendencia az legyen, hogy a munka termelékenysége és a felhalmozás gyorsabb ütemben nőjjön, mint a szövetkezeti tagság életszínvonala, de mindkettő rendszeresen emelkedjék. Ettől eltérő jelenségek csak kivételként és ideiglenesen indokolhatók.

Így a felhalmozás felső határa egységes mérce alkalmazásával nem szabható meg, különösen olyan esetben nem, ha a szövetkezeti alapba helyezett értékrész nemcsak jövedelmet és értéktérítést, hanem költségtényezőt (amortizációt) is foglal magába. Így szükségszerűen nagy ingadozás mutatkozik az egyes termelőszövetkezetekben a szövetkezeti alapba helyezett értékrésznek az állóalapokhoz és a tagok részesedéséhez viszonyított aránya között.

A szövetkezeti alapba helyezendő összeg alsó határa központilag meghatározható és ellenőrizhető. Biztosítania kell az állóeszközök amortizációját és bizonyos mértékű felhalmozást. *A felhalmozás felső határáról* azonban csak az az általános elv szögezhető le, hogy *ne menjen a tagok indokolt életszínvonalának és anyagi érdekeltségének a rovására,* viszont *biztosítsa* azt, *hogy a munka díjazása az egyes termelőszövetkezetekben ne legyen indokolatlanul eltérő.*

Az alapvetően a termelőszövetkezet belső felhalmozásából eredő szövetkezeti tulajdon keletkezése és fejlődése szorosan összefügg az állami tulajdonnal és a paraszti magántulajdonnal, illetve az egyéni tulajdonnal.

A paraszti magántulajdon nem társadalmasított része, s személyes tulajdonban levő maradványa a termelőszövetkezeti tag háztáji gazdasága. A szövetkezeti közös tulajdon fejlődésével fokozatosan csökken a háztáji gazdaság viszonylagos, majd abszolút mérete is, mindig olyan mértékben, amilyenben az a termelőszövetkezeti tag és az egész társadalom számára fölöslegesnek bizonyul. Ezáltal nő a mezőgazdasági termelés társadalmasításának foka. Azt a termelési eszközt, amelyre a tagnak háztáji gazdaságában már nincs szüksége, a szövetkezet megváltja, és a szövetkezeti alaphoz csatolja.

A termelőszövetkezeti álló vagyonnak hazánkban az 1955—1959-es években nagy átlagban 60—70%-a, 1960-ban és 1961-ben 50—60%-a származott idegen, tehát általában állami forrásból. Az állam ilyen nagyarányú részvétele nélkül termelőszövetkezeteink fejlődése sokkal kisebb mérvű lett volna. Szükségszerű azonban, hogy a termelőszövetkezetek egyre inkább belső akkumuláció útján fejlesszék gazdaságukat és a szövetkezeti tulajdont. Egyrészt az állami források nem kimeríthetetlenek, másrészt a szövetkezetek anyagi önállóságának és érdekeltségének növelése is szükségessé teszi a felhalmozás fokozását. E nélkül egyoldalúan alakulna az állam és a szövetkezet kapcsolata (az előállított új értékből csak az állam akkumulálna, a szövetkezet pedig csak termelne és fogyasztana, de a szó

szoros értelmében nem gazdálkodna önállóan, ami helytelen lenne). Attól függetlenül, hogy miben van a hiba, a felhalmozható termelőszövetkezeti jövedelem hiányában (mert kicsi a jövedelem), vagy a tagság egyoldalú fogyasztási beállítottságában, a következmény egyaránt a közös gazdaság lassúbb ütemű fejlődése. A lassabb fejlődés pedig akadályozza a tagok évről évre növekvő szükségleteinek kielégítését is.

Egyes termelőszövetkezetek olyan években, amelyekben különösen nagy beruházásokat eszközölnek saját erőből, viszonylag, s esetleg abszolút értékben is csökkenthetik a tagok részesedését. Ezt azonban a szövetkezeti tagság csak abban az esetben vállalja, ha a nagyobb felhalmozás révén a következő években nagyobb mértékben emelkedő egyéni jövedelmet lát reálisan megvalósíthatónak.

A termelőszövetkezeti tag személyes egyéni érdekeltsége a fogyasztási alap növelésében közvetlen érdekeltség. Ez a magántulajdonosi beállítottság erősebb maradványai esetében addig is elmehet, hogy a közös termékek felosztása során a közös felhalmozás, tehát a közös gazdaság fejlődésének a rovására a háztáji gazdaságot kívánja növelni. Gyakorlatilag ez kisebb mértékben egyes szövetkezetekben, különösen fejlődésük kezdeti szakaszában előfordulhat.

A termelőszövetkezeti tag érdekeltsége nem közvetlen személyes érdekeltség a közös felhalmozásban, annak eredményei a tagság számára csak közvetve és fáziskéséssel jelentkeznek az egyéni jövedelem növekedésében. A tagok érdekeltsége a felhalmozásban növelhető, ha a felhalmozás eredményeként a jövőben előálló újérték-növekedés elosztása alkalmával a tagság munkájának díja — a szövetkezeti tulajdon csoporttulajdoni jellegéből eredően — meghaladhatja más szövetkezetek munkadíjazási szintjét. Adott új értékmennyiség esetében a felhalmozás csökkenti a fogyasztási alapot, de megalapozza annak jövőbeli tartós növelését. Amennyiben ennek lehetősége nem áll fenn, csökken a tagok egyéni érdekeltsége a közös felhalmozásban. A munka szerinti elosztás — a szövetkezeten belül — így közvetve anyagi érdekeltséget teremt a felhalmozásban is.

A szövetkezeti tulajdon csoporttulajdoni jellege azzal jár,

hogy ugyanannak a munkának szövetkezetenként is különböző díja lesz. Ez viszont ellentmond a szocialista népgazdaság egységének. Így tehát minden esetben *csak olyan munkadíjazási különbségek fogadhatók el közgazdaságilag indokoltnak, amelyek megteremtik a közös munkában és a felhalmozásban való érdekeltséget, azonban a munka díjazásának differenciáltságát a termelőszövetkezeti rendszer egészében csak olyan mértékben engedik meg, amilyenben* azt az egyes termelőszövetkezetekben kifejtett *munka termelékenységének maguktól a szövetkezetektől függő különböző színvonala* — s esetleg politikai stb. ok — *indokolja.*

A személyes fogyasztási igény társadalmilag indokolt szinten történő kielégítése a szocializmusban sajátos tendenciaként érvényesül a termelőszövetkezetekben. Ellene ható tényező, hogy az egyes termelőszövetkezetekben a szövetkezetektől függő munkatermelékenységi színvonal különböző, továbbá, hogy a csoporttulajdon alapján a munkadíjszint a szövetkezeti felhalmozásnak is a fő ösztönzője. Az, hogy a munkadíjnak nemcsak a munkavégzést, hanem a felhalmozást is ösztönöznie kell, olyan ellentmondása a csoporttulajdonnak, amelynek megoldása túlmutat a szocialista fejlődési fokon. A megoldás az, hogy a közös gazdaság továbbfejlődésével, az életszínvonal általános emelkedésével, a munka szerinti elosztás elvének érvényre juttatásával a szükségletek egy növekvő részének s perspektivikusan teljes egészének a kommunista elosztási elv szerinti kielégítésével végső soron felül kerekedik a kiegyenlítési tendencia, úgy, hogy fokozatosan háttérbe szorul a munka és a felhalmozás közvetlen anyagi ösztönzésének szükségessége. A szövetkezeti tulajdon kommunista köztulajdoni jellegének erősödésével a szövetkezeti tagok egyéni jövedelmének aránytalansága a szövetkezeti rendszer egészében is csökkenő tendenciát mutat.

A felhalmozási érdekeltséget a szocializmusban sokféle módszerrel fokozhatjuk. Ezek közös vonása, hogy az egyéni és a szövetkezeti érdeket összhangba hozzák a közérdekkel.

A felhalmozásban való érdekeltség fokozásának módszerei ilyenformán túlnőnek az egyes szövetkezetek keretein. A szövetkezeten kívüli „külső" módszerek közül a szövetkezetek állami

támogatásának módszere és rendszere, a mindenkori adó- és hitelpolitikai, árpolitikai rendszabályok emelhetők ki.

Az állami beruházási hitelfolyósítás előnyös volta vonzó és ösztönző, annál is inkább, mert az egyéni részesedés évi mértékét inkább növeli, mint csökkenti, minthogy az esedékes évi törlesztés és kamat viszonylag nem nagy tétel. E törlesztési kötelezettség teljesítése végeredményben belső felhalmozást eredményez — felaprózott formában — úgy, hogy jó gazdálkodás esetén a fogyasztási alapot gyakorlatilag nem csökkenti. A beruházási hitelek sajáterő-hozzájáruláshoz való kötése; ezek aránya különböző lehet. E rendszer nemcsak általában ösztönöz a felhalmozásra, hanem a beruházási hitelek céljellegének megfelelően népgazdasági szinten is tervszerűsíti a termelőszövetkezetekben a saját erőből történő felhalmozást.

A beruházások és felhasználások hatékonyságából eredően növekszik az új érték és az abból képezett fogyasztási alap is. Ez — mint mondtam —, mint kifejezetten szövetkezeten belüli felhalmozási ösztönző a legfontosabb. E tekintetben különösen a gyorsan megtérülő beruházások részesülnek előnyben. Az anyagi ösztönzést kiegészítik a termelőszövetkezeti alapszabály arra vonatkozó előírásai, hogy a termelőszövetkezet évi termékének meghatározott részét naturális formában, illetve pénzformában az elhasznált termelési eszközök pótlására, s a közös gazdaság fejlesztésére kell fordítani stb.

Az egyes szövetkezetek közterheinek és a kapott kedvezményeknek differenciálásával is összeköthető a tagság érdekeltté tétele a felhalmozásban. A szövetkezeten belül — e külső módszerekkel összhangban — alkalmazható pl. a felhalmozási munkában való személyes részvételnek olyan díjazása — esetleg éppen a szőlő- és gyümölcstelepítési programhoz hasonlóan egyéb területeken is állami hitel segítségével —, amely pótlólagos egyéni jövedelmet eredményez, a helyi eredetű állóeszközlétesítéssel kapcsolatos felhalmozás külön jutalmazása, a felhalmozásért járó társadalmi elismerés fokozása stb.

A felhalmozás fokozásának egyik fontos módszere az évi termék szövetkezeti alapba helyezési arányának konkrét meghatározási módja is.

A SZÖVETKEZETI FELHALMOZÁS SZABÁLYOZÁSA

A termelőszövetkezetek fejlődésének különböző szakaszaiban az egyes országokban — a jövedelemszabályozáson kívül — a szövetkezeti alapba helyezendő értékrész meghatározásának is eltérő módszerei alakultak ki.

A PROBLÉMA LÉNYEGE

A felhalmozás szabályozásának elő kell segítenie, hogy a fogyasztás és a felhalmozás aránya a termelőszövetkezetekben egészségesen alakuljon. Nemzetközi tapasztalatok is mutatják, hogy ez a szocialista termelőszövetkezetek fejlődésének egyik központi kérdése.

Nézzük meg az alábbi táblázatot, amely szovjet tapasztalatok alapján hívja fel a figyelmet erre.

38. táblázat

A munkaegység értéke és a szövetkezeti alapba helyezett érték arányának alakulása 1957-ben kilenc ukrajnai kolhozban

A kolhoz jele	A munkaegység értéke, rubel	A szövetkezeti alapba helyezett értékrész	
		az állóeszközök értékének %-ában	pénzbevételek %-ában
I.	8,41	22,0	20,0
II.	9,06	42,9	20,0
III.	9,25	37,4	18,4
IV.	10,10	19,7	16,0
V.	10,17	20,7	20,0
VI.	13,28	37,8	20,0
VII.	15,87	20,6	15,0
VIII.	20,06	17,1	18,0
IX.	24,95	46,3	20,0

Forrás: A kolhozok oszthatatlan alapjai című már idézett munka 66. oldalán közölt adatok nyomán

Olyan körülmények között, amikor a Szovjetunióban a pénzbevételek 15—20%-ában szabályozták országosan az évi szövetkezetialap-képzést, e kolhozokban az állóeszközök értékének 17,1—46,3%-ára rugott az évi szövetkezetialap-képzés. Ez pedig az amortizációtól eltekintve is igen különböző méretű és arányú felhalmozásra utal. A Szovjetunió kolhozaiban — a mi termelőszövetkezeteinkhez képest sokkal fejlettebb termelési és üzemi, s éppen ezért egyszerűbben jelentkező (teljesen szocialista) termékelosztási viszonyok esetében is — nagyon különböző a felhalmozás tényleges mértéke, s az adott szabályozási rendszer esetén sem pozitív, sem negatív irányban nem mutat közvetlen összefüggést a munkaegység értékével.[13]

Ezek a tények is arra utalnak, hogy a szövetkezeti alapba helyezendő értékrész nagyságának felső határa nem szabályozható úgy, hogy az minden termelőszövetkezetben minden felhalmozási lehetőséget mozgósítson anélkül, hogy egyes esetekben ne forduljon elő a fogyasztási alap indokolatlan csökkentése. A termelőszövetkezeti felhalmozás közgazdaságilag megalapozott felső határát nem lehet központilag egységesen megállapítani, mert az termelőszövetkezetenként változóan érinti a fogyasztási alapot. Feltárandó azonban, hogy a fel nem osztható szövetkezeti alapba helyezendő évi összeg szabályozásának milyen módszere csökkenti az egyes szövetkezetekben mini-

[13] Az I., IV. és V. kolhoz esetében a viszonylag kisebb munkaegység-érték viszonylag kisebb — az állóeszköz-érték százalékában mért — felhalmozással járt együtt.

A II. és III. kolhoz esetében a kicsi munkaegység-érték viszonylag nagyarányú felhalmozással járt együtt. Az alacsony munkaegység-értéknek a viszonylag nagymérvű felhalmozás lehetett az oka.

A VIII. kolhoz esetében a nagy munkaegység-érték viszonylag kisebb felhalmozással járt együtt, ami arra utal, hogy a pénzbevételek még nagyobb százaléka lett volna a szövetkezeti alapba helyezhető anélkül, hogy a tagok életszínvonalának indokolatlanul a rovására ment volna.

A IX. kolhoz esetében a legnagyobb munkaegység-értékkel a legnagyobb mérvű felhalmozás járt együtt, noha a munkaegység-érték alapján a felhalmozás mértéke talán ennél is nagyobb lehetett volna. Az a szabály, mely szerint a szövetkezeti alapot a pénzbevételeknek legfeljebb 20%-ával kell növelni, ebben az esetben már gátolta a még nagyobb mérvű felhalmozást és felhalmozási arányt.

málisra a fogyasztási és a felhalmozási alap aránytalanságát. A többi az anyagi ösztönzésen s főként a helyi vezetőkön és a tagokon múlik.

Kérdés, hogy milyen mutatóhoz, illetve az elosztandó termelőszövetkezeti termék értékének melyik összetevőjéhez helyes közvetlenül arányosítani a szövetkezeti alapba helyezendő értékrészt.

Az újratermelési elmélet alapján elvileg a következő fő lehetőségek vannak: 1. a teljes termék, illetve az árutermék értéke, 2. az új érték, 3. a tiszta jövedelem.

Első szabályozási módszerként a Szovjetunióban a pénzbevételek (árutermék) meghatározott százalékának és egyes naturális termékeknek (állatállomány, saját munkával történt beruházás stb.) közvetlenül a szövetkezeti alapba való helyezésével találkozunk. Ez a módszer — a Szovjetunióban — jelenleg is érvényben van, mégpedig úgy, hogy a szövetkezeti alap több csatornája közül egyre inkább előtérbe kerül a pénzbevételek meghatározott százalékának elhelyezése a szövetkezeti alapba, amit egyes naturáliáknak a szövetkezeti alaphoz való kapcsolása egészít ki. Ez a forma alkalmazkodik a termelőszövetkezeti bővített újratermelés áruforgalommal közvetített és áruforgalom közvetítése nélküli folyamataihoz, és tükrözi az árutermelés és a pénzgazdálkodás fokozódó jelentőségét.

Minthogy a szövetkezeti alap a bővítésen kívül termelési állóeszköz-pótlást is magába foglal, e tekintetből indokolt, hogy a teljes termék értékéből kihasítandó szövetkezeti alap létesítésének szabályozása kapcsolatban legyen az árutermékkel és egyes naturáliákkal, hogy közvetlen összefüggés teremtődjék a felhasznált termelési eszközök és a szövetkezeti alapba helyezett összeg között. Az üzemi gyakorlat szempontjából ez olyan módszer, amit a tagság is jól áttekinthet.

A szövetkezeti alapba való helyezés — a teljes termék elosztása során — fontossági sorrendben az állam iránti kötelezettségek teljesítését követi, tehát az állóeszköz-pótlás és -bővítés általában abban az esetben is biztosított, ha a teljes termékből a forgóeszköz-pótlásra és a tagok között felosztandó fogyasztási alapra ennek következtében kevesebb marad. A több

teljes termékkel (különösen pénzbevételekkel) rendelkező termelőszövetkezeteknek nagyobb a kötelező felhalmozásuk is, de több marad termékeikből a forgóalap pótlására, valamint a tagok fogyasztási alapjára is, ha a teljes termék kevesebb, a felhalmozás is kisebb, a forgóalapokra, a tagok részesedésére is kevesebb jut.

Ez az elosztási rendszer mindenekelőtt az össznépi érdeket érvényesíti a szövetkezeti közös érdekkel és a tagság közvetlen egyéni érdekeltségével szemben. Nem minden esetben teremt összhangot a szövetkezeti felhalmozási alap és a fogyasztási alap között, illetve ez az összhang csak több áttétel útján, igen közvetetten alakul ki. Így egyes szövetkezetekben gyakran túlzott terhet jelent az adott szabályozási rendszer alapján megvalósítandó felhalmozás, más esetekben indokolatlanul kicsi a felhalmozás mértéke.

Felmerült a szövetkezeti alapba való helyezés új szabályozásának igénye, amit az amortizációszámítás és amortizációsalap-képzés, továbbá a saját forgóalap-létesítés bevezetése, a munkadíjazás garantálása, majd munkadíjazási tartalékalap létesítése stb. is szükségessé tesznek.

A Szovjetunióban kibontakozott vitában Sz. Nyegyelin azt a nézetét fejtette ki, hogy — a pénzbevételek 15—20%-ában megszabott szabályozás — a megnövekedett felhalmozási lehetőségekhez és igényekhez képest — nem elegendő a felhalmozási tartalékok mozgósítására és a szükséglet fedezésére. Szerinte a szövetkezeti alap növelését a tiszta jövedelem beruházási hányadaként kellene szabályozni. G. Kotov professzor a szövetkezeti alapba helyezendő értékhányad kicsi differenciáltságát kifogásolta, továbbá azt, hogy a meglevő rendszer nem számol az egyes gazdasági évek különböző eredményeiből és az egyes kolhozok eltérő gazdasági helyzetéből eredő felhalmozási lehetőségekkel.

A Szovjetunióban 1958 óta lehetővé tették, hogy a kolhozok a szövetkezeti alapba helyezhessenek a pénzbevételeikből 20%-ot meghaladó részt is. Ez a rendszabály enyhítette a problémát, de nem oldotta meg.

G. Sztrauszmanisz azt a követelményt hangsúlyozta, hogy a

szövetkezeti alapba helyezett évi összeg a kolhozok gazdasági erejétől függjön, fedezze az amortizációt és az esedékes beruházási hitel visszatérítését. Mértékének meghatározását — ideiglenes megoldásként — a munkadíj arányában javasolta, végleges megoldásnak pedig a tiszta jövedelemből való felhalmozási-alap-képzést tekinti.

A Szovjetunióban kialakult vitában részt vevők zömének véleménye arra konkludál, hogy amennyiben a kolhozok tiszta jövedelmének kimunkálása a nyilvántartásban megtörténik, *a végleges megoldás az lesz,* hogy *a szövetkezeti alapba helyezendő összeg nagyságát a kolhoz tiszta jövedelme százalékában kell megszabni, de akkor a szövetkezeti alapba helyezett évi összeg már a felhalmozás összegének egészével vágjon egybe,* tehát mentesüljön az amortizáció fedezésétől, és bővüljön a forgóeszközök bővítésére szánt alappal. *A szövetkezeti alap fogalma így* gyakorlatilag szükségszerűen *a termelőszövetkezet saját forrású fel nem osztható tiszta vagyonával, illetve évi képzése annak növelésével azonosulna.*

A termelőszövetkezet rendelkezésében maradó új értékrész rendeltetése szerint fogyasztási és felhalmozási alapra oszlik. Azok az ellentmondások, amelyek a felhalmozás és a fogyasztás termelőszövetkezeten belüli aránytalanságaiban jelentkeznek, elméletileg általában jobban megoldhatók ebben a rendszerben, minthogy így közvetlen összefüggés teremthető a felhalmozás és a fogyasztás között.

A szövetkezeti alapba helyezett évi összeg jelenleg hazánkban nemcsak felhalmozásra, hanem állóeszköz-pótlásra is szolgál, a felhalmozásnak pedig csak a beruházási részét foglalja magában. Ennek a rendszernek tehát amortizációszámítás hiányában feltétlenül lényeges hiányossága van, amíg amortizációszámítás nincs, nem határozható meg pontosan az új érték nagysága sem. A szövetkezeti alapba helyezés mértékének meghatározása így csak az egyetlen többé-kevésbé megbízható újérték-rész adathoz, a tagok részesedéséhez köthető. Azonos kulcsszám esetén ez azt jelenti, hogy a tagok részesedésének megfelelően nő a szövetkezeti alapba helyezés mértéke is. Ez általában helyes is lenne, ha a szövetkezeti alapba helyezett értékrész

tisztán felhalmozást tartalmazna, és értékpótlást nem. Ez a rendszer megfelelően biztosíthatja a szövetkezeti kollektíva felhalmozási és a tag fogyasztói érdekeinek összhangját, ha a szövetkezeti csoportérdek és a népgazdasági érdek viszonya rendezett, vagyis a termelőszövetkezetekben keletkező különbözeti földjáradék elvonása indokolt mértékű, és nincs ellentétben a termelőszövetkezeti tagság anyagi érdekeltségével a jó munkában és a szövetkezeti felhalmozásban. Ellenkező esetben, a népgazdasági érdek és a csoportérdek összhangjának megbomlásából eredő ellentmondásokat s azok üzemen belüli és üzemek közötti káros hatását nem képes ellensúlyozni. A földjáradék-elvonás rendezetlensége miatt pl. egészségtelen méreteket ölthet az egyes szövetkezetek gazdasági differenciálódása, s ez a probléma a fogyasztás és felhalmozás egyes szövetkezeteken belüli arányosításával nem oldható meg. Szükséges a termelőszövetkezetek kedvezőtlen objektív adottságainak (természeti és közgazdasági viszonyok) ellensúlyozására költségcsökkentő jelleggel állami eszközökből történő ellensúlyozása is, ami nem kevésbé bonyolult probléma. Így tehát ez a rendszer — még javított formájában, az amortizációs alap elkülönítése után is — csak huzamosabb időre szóló átmeneti megoldásnak tekinthető, minthogy eléggé bonyolultan, és sok hibalehetőséggel teszi csak lehetővé a népgazdasági, a csoport- és az egyéni érdek kívánatos összhangjának biztosítását.

A szövetkezetialap-képzés nagyságának a tiszta jövedelem hányadában való megszabása felelne meg a legjobban annak az elvnek, hogy a szövetkezeti alap mint felhalmozási alap, a leginkább betöltse funkcióját, képzésének rendszere viszonylag egyszerű és könnyen áttekinthető legyen. Feltételei üzemen belül az amortizációs alap elkülönítése, a forgóalap- és a munkadíjazási probléma mint költségprobléma elfogadható megoldása. Így pontosan kimunkálhatóvá válik a tiszta jövedelem, amelynek egy részét a szövetkezet felhalmozná, illetve fokozott anyagi ösztönzési céllal pótlólagos fogyasztási alappá tenné, a másik részét pedig az állam centralizálná. A termelőszövetkezeti újratermelés ökonómiai folyamatait ez a rendszer tükrözné a leginkább világosan s viszonylag egyszerűen.

Alkalmazásának alapvető kérdése a munkadíjazási alap problematikájának megoldásában van. Az elosztás szocialista elve, a szocialista bérpolitika egyenlő munkáért egyenlő bért követel népgazdasági méretekben. Az egyes termelőszövetkezetekben viszont a munka díjazása a munkaegység-érték különbözősége miatt változó. Ha a munkaegység-értékek különbsége viszonylag nem nagy, és a jobb és termelékenyebb munka eredménye a nagyobb munkaegység-érték, feltétlenül indokolt, s közgazdaságilag megalapozott lehet, indokolt lehet, ha ezzel a felhalmozási érdekeltséget növelik vagy politikai ok következtében is. Rendszerint azonban nem csupán erről van szó.

A szövetkezetek egyik része jobban felszerelt, nem utolsósorban a nagyobb állami támogatás és kedvezőbb adottságok eredményeként, míg más szövetkezetek huzamos ideig gyengén működtek, és ennek káros hatása fokozódik. Különböző mértékű az a különbözeti földjáradékrész is, amely a szövetkezet rendelkezésében marad, és növeli a tagság egyéni részesedését, mert nem halmoznak fel belőle. Egyes esetekben a háztáji gazdaság viszonylag nagy súlya is hathat ilyen irányban stb.

Mindezek következtében ugyanazért a munkáért egyik szövetkezet kevesebb vagy több munkadíjat fizet, mint a másik. A munkadíjszint különbözősége mellett nem kevésbé fontos a munkadíjalap képzésének rendje. Olyan rendszerben, amelyben a megtermelt érték elosztása során az állam iránti kötelezettségek s valamelyes felhalmozási kötelezettség megelőzik a tagság munkadíjának biztosítását, s maga a munkadíjazási alap csak bizonyos „maradvány", a munkadíjszint is bizonytalan, előre nem látható. Ez a szabályozási rendszer tehát feltételezné, hogy az állam és a szövetkezetek, illetve a szövetkezetek és tagjaik gazdasági kapcsolataiban a jelenlegihez képest bizonyos változások menjenek végbe.

További vizsgálat nélkül tehát nem állapítható meg, hogy a különböző szövetkezetialap-képzési módszerek közül melyik a legalkalmasabb általában, hanem mindig az adott feltételeket kell vizsgálat tárgyává tenni, s figyelemmel kell lenni a számviteli lehetőségekre is.

*

A szövetkezeti alap növelését az állam sajátos módon tervszerűsíti, illetve befolyásolja annak folyamatát. A szabályozás több-kevesebb kötöttséget jelent. A pénzformát nem öltő, naturális szövetkezetialap-források közvetlen szabályozása jelenti rendszerint a nagyobb kötöttséget. A pénzformát öltő szövetkezeti alapok felhasználásának kötöttsége rendszerint – bizonyos határok között – kisebb.

A szövetkezet állóeszközeinek pótlása és bővítése a nagyüzemi technika kifejlesztésének és továbbfejlődésének szolgálatában áll. Amennyiben az áruforgalom segítségével ipari eredetű termelési eszközökkel történik a kisüzemi technika felváltása, majd a nagyüzemi technika továbbfejlesztése, szükségszerű, hogy a szövetkezeti alap egy része pénzformát öltsön, hogy ezt a forgalmat közvetíthesse. Enélkül csak azok az állóeszközök pótolhatók és bővíthetők, amelyeket a termelőszövetkezet maga állít elő. A technikai forradalom szükségessé teszi, hogy a szövetkezeti alaphoz csatolt évi értékmennyiség növekvő része öltsön pénzformát.

Az állam számára, a népgazdasági érdekek megszemélyesítője számára nem lehet közömbös, hogy a szövetkezetek milyen beruházásokra használják fel szövetkezeti alapjukat. A Szovjetunióban – D. Pravgyin adatai szerint – a szövetkezeti alap eszközeinek felhasználását régebben úgy szabályozták, hogy a gépállomások átszervezése előtt annak 50—60%-át épületekre, 15—20%-át igás- és tenyészállatokra, 20—25%-át pedig gépekre kellett fordítani. A szövetkezetek a főbb gépeket nem vásárolhatták meg, azokat az állami gépállomásokon összpontosították. A gépállomások átszervezésével lehetővé tették, hogy a szövetkezetek a szövetkezeti alap pénzeszközeit bármilyen beruházásra felhasználhassák. Ennek megfelelően a krasznodári határterületen 1958-ban a kolhozok a szövetkezeti alapnak több mint 50%-át fordították gépvásárlásra.[14]

Hazánkban a termelőszövetkezetek saját gépesítésének ismert korlátozása, majd e korlátozás fokozatos csökkentése

[14] Ekonomika Szelszkovo hozjajsztva, 1959. 8. sz. nyomán. *D. Pravgyin*: A fel nem osztható alapok a kolhozok anyagi bázisa megerősítésének alapjai.

beruházási hitelpolitikánk, árpolitikánk, a kedvezmények rendszere stb. szintén befolyásolták, illetve befolyásolják a szövetkezeti alap felhasználását abból a célból, hogy a beruházások tervszerűbbé váljanak.

Egyes termékek naturális formában közvetlenül a szövetkezeti alapba helyezendők. Ebben az esetben a termelőszövetkezet keze megkötött. Ezért így a termelés fejlesztésében való anyagi érdekeltség háttérbe szorulhat. Szükséges, hogy az állam ilyen esetben is ösztönözze a felhalmozás növelését.

Minthogy a szövetkezeti alapba helyezett évi értékmennyiség egy (nagyobb és növekvő) része pénzformát ölt, a legegyszerűbb megoldás az, ha a szövetkezeti alapba helyezendő értékrész kötelező mértékét a pénzbevételek meghatározott százalékában állapítják meg.

Az évente képzett szövetkezeti alapnak minél nagyobb része ölt pénzformát, annál könnyebben valósul meg a technikai forradalom s az állóeszköz-összetétel megfelelő módosulása. Ha a szövetkezeti alap elsődlegesen pénzformában van jelen, olyan állóeszközökre fordítható, amelyek beszerzése népgazdaságilag is és a szövetkezet számára is a legcélszerűbb. *Célszerű az lehet, ha a szövetkezeti alap belső forgalmú, közvetlenül megszabott növekedése csupán azokra a termelési eszközökre korlátozódik, amelyekre minden termelőszövetkezetnek szüksége lesz.*

A szabályozás olyan legyen, hogy segítse elő az állóeszközök struktúrájának megfelelő alakulását is.

A KÜLÖNFÉLE SZABÁLYOZÁSI MÓDSZEREK ISMERTETÉSE ÉS ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A felhalmozás növelésének követelménye az egyes népi demokratikus országokban termelőszövetkezeteik fejlődésének különböző szakaszaiban más és más szabályozást eredményezett. Nézzünk meg néhány példát.

A Csehszlovák Egységes Földművesszövetkezetek III. Kongresszusától jóváhagyott minta-alapszabály szerint a szövetkezetnek egész pénzjövedelmének évente legkevesebb 7%-át

kellett a szövetkezeti alapba helyeznie. Ezt a minimális határt 1959 márciusában 10—12%-ra emelték. Az NDK I. típusú szövetkezeteiben (állatállomány a háztájiban) a pénzjövedelem 15—20, a III. típusú szövetkezetekben a pénzjövedelem 8—20%-ából képezik az évi szövetkezetialap-részesedést.

A Szovjetunióban jelenleg is a pénzjövedelem meghatározott %-ában szabják meg a szövetkezeti alap növelését úgy, hogy az nem lehet kevesebb a pénzbevételek 15%-ánál, de meghaladhatja azok 20%-át is.

Bulgáriában 1958-at megelőzően a tagok között munkaegységre kiosztott pénz és naturáliák 5%-ában szabták meg a szövetkezeti alap részesedését. 1958-tól viszont a pénzbevételekből az állam iránti kötelezettségek és az üzemviteli szükségletek, valamint a nyugdíjalap levonása után megmaradó összeg 5—15%-ában + a búza, a kukorica és a napraforgó termésének 2—7%-ában szabták azt meg. Az új rendszerben a szövetkezeti alapba helyezés megelőzi a tagok részesedését, s egyben függetlenné válik annak mértékétől.

A szövetkezetialap-részesedés szabályozása a felsorolt esetekben elsősorban a pénzbevételekhez igazodik. Hogy az ilyen szabályozási rendszer biztosíthassa a szükséges felhalmozást, ahhoz mindenekelőtt az szükséges, hogy az árutermelés foka és a pénzbevételek aránya viszonylag jelentős legyen, továbbá megfelelően alakítsák ki a szövetkezeti alapba helyezés kulcsszámát.[15]

Ez az alapképzés rendszeresen kiegészül természetbeni állóeszköz-pótlással és felhalmozással is.

A pénzjövedelem meghatározott százaléka jelenthet mércét is, amely a szövetkezetialap-növekedés egészét magába foglalja — függetlenül attól —, hogy az pénzformát öltött-e, vagy sem.

[15] E rendszer ellen többen azon a címen is állást foglaltak (pl. Osznagyko professzor a Voproszi Ekonomiki 1959-es évf. 2. sz. 84. oldalán), hogy ez naturális formában való szétosztásra ösztönöz. Ilyen tendencia nincs kizárva, de más rendszabályokkal elejét lehet venni. Például: felvásárlási előirányzattal, felárrendszerrel, adópolitikával, kedvezmények nyújtásával stb.

Hazánkban a szövetkezeti alap képzése mértékének szabályozása a szövetkezeti mozgalom kezdetén a minta-alapszabályokban lényegében csak általánosságban mozgott. Előírták, hogy a szövetkezeti közös vagyon saját forrásának növekedése pótlólagos szövetkezetialap-növekedést jelent, de hogy az milyen mértékű legyen, arra vonatkozóan számszerű előírást nem tartalmaztak. A problémát évenkénti utasításokkal oldották meg.

Az 1951-es zárszámadási utasítás szerint pl. az évi szövetkezetialap-kiegészítés mértékét a tagok között felosztható készpénzrészesedés 20%-ában szabták meg. Ehhez kiegészítően a szarvasmarha-szaporulat 80%-át is a szövetkezeti alapba kellett helyezni.

Az 1953-ban kiadott minta-alapszabály szerint a szövetkezeti alapba kellett helyezni a termelőszövetkezet termeléséből származó összes pénzjövedelem 10—15%-át, amelybe be kellett számítani a tagok munkájával év közben végzett saját forrású beruházások, illetve beszerzések értékét, a termelőszövetkezet állóeszközei értékének (épületek, gépek, berendezések, tenyész- és igásállatok, egyéb állandó jellegű felszerelések) tehermentessé vált részét, a szövetkezeti alaphoz tartozó állatállomány értéknövekedését és — a termelési terv szerint — továbbtartásra szánt szaporulatát, valamint az ingyenes állami juttatásokat. Ez a szabályozás tehát a törzs-állatállomány értéknövekedésére és terv szerinti szaporulatára is kiterjedt, de itt mennyiségi meghatározást csak a terv jelentett.

Az 1951-es zárszámadási utasításhoz képest az 1953-as változás 20%-ról 10—15%-ra csökkentette a kulcsszámot, de megnövelte az alapul vett összeget, amennyiben a tagok közt kiosztásra kerülő pénz helyett az összes pénzjövedelem (bevétel) százalékában szabta azt meg.

Amennyiben a szövetkezeti alap képzésének mértéke közvetlenül a tagok készpénzrészesedésétől függött, ez ösztönözhetett a termelőszövetkezeti termék természetbeni elosztására. Az ilyen irányú fő ösztönző azonban maga a begyűjtési rendszer, annak kettős árrendszere volt.

1952-ben a termelőszövetkezeti tagok összes részesedésének

értéke a zárszámadási összesítők adatai szerint kereken 382 millió Ft volt. Ebből a készpénzrészesedés 218 millió, ami az összes részesedésnek kereken 57%-a volt. A 218 millió forint 20%-a 43,6 millióra rugott, tehát az összes részesedésnek kereken 11,4%-át érte el. 1953-ban viszont az összes részesedés értéke 1517 millió Ft, ebből a készpénzrészesedés 428 millió volt, amelynek 20%-a 85,6 millió Ft, az összes részesedésnek kereken 5,65%-a lett volna.

A pénzbeli részesedés arányának csökkenése és a naturáliák arányának növekedése a készpénzrészesedés százalékában megszabott szabályozás esetében azzal a következménnyel járt volna, hogy a szövetkezeti alap részesedésének aránya a tagok összes részesedéséhez viszonyítva kereken a felére csökken. Feltétlenül szükség volt tehát olyan szabályozásra, amely a szövetkezeten belül maradó új érték nagyobb részének felhalmozását biztosította, mert a kötelező beadási rendszer és az annak megfelelő árviszonyok a természetbeni munkadíjazás nagyobb arányát vonták maguk után, ami egyben az évente képzendő szövetkezeti alap arányát csökkentette volna, ha a régi szabályozás marad érvényben.

39. táblázat

A szövetkezetialap-kiegészítés mértéke és aránya A- és B-rendszer szerint az 1955-ös zárszámadási év adatai alapján

Megnevezés	Összeg millió Ft	% a tagok összes részesedésének százalékában
A termelőszövetkezetek pénzbevételei	1786	—
A tagok részesedése	1722	—
Ebből készpénzben	461	—
„A"-rendszer (tagok készpénzrészesedésének 20%-a	92,2	5,35
„B" -rendszer (pénzbevételek 10—15%-a)	178,6—267,9	10,4—15,6

Forrás: Zárszámadási összesítők adatai nyomán végzett számítás

Az 1955-ös zárszámadási évre vonatkozó adatok szerint a pénzbevételek százalékában meghatározott szabályozás alapjául szolgáló összeg kereken 1786 millió Ft volt. Hasonlítsuk össze a két szabályozási lehetőség eredményét az 1955-ös adatok alapján. (L.: a 39. táblázatot.)

A táblázat világosan mutatja, hogy „B"-rendszer 1955-ben nagyobb szövetkezetialap-kiegészítést eredményezett, mint amekkorát az „A"-rendszer eredményezett volna. A „B"-rendszer a szövetkezeti alap képzését függetlenítette a tagok részesedésétől, annak pénzbeli és naturális megoszlásától, és a természetbeni részesedés viszonylag nagy aránya ellenére azt eredményezte, hogy a szövetkezetialap-képzésnek a tagok részesedéséhez viszonyított aránya 10,4—10,6% között mozgott volna, az „A"-rendszer szerinti 5,35% helyett. Az adott körülmények között tehát a „B"-rendszer nagyobb méretű és arányú szövetkezetialap-képzést biztosított az „A"-rendszernél, ellensúlyozta a nagy természetbeni részesedés hatását.

A kötelező terménybeszolgáltatási rendszer megszüntetése, a felvásárlási rendszer bevezetése és kibontakozása, az új mezőgazdasági termelői árrendszer, az ipari árrendezés stb. eredményeként előállott új körülmények ismét szükségessé tették a szövetkezeti alap újabb szabályozását.

Átmeneti megoldást jelenthetett csupán az MSZMP agrárpolitikájának téziseibe leszögezett szabályozás, amely szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek „... évről évre a jövedelemnek legkevesebb 5%-ával gyarapítják a közös szövetkezeti alapot".[16]

Az 1957-ben kibontakozott sokféle új kezdeményezés mellett a gyakorlatban a legáltalánosabbnak az 1953-ban bevezetett és 1955-ben is jóváhagyott szabályozás bizonyult, amelyet csak a 7/1959. számú törvényerejű rendelet módosított, amennyiben a szövetkezetialap-kiegészítést a következőképpen szabályozza: „45. §. (1) A termelőszövetkezet köteles a fel nem osztható szövetkezeti alapot gazdasági megszilárdítása, folyamatos fej-

[16] Párthatározatok a mezőgazdaság fejlesztésére. Kossuth Könyvkiadó 1958. 45. old.

lődése érdekében évről évre, a tagok közt kioszthatő – pénzbeli és természetbeni – részesedésnek legalább 10%-ával gyarapítani."[17]

Az 1955-ös adatok alapján végzett összehasonlítás már megmutatta, hogy „A"- és „B"-rendszer milyen szövetkezetialapkiegészítést eredményezett a tagok részesedésének százalékában kifejezve. 1957-ben a tsz-ek jövedelméből képzett szövetkezeti alap a tagok részesedésének 13,1, 1958-ban 12,2, 1959-ben kereken 16, 1960-ban 18, 1961-ben 16,4%-ára rugott.

Érdekes eredményt mutat „A"- és „B"-rendszer, valamint az agrártézisekben leírt rendszer („C") és a jelenlegi („D") rendszer összehasonlítása.

40. táblázat

A szövetkezeti alap kiegészítése rendszerének, összehasonlítása az 1959-es adatok alapján

Megnevezés	Összeg millió Ft	A munkaegység-részesedés %-ában
I. A szabályozási alapok tényszámai		
Áruértékesítésből származó pénzbevétel	3898	—
Halmozatlan bruttó termelési érték	8331	—
Tagok munkaegység-részesedése	3343	—
ebből készpénz	1696	—
II. Szövetkezeti alap-kiegészítés		
„A"-rendszerben	339,2	10,1
„B"-rendszerben	389,8—584,7	11,7—17,5
„C"-rendszerben	416,5	12,5
„D"-rendszerben (a minimum)	334,5	10,0
*III. 1959-es tényszámok**	509	15,3

* A 15,3% eltérése a már közölt 16%-tól részben az adatforrások nem teljes egybevágásának részben annak következménye, hogy az 509 milliós tényszám a törzsállomány értéknövekedését és a továbbtartásra szánt szaporulatának értékét nem tartalmazza.
Forrás: Zárszámadási összesítők adatai alapján végzett számítás

[17] A mezőgazdasági termelőszövetkezetek működésének szabályai. 1959. Földművelésügyi Minisztérium Tájékoztatási és Propaganda Osztálya. 30. old.

Az adatok azt mutatják, hogy mind a négy rendszer a munkaegység-részesedés értékének 10%-át meghaladó szövetkezetialap-képzést eredményezett volna. A legnagyobb eredményt azonban a „B"-rendszer felső határa adta volna, ha „D"-rendszer felső határának a tényszámokat vesszük.

A „D"-rendszer globális, országos, 1959. évi tényszámain belül a megyék, valamint Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc és Budapest megyei jogú városok adatai alapján a szóródás 8—18,6% között mozgott. A legmagasabb csoportátlag tehát a „B"-rendszer szerinti felső határt is meghaladta. A globális arányon belül a megyénkénti és városonkénti szóródás elég nagy volta, a termelőszövetkezetek gazdálkodási színvonalának és eredményeinek különbözősége stb. miatt az olyan szabályozás, amely a minimális követelményt megszabja, általában célszerűnek bizonyult. A jelenleg is érvényes „D"-rendszer a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésében 1960-ig bezárólag a legnagyobb szövetkezeti alap kiegészítési arányt biztosította. Szükséges azonban, hogy e rendszer — ha fennmarad—, olyan ösztönző rendszabályokkal egészüljön ki, amelyek a rendszer megszabta követelmények túlteljesítésére ösztönöznek, nehogy egyes esetekben az alapfejlesztési igény túlságosan alacsonynak bizonyuljon.

A TERMELŐSZÖVETKEZETEINKBEN ALKALMAZOTT SZABÁLYOZÁSI RENDSZER FEJLESZTÉSÉRŐL

A munkaegység értéke az egyes szövetkezetekben nagy ingadozást mutat. A fogyasztási alap és a szövetkezetialap-kiegészítés aránya szövetkezetenként erősen eltér. Ha nagy a munkaegység-részesedés, a jelenlegi rendszer szükségessé teszi a szövetkezetialap-kiegészítés növelését is, de nem feltétlenül meríti ki annak reális lehetőségeit. E rendszerben differenciálódik ugyan a szövetkezeti alap képzésének mértéke, de nem szűnik meg az erősen differenciált munkaegység-értékek és az egyéni jövedelmek — egyes esetekben — indokolatlanul nagy különbsége.

Ezt a problémát a különbözeti földjáradék elvonási rendszerének, illetve a szövetkezeti jövedelemszabályozás rendszerének tökéletesítése lényegében megoldhatná.

A kérdés elméletileg két fő módszerrel oldható meg:

1. Ár- és adópolitikával, valamint a kedvezmények rendszerével elérhető, hogy a szóban forgó jövedelemtöbblet nagyobbrészt ne a tag egyéni jövedelmévé, hanem az állam részesedésévé alakuljon át; a kisebb jövedelmek pedig növekedjenek.

2. Ha a szövetkezetialap-képzés mértékét progresszívvá tennénk, a szóban forgó jövedelemtöbblet fennmaradó részének zöme nem válna a tag egyéni jövedelmévé, hanem a közös gazdaság fejlesztésének vagy szociális-kulturális alapjainak forrásává, illetve a kisebb teljes jövedelemből nagyobb lenne a tagok egyéni jövedelmének aránya és összege is.

Mindkét módszert azonban úgy kellene alkalmazni, hogy a termelőszövetkezeti tag – egyéni jövedelemként – tendenciaszerűen megkapja a társadalmilag indokolt szükséges terméket, és érdekelt legyen a további saját erő beruházásában, munkája termelékenységének növelésében.

A teljes egyenlősítés tehát nem következhet be, de az sem tartható, hogy az ugyanazért a munkáért kapott munkaegységmennyiség értéke szövetkezetenként túlságosan nagy ingadozásokat mutasson.

Az első módszer a termelőszövetkezeti kollektívák gazdasági helyzetének egymáshoz viszonyított – főleg objektív alapokon nyugvó – differenciáltságát csökkentené, általában a termelőszövetkezet rendelkezésében maradó újérték-rész módosítása útján. A másik módszer pedig a még megmaradt, indokolatlan egyéni jövedelemkülönbségeket csökkentené tovább oly módon, hogy a szövetkezetben maradó új értéknek a társadalmilag indokolt szükséges terméket meghaladó feleslegét a szövetkezeti alapba terelné.

Így jobban érvényesülne ugyan az egyenlő munkáért egyenlő bért elve az egyes szövetkezetek között, de nem változna meg az egyes termelőszövetkezetek gazdasági felszereltségének indokolatlan különbözősége. Az ilyen felszereltségbeli differenciáltság ésszerű csökkentése az állam elvonta különbözeti földjára-

dék átcsoportosításával, a termelőszövetkezeti gazdaságok állami támogatása mértékének differenciálásával lenne megoldható. Más szóval olyan intézkedésekre volna szükség, amelyek az üzemek természeti adottságaihoz és termelési feladataihoz arányosítanák azok felszereltségét. A kérdés ilyen egyértelmű megoldása azonban csak a termelőszövetkezetek gazdasági fejlődésének olyan magasabb fokán lehetséges, amelyen azok a jelenleginél jóval több közös vonást mutatnak az állami gazdaságokkal, vagyis amikor a termelőszövetkezeti tulajdon csoporttulajdoni jellege háttérbe szorul, annak össznépi jellege pedig előtérbe kerül. De mint lépés efelé, jelenleg is figyelmet érdemel, hogy milyen módon biztosítható, hogy a termelőszövetkezetek jobban használják ki felhalmozási lehetőségeiket.

Az ár- és az adópolitika, valamint az állami támogatási rendszer lehetőségei a termelőszövetkezetek számára adottak, ám az egyes termelőszövetkezetek az ár- és adórendszer és az állami támogatási rendszer lehetőségeit objektív és szubjektív okok eredőjeként különböző mértékben aknázzák ki. Ennek következtében a termelőszövetkezetben előállított vagy realizált új érték megoszlása az állam és a szövetkezet között — szövetkezetenként — nem mindig helyeselhető arányban történik.

Az új értéknek a szövetkezet rendelkezésében maradó vagy abba kerülő (pl. termelési költség csökkentő vagy jövedelemkiegészítő állami támogatás révén) részéből a termelőszövetkezet fogyasztási és felhalmozási alapot képez. Annak érdekében, hogy az egyik termelőszövetkezet fogyasztási alapjának nagysága a másikétól csak a gazdaságilag és politikailag indokolt mértékben térjen el, a szükséges termék meghatározta nagyságtól, és így se túlzottan a fogyasztási alapnak csak kisebb szóródást szabad mutatnia a szükséges termék körül. A munka termelékenységének színvonala ugyanis egyrészt nem indokol, a termelőszövetkezetek közgazdasági és politikai helyzete pedig nem enged meg túlságosan nagy különbségeket. Adott új érték esetében évente különböző mértékű felhalmozással érhető el a célszerű fogyasztási és felhalmozási alap és arány kialakítása.

A szövetkezetialap-képzés mai rendszere, bár összefüggésbe hozza a felhalmozást a fogyasztással (amennyiben a szövetke-

zeti alapba helyezendő termékek és összegek felhalmozást foglalnak magukban), nem kötelezi feltétlenül nagyobb mérvű és arányú felhalmozásra azokat a termelőszövetkezeteket, amelyekben pl. a munkaegység értéke, a tagok egyéni jövedelme stb. lényegesen magasabb az átlagosnál, jórészt éppen az igénybe vett állami támogatás révén.

A szövetkezeti alap kiegészítésének globális szabályozásán belül az egyes csatornákat külön is szabályozzák. A beruházási hitelek visszafizetésére fordítandó összeg függ attól, hogy milyen összegben kapott a termelőszövetkezet beruházási hitelt, s évenként milyen összeget köt le ezzel kapcsolatos kötelezettségeinek teljesítése. Minthogy e kötelezettség teljesítése megelőzi a tagság személyes részesedési alapjának képzését, a szövetkezeti alapba az e csatornán át kerülő összegek az alap kiegészítésének olyan részét jelentik, amely a szövetkezet számára eleve adott.

Az előírt követelményt a gazdasági év folyamán különböző időszakokra elosztva kell teljesíteni. A saját erőből végzendő beruházás méretének meghatározása elsősorban a szövetkezet vezetőitől és a tagságától függ, tehát a fogyasztási alap és a

41. táblázat

A közös munkában részt vevő egy szövetkezeti tagra jutó gazdálkodási eredmény, munkaegység-részesedés és szövetkezetialap-kiegészítés alakulása az ország különböző területeinek termelőszövetkezeteiben 1959-ben

A terület megnevezése	Gazdasági eredmény Ft	Munkaegység-részesedés		A szövetkezeti alap kiegeszítése		
		Ft	a gazdasági eredmény %-ában	Ft	a gazdasági eredmény %-ában	a munkaegység-részesedés %-ában
Országos átlag	15 000	9 298	62	1490	9,9	16,0
Budapest	26 100	20 405	78	3300	12,2	16,2
Szolnok	17 600	11 334	64	1870	10,6	16,5
Fejér megye	17 600	10 373	59	1930	11,0	18,6
Vas megye	16 200	9 529	59	1280	7,9	13,4
Győr-Sopron megye	14 400	8 178	57	1230	8,5	15,0
Pécs	13 400	11 301	84	900	6,7	8,0
Somogy megye	10 700	5 565	52	900	8,4	16,3

Forrás: Zárszámadási összesítők adatai nyomán

felhalmozási alap megfelelő arányosítása — ebben a vonatkozásban — elsősorban a szövetkezet vezetőségének a feladata. A szövetkezetialap-kiegészítés egyes csatornáinak tervszerű felhasználása különböző úton-módon és mértékben történik meg. Nemcsak globális szabályozás van, hanem részletekbe menő is. Mégis előfordul, hogy e rendszer indokolatlanul nagy aránytalanságokat szül egyes szövetkezetekben a munkaegység-részesedés és a szövetkezetialap-kiegészítés mértékét és arányait illetően. Ezt mutatják pl. az alábbi — részben kerekített — 1959-es adatok is. (L.: a 41. táblázatot.)

A táblázat adatai jól mutatják, hogy a szövetkezeti alap 10%-os kiegészítése mint globális követelmény általában lazának bizonyult, s hogy az ország különböző területein működő termelőszövetkezetek a táblázatban foglaltak tekintetében, elég nagymértékben eltérnek egymástól még a megyei szintű átlagadatok tükrében is. Minthogy a táblázat adataiban a szövetkezetekben maradó új értéknek munkaegység-részesedésre és szövetkezeti alapra történt megoszlása tükröződik, szükséges néhány megjegyzést fűzni azokhoz.

Az egy tagra jutó munkaegység-részesedés Budapest termelőszövetkezeteiben volt a legnagyobb. E szövetkezetek a szövetkezetialap-kiegészítés terén megszabott minimális követelményt — az országos átlagot valamivel meghaladó mértékben — túlteljesítették, azonban — nézetem szerint — nem merítették ki a rendelkezésükre álló összes lehetőségeket. Ugyanis, ha az ipari munkások évi átlagbérét 18 000 Ft-nak vesszük, a termelőszövetkezeti tagok 20 000 Ft-ot meghaladó munkaegység-részesedéséből nagyobb szövetkezetialap-kiegészítést tehettek volna anélkül, hogy az a tagok egyéni jövedelmét indokolatlanul csökkentette volna. A budapesti termelőszövetkezetek tehát 1959-ben általánosan véve nem éltek eléggé felhalmozási lehetőségeikkel, noha nagyobb szövetkezeti alapot létesítettek, mint az országos átlag.

Pécs város termelőszövetkezeteiben más volt a helyzet. Gazdálkodási eredményük 84%-át kiosztották a tagjaiknak, és minimális szövetkezetialap-kiegészítési kötelezettségüket sem teljesítették. A tények alapján azonban mégsem mondható,

hogy a kötelezettség teljesítése lett volna az indokolt, mert az jelentősen csökkentette volna az ipari körzetben amúgy is viszonylag alacsony egyéni részesedést, s fokozta volna az ipar munkaerő elszívó hatását. E termelőszövetkezetek esetében szembetűnő a viszonylag kicsi gazdálkodási eredmény.

Fejér megye termelőszövetkezeteiben az országos átlagnál magasabb gazdálkodási eredményből a munkaegység-részesedés is nagyobb az átlagnál, de aránya nem éri azt el. A nagy gazdálkodási eredmény nagy munkaegység-részesedéssel és jelentős szövetkezetialap-kiegészítéssel járt együtt. A kötelezettség túlteljesítése a táblázatban foglalt adatok szerint ebben a megyében volt a legnagyobb fokú.

Érdekes a Fejér megyei adatokkal összehasonlítani Szolnok megye adatait. Gazdálkodási eredményük azonos nagyságú, de ebből Szolnok megyében több jutott a munkaegység-részesedésre, és kevesebb a szövetkezeti alap kiegészítésére, mint Fejér megyében. Ez arra mutat, hogy itt kisebb mértékben aknázták ki a szövetkezeti alap képzésének lehetőségeit, mint Fejérben, noha így is nagyobb mértékben növelték a szövetkezeti alapot, mint a szövetkezetek országosan.

Győr-Sopron és Vas megye adatai — a Fejér megyeikhez hasonlóan — általában helyes tendenciát és arányokat tükröznek, noha a 10%-os követelményt kisebb mértékben haladták meg, mint a Fejér megyei szövetkezetek és az országos átlag.

A Szolnok megyei adatokkal minden vonatkozásban ellentétes képet mutatnak Somogy megye adatai, bár a követelmény teljesítésének foka alig tér el a Szolnok megyeitől. A gazdálkodási eredmény, a munkaegység-részesedés összege és a gazdálkodási eredményhez viszonyított százalékos aránya Somogyban volt a legkisebb, de az egy főre jutó szövetkezetialap-kiegészítés összege azonos volt a pécsi termelőszövetkezetekével. Somogy megye termelőszövetkezeteiben — nézetem szerint — a fogyasztás és a felhalmozás aránya akkor lett volna helyesebb, ha a szövetkezetialap-képzés valamivel kisebb mértékű.

Amikor a megyék szövetkezeteinek eredményét összesítjük, az egyes szövetkezetek viszonylag nagy különbségei nem egyenlítődtek ki. A megszabott minimális 10%-os szövetkezetialap-

kiegészítést a szövetkezetek országos átlagban lényegesen túlteljesítették. Egy részük azonban nem mozgósította erre minden lehetőségét, más részük (valószínűleg kisebb részük) olyan mértékű szövetkezetialap-kiegészítést valósított meg, amely észrevehetően csökkentette az amúgy sem nagy munkaegység-részesedést.

A 10%-os követelmény csak egy esetben (Pécs) bizonyult magasnak. Ennek oka: a város környéki termelőszövetkezetek között szokatlanul kicsi gazdálkodási eredmény, s ugyanakkor viszonylag nagyarányú munkaegység-részesedés, amit az ipari környezet munkaerő elvonó hatása indokolhat.

A háztáji állatállomány megoszlása statisztikailag pontosabban felmérhető, mint a háztáji gazdaságból származó jövedelem egésze. A következő táblázat azt mutatja, hogy egy termelőszövetkezeti tagra vetítve — Pécs kivételével — melyik területen milyen arányban tért el a háztáji szarvasmarha-, sertés- és juhállomány az országos átlagtól.

Amint a táblázatból látható, a budapesti termelőszövetkezetek háztáji állatállománya viszonylag kicsi, s ezért az előző táblázathoz fűzött megjegyzést lényegében nem befolyásolja.

42. táblázat

Az egy tagra jutó háztáji szarvasmarha-, sertés- és juhállomány darabban és az országos átlag %-ában (1959. XII. 31-i adatok alapján)

A terület megnevezése	Szarvasmarha		Sertés		Juh	
	db	%	db	%	db	%
Országos átlag	0,80	100	2,28	100	0,22	100
Budapest	0,03	4	0,51	22	—	—
Szolnok	0,62	77	2,75	120	0,23	105
Fejér	0,62	77	2,75	90	0,13	59
Vas	1,22	152	2,10	92	0,02	9
Győr-Sopron	1,19	149	1,95	85	0,03	14
Somogy	0,86	108	1,71	75	0,22	100

Forrás: Zárszámadási adatok nyomán

A városellátó termelőszövetkezetekben a háztáji gazdaság növénytermesztése (zöldség, gyümölcs) lényegesebb. Megvizsgálása azonban az értékelést alig módosítaná.

Szolnok és Fejér megye esetében az itt összegyűjtött adatok alátámasztják az előző táblázathoz fűzött megjegyzést. Vas és Győr-Sopron megyék esetében a szarvasmarha-állomány az országos átlagnál jóval nagyobb, a sertés- valamivel kisebb volt, míg a juhállomány egészen kicsi. A háztáji állatállomány révén nyerhető egyéni jövedelem tekintetében lényegében ebben az esetben sem szükséges az előző táblázathoz fűzött megjegyzéseket jelentősen korrigálni, esetleg olyan pótlólagos megjegyzés tehető, amely szerint – elsősorban Vas megyében – a 10%-os követelményt egy kissé nagyobb mértékben is túlteljesíthették volna anélkül, hogy ez a tagok összes jövedelmét indokolatlanul csökkentette volna. A Somogy megyei adatok lényegében nem változtatnak az előző táblázathoz fűzött megjegyzésen.

A szövetkezetialap-képzés mértékének értékelése a háztáji gazdaságtól függetlenül már megközelítően feltárta, hogy milyen esetekben minősíthető az az adott körülmények között elegendőnek, vagy milyen körülmények között mutatkoznak további lehetőségek a növelésére.

A szövetkezetialap-kiegészítés mértékének meghatározásakor számba jöhet a termelési érték és az árbevétel alakulása is.

43. táblázat

Az egy tagra jutó termelési érték, árbevétel, gazdálkodási eredmény és munkaegység-részesedés alakulása az országos átlag %-ában kifejezve

Megnevezés	Termelési érték	Árbevétel	Gazdálkodási eredmény	Munkaegység-részesedés	Megjegyzés
Országos átlag	100	100	100	100	+
Budapest	257	447	174	220	+
Szolnok	125	135	117	122	+
Fejér	112	97	117	112	0
Vas	96	88	108	103	0
Győr-Sopron	91,5	62	96	88	0
Pécs	106	159	89	122	spec. eset
Somogy	72	51	71	60	—

Forrás: Zárszámadási összesítők adatai nyomán

A legnagyobb szóródás az árbevételekben, a legkisebb a gazdálkodási eredményben mutatkozik. Az árbevétel szélső eseteit a két város, illetve Somogy megye adja. Az árbevétel az árutermelés fokára enged következtetni, illetve azt tükrözi (az állam iránti naturális kötelezettségek nélkül). A város környéki termelőszövetkezetek esetében, valamint Szolnok megyében az árbevétel mutatója nagyobb a termelési érték mutatójánál, a többi esetben kisebb annál. Az árutermelés foka tekintetében tehát a termelőszövetkezetek igen erőteljesen differenciálódnak. Az árbevételek alakulása összefüggést mutat a pótlólagos szövetkezetialap-kiegészítés lehetőségére tett megjegyzéssel. Pécs speciális esetét kivéve — a 100-on felüli árbevételi mutató ki nem merített szövetkezetialap-kiegészítési lehetőségekkel esik egybe, a 60 alatti pedig feszített szövetkezetialap-kiegészítést mutat. A 60 és 100 közötti árbevételi mutató az olyan esetekkel jár együtt, amikor a szövetkezetialap-kiegészítés indokolt mértékűnek tekinthető. Az árbevételek alakulását figyelembe véve tehát bizonyos következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozólag hogy a ténylegesen megvalósított szövetkezetialap-kiegészítés viszonylag kicsi, megfelelő, avagy túlzott mértékű volt-e.

A gazdálkodási eredmény és a munkaegység-érték mutatóit vizsgálva olyan összefüggés mutatkozik, hogy pótlólagos szövetkezetialap-kiegészítési lehetőség abban az esetben jelentkezett, amikor a munkaegység mutatója nagyobb volt, mint a gazdálkodási eredményé, és mindkét mutató meghaladta a 100-at. (Budapest és Szolnok.)

A szövetkezetialap-kiegészítés mértéke azokban az esetekben volt megfelelőnek tekinthető, amelyekben a gazdálkodási eredmény mutatója 100 fölött egy kissé nagyobb, 100 alatt pedig egy kissé csekélyebb mértékben tért el az országos átlagtól, mint a munkaegység-részesedésé. (Fejér, Győr-Sopron, Vas)

A gazdálkodási eredmény mutatója feszített szövetkezetialap-kiegészítés esetében több mint 25%-kal tért el lefelé az országos átlagtól, a munkaegység-részesedésé pedig még ennél is nagyobb mértékben. (Somogy)

Pécs speciális esetében a gazdálkodási eredmény az országos

átlag alatt, a munkaegység-részesedés pedig jelentősen az országos átlag felett volt. Úgy tűnik, mintha itt a munkaegység-részesedés indokolatlanul magas lenne – a szövetkezetialap-kiegészítéshez mérten, de az adott esetben ez szövetkezeten kívüli okokkal magyarázható.

Ha a tagok munkaegység-részesedésének és a tagok fogyasztásának rovására történik a felhalmozás, akkor munkaerő-elvándorlással kell számolnunk. A felhalmozás mértékét tehát indokolt úgy megszabni, hogy a tagok jogos fogyasztási igényét kielégítsük. *A felhalmozás felső határát tehát az egyes esetekben úgy kell megszabni, hogy annak nem szabad a tagok indokolt fogyasztási igénye kielégítésének rovására történni.* Így pl. ipari körzetekben a kívánatos részesedés összegét az átlagos ipari munkabérek alapján számított, s a szövetkezeti jellegnek megfelelően módosított keresetí igény szabhatja meg, s az ezt meghaladó eszközöket saját beruházási forrásá változtathatjuk. A budapesti termelőszövetkezetek esetében pl. lett volna ilyen tartalék.

A Szolnok megyei adatok első pillantásra kedvező helyzetet mutatnak, de kiderült, hogy még bizonyos pótlólagos felhalmozást eszközölhettek volna anélkül, hogy a munkaegység-részesedésük az indokoltnál kisebbre esett volna vissza. A háztáji állatállomány adatai is erre utalnak. Ha Szolnok megye termelőszövetkezeteiben a tagság az országos átlagnál lényegesen kisebb méretű háztáji gazdasággal rendelkezne, a munkaegység-részesedés és a szövetkezetialap-részesedés arányának helyességéről ugyancsak az ipari dolgozók átlagbérével való összehasonlítás útján lenne célszerű véleményt mondani.

Fejér, Vas és Győr-Sopron megye termelőszövetkezeteinek az országos átlagot megközelítő gazdálkodási eredménye és munkaegység-részesedése arra enged következtetni, hogy ezekben a megyékben a szövetkezeti alapba helyezés mértéke is reális volt.

A Somogy megyei kicsi gazdálkodási eredmény és munkaegység-részesedés ismételten azt a problémát veti fel, hogy vajon nem volt-e túlzottan feszített a szövetkezeti alapba helyezés mértéke. A somogyi termelőszövetkezetek háztáji állat-

állománya nem tér el lényegesen az országos átlagtól, tehát a feszítettség feltételezése indokoltnak bizonyult.

Jóllehet a somogyi termelőszövetkezetekben az egy dolgozó tagra jutó szövetkezetialap-kiegészítés összege kicsi, a munkaegység-részesedés alig haladja meg azt a határt, amely alatt már indokolt a termelőszövetkezeteknek külön állami segítséget nyújtani. A munkaegység-részesedés növelésével ez az igény elesik, a szövetkezeti alapba helyezett értékrész viszont csökken. Az állami segítség így közvetlenül a szövetkezeti alapot növelhetné.

Az eddigi példákban a szövetkezetialap-kiegészítés mértékének megítélésekor a kifejezetten ipari körzetekben az ipari átlagbérek és a munkaegység-részesedés összehasonlítása, más területeken pedig az országosan átlagos munkaegység-részesedés és az adott termelőszövetkezet vagy megye stb. átlagos munkaegység-részesedésének egymáshoz viszonyított arányát tekintettük döntőnek. Az így kapott eredmény helyességét ellenőrizhetjük a háztáji állatállomány adataival, amelyekből arra következtethetünk, hogy vajon azok a jelenségek, amelyeket

44. táblázat

Az egy tagra jutó gazdálkodási eredmény és tisztavagyon-gyarapodás alakulása

Megnevezés	Gazdálkodási eredmény		Tisztavagyon-gyarapodás*		Tisztavagyon-gyarapodás a gazdasági eredmény %-ában
	Ft	Index országos átlag = 100 %	Ft	Index országos átlag = 100 %	
Országos átlag	15 000	100	5702	100	38
Budapest	26 100	174	5695	100	22
Szolnok	17 600	117	6266	110	36
Fejér	17 600	117	7227	127	41
Vas	16 200	108	6671	117	41
Győr-Sopron	14 400	96	6222	109	43
Somogy	10 700	71	5135	90	48

* Az adatok kiszámítása úgy történt, hogy a gazdasági eredményből levontam a 41. táblázat szerinti munkaegység-részesedést (tehát nem a tagok összes részesedését), s így a „tisztavagyon-gyarapodás" javára változott némileg a gazdálkodási eredmény megoszlása. Az országosan átlagos 34,5%-os tisztavagyon-gyarapodási arány helyett a táblázatban így 38%-os szerepel. Az eltérés a tárgyalt elvi kérdéseken nem változtat

Forrás: Zárszámadási összesítők adatai nyomán

megítélünk nem a háztáji gazdaság jövedelempótló hatásának következményei-e?

A termelőszövetkezetek rendelkezésében maradó új érték fogyasztási alapra (illetve munkaegység-részesedésre) és felhalmozásra (illetve tisztavagyon-gyarapodásra) való megoszlása tekintetében teljesebb képet kapunk, ha a szövetkezetialap-kiegészítés helyett a tisztavagyon-gyarapodás arányát vizsgáljuk meg. (L.: a 44. táblázatot.)

A táblázatban szereplő adatok szerint a gazdálkodási eredmény mutatója e területeken a tisztavagyon-gyarapodásnak a gazdálkodási eredmény százalékában kifejezett értékével negatív korrelációt mutatott. A fogyasztási alap és a felhalmozás arányának alakulása tekintetében ezt a helyzetet nem tarthatjuk kedvezőnek. Helyesebb lenne, ha a nagyobb gazdálkodási eredménnyel arányosan is nagyobb tisztavagyon-gyarapodás járt volna együtt.

A gazdálkodási eredmény eltérései az országos átlagtól nagyobb eltéréseket mutattak, mint a tisztavagyon-gyarapodás adatai. A munkaegység-részesedés pedig — mint láttuk—, még nagyobb mértékű differenciálódást mutatott. A gazdálkodási eredménynek mindegyik esetben nagyobb része jutott munkaegység-részesedésre. A nagy munkaegység-részesedési arány szükségszerűen kicsi tisztavagyon-gyarapodási aránnyal járt együtt.

A tisztavagyon-gyarapodás aránya azokban az esetekben volt az országos átlagnál alacsonyabb, amelyeket a szövetkezeti alapképzés szempontjából úgy ítéltem meg, hogy nem mozgósították eléggé szövetkezetialap-képzési tartalékáikat. Ez a megállapítás a tisztavagyon-gyarapodásra vonatkozóan is érvényes. Somogyban viszont a tisztavagyon-gyarapodás — bár összegszerűen az országos átlag alatt maradt — a gazdálkodási eredmény százalékában kifejezve a legnagyobb arányt érte el, ez is igazolja a felhalmozás feszített mértékére vonatkozó megállapítást.

A fogyasztási alap és a felhalmozás arányának közelítése az országos átlaghoz így kettős célt érne el: 1. Felhalmozási tartalékokat mozgósítana azokban az esetekben, amelyekben a gaz-

dálkodási eredmény nagyobb volt. 2. Csökkentené a felhalmozást és növelné a fogyasztási alapot olyan gazdaságokban ahol a felhalmozás mértéke feszített volt.

Ezt szemlélteti a következő táblázat.

45. táblázat

Az egy tagra jutó gazdálkodási eredmény megoszlása tisztavagyon-gyarapodásra és munkaegység-részesedésre országosan egységes (38%-os) tisztavagyon-gyarapodási arány esetén (A számok kerekítettek)

Megnevezés	Gazdálkodási eredmény 100 %	Tisztavagyon-gyarapodás 38%	Munkaegység-részesedés 62%	A tisztavagyon-gyarapodás eltérése a bázisszámtól
Országos átlag	15 000	5700	9 300	—
Budapest	26 100	9900	16 200	+4205
Szolnok	17 600	6675	10 925	+ 309
Fejér	17 600	6675	10 925	— 552
Vas	16 200	6150	10 050	— 421
Győr-Sopron	14 400	5475	8 925	— 747
Somogy	10 700	4060	6 640	—1075

Forrás: Zárszámadási összesítők adatai alapján végzett számítás

A tisztavagyon-gyarapodásnak az előző táblázatban található tényszámoktól való eltérései azokban az esetekben pozitívak, amelyekben azt állapítottam meg, hogy a valóságosnál nagyobb mérvű szövetkezetialap-képzés lett volna lehetséges. Az ilyen összehasonlítás és számítás tehát alkalmas annak megállapítására, hogy milyen esetekben vannak ki nem használt felhalmozási tartalékok, illetve a nagyobb arányú negatív eltérésekből a felhalmozás feszítettségére következtethetünk.

A 38%-os kulcsszám egységes alkalmazása révén a tisztavagyon-gyarapodás a tényszámoknál nagyobb fokú, a munkaegység-részesedés pedig azoknál kisebb differenciáltságot mutatott volna. Míg a tisztavagyon-gyarapodás tényszámainak szóródási mutatói 90—127 között helyeződtek el, az egységesen 38%-os kulcs — a gazdálkodási eredménynek megfelelően — 71—174-ig terjedő differenciálódást eredményezett volna. Az egy tagra jutó munkaegység-részesedés szóródási mutatói szintén 71—174 között alakultak volna, a 60—220-ig terjedő tényleges szóródással szemben.

A tisztavagyon-gyarapodásnak a gazdálkodási eredmény százalékában kifejezett tényszámai e megyei szinteken 22—48% között ingadoztak, s a felhalmozás mértéke kisebb %-os arány esetében többnyire lazának, nagyobb arány esetében többnyire feszítettnek bizonyult. A kiegyenlítési tendencia tehát egyes esetekben felhalmozási tartalékot mozgósított volna, más esetekben csökkentette volna a feszítettséget.

A tisztavagyon-gyarapodásnak a gazdálkodási eredmény százalékában kifejezett teljes egyenlősítése azonban két fő okból nem oldható meg: 1. Az indokolt munkadíjigény az egyes területeken különböző, s ez nincs teljesen összhangban a munkatermelékenység elért színvonalával. A gazdálkodási eredmény különbözősége azonos tisztavagyon-gyarapítási arányszám esetén nem feltétlenül eredményezi a kívánt mértékű munkadíjazást. 2. A háztáji gazdaságból származó egyéni jövedelem kiegészítésének mértéke is különböző, s ez befolyásolja a fogyasztási alap nagyságát. Az indokolt tisztavagyon-gyarapítási arány tehát minden termelőszövetkezetben a helyi adottságok szerint módosul.

A „tiszta vagyon gyarapodása" magában foglalhat olyan értékrészeket is, amelyek nem tekinthetők saját erőből megvalósított felhalmozásnak. Például a szövetkezeti alapba helyezett összeg állóeszköz-értékpótlást, a bevitt termelési eszközök értékének meghatározott részét, vissza nem térítendő állami támogatást is tartalmaz; a forgóeszközök saját forrású növekedése pedig nem jelent „rögzített" felhalmozást stb. A tömeges belépések megtörténtével, a vissza nem térítendő állami támogatás speciális problémákra korlátozódásával stb. olyan tendencia bontakozik ki, hogy az amortizáció elkülönítése után a tiszta vagyon gyarapodása gyakorlatilag azonosul a felhalmozással.

Az év végi álló vagyon 6%-át véve amortizációs igénynek, az állóeszköz-pótlástól megtisztított tisztavagyon-gyarapodással mért gazdálkodási eredmény s annak megoszlása felhalmozásra és fogyasztási alapra egyrészt feltárja, hogy az amortizációs alap elkülönítése hogyan változtatja meg a gazdálkodási eredmény és a tisztavagyon-gyarapodás, valamint az utóbbi ará-

nyának szóródását, másrészt megmutatja, hogy e módszerrel még célszerűbbé tehető a felhalmozás szabályozása és a tagok részesedésének befolyásolása. Ezt mutatja a következő táblázat adatszerűen is (az adatok kerekítettek).

46. táblázat

Megnevezés	Gazdálkodási eredmény	Tisztavagyon-gyarapodás		Munkaegység-részesedés Ft-ban	
	Ft	Ft	%	tényszám	a gazd. eredmény 67,5%-a
Országos átlag	13 800	4500	32,5	9 300	9 300
Budapest	23 100	2700	11,7	20 400	15 600
Szolnok	16 000	4700	29,4	11 300	10 800
Fejér	16 400	6000	36,6	10 400	11 100
Vas	15 000	5500	36,6	9 500	10 100
Győr-Sopron	13 600	5400	39,7	8 200	9 200
Somogy	10 100	4600	45,5	5 500	6 825

Forrás: Zárszámadási összesítők adatai nyomán végzett számítások

Az amortizációtól megtisztított gazdálkodási eredmény alapján számított 67,5%-os (országos átlagnak megfelelő) munkaegység-részesedésérték tovább csökkentené a munkaegység-érték szóródását, és növelné a tisztavagyon gyarapodását, megváltoztatná annak szélső értékeit, úgy hogy az egyes területeken reális felhalmozás lenne célul kitűzhető. További pontosságot eredményezne a progresszív kulcsszám alkalmazása.

Ha a szövetkezeti alap a gyakorlatban a szövetkezet tiszta vagyonával, s évi növekedése a szövetkezet saját erőből történő tisztavagyon-gyarapodásával azonosulna, s a szövetkezeti alap amortizációs funkciója elesnék, célszerű lenne a szövetkezeti-alap-képzésnek nemcsak az alsó határát megszabni, hanem felső határára vonatkozóan is irányszámot adni. A felső határ célja a felhalmozási tartalékok olyan mozgósítása lenne, amely nem okozhatná a tagok részesedésének indokolatlan csökkenését. A szövetkezeti alap évi növekedése a szövetkezeti felhalmozással, annak értékével, valamint az állam termelésieszköz-jut-

tatásaival (termelési eszközökre nyújtott hitelek elengedése, ingyenes termelésieszköz-juttatás stb.) azonosulna.

A saját erőből való tisztavagyon-növelés kívánatos mértékét a tagok részesedésének mértékével kapcsolhatnánk össze egységes vagy a gazdálkodási eredménytől függően progresszív kulcs alkalmazásával. A vissza nem térítendő állami támogatás elsősorban a gyenge szövetkezeteknek jutna. Így az ár- és adórendszer lényegesebb módosítása nélkül is kiegyensúlyozottabbá lehetne tenni a szövetkezetek helyzetét — legalábbis néhány évre —, s a fogyasztás és a felhalmozás arányai az egyes termelőszövetkezetekben jobban megközelíthetnék a köz- és üzemgazdasági szempontból elméletileg indokolt arányt.

A probléma ilyen megoldásának legfőbb feltétele a termelőszövetkezetek közös gazdaságának megszilárdulása és megerősödése, más szóval olyan termelési színvonal elérése, amely lehetővé teszi az amortizációs alap, a szükséges mértékű tehermentes saját termelési forgóalap, munkadíjazási alap, felhalmozási alap stb. képzését anélkül, hogy az az állam iránti kötelezettségek teljesítésének, a munkadíjazási alap és egyéb fogyasztási rendeltetési alapok képzésének rovására menne.

A gazdaságilag gyengébb szövetkezeteket az ilyen megoldás abban az esetben nem érintené hátrányosan, ha speciális állami támogatásban részesülnének.

*

A termelőszövetkezeti tulajdon és a szövetkezeti alap fejlődésének összefüggései rendkívül bonyolultak, folyamatos tanulmányozást igényelnek, ezért ezt a munkámat sem tekintem lezártnak, inkább csak indulásnak.

A szocialista szövetkezeti tulajdon fejlődésének, tárgyalt összefüggéseinek és a szövetkezeti alap lényegének feltárása szükséges volt abból a célból is, hogy ráirányítsam a figyelmet több megoldandó problémára, hogy véleményt mondjak egyes elvi jelentőségű kérdésekről, de azért is, hogy a szövetkezeti alap fejlődését, az e fejlődést meghatározó és befolyásoló tényezőket több oldalról megvilágítva értékelhessem.

A szövetkezeti alap fejlődésében, miután hazánkban lényegében a parasztság egésze szövetkezetbe tömörült, új szakasz kezdődött. Eddig a tagok bevitt termelési eszközeiből s az állami támogatásból létesített szövetkezeti közös vagyonnak volt döntő jelentősége. Az új szakaszban a szövetkezetek felhalmozási tevékenysége kerül előtérbe. Eddig az volt a legfőbb kérdés, miként biztosítsuk, hogy a mezőgazdaság területén működő termelőerők olyan feltételek között kerüljenek szocialista keretekbe, amelyek lehetővé teszik, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével egyidejűleg a mezőgazdasági termelés növelését is. Ma az vált legfőbb feladatunkká, hogy minden célravezetőt megtegyünk mezőgazdaságunk termelőerői fejlesztésének, szövetkezeteink szocialista viszonyainak, a termelőszövetkezetek szocialista jellegének megszilárdítása érdekében. Ez nem kevesebb — csak éppen más jellegű — feladatot jelent, mint a szocialista átalakítás. Sok és gondos köz- és üzemgazdasági kutatómunkát, megalapozott szervezési intézkedést, szakszerűséget igényel. Bár a termelőszövetkezetek megszilárdításának legfőbb módszere, szocialista viszonyaik fejlődésének is szilárd alapja termelésük fellendítése, nem hanyagolható el szocialista vonásaik fejlesztése sem.

A paraszti termelési eszközök társadalmasításának sok kérdése már hazánkban is történelem, amelyből tanulságok vonhatók le, más részük a szövetkezetek megszilárdításának, gazdálkodásuk fejlesztésének ma is élő, megoldott vagy megoldatlan problémája. A szövetkezeti felhalmozásról elmondottak pedig termelőszövetkezeteink megszilárdulásának és továbbfejlődésének — megítélésem szerint — központi jelentőségű problémái. A szövetkezetek felhalmozási tevékenysége megszilárdulásuknak, gazdálkodásuk fejlesztésének egyik legfőbb módszere.

„Szocialista fejlődésünk megvalósítása nagyrészt attól függ — állapítja meg pártunk Központi Bizottságának határozata —, hogy a termelőszövetkezetek gazdálkodásában állandóan erősödjenek a szocialista vonások. A tagság rendszeresen vegye ki részét a közös munkából, szilárduljon a munkafegyelem. Rendkívül fontos feladat a közös vagyon jobb megbecsülése: a szövet-

kezeti tagság a közös gazdaság gyorsabb megerősödéséért tegyen az eddiginél nagyobb erőfeszítéseket a közös vagyon növelésére; emelje a szövetkezeti alapokhoz való hozzájárulását, növelje a saját erőforrásokból történő beruházásokat."[18] E határozat szellemében a mezőgazdasági termelőszövetkezetek felhalmozási tevékenységét tovább kívánatos tanulmányozni. A szövetkezeti felhalmozás sokrétű összefüggései közül a szövetkezeti rendelkezésben levő jövedelemből képzett fogyasztási és felhalmozási alap arányainak vizsgálata azért fontos, mert alkalmas a szövetkezetek alapképzésében jelentkező főbb kérdések és egyes üzemen belüli megoldási módok feltárására.

[18] Az MSZMP Központi Bizottságának határozata az SZKP XXII. kongresszusának jelentőségéről. Az SZKP XXII. kongresszusának anyaga. Az MSZMP marxizmus—leninizmus kérdései és szakosított tanfolyamai számára. Kossuth Könyvkiadó 1961. 494. old.

AZ ÁLLÓ- ÉS FORGÓALAPOK KÉPZÉSE, A FOGYASZTÁSI ÉS FELHALMOZÁSI ALAP ARÁNYAINAK ALAKULÁSA A TERMELŐSZÖVETKEZETEKBEN AZ 1961-ES ADATOK TÜKRÉBEN

(ÖSSZEFOGLALÓ HELYETT)

Az előzőekben részletesen foglalkoztam a termelőszövetkezeti szocialista tulajdon lényegével, fejlődésének összefüggéseivel és egyes időszerű vonatkozásaival. Nem áll módomban az előzőkben felvázolt összes időszerű kérdés összefoglaló megvilágítása, e helyett annak rövid bemutatására szorítkozom, hogy miről beszélnek az 1961. évi termelőszövetkezeti zárszámadások adatai az álló- és forgóalapok képzése, a fogyasztási és felhalmozási arány alakulása tekintetében.

Célszerűnek látszik annak rövid ismertetése, hogy 1961-ben hogyan alakult az ország különböző területein gazdálkodó termelőszövetkezetek csoportjaiban a szövetkezeti alap, milyen tendenciákat lehetett feltárni az alapképzés és a termelőszövetkezeti jövedelem egyéni fogyasztásra és felhalmozásra való felhasználása tekintetében. Más szóval, igazolják-e a tényszámok ebben a nagyon fontos gyakorlati vonatkozásban a tanulmányban tett megállapításokat?

A termelőszövetkezeteknek – megszilárdulva és továbbfejlődve – túlnyomórészt saját forrásból kell fedezniük álló- és forgóeszközeiket. A termelőszövetkezetek fejlesztésének tehát olyan irányban kell hatnia, hogy ezt a folyamatot elősegítse, ösztönözze. A termelőszövetkezetek termelési rendeltetésű alapjainak képzése saját forrású termelési eszközökkel való ellátásukat célozza, ezek az alapjaik képviselik termelési eszközeiknek tehermentes részét. Képzésük tehát az elhasznált termelési eszközök pótlásával és állományuk növelésével, illetve azok saját forrásainak növelésével kapcsolatos.

Az 1961-es termelőszövetkezeti beszámoló rendszer adta lehetőségeknek megfelelően az alapok képzésekor jelentkező problémák feltárásához leginkább célravezetőnek az egy dolgozó tsz-tagra jutó gazdálkodási eredmény, tisztavagyon-gyarapodás, a tagok részesedése, „fenosza" (állóeszközök saját forrása) növekedése, „termelési alap" (termelésre tartalékolt eszközök saját forrása) alakulásának és nagyságának, arányainak vizsgálata látszott – különböző feltételek között. Az alapok képzéséhez ugyanis ezek a legfontosabb és nagy számban rendelkezésre álló tényszámok, alakulásuk a szövetkezeteken belül döntően meghatározza az alapok képzésének lehetőségeit, és feltárja annak fő kérdéseit. A feldolgozott adatok közül szemléltetésként néhány jellemzőbb táblázatot bemutatok ebben a rövid összefoglalásban is. Az ezekben foglalt megállapítások a megyei szintű zárszámadási adatok és 153 járási szintű átlagadat elemzésének és több közvetlenül szerzett tapasztalatnak az eredményei:

1. *Az egy dolgozó tagra jutó gazdálkodási eredmény nagysága a termelőszövetkezetek zömének adatai alapján teljesen egyértelmű összefüggést mutatott a termőföld mennyiségével és különösen minőségével,* amelynek jellemzésére – jobb híján – az aranykorona-értéket használtam fel. Kivételt képeztek a nagyvárosi, illetve a kifejezetten szőlő- és gyümölcstermesztő vidékek termelőszövetkezetei. Előbbiek esetében a helyi piaci adottság, az utóbbiakéban a művelési ág változása, részben az alacsonyabb típusú szövetkezési formák adatainak hiánya okozhatta az általános szabálytól való eltérést. Az adatok mindenesetre arról tanúskodnak, hogy a gazdálkodási eredmény a termelőszövetkezetek nagy részében különbözeti földjáradékot is foglalt magában. Tehát a termelőszövetkezetekkel foglalkozó gazdaságpolitikai intézkedéseket feltétlenül differenciálni kell a szövetkezetek természeti és közgazdasági adottságai szerint.

Az egy dolgozó tagra jutó állóeszköz-érték összefüggése a gazdálkodási eredménnyel szintén szoros volt, de részben maga is a föld minőségéhez igazodott. Vagyis a jobb földeken nagyobb állóeszköz-ellátottság van, mint a gyengébbeken, más esetekben – rosszabb természeti adottságok között –, bár az állóeszköz-

ellátottság jobb volt, mégis gyengébbek voltak az eredmények. *Nem mindig célszerű tehát az ún. „gyenge termelőszövetkezetekben" egyoldalúan csupán az állóeszköz-állomány növelésével keresni a megoldást.* A rosszabb természeti adottságokat a kedvezőbb piaci adottságok, az adottságoknak megfelelő termelési szerkezet kiválasztása részben ellensúlyozhatják, s csak ezzel együtt jöhet számításba az állóeszköz-ellátottság ésszerű fokozása.

A közgazdasági közvélemény néha leegyszerűsítetten tekinti a termelőszövetkezetekben levő szőlő- és gyümölcsterületek arányának kérdését. Arra az álláspontra helyezkedik, hogy ezek az ültetvények a közös gazdaságban javítják, a háztájiban hagyva pedig rontják a közös gazdaságok gazdálkodási eredményét. Viszont a közös gazdaságokban — a vizsgált adatok szerint — a legjobb eredmények — néhány kivételtől (tapolcai, gyöngyösi stb. járás) eltekintve — éppen a szőlő- és gyümölcsterülettel alig rendelkező járásokban voltak találhatók a legtömegesebben. *A háztáji gazdaságokban visszatartott szőlők és gyümölcsösök sem voltak akadályozói — általában — a közös gazdaság jobb eredményeinek.*

2. A gazdálkodási eredmény megoszlása tisztavagyon-gyarapodásra és a tagok részesedésére igen nagy szóródást mutatott ebben az évben is. A legkisebb és a legnagyobb gazdálkodási eredményű területeken általában átlagosnál magasabb, a többin az átlagosnál kisebb volt a tisztavagyon-gyarapodás csoport átlagos aránya. Az állóeszközök nyilvántartott értéke után 7%-os amortizációs kulcsot használtam a számításokban. Az újraértékelést az Állami Biztosító 47 termelőszövetkezetben végezte el 1960-ban. E tényszámok alapján a Mezőgazdasági Üzemszervezési Kutató Intézetben dr. Széll László tudományos főmunkatárs vizsgálta az állóeszközök újraértékelésének várható hatását. Az e számításokban alkalmazott 7%-os kulcsszám összhangban van e hivatkozott források adataival. Az előző fejezetekben 1958-ra vonatkozóan az MNB adataiból kb. 3,5 egy példán 5 és 6%-os amortizációs kulcscsal találkozott az olvasó, az 1959. évi adatok alapján végzett számításban én az 1961-es adatoknál 7%-kal számoltam.

A változásokat egyrészt az állóeszköz-összetétel változása, másrészt azok bruttó-, nettó- és nyilvántartott (leltár szerinti) értékarányainak változása okozza. Utóbbi kulcsszám figyelembe veszi az állóeszközök hivatkozott újraértékelését, az így számolt amortizáció levonása nem változtatta meg a tisztavagyon-gyarapodás arányának alakulásában a jelzett tendenciát. Megjegyzendő azonban, hogy a legrégebben szövetkezetesített területeken a tisztavagyon-gyarapodás átlagos szintje az országosénál mintegy 4%-kal alacsonyabb volt, de ugyanakkor a gazdálkodási eredmény nagysága szerint képzett csoportokban valamelyes progresszivitást mutatott.

A tagok átlagos részesedésének adatai azt mutatták, hogy minél nagyobb volt az egyes területeken a nem mezőgazdasági keresők aránya, annál nagyobb volt az egy dolgozó tagra jutó részesedés. Az ilyen területeken – ipari körzetek – a tisztavagyon-gyarapodás aránya általában annál kisebb volt, minél nagyobb volt a tagok részesedése. Vagyis, e területek termelőszövetkezetei az ipar munkaerő elszívó hatásának ellensúlyozására igyekeztek tagjaik részesedését a tisztavagyon-gyarapodás rovására is növelni.

47. táblázat

Az állóeszközök saját forrásának aránya az egy dolgozó tagra jutó állóeszköz-érték szerint

Állóeszköz-érték (1000 Ft)	Esetek száma	Az állóeszközök saját forrásának aránya (%)							
		30 alatt	30–40	40–45	45–50	50–55	55–60	60 felett	átl.
		28	35	42,5	47,5	52,5	57,5	63	
10 alatt	6	—	4	1	—	—	1	—	40
10—15	33	2	8	6	8	6	1	2	45
15—20	46	1	9	9	5	8	9	5	48
20—25	33	—	4	9	9	7	2	2	47
25—30	16	—	3	4	2	6	1	—	46
30 felett	19	1	6	4	3	4	1	—	43
Összesen:	153	4	34	33	27	31	15	9	46

3. A fel nem osztható szövetkezeti alap az állóeszközök értékének — az esetek túlnyomó részében — 30—60%-a között volt. (L.: a 47. táblázatot.)

A régebben szövetkezetesített területeken — ezeket Győr-Sopron, Komárom, Szolnok és Veszprém megye járásai reprezentálják — a saját forrás átlagos aránya csak alig valamivel (3%-kal) volt nagyobb, mint az összes vizsgált eseté. A szóródás e területeken is nagy volt, az állóeszközök saját forrásának csoportátlagos aránya az egy dolgozó tagra jutó állóeszköz-értékkel éppen ellentétes tendenciát mutatott; minél kisebb volt az állóeszköz-érték, annál nagyobb volt a saját forrás részaránya, és viszont. Ezt a helyzetet részben az magyarázza, hogy a beruházási hitelek elosztása aránytalan volt.

Az oszthatatlan szövetkezeti alap évi növekedése — néhány ellentétes esettől eltekintve — az állóeszköz-értékhez és a gazdálkodási eredményhez igazodott.

48. táblázat

A fenosza növekedése a gazdálkodási eredménytől függően 1961-ben

A gazdálkodási eredmeny (1000 Ft)		Esetek száma	A fenosza növekedése (1000 Ft)					
			2 alatt	2—3	3—4	4—5	5 felett	Átlag
			1,65	2,5	3,5	4,5	8,0	
153 járásban	10 alatt	30	12	14	3	1	—	2,3
	10—15	69	7	33	22	3	4	3,1
	15—20	39	—	3	17	13	6	4,4
	20 felett	15	1	—	3	3	8	7,0
Összesen:		153	20	50	45	20	18	3,6
Ebből a 4 megye 29 járásában	10 alatt	—	—	—	—	—	—	—
	10—15	14	1	4	7	1	1	3,5
	15—20	8	—	—	5	2	1	4,3
	20 felett	7	1	—	2	1	3	5,3
Összesen:		29	2	4	14	4	5	4,1

Az oszthatatlan alap évi növekedésében (az év eleji és év végi érték különbsége) foglalt nem a közös gazdálkodásból származó értékrészek elkülönítésére (termelésieszköz-bevitel, hitelelengedés) az adatok nem voltak eléggé megbízhatóak, de figyelembevételük sem változtatott volna a jelzett tendencián.

Az oszthatatlan szövetkezeti alap évi növekedésének amortizációs hányadra és felhalmozási hányadra történő hozzávetőleges megbontása azt mutatta, hogy minél nagyobb volt az állóeszköz-érték, annál nagyobb volt az oszthatatlan szövetkezeti alap növekedéséből az amortizációs s annál kisebb a felhalmozási hányad.

A gazdálkodási eredmény nagyságával viszont kevésbé szoros összefüggést találtunk. A régebben átszervezett területeken

49. táblázat

Az amortizációs hányad alakulása a fenosza növekedéséből — az állóeszközellátottság szerint

Állóeszköz-érték		Esetek száma	Az amortizációs hányad (%)					
			30 alatt	30—40	40—50	50—60	60 felett	Átlag
			28	35	45	55	64	
151 járásban	10 alatt	6	2	4	—	—	—	32,7
	10—15	32	9	10	10	2	1	38,3
	15—20	46	9	11	17	3	6	42,4
	20—25	33	3	6	13	6	5	46,3
	25—30	16	1	3	6	3	3	47,5
	30 felett	18	2	3	4	2	7	50,0
	Összesen:	151	26	37	50	16	22	43,5
Ebből a 4 megye 27 járásában	10 alatt	—	—	—	—	—	—	—
	10—15	—	—	—	—	—	—	—
	15—20	4	1	1	1	1	—	40,8
	20—25	9	—	—	5	3	1	50,4
	25—30	7	—	3	2	1	1	44,9
	30 felett	7	1	2	—	—	4	50,6
	Összesen:	27	2	6	8	5	6	47,6

viszont éppen fordított a helyzet; ott az állóeszköz-értékkel volt kevésbé szoros az összefüggés, viszont minél nagyobb volt a gazdálkodási eredmény, annál kisebb az oszthatatlan szövetkezeti alap növekedéséből az amortizációs hányad.

Bár az amortizációs hányad kimutatható átlagszámai nem érték el az oszthatatlan szövetkezeti alap évi növekedésének 50%-át, mégis azt kell megállapítanunk, hogy a szövetkezeti felhalmozásnak e kedvezőnek mondható képe főleg két okra vezethető vissza:

a) Az oszthatatlan szövetkezeti alap növekedése a szövetkezeti vagyonnak nemcsak a saját erőből megvalósult növekedését tartalmazta, hanem olyan részeket is, amelyek az állami támogatásból és a termelési eszközök beviteléből származtak. Ezek együttes összege — a beszámolók szerint — általában a teljes növekedés 8—10%-a körül mozgott. A valóságban ez az értékrész nagyobb arányú volt, mivel — egyes adataink szerint — több helyen ilyen értékrészeket is számoltak el a közös gazdálkodásból származóként.

b) A termelőszövetkezetek oszthatatlan szövetkezeti alap növelési kötelezettségüket — a beszámolók szerint — 1961-ben is mintegy 60—70%-kal túlteljesítették.

Ha e két ok nem hat, a kép kevésbé lett volna kedvező.

Az oszthatatlan szövetkezeti alap növekedése — az országos átlagadatok szerint — ilyen körülmények hatására nemcsak fedezte az állóeszközök hozzávetőleges elhasználódását, hanem felhalmozást is tartalmazott. Ha a termelőszövetkezetek nem teljesítették volna túl a kötelezettségüket, akkor a valóságban alig történt volna saját erőből megvalósult felhalmozás. Minthogy a szükséges amortizációs alap nagysága az állóeszközök-értékétől és összetételétől, a felhalmozás nagysága pedig az új értékből képezett felhalmozási és fogyasztási alap arányától függ, feltétlenül szükséges lenne a különálló amortizációs alap bevezetése a termelőszövetkezetek gazdálkodásába. Ezen alap léte megkönnyítené a termelőszövetkezeti gazdálkodás e téren jelentkező problémáinak rendezését, a fogyasztás és felhalmozás arányosítását. Ennek anyagi feltételei a vizsgált adatok alapján globálisan és a területekről kapott átlagszámok szerint

nagyobbrészt magukban a termelőszövetkezetekben is megvoltak már 1961-ben. Csupán egy-két olyan járási szintű átlagos adatot találtunk, amely ennek ellenkezőjére utalt.

4. A termelési alap általában nagyobb volt a jobban gazdálkodó és állóeszközökkel gazdagabban felszerelt területek termelőszövetkezeteiben. A termelési alap nagysága és aránya azonban ezeken a helyeken is igen jelentős mértékben változott, ami esetenként forgóeszköz-hiánnyal és üzemviteli fennakadásokkal járhatott. A régebben szövetkezetesített vidékeken a „termelési alap" aránya az oszthatatlan szövetkezeti alap %-ában kifejezve kisebb volt, mint általában, bár abszolúte nagyobb volt, mint a többi területen.

Bár a termelési alap a vizsgált területeken globálisan és az esetek többségében növekedett, mégis 1961-ben viszonylag sok helyütt csökkent. Ez főleg a régebben szövetkezetesített, tipikusan mezőgazdasági termelési irányú, rendszerint jó gazdálkodási eredményű termelőszövetkezetekre volt a jellemző. (L.: az 50. táblázatot.)

A termelési alap csökkenésének okai között a rossz szálastakarmány-termésen kívül szerepe volt az egyesítések előtti kisebb tartalékolásnak, a szükséges tartalékolás rovására növelt részesedésnek, az állami eszközökből történő forgóeszközellátásnak, a rövid lejáratú üzemviteli hitelellátás rendszerének is. Ez a hitelellátási rendszer ugyanis nem ösztönöz a saját forgóeszköz-állomány növelésére. A rövid lejáratú üzemviteli hitelállomány év végi megoszlása azt mutatta, hogy a jobban gazdálkodó termelőszövetkezetek általában nagyobb mértékben vettek igénybe üzemviteli hitelt — részben a nélkül —, hogy forgóeszköz-állományukat saját erejükből is növelték volna. (L.: az 51. táblázatot.)

A termelési alap rendszeres létesítésének és növelésének biztosítása a termelőszövetkezetek gazdálkodásának fejlesztése számára igen fontos. A forgóalapok képzésének jelenlegi rendszere ma már nem kielégítő. Megfelelt akkor, amikor a termelőszövetkezetek az ország szántóterületének még viszonylag kisebb részén gazdálkodtak, s bizonyos forgóeszközök az egyéni gazdaságokból felvásárolhatók voltak. Jelenleg azonban pl. a saját tenyésztés-

A gazdálkodási eredmény (1000 Ft)		Esetek száma	Termelési alap alakulása											
			növekedés Ft						csökkenés Ft					
			1600 felett	1200—1600	800—1200	400—800	0—400	össz.	0—400	400—800	800—1200	1200—1600	1600 felett	össz.
153 járásban	10 alatt	30	6	8	6	3	4	27	1	—	1	—	1	3
	10—15	69	11	7	14	15	7	54	7	4	2	2	—	15
	15—20	39	13	6	5	6	3	33	2	2	1	—	1	6
	20 felett	15	8	—	1	2	1	12	1	1	1	—	—	3
	Összesen:	153	38	21	26	26	15	126	11	7	5	2	2	27
Ebből 4 megye 29 járásában	10 alatt	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	10—15	14	1	—	4	—	2	7	—	3	2	2	—	7
	15—20	8	2	1	—	1	—	4	2	1	1	—	—	4
	20 felett	7	4	—	—	1	—	5	1	1	—	—	—	2
	Összesen:	29	7	1	4	2	2	16	3	5	3	2	—	13

51. táblázat

A rövid lejáratú üzemviteli hitelállomány
(1961. XII. 31.)

A gazdálkodási eredmény (1000 Ft)		Esetek száma	A rövidlejáratú hitelállomány					
			1500 alatt	1500–2000	2000–2500	2500–3000	3000 felett	Átlag
			1250	1750	2250	2750	5000	
128 járásban	10 alatt	29	10	12	4	2	1	1800
	10—15	59	7	16	17	9	10	2500
	10—20	33	3	3	7	10	10	3000
	25 felett	7	—	1	1	—	5	4100
Összesen:		128	20	32	29	21	26	2600
Ebből 4 megye 22 járásában	10 alatt	—	—	—	—	—	—	—
	10—15	12	1	1	5	1	4	3800
	15—20	6	1	1	2	—	2	2900
	20 felett	4	—	—	1	—	3	4300
Összesen:		22	2	2	8	1	9	3260

ből származó hízó-alapanyag, a saját termesztésből származó takarmányalap stb. hiánya országosan csak import útján, illetve a termelőszövetkezetek egy részében csak úgy ellensúlyozható, ha a szükséges anyagokat más gazdaságok kooperációban termelik meg. E problémák rendezésre szorulnak, s e téren *sürgetően jelentkezik a fel nem osztható jellegű forgóalap létesítésének szükségessége.* De egyáltalán *nem hanyagolható el az üzemviteli hitelrendszer fejlesztése* sem.

5. Az álló- és forgóalap-képzés rendszerének fejlesztése igen sok problémát ölel fel. Ezek nagy része túlnő az egyes gazdaságok keretein.

Az oszthatatlan szövetkezeti alap képzésének rendszerét csak úgy fejleszthetjük, ha megoldjuk a beruházási hitelesedékesség rendezése, az amortizációs alap bevezetése, a fel nem osztható forgóalap létesítése stb. területén jelentkező kérdéseket.

Az 1961-es tényszámok elemzése nyomán feltárult, és helyesnek talált tendenciák általánosításának lehetőségére irányuló kalkulációk eredményei azt mutatják:

a) A gazdálkodási eredményből, a tisztavagyon-gyarapodásból, illetve az oszthatatlan szövetkezeti alap növekedéséből az amortizációs alap elkülöníthető anélkül, hogy ez a gazdaságok túlnyomó részét hátrányosan érintené, illetve a keletkező gondok az amúgy is folyósított állami támogatásból megoldhatók lennének. Az amortizációs alap elkülönítése lehetővé tenné, hogy tisztán lássuk az egyes termelőszövetkezetekben megvalósuló újratermelési folyamat jellegét, reálisabbá tenné a gazdálkodás megítélését, a beruházások jobb kalkulatív előkészítésére ösztönözne, mindezzel elősegítené a termelőszövetkezeti gazdálkodás állami befolyásolásának tervszerűségét, s végül a termelőszövetkezetek állami támogatásának hatékonyabbá válását is segítené. Ahhoz, hogy a termelőszövetkezeti amortizációs alap létrehozása elérje a célját, az állóeszközök újraértékelése is szükséges.

b) Az állóeszközök saját forrásának növeléseként jelentkező felhalmozás mértéke nagy általánosságban összhangban volt a termelőszövetkezetek gazdasági erejével, de sok esetben igen aránytalanul oszlott meg, sokszor még olyan esetekben is nagymérvű volt, amikor a forgóeszközök saját forrása (nem rögzített, ideiglenessé válható felhalmozás) alig növekedett, vagy éppen csökkent. A szélsőségeket az is jellemezte, hogy egyes szövetkezetek egészen kicsi gazdálkodási eredmény esetén is nagy felhalmozási arányt értek el, illetve fordítva, a gazdaságilag erős termelőszövetkezetek egy része éppen hogy csak teljesítette oszthatatlan szövetkezetialap-növelési kötelezettségét, termelési alapját ugyanakkor jelentős mértékben csökkentette.

A fő tendenciával összhangban, az amortizációs alap elkülönítésével — esetleg anélkül is — arányosabbá és kiegyensúlyozottabbá tenné a termelőszövetkezetek felhalmozási tevékenységét tisztavagyon-gyarapítási kötelezettségük előtérbe állítása olyképpen, hogy az jobban igazodjék gazdasági erejükhöz, vagyis ne befolyásolja károsan se a termelőszövetkezet felhalmozásának, sem a tagság egyéni részesedésének mértékét. A számítások

szerint a gazdálkodási eredménytől függő, egészen kis progreszszivitású – a régebben szövetkezetesített területek tényszámain alapuló – tisztavagyon-gyarapítási hányad több kedvezőtlen jelenségnek elejét venné, s az ilyen rendszerre áttérhetnénk úgy is, hogy a tagok részesedése általában nem csökkenne, illetve csak azokat a szövetkezeteket érintené, amelyek tagjaik részesedését az indokolt és szükséges felhalmozás rovására növelték. Az amortizációs igénnyel csökkentett gazdálkodási eredmény és tisztavagyon-gyarapodás megoszlásának tényszámai és kalkulált adatai a következők:

52. táblázat

A gazdálkodási eredmény 1000 Ft	Esetek száma	g.e. %-ában	A tisztavagyon-gyarapodás (felhalmozás) összegének nagysága (1000 Ft)					
			2 alatt	2–3	3–4	4–5	5–6	6 felett
Tényszámok:								
10 alatt	53	—*	23	18	11	1	—	—
10–20	89	—	16	21	26	17	6	3
20 felett	10	—	1	—	—	2	1	9
Összesen:	152	—	40	39	37	20	7	9
Kalkulált adatok:								
10 alatt	53	20	53	—	—	—	—	—
10–20	89	25	—	31	42	16	—	—
20 felett	10	30	—	—	—	—	—	10
Összesen:	152	—	53	31	42	16	—	10

* Az adatokat nem számítottuk ki

További feladat lenne az álló- és forgóeszköz-bővítés arányosságának kimunkálása a tiszta vagyon gyarapításának többékevésbé kimunkált rendszerén belül.

c) Ha az amortizációs alap bevezetésére sor kerülne – a tényszámok szerint – az állóeszközök saját forrásának növelési

kötelezettségét, illetve a tisztavagyon-gyarapodási kötelezettséget az amortizációs alapnak megfelelő összeggel — legalábbis átmenetileg — célszerű lenne csökkenteni. Az új alapképzési rendszer így ideiglenesen sem befolyásolná károsan a tagok jövedelmét, sem gazdasági, sem politikai természetű gondokat nem okozna, de helyesebb alapra helyezné mind az állam és a termelőszövetkezetek, mind a termelőszövetkezetek és tagjaik gazdasági kapcsolatait.

*

A tanulmány kifejtése közben és az 1961. évi, az ország termelőszövetkezeteinek túlnyomó többségét felölelő tényszámok alapján tett összefoglaló jellegű megállapítások sem kezelhetők a problémák megoldásához kész javaslatnak, noha realitásuk nemcsak elméleti megfontolásokkal, hanem tömeges adatokkal is igazat festő. Céljuk elsősorban egyes elméleti problémák felvázolása, és a tényleges helyzet tájékoztató jellegű, hozzávetőleges felmérése és bemutatása volt. Az elméletileg helyesnek ítélt folyamatok — a tényszámok szerint — a gyakorlatban is érvényesültek, de nem kizárólagosan, hanem egyes nem kívánatos jelenségekkel együtt. Arra kell törekednünk, hogy mindenkor időben megtaláljuk és meghatározzuk azokat a tennivalókat, amelyekkel fokozottan serkenthetjük termelőszövetkezeteink fejlődésében az előremutató tendenciák erősödését, a nem kívánatos jelenségeket pedig háttérbe szoríthatjuk. Így eleget teszünk a termelőszövetkezeti tulajdon és gazdálkodás fejlesztése terén ránk háruló feladatok nagyon jelentős részének.

Marx—Engels: A Kommunista Párt kiáltványa. Budapest 1962.
Marx: A tőke. I. II. III. Budapest 1955—1961.
A tőkés termelés előtti tulajdonformák. Szikra 1953.
Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra 1951.
A gothai program kritikája. Szikra 1953.
Engels: A német parasztháború. Szikra 1949.
Anti-Dühring. Szikra 1950.
Lenin: Válogatott Művek. I—II. Szikra 1949.
Az agrárkérdésről I—II. Szikra 1950.
Abramov: A kolhoztermelés tervezése. Moszkva 1956 (oroszul).
A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság mezőgazdasági kooperátorainak kongresszusa. Phenjan 1959. (oroszul).
A KSH évkönyve. 1958.
A Mezőgazdasági Szervezési Intézet támaszüzemeinek adatai. 1958—1959. (gépelt anyag).
A mezőgazdasági termelőszövetkezetek termelési típusai. 1958. Az MTA Üzemtani Intézetének 8. sz. kiadványa.
A parasztgazdaságok belterjességének néhány sajátossága. 1958. Az MTA Üzemtani Intézetének 12. sz. kiadványa.
A szocialista mezőgazdasági üzemek gazdaságtana. Tananyag. Moszkva. 1956. (oroszul).
A termelőszövetkezeti üzemek fejlődése. 1958. Az MTA Üzemtani Intézetének 7. sz. kiadványa.
A termelőszövetkezetek gazdaságtana és üzemszervezése. Tananyag. Szófia 1958. (bolgárul).
A mezőgazdasági termelőszövetkezetek zárszámadási összesítői. Hivatali használatra készült anyag. MNB és FM
Az NDK mezőgazdaságának gazdaságtana. Általános agrárgazdaságtan. A Lipcsei Marx Károly Egyetem jegyzete. 1957. (németül).

A kolhozok oszthatatlan alapjai. Moszkva 1960 (oroszul).
Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és Központi Bizottsági plénumainak határozatai. Szikra 1954.
A Szovjetunió és a népi demokratikus országok termelőszövetkezeteinek mintaalapszabályai.
Allahverdjan D.: A Szovjetunió nemzeti jövedelme. Moszkva 1958.
Berlin M. Z.: Kolhozközi építőszervezetek. Moszkva 1959. (oroszul).
Bogojev—Tosev: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek pénzügyi tevékenységének alapjai. Szófia 1958. (bolgárul).
Erdei Ferenc: A szövetkezeti úton. Szikra 1956.
Mezőgazdaság és szövetkezet. Akadémiai Kiadó 1959.
Fekete Ferenc: Bővített újratermelés a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Közgazdasági és Jogi Kiadó 1959.
György Endre: Mezőgazdasági számvitel. Mezőgazdasági Kiadó 1954. 1955.
Győr-Sopron megye hét községe új úton. Kossuth Könyvkiadó 1959.
Hajas—Rázsó: Mezőgazdaság számokban. Mezőgazdasági Kiadó 1955.
Hruscsov N. Sz.: A kolhozrendszer továbbfejlesztéséről, valamint a gép- és traktorállomások átszervezéséről. 1958. márc. 27. (Mezőgazdasági Könyvtár fordított anyaga.)
A népjólét emelése és a mezőgazdasági termelés további növelésének feladatai. 1961. jan. 17. (Mezőgazdasági könyvtár fordított anyaga.)
Beszámoló az SZKP XX.; XXI.; XXII.; kongresszusán.
Ignatov Sz. A.: Hogyan vezessük be az önálló elszámolást a kolhozokban. Mezőgazdasági Kiadó 1960.
Ivanov: A fel nem osztható alap — a kolhozok társas gazdasága gyarapodásának forrása. Mezőgazdasági Kiadó 1952.
Kaminszkij A. E.: A mezőgazdasági artyel mintaalapszabálya. A kolhozok szervezeti-gazdasági megszilárdításának útjai. Moszkva 1955. (oroszul).
Kína mezőgazdaságának szövetkezetesítése. Moszkva 1959. (oroszul).
Kinov D. V.: Az állóalapok amortizációja a mezőgazdaságban. Szófia 1959. (bolgárul).
Kolganov: A tulajdon a szocialista társadalomban. Moszkva 1953. (oroszul).
Mackevics V. V.: A tudományosan megalapozott gazdálkodási és géprendszerek bevezetése a termelésbe mint a mezőgazdasági

termelőerők továbbfejlesztésének legfontosabb feltétele. Moszkva 1960. (Mezőgazdasági könyvtár fordított anyaga.)
Mao Ce-tung: A szovetkezetesítés kérdései a mezőgazdaságban. Moszkva 1955. (oroszul).
METASZ 1959.
Nagy László: A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdasága a népi demokráciában. Közgazdasági és Jogi Kiadó 1959.
Persin—Romanyenko-Csajkovszkij: A közös gazdaság fejlődése az Ukrán SZSZK déli részének kolhozaiban. Kiev 1954. (oroszul).
Pic J.: A termelőszövetkezetek gazdálkodása a bővített újratermelés elméletének érvényesülése szempontjából. (A Mezőgazdasági könyvtár fordított anyaga.)
Ruszkol A. A.: A szovjet kolhozjog alapjai. Moszkva 1956. (oroszul).
Seres Imre: A föld tulajdonjoga a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Közgazdasági és Jogi Kiadó 1958.
Sin István: A gazdálkodási eredmény vizsgálata a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Közgazdasági és Jogi Kiadó 1958.
Sin István—Pakai Imréné: Az orosházi és a kaposvári járás termelőszövetkezetei 1961. évi gazdálkodásának elemzése. Mezőgazdasági Üzemszervezési Kutató Intézet 1962. (Kézirat.)
Szdobnov Sz. I.: A kolhoztulajdon keletkezése és fejlődése a Szovjetunióban. Moszkva, 1956. (oroszul).
Széll László: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek mintaalapszabálya és az attól eltérő rendszerek üzemi vizsgálata. 1958. Az újonnan alakuló termelőszövetkezetek gazdálkodásának megindítása. Az egy-két éve alakult termelőszövetkezetek üzemének további megszilárdítása. 1959. Mezőgazdasági Szervezési Intézet (sokszorosított anyag).
Széll László: Az állóeszközök újraértékelése a termelőszövetkezetekben. Mezőgazdasági Üzemszervezési Kutató Intézet. 1962. (kézirat).
Szjomin Sz. I.: Az oszthatatlan szövetkezeti alap és a kolhoz-szövetkezeti tulajdon közeledésének útjai. Moszkva 1961. (oroszul).
Szolovjova K. F.: A kolhozok álló- és forgóeszközei. Moszkva 1960. (oroszul).
Zacharias: Az állóeszközök újratermelésének mérése és finanszírozása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. (Mezőgazdasági könyvtár fordított anyaga.)
Zajcev—Boriszov: A kolhoz gazdasága a fellendülés útján. Moszkva 1956. (oroszul).

Einheit. NDK 1959. évfolyam (németül).
Ekonomika szelszkovo hozjajsztva. Szovjetunió 1959—1961. (oroszul).
Finanszi SZSZSZR. Szovjetunió 1956—1960. (oroszul).
Kommunyiszt. Szovjetunió 1953—1961. (oroszul).
Közgazdasági Szemle. 1956—1961.
Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle. 1960.
Novo Vreme. Bulgária 1958. (bolgárul).
Szelszkaja Zsizny. Szovjetunió 1960—1961. (oroszul).
Sztatisztika. Bulgária 1959. (bolgárul).
Vesztnyik Lenyingradszkovo Unyiverszityeta. Szovjetunió 1960. 5. sz. (oroszul).
Vesztnyik Moszkovszkovo Universzityeta. Szovjetunió 1957. 4. sz. és 1959. 2. sz. (oroszul).
Vesztnyik Sztatyisztyiki. Szovjetunió 1960. (oroszul).
Voproszi Ekonomiki. Szovjetunió 1956—1961. (oroszul).
Voproszi Isztoriji. Szovjetunió 1959. 9. sz. (oroszul).
Társadalmi Szemle. 1957—1961.
Statisztikai Szemle. 1958—1961.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés 5

I. fejezet

A szocialista szövetkezeti tulajdon fejlődésének egyes összefüggései 9

A termelőerők fejlettségi foka és termelési viszonyok jellege közötti kötelező összhang törvénye s a szocialista termelőszövetkezeti tulajdon vizsgálata 9

A részvénytársaság és a szövetkezet mint tőkés jellegű tulajdonformák 13

A tőkés magántulajdon és a paraszti magántulajdon társadalmasításának szükségszerűen eltérő két módja 18

A tulajdon társadalmasításának két szintje a szocializmusban. A szövetkezeti tulajdon szocialista jellegének feltételei 24

A tulajdon és a tulajdonjog összefüggésének lényege 30

II. fejezet

A szövetkezeti alap lényege és helye a szocialista tulajdonviszonyok rendszerében. A szövetkezeti alap meghatározása 34

A kolhoztulajdon két formájának keletkezése és fejlődésük rövid áttekintése 34

A szövetkezeti alap helye a szocializmus tulajdonviszonyainak rendszerében 41

A szövetkezeti alap meghatározása 63

A szövetkezeti alap képzésének, növelésének jelenlegi jogi szabályozása mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben.. 82

III. fejezet

A szövetkezeti alap képzése a paraszti termelési eszközök társadalmasítása útján 93
A paraszti termelési eszközök megváltása 93
A részjegyalap, a szövetkezeti alap és a megváltás együttes alkalmazásának egyes példái különböző országokban 96
A szövetkezeti részjegy, a megváltás és a szövetkezeti alap kialakításának néhány összefüggése 103
A föld társadalmi tulajdonba vételének módja és formája 117
A belterjesség fogalmának értelmezéséhez 117
A föld szocialista tulajdonba vételének két útja 121
A parasztgazdaságok termelési eszközeinek használati értéke a szövetkezeti nagyüzemben 131
I. Az élő termelési eszközök 133
1. Állatállomány 133
2. Növényállomány 136
II. Az élettelen termelési eszközök 138
Az egyes paraszti termelőeszköz-csoportok beviteli értékelésének tapasztalatai 139
A) Az igásállat-állomány 142
B) A haszonállat-állomány 146
C) A növényállomány. Az ültetvények problémája 153
D) A gazdasági felszerelés és az épületek 163
A bevitelre kötelezett termelési eszközök értékelésének hatása 166
A beviteli norma kérdéséhez 172

IV. fejezet

A szövetkezeti alap fejlődése és a szövetkezeti felhalmozás problémái, különös tekintettel hazánk termelőszövetkezeteire 180
A mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös vagyonának alakulása a szocialista átszervezést jellemző években 183
Az álló vagyon szerkezete és annak változásai 185
A forgó vagyon összetételének alakulása 189
A szövetkezeti közös vagyon saját forrásai 192
A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetkezeti alapja fejlődésének és forrásainak áttekintése 197

A termelőszövetkezet évi termékéből, a szövetkezeti alapba helyezett érték funkciója és formái 209
A szövetkezeti alapba helyezett érték kettős funkciójának lényege 209
A szövetkezeti alap felhalmozás útján történő növekedésének formái, az úgynevezett „egycsatornás" rendszer tendenciája a Szovjetunióban 211
Az évi szövetkezetialap-képzés mértékének közgazdasági meghatározói 216
Az alsó határ meghatározása 217
A felső határ problémájához. (A fogyasztás és a felhalmozás aránya a szövetkezetben) 223
A szövetkezeti tagok felhalmozási érdekeltsége 237
A szövetkezeti felhalmozás szabályozása 241
A probléma lényege 241
A különféle szabályozási módszerek ismertetése és összehasonlítása 249
A termelőszövetkezeteinkben alkalmazott szabályozási rendszer fejlesztéséről 255
Az álló- és forgóalapok képzése, a fogyasztási és felhalmozási alap arányainak alakulása a termelőszövetkezetekben az 1961-es adatok tükrében (Összefoglaló helyett) 273
Irodalom 286

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Surányi Éva
A borító és a kötésterv Molnár László munkája
Műszaki vezető: Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő: Jordán Gusztávné
A szedést 1963. X. 28-án kezdték meg. Megjelent 1964. IV. 30-án, 3000 példányban
Terjedelme 18,5 (A/5) ív
PL—23—K—6466

63.4177 Egyetemi Nyomda, Budapest

TÓTH ANTAL

A TERMELŐSZÖVETKEZETI TULAJDON FEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

A termelőszövetkezeti tulajdon kérdése néhány éve a közgazdasági kutatómunka előterébe került. Hazánk közgazdasági irodalma nagyrészt adós e téma feldolgozásával s a külföldi irodalom ismertetésével is, pedig a szövetkezeti alappal kapcsolatos elméleti és gyakorlati problémák tanulmányozása a termelőszövetkezeti tulajdon és általában termelőszövetkezeteink fejlesztése számára nagy jelentőségű.

E tanulmány tartalmazza a termelőszövetkezeti tulajdonra és különösen az oszthatatlan alapra vonatkozóan a Szovjetunióban és más országokban megjelent fontosabb munkák főbb megállapításait, de a szerző nemcsak összefoglalja e megállapításokat, hanem saját tapasztalataira, a magyar közgazdaságtan eredményeire támaszkodva polemikusan vitázik e megállapítások egyikével-másikával.

Jelentős területet szentel munkájában a szövet-

kezeti tulajdon fejlődése történetének. Természetesen a magyarországi fejlődést tárgyalja a leggazdagabban. Bemutatja — a mezőgazdasági termelőszövetkezeteink tulajdonának kialakulásával összefüggésben — azokat a változásokat, amelyek a magyar falu tulajdonviszonyaiban bekövetkeztek.

Részletesen tárgyalja, hogy napjainkban a termelőszövetkezetek felhalmozási tevékenységében, felhalmozási alapjának képzésénél és fogyasztási alapjainak kialakításánál milyen fontos problémák jelentkeznek, amelyek — a továbbfejlődés érdekében — megoldásra várnak (állóalapok újraértékelése, amortizációs alap képzése, a fogyasztási és felhalmozási alap helyes arányosítása, a forgóeszköz-ellátottság fokozása saját erőből, a termelőszövetkezetek támogatásainak módjai, a termelőszövetkezetek gazdálkodásának differenciálódása stb.)

A szerző nemcsak a problémák felvetésére szorítkozik, hanem javaslataival maga is hozzájárulni kíván termelőszövetkezeteink megszilárdításához, fejlesztéséhez, szocialista jellegük kiteljesítéséhez.